

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Vojtěch Kessler

Válečné pomníky a historická paměť

K recepci sepulkrálně-militárních památek v českých zemích z válek mezi lety 1757–1914

Military monuments and Historical Memory

Toward the reception of sepulchral-military monuments of Wars between 1757 and 1914

in the Czech Lands

Disertační práce

vedoucí práce - prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 22. 08. 2014

Vojtěch Kessler

Bibliografický záznam

KESSLER, Vojtěch, *Válečné pomníky a historická paměť. K recepci sepulkrálně-militárních památek v českých zemích z válek mezi lety 1757–1914*, Praha, Karlova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin 2014, 284 s. Vedoucí disertační práce prof. PhDr. Ivan Šedivý, CSc.

Anotace

Tématem disertační práce je recepce válečných pomníků na našem území, které se vztahují k událostem z období mezi sedmiletou válkou a prusko-rakouskou válkou. V práci je na pomníky nahlíženo jako na specifická místa paměti, jejichž tzv. druhý život modifikuje historické povědomí o zmiňovaných válečných událostech české, potažmo německo-české společnosti ve sledovaném období. Proměny vztahu k historické památce bývají dynamické; výrazné diskontinuity, jako jsou změny politických režimů, společenských systémů či odsuny celých etnik, se projevují i ve změnách recepce a pojmání míst, objektů a potažmo i historické paměti, která je těmito místy utvářena.

Klíčová slova

paměť, válečné pomníky, druhý život, festivity, armáda

Anotation

Topic of the thesis is reception of war monuments on territory of Czech Republic with relation to events between Seven Years' War and Prussian-Austrian war. In thesis war monuments are perceived as specific places of memory. Their so called second life modifies historical awareness about mentioned war events of Czech - or more precisely German-Czech-society in watched period. Changes of relationships to historical monuments are usually dynamic. Distinctive discontinuities - such as changes of government, social systems or departures of whole ethnic groups - influence also reception changes of places, objects and historical memory that are formed with such places.

Keywords

memory, military monuments, second life, festivities, army

Na tomto místě bych rád poděkoval
prof. PhDr. Ivanu Šedivému, CSc.,
vedoucímu mé disertační práce,
za jeho rady, poznámky, trpělivost, pochopení a mnohá zastání.

Práce by rovněž nevznikla bez inspirativních debat s
Mgr. Martinem Klementem, Mgr. Richardem Vaškem, Mgr. Janem Randákem a
prof. PhDr. Milanem Hlavačkou, CSc.

Děkuji Ladislavu Jouzovi z Regionálního muzea v Kolíně, Mgr. Václavu Houfkovi
z Muzea města Ústí nad Labem, Jaromíru Hanákovi z Muzea Brněnska, Jardovi Dvořákovi
z Hradce Králové, Františku Kopeckému z Tvarožné a všem pracovníkům archivů a
knihoven.

Obzvláštní poděkování patří mé ženě Kateřině, dále Jindřichu Vodrážkovi, přátelům
z Komitétu pro udržování památek z války roku 1866
a mým obětavým rodičům.

Obsah

Obsah	6
Úvod	9
Cíle a struktura práce:.....	14
Zvolené metody:	16
Prameny a literatura:	18
1. Paměť a válečné pomníky	22
1.1 Historická paměť – historie a paměť – historie proti paměti	22
1.2 Pomník.....	32
1.3 Memento mori.....	42
2. Kolín – „Toho orla jste tam mohla, vážená společnosti, nechat. Ten by nám byl už neublížil.“	46
2.1 Bibliografie kolínské bitvy a křečhořského pomníku	46
2.2 Kolínská bitva a její tradice	52
2.2.1 Průběh válečných operací.....	52
2.2.2 Druhý život kolínské bitvy	57
2.3 Pomník na Křečhoři	62
2.3.1 Geneze vzniku křečhořského pomníku.....	62
2.3.2 Realizace pomníku a jeho podoba.....	67
2.3.3 Přípravy slavnostního odhalení	73
2.3.4 Odhalení králíka z Gumi-Guty.....	77
2.3.5 Orel putující – druhý život pomníku do roku 1945.....	83
2.3.6 Orel opuštěný a znovunalezený – druhý život pomníku od roku 1945 do současnosti.....	90
3. Slavkov – „Znám hřbitov, nesmírný hřbitov...“	94
3.1 Slavkovská bibliografie a prameny	94

3.2 Cesta na Moravu a bitva u Slavkova	101
3.3 Mohyla míru.....	106
3.3.1 První fáze – fáze projektu	106
3.3.2 Druhá fáze – fáze výstavby.....	114
3.3.3 Třetí fáze – fáze provozu.....	119
3.4 Tradice slavkovského bojiště	125
3.4.1 Místo bitvy v historickém diskurzu.....	125
3.4.2 Prvních sto let a „slavkovské žně“ období První republiky	130
3.4.3 Poválečná éra.....	136
4. Chlumec – „...bez Chlumce by nebylo Lipska!“	142
4.1 Rozbor pramenů a literatury.....	142
4.2 Bitva u Chlumce.....	145
4.3 Chlumecké pomníky.....	150
4.3.1 Pomníky vystavěné v jubilejním roce.....	160
4.4. Jubilejní slavnosti	165
4.4.1. „Jahrhundertfeier“ – odhalení Jubilejního pomníku	167
4.4.2 „Kaiserwarte“ – otevření vyhlídkové věže.....	174
4.4.3 „Franzosenfest“ – Lidový svátek v Ústí nad Labem	177
4.4.5. Charakter, význam a poselství slavností.....	179
4.5 Místo více paměti?	182
4.6 Posledních sto let druhého života pomníků a tradice bitvy	185
5. Chlum – „Utlučem je čepicema...“	188
5.1 Úvod a bibliografie k tématu	188
5.2 Válka „bratrů s bratry“	192
5.3 Baterie mrtvých poprvé.....	197
5.3.1 Baterie mrtvých I. – tradice bitvy	197

5.3.2 Baterie mrtvých II. – hrdinský čin.....	203
5.3.3 Baterie mrtvých III. – „U kanonu stál...“	210
5.4. Komitét	213
5.5 Baterie mrtvých podruhé	217
5.5.1 Baterie mrtvých IV. – kamenný pomník.....	217
5.5.2 Baterie mrtvých V. – živá festivita	221
5.6 „Komitét“ a pomník Baterie mrtvých ve dvacátém století.....	227
Závěr	232
Seznam pramenů a literatury.....	238
Archivní prameny.....	238
Nevydané prameny	240
Tisk.....	241
Vydané prameny.....	242
Odborná literatura	245
Internetové zdroje.....	270
Obrazová příloha	271

Úvod

„Vítejte v paměťovém průmyslu.“¹

*„Kdo nikdy neslyšel o bitvě na Bílé hoře, o porážce
sedláků u Chlumce, o proslulých bitvách, v nichž
vítězila obávaná husitská vojska? Víme ale, jak tato,
dnes už legendární, střetnutí našich národních dějin
probíhala? Co je historická skutečnost a co
představitelství nebo přání kronikářů a pozdějších
spisovatelů?“²*

Holubičí povaha je jeden z nejhluběji zakořeněných českých autostereotypů. V dobách vrcholící národní emancipace byl dokonce politickým argumentem, který nám umožňoval vymezovat se proti „národním nepřátelům“ – Němcům, jež byli představováni jako válečníci lačnící po kořisti, dobyté nejlépe v českých luzích a hájích.³ Češi se v takto vžitém obrazu chápou meče jen v případě obrany své vlasti. Když už k tomu dojde, jsou stateční a chrabří, porážek se dočkají pouze v případě zrad a nesvornosti. V této podobě si válečné motivy našly cestu i do českého národního příběhu. Ovšem střetnutí z dob, kdy čeští junáci bojovali pod prapory habsburského orla, bychom v něm hledali jen obtížně. A přesto místa bitev u Slavkova, u Kolína či u Hradce Králové neupadla v zapomnění. Naopak. Důkazem toho jsou tisíce návštěvníků bojišť, kteří se rok co rok účastní bitevních rekonstrukcí či prostě jen obdivují do dálky čnicí kamenné a litinové kolosy, postavené proto, aby se na ona místa nezapomnělo.

Milada Michková v úvodu svého průvodce po bojištích, z něhož je druhá z úvodních citací, volá po „historické skutečnosti“, po odhalení toho, jak bitvy skutečně probíhaly.

¹ KLEIN, Kerwin Lee, On the emergency of Historical Discourse, *Representation*, SI: Grounds for Remembering, 2000, No. 69, s. 127.

² MICHKOVÁ, Milada, *Bojiště v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*, Praha 2005, s. 5.

³ RAK, Jiří, *Udatný národ holubičích povah, Čechy a Evropa v kultuře 19. století*, Praha 1993, s. 87.

V předkládané disertační práci si kladu otázky opačné, tj. jak byla a je konstruována historická paměť válečných událostí a jak vypadal obraz oné „historické skutečnosti“ v proměnách času. Prostředkem k odhalování těchto diskontinuit kolektivní paměti, kterou historická paměť bezesporu je, mi budou válečné pomníky – památná místa na bojištích, umělecké produkty sepulkrální a militární plastiky i hromadné hroby.

Původním záměrem bylo rozdělit text na tři hlavní části. První měla pojednávat o vybraných pomnících či skupinách pomníků na významných bojištích; druhá pak obsahovat zobecňující teze a pasáže týkající se specifik, obecných tendencí a závěrů komparací výše zmíněných pomníků. Poslední plánovou částí měl být stručný soupis sepulkrálně-militárních památek stanoveného období na našem území. Během práce začalo být stále zřetelnější, že dodržet původně stanovenou strukturu bude nejen nemožné, ale také nepřínosné. Projekt, jehož záměrem je formální soupis válečných pomníků, již probíhá a spolupracuje na něm několik odborníků i amatérských badatelů. Proto jsem se rozhodl od této části zcela upustit.⁴ Naopak první část se postupem času materiálově rozrůstala, až nabyla podoby čtyř relativně ucelených oddílů – příběhů jednotlivých pomníků či skupin pomníků. Každá skupina, dále budu používat termín „okruh“, se váže k jinému období a k jiné lokalitě.

V první řadě půjde o pomníky z války sedmileté, konkrétně o pomníky bitvy u Kolína. Tradice bitvy u Kolína a paměť na ni jsou poměrně specifické. Vídeň bitvu u Kolína, jakožto vítěznou bitvu, reflektovala. Ale pouze jako integrální součást celoříšské vojenské tradice, bez jakékoli podpory lokálního vzpomínání. Po roce 1918 oficiální paměť na bitvu mizí, přetrvávají naopak lokální zbytky v lidové slovesnosti. Koncem 20. století, v tomto případě v polovině 80. let, se k místu začíná veřejnost, zprvu pouze odborná a „nadšená“, vracet. Vytváří zcela nový druh paměti, který vychází částečně z turistických cílů a částečně z „historizující hry“ kostýmových rekonstrukcí. V žádném případě místa paměti, jenž se s bitvou pojí, nepovzbuzují k jakékoli politické imaginaci.

Jinak je tomu u pomníků druhého okruhu. Ty se váží k roku 1805, tj. k bitvě u Slavkova. Místa paměti zde na rozdíl od Kolína měla zpočátku silný lokální charakter.

⁴ Databáze válečných pomníků nacházejících se na území ČR, resp. Památníků válek a jejich obětí průběžně vzniká za evidence Adolfa Kučery ze Rtně v Podkrkonoší s následujícími údaji o památce: okres, místo, popis, historické období, evidenční číslo, řazeno dle okresů. Dílčí výsledky viz WIESER, Stanislav, Památníky válek a jejich obětí, *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů*, AŠ 2008, s. 37–81.

Protože se jednalo o bitvu prohranou, z pohledu státního establishmentu neexistoval důvod, proč vytvářet jakoukoli oficiální tradici či pěstovat paměť bitvy. S rokem 1918 přichází radikální změna. Francouzská republika patřila k nejvýznamnějším spojencům mladého československého státu, a proto není divu, že začaly v souvislosti se slavkovskou bitvou vznikat rozličné napoleonské společnosti, které za podpory francouzské strany pořádaly kulturní a vzpomínkové akce, vydávaly knihy a brožury a jinými způsoby fixovaly paměť bitvy u Slavkova. Období po druhé světové válce bylo dobou umrtvování podobných aktivit. Po roce 1989 však tradice ožívá v nové formě, kdy opět převažuje turismus a výše zmíněné dobové rekonstrukce.

Osm let po slavkovské bitvě, tedy v roce 1813, se na opačné straně dnešní republiky odehrálo střetnutí, které nemá v české vojenské tradici téměř žádné místo.⁵ Zajisté to souvisí i s lokalitou, u které se bitva odehrála. Název Chlumec již v našem historickém povědomí „okupují“ události z let 1126 a 1775. Nicméně tradice bitvy u Chlumce měla nezpochybnitelné místo v historickém povědomí našich spoluobčanů německé národnosti. Bitva totiž patří do panteonu tzv. osvobozeneckých válek. Jedná se o událost, která je považována za první vzednutí německého národního hnutí. Je tedy zřejmé, že po vzniku Československé republiky byly jakékoli akce „zapomenuty“ a zakazovány. Obrovské kamenné monumenty nemající na našem území obdoby tak upadly po roce 1945 do naprostého zapomnění, kdy neoslovovaly ani místní české etnikum. Po sametové revoluci se objevují, i když v menší míře než u předešlých pomníků, pokusy o obnovení tradic alespoň na bázi estetického ohodnocení.

Posledním sledovaným okruhem jsou pomníky a památná místa války z roku 1866. I u nich došlo během doby k proměně společenského vnímání a historického povědomí. Na rozdíl od výše uvedených však nikdy neutvářely oslavnou vzpomínku, která by měla iniciovat hrdost. Pokud nebyla místa paměti rakousko-pruské války vyloženými „loci non grati“, sloužila jako místa piety, bolestné vzpomínky a memento budoucím generacím.

Výběr lokalit, resp. válečných střetnutí, která se na nich udála (a v návaznosti na ně i pomníků), není samoučelný. Jde o bitvy, které se odehrály na našem území, nicméně nejsou integrální součástí českého národního příběhu. Čeští vojáci v nich bojovali, avšak pouze jako

⁵ KESSLER, Vojtěch, *Bitva u Chlumce v české historické paměti, 200 let bitvy u Chlumce, Ústí nad Labem 2014*, (v tisku).

součástí habsburské armády za zájmy, které přesahovaly rámec českého státu. Pomníky těmto bitvám pak byly postaveny zhruba v rozmezí dvaceti let v závěrečné etapě existence habsburského soustátí. Tradiční pohled na válečné pomníky jako oslavná umělecká ztvárnění vítězí armády je tedy ospravedlnitelný jen po velmi krátký časový úsek, pokud vůbec. Problém je mnohem složitější, přičemž při výběru lokalit dochází k jakémusi doplnění jednotlivých okruhů, které by se dalo ve zjednodušené podobě vyjádřit následujícím způsobem: Bitva u Kolína je bitvou v rámci habsburské armády vítěznou, nicméně pomníky nebyly českou společností přijaty, ač jejich fundace byla finančně i morálně podporována dvorem. Vznik památky tedy nebyl podpořen společenským konsenzem, a pomník byl tedy odsouzen k zapomnění, nebo přinejmenším k lhostejnosti. Bitva u Slavkova je pro rakouské zbraně porážkou, ovšem nejen bitva, ale i její pomníky patří do nejširšího historického povědomí české společnosti. O jejich instalaci však dvůr nestál. Ke konsenzu tu také nedošlo, přesto nebyla památka zapomenuta, právě naopak. Pomníky bitvy u Chlumce a Přestanova naproti tomu odkazují k slavnému vítězství našich zbraní. Ze strany Vídně byl jejich vznik podporován v nejvyšší možné míře a německá společnost česko-saského pomezí je také přijímala za své. Přesto byly pomníky zapomenuty. Poslední bitva u Hradce Králové dala vzniknout poprvé jisté harmonii mezi českou společností a nejvyššími vládními, resp. armádními místy. Možná právě proto jsou zdejší pomníky nejen nezapomenuty, ale dokonce pilně renovovány.

Před tyto popisné kapitoly pojednávající o jednotlivých okruzích je předsunuta kapitola, obsahující terminologické ukotvení a zobecňující pasáže. Otevírá témata, která vykryštovala během práce na výše zmíněných okruzích. Úvodní část se zaměří na metodologická východiska práce, koncepci míst paměti, jejich specifické využití českou historiografií a z toho vyplývající problematiku tzv. druhého života. Klíčové pojmy jsou zde kultura vzpomínání a kolektivní paměť. Další část kapitoly je věnována pomníkům, coby zvláštním zdrojům a nositelům historické paměti a jejich podílu na utváření historického povědomí. Zdůraznění specifik válečných pomníků umožní volně navázat částí, která rozpracovává témata smrti, umírání a oběti. Ta jsou vlastní válečným pomníkům jako takovým, neboť v jejich těsné blízkosti stojí termín „hromadný hrob“⁶.

⁶ Z pohledu normativního se dokonce jedná o synonyma, přesněji řečeno: hromadný hrob je z hlediska zákona nadřazený pojem pro válečný pomník. Viz kapitola 1.3.

Kultura pohřbívání a vztah ke smrti výrazně ovlivňují podobu bojišť a pomníků. Například u chronologicky nejstarší kolínské bitvy je znám jeden nevelký hromadný hrob, zatímco bojiště je definováno a symbolizováno velkým pomníkem na Křečhořském vrchu. Oproti tomu bojiště u Hradce Králové podobné památné místo ve vlastním slova smyslu postrádá, ačkoli je symbolizováno velkým počtem hromadných hrobů, ve výsledku vytvářejících unikátní soubor funerální plastiky, který nemá v Evropě obdoby. Zjednodušeně lze říci, že válečné pomníky obou bitev, tak jak o nich budu v textu hovořit, vytvářejí dvě mezní polohy mezi pietou a memorií.

Cíle a struktura práce:

Cílem disertační práce je pomocí interpretace geneze vzniku sledovaných pomníků, analýzou jejich tzv. druhého života, taktéž sledováním proměn jejich účelu a vnímáním estetických kvalit odkrýt paměť, která na ně byla účelově či mimoděk delegována, vysledovat diskontinuity této paměti v průběhu času a podchytit jejich příčiny. V širším slova smyslu mohou být výsledky disertační práce využity k mapování historického povědomí sledovaných válečných událostí, resp. vlivu válečných pomníků na jeho utváření a obecně na instrumentalizaci minulosti jako klíčové součásti identity společnosti, jejíž paměť, aby zůstala živá, musí vždy odpovídat aktuálním potřebám. Proto musí být obraz minulosti znovu skládán – například prostřednictvím fundace pomníků či převrstvením jejich významů – v souladu s prioritami, zájmy a požadavky dané společnosti.

Práce je členěna na úvod, metodologické a pojmové ukotvení problematiky, čtyři obsahové části, závěr, soupis relevantních pramenů a literatury a rozsáhlou obrazovou přílohu. Struktura kapitol pojednávajících o konkrétních pomnících či skupinách pomníků je, pokud to obsahová stránka umožňuje, shodná. Po historickém exkurzu, který osvětlí pozadí válečného střetnutí, následují pasáže popisující konkrétní bitvu, na jejímž bojišti se pomníky nacházejí. Zvolená bitva je vždy vybrána tak, aby nejen plnila významnou úlohu v rámci sledované válečné kampaně, ale též v rámci metodologického a obsahového vymezení disertační práce. Stěžejní pasáže věnované pomníkům jsou doplněny informacemi:

- 1) o jejich vzniku, resp. o úvahách na vyhotovení v průběhu času;
- 2) o iniciaci, tj. zmapování rozličných komitétů a společností;
- 3) o průběhu jejich tvorby – zde je možné nalézt údaje o uměleckých návrzích, o architektonických provedeních, o stavbě či o konkrétní výzdobě a výběru oslovených umělců;
- 4) o jejich fundačních festivitech, jež mají pro účely disertační práce celkem tři klíčové významy, a sice: modifikační (elity jejich prostřednictvím legitimizují svoje postavení), integrující (účastí na slavnostech jedinec demonstruje svoje příslušenství ke skupině) a paměťotvorný (jejich vliv na utváření historického povědomí a kolektivní paměti je nepopiratelný);

5) o jejich druhém životě. Tato část svým způsobem přináleží k části první, neboť potřeba tvorby pomníku jisté události současně charakterizuje vnímání druhého života válečné události, bitvy. Postavením pomníku nám, až na výjimky, začínají tyto dva druhé životy (tj. válečné události samotné a pomníku, který má historické povědomí o události modifikovat) splývat.

Po těchto rozsáhlejších kapitolách následuje závěr, ve kterém jsou shrnuty zobecňující teze, či naopak specifika jednotlivých pomníků a událostí a také načrtnuty kontury vztahu české společnosti k válečným pomníkům jako k uměleckým památkám i jako ke zdrojům historického povědomí. Posledními částmi jsou soupis relevantních pramenů a literatury a rozsáhlá obrazová příloha.

Zvolené metody:

Primárním metodologickým východiskem disertační práce je koncept míst paměti, jenž je dílem francouzského historika Pierra Nory. Ten jeho prostřednictvím v sedmdesátých letech minulého století vyjádřil obavu ze ztráty přirozené kolektivní paměti francouzského národa ve prospěch dominující neosobní a „nežité“ historie. V několikosvazkovém díle *Les Lieux de Mémoire* se spolu s reprezentativní skupinou historiků, sociologů, etnografů a dalších znalců humanitních oborů pokusil čtenářům představit jakýsi kaleidoskop francouzské kulturní historie a ze zbytků vstřebané paměti poskládat obrazy, které by vyplnily prostor mezi kolektivní pamětí a dějinami.

Takovéto vymezení není beze zbytku přenosné na jiné národní společnosti se zcela odlišnou dějinnou zkušeností. V českém prostředí prozatím chybí formalizace i pevnější konceptualizace míst paměti. Současně však, v návaznosti na starší tradici české historiografie a s ohledem na německé zkušenosti, byly naznačeny jisté perspektivy.⁷

Jedním z hlavních rozdílů oproti francouzskému „čistě“ pojímanému konceptu je v českém případě koexistence několika národních pamětí ve společně obývaném prostoru. Každé společenství, které se jako takové chce identifikovat a které si k tomuto účelu vytváří ona symbolická jádra paměti, se ve svém počínání setkává s obdobnou činností sousedních/konkurenčních společenství. Proces sebeuvědomování Čechů a Němců vedl k jistému dualismu při pěstování tradic a k posilování vědomí vzájemné odlišnosti. O to zajímavější a přínosnější je hledat ona místa, kde se paměť obou etnik střetává, protíná, anebo naopak rozchází.

Možnosti rozpracování a hlubší konceptualizace míst paměti nachází v české historiografii zacílení v problematice tzv. druhého života. Ta má u nás poměrně dlouhou tradici a její zrod lze nalézt taktéž, jako v případě Norova pojetí, v 70. letech. Její kořeny tkví v marxistické historiografii. Historická skutečnost v tomto pojetí má svůj specifický přesah,

⁷ V tomto ohledu jsou inspirativní sborníky z konferencí s tematikou paměti, zejména jejich uvozující příspěvky: HLAVAČKA, Milan, Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 14–15; RAKOVÁ, Svatava, Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu, Tamtéž, s. 22–32; HLAVAČKA, Milan, Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 16–23.

který „jde“ za její časové ohraničení. „Žije“ svůj druhý život ve svých následcích a důsledcích, které determinují přítomnost i další generace, zůstávají po ní hmotné i pramenné památky a v neposlední řadě modifikuje historické povědomí.

Objevení fenoménu druhého života například významné osobnosti či události svědčí mimo jiné o tom, že historické povědomí společnosti o dané problematice dosáhlo takové úrovně, že je společnost schopna interpretovat diskontinuity daného fenoménu ve svůj vlastní prospěch a zcela v intencích výše zmíněné teze o neustále reinterpetaci, případně rekonstrukci dějinných událostí.

Jisté úskalí zvolené metody spočívá v opodstatněné kritice některých historiků, kteří poukazují na skutečnost, že koncepce druhého života je vlastně pouhou odvozeninou a důsledkem pozitivistického přístupu k dějinám v nejkryštalitější podobě, tj. že není ničím jiným než absolutním dovršením pozitivistického konceptu historického bádání (historik se snaží zohlednit vše (sic!) týkající se dané historické postavy či daného historického problému, tedy i prameny danou dobu přesahující). Pokud zůstane historik u nashromáždění faktů jako takových, má kritik zajisté pravdu. Problému se musí čelit specifickým využíváním faktů, které by měly mnohem více vypovídat o určité historické době a situaci, recipující historickou událost, než o události samé. V přeneseném slova smyslu lze totiž tvrdit, že *„vzpomínka vypovídá mnohem více o vzpomínajících než o vzpomínaném“*⁸.

⁸ WEGER, Thobias, Johann Gregor Mendel (1822–1884) jako místo paměti, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 90.

Prameny a literatura:

Předpokládaný okruh literatury a pramenů se z větší části člení na pět velkých skupin, přičemž čtyři z nich v podstatě kopírují tematické rozčlenění dle okruhů. Jedná se samozřejmě o značné množství zdrojů vykreslujících historické a válečné pozadí sledovaných událostí. Literatura a prameny osobní povahy vzpomínkového charakteru mají spíše ilustrativní funkci. Mnohem zásadnější jsou oficiální štábní či jiné spisy, a obzvláště populárně naučné texty. Ty poukazují na rezonanci události v historickém povědomí, a tudíž přes svoji relativně minimální faktografickou výtěžnost plní v disertační práci nezastupitelnou roli.

Významné jsou též prameny k iniciaci a vzniku pomníku. Jde o archivní fondy organizací či osob, které pomník iniciovaly nebo utvářely. Takové prameny jsou ve své čisté podobě velkou vzácností a často se musíme spokojit pouze se stanovami a statuty samosprávných organizací vytvořených k účelu vzniku pomníku. Dokumenty hospodářského a ekonomického charakteru (jako účty za provedené práce, za pronájem pozemků) jsou opravdovou raritou. V jejich případě je lze suplovat zprávami z dobového tisku. Ty slouží také jako zdroj informací ve věci pořádaných festivů a slavností. Na každou hromadnou společenskou akci, jako je například slavnostní průvod, příjezd významné osoby, slavnostní odhalení památky či položení základního kamene, musí být veřejnost s časovým předstihem zvána. Dobový místní tisk je nejlepší způsob šíření takové pozvánky. S ním jsou spojeny i rozličné brožury, které se u příležitosti festivů vydávaly. Jejich nepopíratelný význam tkví ve skutečnosti, že ilustrují obraz, který si měla společnost o pomníku, resp. o sledované historické události, účelově ve svém historickém povědomí zachovat. Tyto zdroje jsou esenciální při mapování druhého života a extrakci historické paměti. V neposlední řadě patří do této skupiny pramenů kroniky jednotlivých obcí, v jejichž katastrofách se památky nacházejí.

Jelikož bude každý jednotlivý okruh uveden vlastní podkapitolou mající za úkol zmapovat využití prameny a literaturu (v širším slova smyslu i nabídnout zběžný přehled dosavadního bádání k tématu), zmíním zde nyní pouze ty tituly, které byly použity pro

metodologický podklad disertační práce. Ve své podstatě bude výčet sloužit také jako bibliografický přehled pro první kapitolu práce.

Po metodické stránce je stěžejní disertační práce Ulricha Bishoffa,⁹ který se dlouhodobě věnoval otázce pomníků upomínajících na osvobozené války roku 1813. Z tohoto textu jsem čerpal nejen mnoho podnětných obsahových prvků, ale také mi posloužil k utřídění a strukturaci mého vlastního textu. Dále výslednou podobu disertační práce ovlivnil drobný článek německého vojenského historika Larse Thümmlera,¹⁰ který mapuje změny v zacházení s válečnými pomníky u našich západních sousedů v průběhu 20. století.

Mezi teoretická díla zabývající se pamětí použitá v disertační práci patří v první řadě práce Pierra Nora,¹¹ egyptologa Jana Assmanna a literární vědkyně Aleidy Assmannové,¹² odborníka na orální historii Tzvetana Todorova,¹³ rakouského historika Moritze Csákyho,¹⁴ kielského historika Rudolfa Jaworského,¹⁵ italské socioložky Eleny Esposito¹⁶ a také přispěvatelů a editorů velkých sborníků vzešlých na základě seminářů a konferencí s tématem paměti a míst paměti.¹⁷

⁹ BISCHOFF, Ulrich, *Denkmäler der Befreiungskriege in Deutschland 1813–1815*, Berlin 1977.

¹⁰ THÜMMLER, Lars Holger, *Der Wandel im Umgang mit den Kriegerdenkmälern in den östlichen Bundesländern Deutschlands seit 1990*, *Jahrbuch für Pädagogik*, Frankfurt am Main 2003, s. 221–243.

¹¹ NORA, Pierre (ed.), *Les Lieux de mémoire*, Paris 1984; NORA, Pierre, *Mezi pamětí a historií, Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 7–32.

¹² ASSMANN, Aleida, *Erinnerungsräume Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2003; ASSMANN, Aleida, *Ein geteiltes Wissen von uns selbst? Europa als Erinnerungsgemeinschaft, Schauplatz Kultur – Zentraleuropa: Transdisziplinäre Annäherungen*, Innsbruck – Wien – Bozen 2006, s. 15–24, ASSMANN, Aleida, *Erinnerungsräume Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2003; ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť*, Praha 2001.

¹³ TODOROV, Tzvetan, *Paměť před historií, Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 91–117.

¹⁴ CSÁKY, Moritz, *Geschichte und Gedächtnis – Erinnerung und Erinnerungsstrategien im narrativen historischen Verfahren, Klio ohne Fesseln?* Wien (etc.) 2003, s. 61–79; CSÁKY, Moritz, *Viacznačnosť pamäti a spomínanie, OS, Fórum občianskej spoločnosti* 10, 2005, č. 1–2, s. 8–24.

¹⁵ JAWORSKI, Rudolf, *Deutsche und tschechische Ansichten*, Innsbruck 2006.

¹⁶ ESPOSITO, Elena, *Sozial Vergessen. Formen und Medien des Gedächtnisses der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2002.

¹⁷ BENZA, Alan, *Předmluva, Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 5–6, FRANCOIS, Étienne, *Místa paměti, Lieux de mémoire. Erinnerungsorte, Český časopis historický* 107, 2009, č. 3, s. 559–567, HANISCH, Ernst, Wien, *Heldenplatz, Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 1, München 2001, s. 105–121, JEISMANN, Michael – WESTHEIDER, Rolf, *Wofür stirbt der Bürger? Nationaler Totenkult und Staatsbürgertum in Deutschland und Frankreich seit der Französischen Revolution, Der politische Totenkult-Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994, s. 23–50, KOSELLECK, Reinhart, *Einleitung, Der politische Totenkult-Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München

Všichni autoři, kteří byli doposud zmíněni, jsou zahraniční. V české historiografii je teoretických spisů i konkrétních prací popisujících místa paměti, jak již bylo zmíněno výše, poskrovnu.¹⁸ Zatím nevznikají ani žádná specializovaná pracoviště, ani semináře. Jedním z prvních příspěvků k českým místům paměti je příznačně kniha francouzské autorky Françoise Mayerové, ředitelky Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách CEFRES, o paměti komunismu.¹⁹

V zájmu spravedlnosti je však třeba přiznat, že se nejen v posledních letech objevují i české tituly či autoři, kteří se začínají tématem zabývat. Metodicky byly inspirativní texty Jiřího Šubrt a Štěpánky Pfeiferové²⁰, Milana Hlavačky²¹, Svatavy Rakové²², Doubravky Olšákové²³, Dušana Třeštíka²⁴, Jana Randáka²⁵, Miloše Havelky²⁶ či Pavla Barši²⁷.

Samostatnou skupinou jsou práce, které teoreticky rozpracovávají problematiku pomníků a pomníkové kultury. Kromě výše uvedených prací Ulricha Bischoffa²⁸ a Larse

1994, s. 9, MATSCHE von WICHT, Betka, Zum Problem des Kriegerdenkmals in Österreich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, *Der politische Totenkult-Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994, s. 51–90.

¹⁸ Viz bibliografický přehled následující kapitoly.

¹⁹ MAYER, Françoise, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009.

²⁰ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická antropologie*, 2010, č. 1, s. 9–29.

²¹ HLAVAČKA, Milan, Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 14–15; HLAVAČKA, Milan, Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 16–23; HLAVAČKA, Milan, Jak ztratila česká krajina historickou paměť, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 56–66.

²² RAKOVÁ, Svatava, Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 22–32.

²³ OLŠÁKOVÁ, Doubravka – HERMANN, Tomáš, Místa a ne-místa paměti česko-francouzských vztahů, *Dějiny a současnost* 29, 2008, č. 2, s. 31; OLŠÁKOVÁ, Doubravka, K diskusi o paměti v českém kontextu druhého života“, *Dějiny-Teorie-Kritika* 1 2004, č. 1, s. 269–280.

²⁴ TŘEŠTÍK, Dušan, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005; TŘEŠTÍK, Dušan, O dějinách a paměti, *Dějiny-Teorie-Kritika* 1, 2004, č. 1, s. 107–113.

²⁵ RANDÁK, Jan, Historie v současném i budoucím veřejném prostoru – úvahy o dějinách a paměti, *Forumhistoriae*, www.forumhistoriae.sk 2008; RANDÁK, Jan, O národních příbězích, *19. století v nás – Modely, instituce a reprezentace, které přetvořily*, Praha 2008, s. 139–151; RANDÁK, Jan, Životní světy, paměti a jejich interpretace, *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 79–89.

²⁶ HAVELKA, Miloš, *Dějiny a smysl*, Praha 2001; HAVELKA, Miloš, Paměť a dějiny – soužití a vyhnání, *Dějiny-Teorie-Kritika* 1, 2004, č. 1, s. 85–93.

²⁷ BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida*, Praha 2011, s. 30–44.

²⁸ BISCHOFF, Ulrich, *Denkmäler der Befreiungskriege in Deutschland 1813–1815*, Berlin 1977.

Thümmlera²⁹ byla inspirativní zejména celá řada příspěvků sesbíraných ve sborníku s názvem *Der politische Totenkult – Kriegerdenkmäler in der Moderne*³⁰. Z českých prací uvedme pouze práci Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného *Pomníky a zapomínky*³¹ a dva články Petra Gläsera³² zabývající se prací architekta Václava Weinzettla. V otázce funkcí festivalů mi pak byly nápomocny teoretické úvahy Jeffreyho C. Alexandra³³.

Odkloníme-li se zcela od tematiky paměti, zvláštní postavení zaujímají prameny ikonografické povahy, rozličné pohlednice, plakáty, obrazy pomníků a slavností, pamětní medaile, mince, turistické známky, naučné stezky, a dokonce i reenactment. Plní obdobnou funkci jako výše zmíněné brožury a populárně-naučné texty. Jsou jedním z pilířů, ne-li nejdůležitějším, pro konstrukci historické paměti širokou veřejností. Na rozdíl od psaného textu mohou oslovovat mnohem širší publikum. Pro názornost stačí uvést hloubku fixace obrazů o naší české minulosti prostřednictvím umělců historizujících slohů, kteří se podíleli například na výzdobě Národního divadla.

Jako poslední ve výčtu zdrojů bych uvedl samotný vývoj a tendence v dějepisectví sledovaného tématu vojenských událostí. V rámci mé disertační práce se stává pramenem i samotný vývoj historické vědy, která svým vlivem na zmiňovaná témata či vědomým i nevědomým opomíjením formuje – pomáhá (společně s výše zmíněnými zdroji) formovat – pochopitelně nejen další výsledky své práce, ale i historické povědomí, kolektivní paměť a skupinovou identitu.

²⁹ THÜMMLER, Lars Holger, der Wandel im Umgang mit den Kriegerdenkmälern in den östlichen Bundesländer Deutschlands seit 1990, *Jahrbuch für Pädagogik*, Frankfurt am Main 2003, s. 221–243.

³⁰ KOSELLECK, Reinhart – JEISMANN, Michael (eds.), *Der Politische Totenkult. Kriegdenkmäler in der Moderne*, München 1994.

³¹ HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří, *Pomníky a zapomínky*, Praha 1996.

³² GLÁSER, Petr, Václav Weinzettl, architekt vojenských pomníků (1862–1930) *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 935–955; GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 184–205.

³³ ALEXANDER, Jeffrey Charles – GIESEN, Bernhard – MAST, Jason, *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*, Cambridge 2006, případně ALEXANDER Jeffrey Charles, *Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy*, *Sociological Theory* 22, 2004, s. 527–573.

1. Paměť a válečné pomníky

1.1 Historická paměť – historie a paměť – historie proti paměti

*"Paměť je mágem tajemným, povahu v opak ti
zhoupne. Kdo zapomíná na dobré, stává se
zlým, kdo zapomíná na zlé, zhoupne."*

(Erich Kästner)

Až na výjimky bychom do poloviny 70. let jen obtížně hledali historiografický, sociologický či politologický text, v jehož názvu by stálo slovo „paměť“. Po tomto datu jsme svědky doslova eruptivního užívání, jakéhosi „*memory boomu*“³⁴. Problematika paměti a vzpomínání se stává předmětem stále většího počtu disciplín od neurovědy přes psychologii až k nejrůznějším oborům sociálních a humanitních věd. Proto pojem „paměti“ nabývá mnoha významů a užívá se vícero způsoby³⁵, které spolu ve většině případů nekorrespondují. Ona polysémantičnost sice způsobuje komplikace, neboť chybí obecně platné a sdílené definice, to však pojmu a z něho pocházejícím konceptům a teoriím neubírá na popularitě, právě naopak.

Příčin této obliby může být několik. Bezpochyby je jedním z faktorů generační výměna. Pomalu vymírají přímí pamětníci nejen druhé světové války, ale také holocaustu a jedno z největších kolektivních traumat se tak z prožitku stává vzpomínkou, která je a má být přenášena. Další z příčin může být vysvětlována jako specifická reakce na problémy, jež přináší moderní, resp. postmoderní svět a společnost, „*jako rukavice hozená poststrukturalismem či jako terapeutická alternativa historického diskurzu v době historické krize*“³⁶. Paměť a všechny koncepce, které tento termín využívají, se také mohou jevit jako účinná, i

³⁴ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Napoleonské války a historická paměť, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 10.

³⁵ Je to patrné i z výčtu Marie-Claire Lavabre, která se pokusila definovat termín „paměť“ v úzce pojatém historiografickém diskurzu: „... patří sem vzpomínky na prožité zkušenosti, různé formy komemorace, archivy a muzea, politické mobilizace dějin a „vynalézání tradice“, památky a historické popisy, konflikty interpretací, ale také zapomnění, příznaky a stopy minulosti, falšování dějin: je nabíledni, že pojem paměť se snaží pojmenovat mnoho, což samo naznačuje, že jej užíváme spíše metaforicky“ (LAVABRE, Marie-Claire, *Užívání a zneužívání pojmu paměť, Biograf 37*, Praha 2005, s. 58).

³⁶ SLABÁKOVÁ, Radmila, *Šlechtická emigrace za Francouzské revoluce a rodinná paměť, Tamtéž*, s. 145.

když primitivní opozice proti tradičnímu historismu, proti politickým a „pozitivistickým“ dějinám, obzvláště v krizích, které jim zasazují lingvistické obraty, a taky sociálně-hospodářských dějin či obecně postmoderní historiografické výzvy. Dále dochází k reflexi soudobého stavu evropské kultury a k diskusím na téma společné minulosti a paměti v souvislosti s celoevropskou integrací a hledáním styčných bodů jednotlivých národních identit.³⁷ V neposlední řadě přispěl k rozšíření „paměti“ projekt, přesněji koncepce „míst paměti“.

Mnozí autoři považují její vliv za natolik základní, že s datem zveřejnění a vydání Norova díla *Les Lieux de mémoire*³⁸ ztotožňují i vlastní zrod „paměťového průmyslu“³⁹. Aniž bych chtěl jakkoli snižovat Norův význam, bude tuto tezi nutné vyvrátit, nebo alespoň minimálně poupravit a doplnit.⁴⁰ Existují pro to dva hlavní důvody, které současně vyprofilují dvě základní témata této podkapitoly. Předně je nutné registrovat inspirační zdroje, na jejichž základech Nora svoji konstrukci vystavěl, a autory, které naopak koncepce „míst paměti“ ovlivnila, či práce, které se proti ní vymezovaly. Druhá z obtíží Norova konceptu byla zmíněna již v úvodu. „Místa paměti“ tak, jak byla Norou navržena, jsou ve své čisté podobě obtížně aplikovatelná na jiné než francouzské prostředí, a je tedy nutné nacházet specifická přizpůsobení v souladu se starší historiografickou tradicí. Jakým způsobem zapadají „místa paměti“ do českého historiografického diskurzu, o tom pojednává druhá část podkapitoly.

Z předchozích odstavců je zřejmé, že pro následující text bude stěžejní právě ta skupina obtížně definovatelných a vzájemně se překrývajících významů pojmu paměť, která

³⁷ Význam historie, resp. narativního rámce pro národní identitu je nepopiratelný: „*Obrazce, na nichž se velké skupiny lidí identifikují jako národy, jsou složeny z různorodých součástí, jež v jednotící souvislosti uvádí teprve výklad. Ten bývá nejčastěji historický nebo historizující, vybírá z možných identifikátorů pouze některé a rozestavuje je do velkovyprávění, které umožňuje kolektivní identifikaci sugescí, že jde o něco daného způsobem takřka přírodním, něco, co v dlouhodobém historickém procesu samo sebe nachází, o něco, s čím lze jen splynout – anebo to svévolně zradit*“ (STŘÍTECKÝ, Jaroslav, *Problém české identity, Čechy a Evropa v kultuře 19. století*, Praha 1993, s. 9)

³⁸ NORA, Pierre (ed.), *Les Lieux de mémoire*, Paris 1984. K tématu pro českého čtenáře viz FRANÇOIS, Étienne, *Místa paměti, Lieux de mémoire. Erinnerungsorte*, *Český časopis historický* 107, 2009, č. 3, s. 559–567.

³⁹ KLEIN, Kerwin Lee, *On the emergency of Historical Discourse, Representation*, SI: Grounds for Remembering, 2000, No. 69, s. 127.

⁴⁰ Ponechme stranou jasně definované kritiky Norovy koncepce, jakýmsi jsou napadání civilizačně kritického podtónu jeho díla, Norova záliba v romantických představách o prostředí paměti, soustředění na lidové, případně předindustriální společenské světy či jednoznačné zaměření na „národní paměť“.

se využívá v historické vědě, potažmo v sociologii a dalších příbuzných oborech.⁴¹ Asi nejcharakterističtějším vymezením všech takto chápaných významů je kolektivita. Kolektivní paměť⁴² celkem úspěšně odrazila nařčení, že je pouhou náhražkou pro starší termíny jako politická tradice a mýtus, postupně se uchytila, a pokud náhražkou byla, tak značně úspěšnou.⁴³ Nejde ani tak o termín samotný jako o jeho obsah – kognitivní metaforu⁴⁴, která nezastřešuje pouze „kolektivní“ paměť, ale i všechna její synonyma a deriváty: kulturní paměť, sociální paměť⁴⁵, komunikativní⁴⁶, symbolickou paměť⁴⁷, národní paměť či historickou paměť⁴⁸. V zásadě jde o soubor sdílených představ o minulosti – osobnosti, události a prvky z historie určité skupiny, které pomocí opakovaně užívaných textů, obrazů a rituálů napomáhají ke stabilizaci a zprostředkování autoobrazu dané skupiny.

A bylo to právě Norovo pojetí paměti, které vrátilo do historického diskurzu pojem kolektivity.⁴⁹ Nikoli prvoplánově tak došlo k jakémusi znovuobjevení díla téměř

⁴¹ Není možné zcela pominout terminologické, respektive sémantické rozdíly mezi historickou obcí a sociologickými vědami. Ve stručnosti tento rozdíl popisuje Milan Hlavačka: „Zdá se, že v poslední době, zvláště mezi sociology, vítězí užívání a rozvíjení pojmu kolektivní paměť a kultura paměti, zatímco historici i nadále nejčastěji zkoumají místa paměti či místa vzpomínek, německy *Gedächtnisorte* či *Erinnerungsorte* anebo druhý život či život po životě“ (HLAVAČKA, Milan, *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“, Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 14–15.).

⁴² Ke genezi termínu viz ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, Historická sociologie*, 2010, č. 1, s. 9–29.

⁴³ OLICK, Jeffrey K., *Collective Memory. The two Cultures, Sociological Theory* 17, 1999, No. 4, s. 342.

⁴⁴ „Metafora paměti nezapadá do organických metafor, paměť není orgánem, je veličinou, která se vyvíjí a proměňuje v čase“ (FERENCOVÁ, Michalea – NOSKOVÁ, Jana, *K otázce studia tématu paměti a města, Paměť města. Obraz veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století*, Brno 2009, s. 11).

⁴⁵ Toto slovní spojení je chronologicky nejstarší, pochází z pera kunsthistorika Aby Warburga, který ho zavedl již během 20. let.

⁴⁶ Pojem zavádí Jan Assmann jako subkategorii ke kolektivní paměti. Tu člení vedle komunikativní paměti ještě na paměť kulturní. Viz ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť*, Praha 2001.

⁴⁷ Doslovné užití tohoto termínu je spíše „symbolický kapitál“ a jeho obsah je chápán přeci jen úžeji než ostatní synonyma. Srov. BORDIEU, Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.

⁴⁸ Termín „historická paměť“ získává kontury s dílem Jacqua Le Goffa „*Historie et mémoire*“ (česky LE GOFF, Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha 2007). Viz níže.

⁴⁹ Norova francouzského příkladu následovala v pozdějších letech celá řada obdobných projektů v okolních zemích. Viz např.: ISNENGLI, Mario (ed.) *I luoghi della memoria*, Roma 1997–1998; WESSELING H. L. (ed.) *Plaatsen van Herinnering*, Amsterdam 2005; KMEC – MAJERUS – MARGUE – PEPORTE (eds.), *Lieux de mémoire au Luxembourg*, Luxembourg 2007; CSÁKY Moritz (ed.) *Orte des Gedächtnisses*, Wien 2000; BRIX – BRUCK – MÜLLER – STEKL (eds.) *Memoria Austriae*, Wien 2004–2005; NIVAT Georges (ed.) *Les sites de la mémoire russe*, Paris 2007; FELDBAEK Ole (ed.) *Dansk identitetshistorie*, København 1991–1992; FRANÇOIS Étienne – SCHULZE Hagen (eds.) *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.

pozapomenutého francouzského sociologa Maurice Halbwachse. Tento žák Henriho Bergsona a Émila Durkheima⁵⁰ je autorem nejen teorie o sociálních rámcích paměti a inspirativního pojmu „konektivní struktury“, ale i samotné ideje o společenské podmíněnosti privátní paměti⁵¹. Dle Halbwachse vzniká privátní paměť jedince až v průběhu jeho socializace v prostoru zmíněných sociálních rámců. Současně se ve svém díle ostře vymezil vůči historickému poznání, které označil za neslučitelné s pamětí.⁵²

Možná je zde vysledovatelný i onen skepticismus, který si přinesl do vzájemného vztahu paměti a historie Nora. Jeho přesvědčení o postupném zániku tradiční paměti (mýtické, posvátné), kterou „uchvacuje“ suchá, objektivizující historie, bylo vlastně klíčovým popudem pro tvorbu konceptu „míst paměti“. Dle Nory je nutné vytvořit kaleidoskop „míst paměti“, jakýchsi zastavení v čase, aby byly zaznamenány ty prvky „posvátného“ kolektivního narativu, které ještě nestihla historie zobjektivizovat, učinit je „profánními“. V tomto požadavku je však skryto dilema v otázce autonomie „míst paměti“, resp. zda je skutečně nutné je vytvářet, jak postuluje Nora, nebo zda vznikají spontánně v rámci procesu, který bychom označili za druhý život historické skutečnosti, tedy termínem tak důležitým pro závěrečnou část této podkapitoly.

Jiný francouzský historik – Jacques Le Goff, přestože byl také čtenářem Halbwachsovým, nepostavil historii a paměť do kontrastu, ale pokusil se naopak vytvořit vztah v rámci existujícího historiografického paradigmatu. Možná právě proto byly jeho myšlenky na rozdíl od Nory akceptovány historickou obcí⁵³ a inspirativně využívány

⁵⁰ Pokud Bergson pomohl nasměrovat Halbwachsovo bádání na pole individuální paměti, pak to byl právě Durkheim a jeho teorie kolektivního vědomí, kdo mu umožnil konstruovat klíčové revoluční myšlenky, díky nimž i po více než padesáti letech neztratil nic ze své originality a schopnosti inspirovat.

⁵¹ Viz HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha 2009.

⁵² „Historie je bezesporu výběrem faktů, které zaujaly nejdůležitější místo v paměti lidí. Čteme o nich v knihách, přednášíme je a učíme se je ve školách – tyto minulé události jsou vybrány, pospojovány a setříděny podle potřeb a pravidel, jež nebyly vlastní lidem, kteří je dlouho udržovali v živoucí podobě. Protože historie obecně začíná až tam, kde končí tradice, v okamžiku, kde zaniká nebo se rozkládá sociální paměť. Dokud určitá vzpomínka přetrvává, je zbytečné ji zaznamenávat písemně, či dokonce ji jakkoli fixovat. Zrovna tak potřeba napsat historii určitého období, určité společnosti, nebo dokonce osoby vyostává, teprve když jsou časově příliš vzdálené na to, abychom měli možnost nalézt okolo sebe dostatek svědků, kteří disponovali nějakými vzpomínkami“ (Tamtéž, s. 124).

⁵³ Vedle toho samozřejmě existují autoři, kteří se nikdy s koexistencí paměti vedle historie nesmířili a stále považují „nástup paměti“ za jakýsi útok na posvátnost historické vědy. „Přístup k pravdě má pouze historie – jejím nezbytným posláním je přeměňovat zkušenost na

například v české historiografii v době, kdy koncepce „míst paměti“ neměla mezi českými historiky ještě žádné místo. Jeho pojem „historická paměť“ popisuje ve stručnosti jeden z předmětů historického bádání stejně jako například pojem „minulosti“⁵⁴. Jisté smíření obou pojmů naznačil Le Goff i tím, že historické paměti propůjčil subjektivitu – vlastnost, kterou se v Norově, potažmo Halbwachsově pojetí, paměť vymezuje vůči historii, jež je na rozdíl od paměti objektivní, nebo přinejmenším objektivizující. Le Goff ovšem nešel tak daleko jako Peter Burke, který ve své práci *Variety kulturních dějin*⁵⁵ poměrně provokativně označil i historii za subjektivní, za konstrukt synonymní pojmu paměť (v jeho případě s adjektivem sociální).

Koexistence obou termínů stejně jako jejich obsahů nikoli ve vztahu vzájemné nadřazenosti nebo kontradikčnosti, ale spíše jistého doplnění nám uvolní ruce k popisu skutečnosti, jak se jeví v případě pomníků a událostí, ke kterým odkazují. Proto je pro vlastní disertační práci neadekvátnější ten systém vzájemného vztahu termínů „paměť“ a „historie“, který vytvořil francouzský historik bulharského původu Tzvetan Todorov: „Paměť není „historií se slevou“ ani není na rozdíl od ní diskvalifikována pravdě – spíše než aby stály proti sobě, tyto postupy se doplňují.“⁵⁶ Dle slov politologa Pavla Baršy, který ve své práci *Paměť a genocida*⁵⁷ teoreticky navazoval na Todorovo pojetí, představují paměť a historie pouze pomyslné krajní polohy jednoho fenoménu. Historie dává přednost abstrakci a zobecnění, kdežto paměť podrobnostem a příkladu; historie objektivizuje, zatímco paměť se o ověření nestará, a nemá tudíž „zábrany“; historie se soustředí na subjekt a zdůrazňuje předěly a rozdíly, oproti tomu paměť se soustředí na predikát a ustavuje identity, které odolávají proudu času.⁵⁸

Tím se dostáváme k vlastnosti paměti, která je pro pochopení textu disertační práce nejdůležitější. A lhostejno, zda touto vlastností disponuje pouze paměť na rozdíl od historie,

předmět analýzy, čímž uniká všem pokušením nebezpečné sakralizace.“ (BÉDARIDA, François, *La mémoire contre l'histoire, Esprit*, 1993, s. 7–13).

⁵⁴ Viz LE GOFF, Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha 2007.

⁵⁵ BURKE, Peter, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006, s. 52.

⁵⁶ TODOROV, Tzvetan, *Paměť před historií, Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 44.

⁵⁷ BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida*, Praha 2011.

⁵⁸ „Historie se upíná k hmotnému a pokud možno kvantifikovanému světu. Naopak paměť uchovává především stopu, kterou vnější události zanechávají v duchu jednotlivců, dává tedy přednost nehmotnému světu duševních zážitků“ (TODOROV, Tzvetan, *Paměť před historií, Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 35).

nebo obě veličiny v rozdílné míře. Tou vlastností je schopnost potvrzování identity prostřednictvím dvou protikladných procesů, a sice vzpomínáním a zapomínáním. Vzpomínání vsutku není synonymum k paměti, jak jej užívají někteří autoři. Vzpomínání je procesem, kdežto paměť produktem, který vzniká dialektickou interakcí jak vzpomínání, tak zapomínání, přičemž oba procesy jsou stejně důležité. Jan Assmann při utváření teoretického rámce svých prací o staroorientálních despotiích konstruoval kromě dalších konkurenčních systémů kolektivní paměti⁵⁹ hypotézu o utváření skupinových identit na základě dvou stěžejních pilířů: společně sdílených pravidlech (normativu) a společně sdílené představě o minulosti (narrativu). Je nabíledni, že takto chápaný narativ, skupinový příběh, není produktem školených katedrových historiků, ale spíše přenosu vzpomínek, tedy má na pomyslné škále – se všemi rozdíly, které byly zmíněny výše – mnohem blíže k paměti než k historii.

Z toho plyne, že paměť je stejně jako identita, kterou spoluutváří (vedle onoho normativu), fenoménem vždy aktuálním, konstruovaným pro potřeby aktuální společnosti a aktuálního společenského řádu.⁶⁰ Prostřednictvím nejrůznějších typů svědectví jsou z minulosti vybírány konkrétní prvky a jevy, které vytváří aktuální mozaiku představ. Tyto prvky a jevy musí splňovat následující podmínky: musí o nich existovat alespoň jeden typ svědectví, nemohou zcela zmizet a být zapomenuty; za druhé, toto svědectví musí vykazovat charakteristickou diferenci vůči „dnešku“. Mezi svědectví lze zařadit ústně předávané představy, písemné zprávy, produkty umění, svébytným fenoménem se stává hraný historický film, nejrůznější performativní vyjádření (festivity) a zcela zvláštní skupinu tvoří nejrůznější památníky a monumenty, které svůj účel deklarují již názvem.

Paměť je proto fenoménem značně tvárným a cesta k porozumění konkrétní paměti vede přes poznání, čím je tvarována, a také přes poznání hranic této tvárnosti.⁶¹ *„Otázkou tedy je, kdo chce komu a co, případně a proč připomínat, či verze minulosti je zaznamenávána a*

⁵⁹ Viz poznámka č. 47.

⁶⁰ „Paměť a vzpomínání nesouvisí ani tak s minulostí, ale určují vědomí v přítomnosti“ (ESPOSITO, Elena, *Sozial Vergessen. Formen und Medien des Gedächtnisses der Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2002).

⁶¹ FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 10.

*uchovávána, kdo chce po kom a co a proč, aby zapomněl.*⁶² Paměť se tak stává mocenským nástrojem⁶³ a současně sociální kohezí. Nejde pouze o specifika totalitních systémů s jednoznačně vyjádřenou touhou po destrukci nevhodné minulosti. Kohezí se z minulosti odstraňují prvky i ve společnostech liberálních a demokratických. Vzpomeňme například problematický proces utváření českého národního panteonu a diskuse, kdo či co do něho má či nemá patřit. V neposlední řadě je přirozená koheze i psychologicky podmíněná. Jedinec si pamatuje to příjemné a dobré, jehož byl původcem, kdežto to zlé, které trpěl, zapomíná. Totéž platí i o společenstvích. Paměť je v takovém případě oproti historii „milosrdnější“, historie totiž nezapomíná a vrací vše, otvírá rány a bolestné zkušenosti z minula, je jako hřbitov a pro každý hrob je třeba nalézt vhodné místo.⁶⁴ K nejvýraznějším změnám dochází při střídání elit nebo celých systémů. Nicméně destrukce či ztráta a vytváření nové paměti není ani v takových případech absolutní. Rozdíly nového a starého nejsou ostře protikladné, spíše se dá říci, že mezi oběma panuje vztah komplementarity, nikoli antiteze, jak se často uvádí.

Doposud jsme se pohybovali v teoretické rovině nadnárodních historiografických diskurzů, případně byly rozebírány práce historiků vzešlých z francouzského prostředí, které ovlivňoval specifický francouzský sociální rámec (slovy Halbwachse) či konektivní strukturu (slovy Assmanovými). Při recepci jejich konceptů je nutné tuto skutečnost vzít v potaz a adekvátně teorie přizpůsobovat tak, aby byly v souladu s českým prostředím a aby byly schopny české prostředí reflektovat.⁶⁵ Specifika, jakými jsou neexistence státního subjektu v době vzniku a upevňování národní identity, případně koexistence více pamětí (resp. národních identit) v jednom geografickém i politickém prostoru, jsou fenomény, se kterými se nemuseli ani Nora, ani Le Goff, ani další autoři francouzské provenience potýkat. Inspirativní nám v tomto směru může být pojetí a přizpůsobení v německé historiografii.

⁶² Srov BURKE, Peter, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006, s. 62–63; FERENCOVÁ, Michalea – NOSKOVÁ, Jana, K otázce studia tématu paměti a města, *Paměť města. Obraz veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století*, Brno 2009, s. 18.

⁶³ LE GOFF, Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 111.

⁶⁴ HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha 2009, s. 92.

⁶⁵ K otázce rozdílných recepcí „paměťových konceptů“ viz CORNELISSEN, Christoph, O výzkumu kultury paměti v západnej a východnej Europe, *Diktatura – válka – vyhnání. Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*, Ústí nad Labem 2007, s. 23–42; CSÁKY, Moritz, *Geschichte und Gedächtnis. Erinnerung und Erinnerungsstrategien im Narativen historischen Verfahren. Das Beispiel Zentraleuropas, Klio ohne Fesseln? Historiographie im ostlichen Europa nach dem Zusammenbruch des Kommunismus*, Wien 2002, s. 61–80.

Němečtí badatelé se subjektivitou v historii či „koketováním“ s pamětí zabývali již dříve (ať již zmiňovaný Jan Assmann, Aleida Assmannová⁶⁶ nebo Reinhart Koselleck⁶⁷, Thomas Nipperday či později Hagen Schulze a Étienne Françoise⁶⁸), nicméně přijetí většinovou německou historickou obcí se neuskutečňovalo tak jednoduše jako ve francouzském případě. V něm byli badatelé zvyklí „už od dob *Annales*“⁶⁹ spolupracovat napříč humanitními obory, historikové, etnologové, antropologové a sociologové společně. Při práci na jisté období edice *Les Lieux de mémoire*, na třísvazkovém díle *Deutsche Erinnerungsorte*, vyšlo najevo, že německá paměť (což samo o sobě označili autoři za abstraktní pojem, jakýsi shluk dílčích „německých“ pamětí) disponuje významnou cézurou, a sice válečným traumatem a pamětí na holocaust. Jednotliví přispěvatelé do edice až příliš často uvažovali v dimenzích „před a po“, než aby tento motiv pomíjeli. Dle mého názoru i v české historické paměti lze takovýto předěl vysledovat. Z mnoha zlomových roků se jedná o vznik československého státu, rok 1918. Téměř bez výjimky všechna česká „místa paměti“ s tímto datem mění svůj status, ať už na škále významnosti, nebo přesunem z „poloilegality“ do „oficiality“.

Významné změny politických systémů či tak drastické události, jakou byl holocaust, mění značným způsobem zažitou tradici, ovlivňují druhý život všech historických fenoménů, a abychom se navrátili k dosavadnímu jazyku textu, konstruují a dekonstruují paměť. První dva termíny, „tradice“ a „druhý život“, nebyly dosud vystaveny srovnání ani otázce po jejich rolích v paměťových koncepcích. Tradice je pojem etablovaný v anglosaském dějepisectví.⁷⁰ Dle Erica Hobsbawma a Terence Rangera je tradice souhrn zvyklostí běžně vedených podle otevřeně či mlčky přijatých pravidel a rituálů nebo symbolického způsobu, který se pokouší opakováním, jež automaticky implikuje návaznost na minulost, vstřípit

⁶⁶ Viz výše.

⁶⁷ KOSELLECK, Reinhart, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1979; KOSELLECK, Reinhart – JEISMANN, Michael (eds.), *Der Politische Totenkult. Kriegdenkmäler in der Moderne*, München 1994.

⁶⁸ FRANÇOIS Étienne – SCHULZE Hagen (eds.) *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001; FRANÇOIS, Étienne – SCHULZE, Hagen (eds.), *Steinbruch deutsche Erinnerungsorte: Annäherung an eine deutsche Gedächtnisgeschichte*, Frankfurt am Main 2000; FRANÇOIS, Étienne – PUSCHER, Uwe (eds.), *Erinnerungstage. Wendepunkte der Geschichte von der antike bis zur Gegenwart*, München 2010; FRANÇOIS, Étienne, Místa paměti, *Lieux de mémoire. Erinnerungsorte, Český časopis historický* 107, 2009, č. 3, s. 559–567.

⁶⁹ Tamtéž, s. 7.

⁷⁰ Ovšem ne všichni autoři dávají přednost tradici před pamětí, např. CONNERTON, Paul, *How societies remember*, Cambridge 1989.

určité hodnoty a určité normy.⁷¹ Z této parafrázované definice je zřejmé, v čem všem se tradice od paměti odklání a proč není možné považovat je za synonyma. Tradice se pohybuje v mnohem širších kulturních horizontech, absorbuje v sobě dokonce i nejrůznější návyky či repetitivní činnosti od užívání kapesníku po vaření piva v jisté lokalitě. Z Assmannových identitotvorných pilířů akcentuje spíše normativ než narativ, a co je nejpodstatnější a s pamětí rozporné, vybírá pouze to, co kontinuálně přežívá. Paměť naproti tomu popisuje jevy, které dělí od přítomnosti jasně definovaná propast. Nejpregnantnějším příkladem je otázka piety, úcty k mrtvým. Zemřelí se zkrátka netradují, kdežto ono várečné právo ano. Tradice a paměť se zajisté vzájemně doplňují, určitě se však nejedná o totožné fenomény. Osobně se domnívám, že tradice je jeden ze způsobů udržování, případně konstrukce či dekonstrukce paměti. Setkávání u pomníků a kladení věnců patří do oblasti tradice, kdežto paměť rámuje veškeré „vědomosti“ spjaté nejen s pomníkem a tradovanými festiviti, ale i s jevem, ke kterému se pomník vztahuje.

Zvláštností koncepce druhého života je fakt, že přes pozice, jaké v českém dějepisectví dobyla, neexistuje žádná větší teoreticko-metodologická práce, která by prováděla hlubší konceptualizaci. Jednotlivé dílčí texty jsou většinou „pouze“ případové studie. To jim však neubírá na inspirativnosti a také na atraktivitě. V tomto ohledu je nutné zmínit práce Jana Galandauera⁷², Jiřího Raka⁷³, Petra Čorneje,⁷⁴ Víta Vlnase⁷⁵ či Eduarda Maura⁷⁶. Druhý život je jakýsi kontinuální obraz historické skutečnosti, který pomíjí omezenou „pozitivní“ existenci dané skutečnosti. V zásadě má sice velmi blízko pojmu paměť, ale nevyčerpává se jím. V textu ho budu používat pro popis vývoje historické paměti od skutečnosti samé k dnešku. Tím se stává druhý život jakýmsi záznamem paměti, jejích dynamik a diskontinuit.

Viděli jsme, že termín „paměť“ je značně polysémantický, a dokonce ani uvnitř historické vědy nepanuje stran jeho definice shoda. Mezi krajním pojetím Pierra Nory

⁷¹ Viz HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983.

⁷² GALANDAUER, Jan, *2. 7. 1917 – bitva u Zborova: česká legenda*, Praha 2002; GALANDAUER, Jan, *6. 7. 1915 – pomník Mistra Jana Husa. Český symbol ze žuly a bronzu*, Praha 2008.

⁷³ RAK, Jiří, *Bývalí Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Praha 1994; RAK, Jiří, *Napoleonské války a počátky národního obrození, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 193–207.

⁷⁴ ČORNEJ, Petr, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995.

⁷⁵ VLNAS, Vít, *Jan Nepomucký, česká legenda*, Praha 1992; VLNAS, Vít, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha-Litomyšl 2001.

⁷⁶ MAUR, Eduard, *Paměti hor*, Praha 2006.

(Maruice Halbwachse), který staví „paměť“ do ostrého kontrastu k historii, a opačně vymezeným pojetím Petera Burkea, jenž subjektivizuje oba pojmy a klade mezi ně rovnítko, se nacházejí koncepce „paměť“ a historii smiřující. V disertační práci vycházím z této třetí skupiny definic obou pojmů a jejich vzájemných vztahů. Paměť je chápána jako sdílená subjektivní představa o minulosti, předávaná v rámci kolektivu za účelem integrovat. Společně sdílený příběh tvoří velmi silné pouto, a to bez ohledu na objektivitu údajů, jež jsou z minulosti vybírány. Historii vnímám jako představy o minulosti, které jsou produktem školených historiků a které si naopak nárok na objektivitu kladou. Paměť tedy podléhá neustálým aktualizacím a mění se v důsledku politických, společenských a kulturních diskontinuit, zatímco historie spíše vlivem změn zažitých paradigmat. Jakýmsi záznamem paměti je pak druhý život, který začíná v okamžiku, kdy je společnost schopna historickou skutečnost reflektovat. Součástí takové reflexe může být i upevnění paměti historického jevu pomocí pomníku.

1.2 Pomník

Ze široké škály typů svědeckví byl pro disertační práci vybrán pomník. Instalace pomníků je jedním z nejběžnějších pokusů o fixaci paměti. Již samotný název odkazuje k činnosti, která je vyžadována. V jednotlivých kapitolách se pokusím nalézt odpovědi na otázku, v jakém vztahu jsou „primární“ a „sekundární“ souvislosti pomníku. Prvním termínem rozumím historickou skutečnost, ke které se pomník vztahuje. Pod sekundární souvislosti lze zařadit konkrétní okolnosti vzniku památky a také dějiny její recepce, a abychom se drželi terminologie zavedené v úvodu, její druhý život.

Bude užitečné povšimnout si okolností, jež stály u zrodu fenoménu tvorby pomníků – na počátku jevu, který se nazývá „pomníková kultura“. Ač se nejrůznější sochy, kříže, kapličky a boží muka stavěly od nepaměti, o pomníky v pravém slova smyslu se nejedná. Takovéto nemovité artefakty bychom mohli označit spíše za památky. Zde nám bude nápomocna definice obsažená dokonce v tak normativním zdroji, jakým je zákon o památkové péči: *„Památkou je kulturní statek, který je dokladem historického vývoje společnosti, jejího umění, techniky, vědy a jiných oborů lidské práce a života, nebo jest jí dochované historické prostředí sídlištních celků a architektonických souborů, anebo věc, která má vztah k význačným osobám a událostem dějin a kultury.“*⁷⁷ Z toho vyplývá, že ne každá památka je pomníkem, jako v případě kapliček a smírčích křížů, zato však každý pomník musí být nutně památkou.⁷⁸

Pomníky se od památek liší zásadně znakem profánnosti. Proto například antické skulptury, odkazující k náboženskému rozměru uměleckého díla, či mariánské sloupy na středověkých náměstích, taktéž evokující religiozitu, nelze považovat za pomníky. Jistým předstupněm „opravdových pomníků“ jsou až renesanční apoteotické sochy členů vládnoucích dynastií v podobě, jakou známe z italských náměstí. Dá se tedy říci, že skrze vzpomínání na profánní dějiny nahradily pomníky dřívější témata plastik dějin sakrálních.

⁷⁷ Zákon o státní památkové péči č. 303/2013 Sb.

⁷⁸ Ve vztahu památka – místo paměti se jedná o dvě množiny, které sice mají jistý počet společných prvků, avšak v žádném případě se nepřekrývají. Existuje nespočet míst paměti, která nejsou památkou, například osobnosti, události a jiné nehmotné jevy. Naopak existuje nepřeborné množství památek, které nejsou místem paměti. K tomu jim schází konsenzus kolektivního vzpomínání.

Jejich apel na pozorovatele souvisí se změnami sociálních vztahů v 19. století,⁷⁹ kdy jsme svědky tří jevů, které nástup pomníkové kultury umožňují:

a) Jednak je to doba erupce historismu, kdy se fenomén návratů k historickým událostem zmocní nových opor: uměleckých produktů⁸⁰, nápisů (např. pamětní a uliční tabule), předmětů denní potřeby (mince, poštovní známky). Tyto produkty (tehdejší) současnosti, prezentující (tehdejší) minulost, musely splňovat základní shodu se vznikajícími národními příběhy. Ty se tak stávaly „kolonizací minulosti pro politické, národní, třídní i náboženské účely“⁸¹. V širším slova smyslu tak můžeme pomníky vnímat jako „lakmusový papírek“ národního uvědomění.⁸²

b) S prvním jevem původně nesouvisející tendencí byl návrat k uctívání mrtvých. Od konce 17. století se totiž památka na zemřelé připomíná stále méně intenzivně. Hroby, a to včetně těch královských, získávají prostý vzhled, a osvícenství má dokonce snahu smrt jako takovou eliminovat. Po francouzské revoluci však dochází k obratu o 180 stupňů. Začíná velká doba hřbitovů s novými typy mohyl, pohřebních nápisů a rituálů návštěvy hřbitova.⁸³ Tento vývoj dosahuje svého vrcholu po první světové válce. V řadě zemí se staví hrob neznámého vojína, jehož smyslem je posunout hranici paměti, vztažené nyní k anonymitě, a nad bezejmenným tělem proklamovat soudržnost a koherenci národní identity.

c) Vraťme se však ještě na počátek 19. století, resp. do doby, kdy živelně působí společenské změny vyplývající z výsledků Velké francouzské revoluce. Ty si vynucují participaci na veřejném prostoru,⁸⁴ který do té doby ovládala témata sakrální a pietní. V krajině či ve městech najednou začínaly vznikat prostory, které měly sloužit k fixaci paměti národního charakteru, přesněji řečeno vlasteneckého charakteru. Zde se jedná

⁷⁹ BISCHOFF, Ulrich, *Denkmäler der Befreiungskriege in Deutschland 1813–1815*, Berlin 1977, s. 7.

⁸⁰ „Mnohem více než historikové jsou především spisovatelé a malíři zodpovědní za tvoření paměťových konstrukcí a jejich tradování“ (LE GOFF, Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 34).

⁸¹ RANDÁK, Jan, *O národních příbězích, 19. století v nás*, Praha 2008, s. 149.

⁸² Příkladný rozdíl je zřejmý již mezi českým a slovenským etnikem. Zatímco Češi měli na počátku 20. století již významná místa, která nesla jména „národních osobností“, u Slováků bylo například „Štúrovo náměstí“ před rokem 1918 utopí. Viz LIPTÁK, Lubomír, *Kolektivne identity a verejné priestory, Kolektivne identity v strednej Európe v období moderny*, Bratislava 1999, s. 119.

⁸³ Viz JAKEŠOVÁ, Petra – DOSTALÍK, Petr, *Válečné hroby, Eternity 1*, 2005, č. 2, s. 38–41.

⁸⁴ K problematice veřejného prostoru a jeho kontradikci k privátnímu mi nejlépe posloužila klasifikace Martina Matějů z jeho článku o městech a veřejných prostorech, ve kterém se snažil oba termíny smířit a poukázat na skutečnost, že se v žádném případě nejedná o protiklady ani limity škály, ale spíše o dvě navzájem se prolínající entity (MATĚJŮ, Martin, *Město a veřejný prostor, Český lid 90*, 2003, č. 3, s. 225–228).

o otázku umělecko-kulturně-sociální. Nesmíme také zapomínat na skutečnost, že dlouhotrvající válečná střetnutí odčerpávala značný zdroj finančních prostředků, které by za normálních okolností mohly sloužit výstavbě a mecenátu. Proto dochází ke zvláštnímu jevu, kdy se rozpojuje do té doby pevné spojení architektury a sochařství. Plastiky a sochy začínají vznikat jako solitéry v krajině či veřejném prostoru bez staveb, jejichž součástí dříve byly, i z toho prostého důvodu, že na architektonickou výstavbu se nedostává finančních prostředků.

Díky všem těmto skutečnostem je právě konec 18. století a počátek století následujícího zrodem pomníkové kultury. Podobné epochy, jakými byly revoluční a posléze napoleonské války, vyžadující mobilizaci nejen materiálních, ale také duchovních sil celých společností, jsou takřkajíc „těhotné paměti“ – epochy, kdy ve značné míře vznikají inspirační zdroje pro vzpomínání. Není proto divu, že mezi prvními pomníky se nejčastěji objevovaly pomníky válečné.⁸⁵ Jak vyjádřil v předmluvě své disertační práce Ulrich Bischoff: „Pokud je 19. století pojímáno jako historická fáze, ve které se pomník dočkal svého rozšíření, pak právě pomníky *Befreiungskriege* [rozuměj válečné, V. K.] představují úvod k novým dějinám pomníků.“⁸⁶

Ač mají pomníky pro konstrukci paměti značný význam, jejich konceptualizace, na rozdíl od obecných paměťových témat, není tak propracovaná. Stejně jako v otázce druhého života bychom mohli vysledovat dílčí případové studie, jen velmi zřídka vybavené hlubší metodologicko-teoretickou analýzou.

Obtíže jsou způsobeny zvláště tím, že je téma pomníků ve svém důsledku neuchopitelné z čistě historiografických pozic. Podstatné prvky obsahu i formy pomníků lze rozklíčovat pouze s pomocí oborů, jako je kunsthistorie, kulturologie či estetika. Proto se ve své práci pokud možno omezím na otázky sémioticko-obsahové, problematika umělecko-formální bude spíše potlačena. Výjimku tvoří ty případy, kdy je konkrétní umělecké vyjádření současně prezentací určitého „poselství“, například pokud je užití daného materiálu metaforicky podmíněno.⁸⁷

⁸⁵ Nejstarší na našem území nacházející se pomník v pravém slova smyslu je z roku 1798. Jedná se o obelisk stojící v zámeckém parku moravské Lednice, upomínající na mír uzavřený v Campo Formiu. Následuje ho taktěž obelisk, tentokrát v zámeckém parku u Krásného Dvora, který byl vztyčen roku 1801 na paměť bitvy u Amberka.

⁸⁶ BISCHOFF, Ulrich, *Denkmäler der Befreiungskriege in Deutschland 1813–1815*, Berlin 1977, s. 7.

⁸⁷ Bývá zvykem, že různě zbarvený mramor symbolizuje konkrétní prvky: červený představuje krev, bílý představuje nebesa, případně mír a klid atd.

Každý pomník je svým způsobem kouskem interpretace historické skutečnosti, svědectvím o minulosti v určité podobě, která je zakódována jak v jeho obsahovém i formálním zpracování, tak v okolnostech vzniku, v osobách či institucích, které výstavbu iniciovaly, a v neposlední řadě i ve festivitech, které se u něho konají. Pomník je tedy fenoménem konstruuujícím paměť. Je jakousi zásobárnou paměti, která je odčerpávána při tradičních opakujících se slavnostech (například výroční kladení věnců) a současně je při nich na pomník delegována paměť nová, v intencích výše zmíněné teze o neustálé aktualizaci paměti. Obdobný proces probíhá, sice v mikroskopické míře, i při pouhé návštěvě pomníku. Pozorovatel při jeho zhlédnutí registruje historické souvislosti, na které pomník odkazuje a které například při ústním vyprávění předává dál. Avšak v aktuální podobě, jež odpovídá jeho osobní mentalitě, jeho světonázoru či soudobým reáliím.

Podívejme se nyní na jednotlivé aspekty sémioticko-obsahové struktury pomníku. Už jeho umístění v prostoru je svým způsobem formou výpovědi. Nejedná se pouze o prosté geografické vymezení, ale spíše o lokalizaci ve smyslu do češtiny jen obtížně přeložitelného termínu „Ort und Stelle“. Obsazování veřejného prostoru jednak podléhá určité hierarchii významnosti, jednak jsou při něm dodržovány určité zvyklosti. Například pomníky s primárním účelem politické manifestace se často nacházejí na náměstích, v centrech veřejných prostranství, na kterých probíhá zvýšená sociální interakce. Pro pomníky válečné nalézající se na bojištích jsou vybírána místa vyvýšená, při jejichž návštěvě musí jedinec vynaložit určité úsilí. Lákadlem je pro něj autenticita, která je místu přiřazena formou nějakého mýtu, například pověstí, že právě na onom místě došlo k udělení klíčového rozkazu nebo že právě zde bitvu sledoval ten či onen vojevůdce. Naproti tomu pomníky s pietním motivem je možné spatřit spíše na odlehlejších místech, většinou uprostřed (i uměle vysazeného) porostu. Ticho, klid a jakési vnitřní smíření působí na konzumenta bez ohledu na vlastní podobu pomníku. Rozhodnutí autorů, případně iniciátorů, zda pomník bude doplněna parkovou úpravou, má i symbolickou rovinu. Umělé vysazování dřevin může sloužit podobně jako položení základního kamene coby modifikační festivity. Navíc se takovému pomníku podvědomě přidává charakteristika pokory, či obrazněji „obranu“. Ofenzivní charakter mají naproti tomu právě ony pomníky, které čnějí na vrcholcích s pečlivě vykáčeným okolím, nenechávající nikoho na pochybách, že dominují krajině, v níž se odehrála bitva, stejným způsobem, jako jí dominovalo vítězné vojsko, kterému je pomník

zasvěcen. Zcela zvláštní skupinou jsou lokalizující pomníky, které určují, že právě na místě, na kterém se nacházejí, se stalo něco, co je třeba uchovávat v paměti. Ve skupině válečných pomníků se v drtivé většině jedná o památky s nápisem typu: „Zde padl...“ Nepřehlédnutelné jsou také ty pomníky (nejčastěji v podobě pamětních desek), které určují, že na konkrétním místě se někdo narodil nebo bydlel či působil. Umístění takového pomníku je určeno jaksi samo o sobě a do předchozí stratifikace nezapadá.

Významový rámeček vlastní vizuální podoby pomníku začíná již fundamentem neboli soklem. I ten má skrytý symbolický význam. Vyvýšením skulpturální části se prezentuje jakási nadřazenost zobrazovaného; povznesení nad úroveň země lze interpretovat jako pokus o přidání hodnoty metafyzičnosti, nadpozemskosti, zkrátka něčeho, co přesahuje pozorovatele, který je se zemí pevně spjat. Formální podoba pomníku v sobě více než jakýkoli jiný aspekt sémioticko-obsahové struktury zrcadlí umělecké prizma autora. Přesto lze vysledovat určité konvence. Jednoduché pomníky v podobě stél, obelisků, pylonů či sloupů vděčí za svoji popularitu empirovému slohu, který dozníval právě v době, kdy pomníková kultura propuká. Ze stejného důvodu je právě u válečných pomníků v otázce dílčí symboliky patrná obliba antických motivů. Jejich četnost je dokonce větší než u motivů ryze křesťanských. Antika a řecká mytologie je zaplněna hrdinskými skutky, které jsou natolik časově i prostorově vzdáleny zkušenosti počátku 19. století, že nevyvolávaly žádné kontroverze, a mohly tak být užívány oběma (všemi) stranami.⁸⁸ Druhým důvodem je snaha o vyřešení rozporu křesťanské morálky s válečnou ideou jako takovou. Válečný pomník má upomínat na události, které jsou prosyceny nezakrytým porušováním páteho přikázání. Antické motivy se naproti tomu nikterak do svědomí neobracejí. Křesťanská zbožnost v žádném případě neztrácela na významu ani během válečných střetnutí, nicméně se v biblických příbězích jen obtížně nalézaly motivy pro prezentaci válečných událostí. I když výjimky lze vysledovat i zde, například v substituci křesťanské symboliky kříže pomocí meče zabodnutého do země. Ten na válečných pomnících představuje religiozitu, na jiných pomnících reprezentovanou právě křížem. Dílčí motivy užitá na popisovaných pomnících

⁸⁸ Například v tématu pomníků a bitvy u Chlumce najdeme takovýchto motivů hned několik: například pruský vojenský reformátor Scharnhorst „čněl v národním vojsku jako Diův palác“⁸⁸, „národ se sjednotil jako heléni“, pruský generál Blücher je nazýván „herkulským mužem“, ruského generála Ostermanna nazývali „novým Leonidem“ a bitvu u Chlumce „Českými Thermopylamy“.

jsou rozpracovány v příslušných pasážích o vizuální podobě jednotlivých pomníků, proto zde není třeba je uvádět.

Zastavme se však speciálně u textové výzdoby pomníků. Nápisy tvoří jednu z nejdůležitějších konstitutivních složek sémioticko-obsahové struktury, ne-li tu nejdůležitější. Ulrich Bischoff nabízí v této souvislosti termín „čitelnost“, který je mezi německými historiky zabývajícími se pomníkovou tematikou běžně užíván. Na pomyslné škále od nejsymboličtějších a nejalegoričtějších k těm nejpregnantnějším poselstvím jednotlivých prvků pomníku stojí nápisy na samém okraji druhých jmenovaných. Chceme-li nějakému pomníku porozumět – tedy správně ho číst –, obracíme se většinou směrem k nápisovým tabulím, pokud jsou na památce umístěny. Textové části pomníku také bývají velmi často modifikovány nebo přímo vytvářeny iniciátorem výstavby, vlastním autorem uměleckého vyjádření (sochařem či architektem), jen velmi zřídka. Mohyla míru u Slavkova je například doslova poseta biblickými citáty v podstatě bez souvislosti k události, ke které se pomník vztahuje. Všechny nápisy tvoří komplex, který mnoho let uzrával v mysli pátera Aloise Slováka, iniciátora myšlenky výstavby, a který je odrazem jeho světonázoru. Skupinový světonázor prezentují nápisy na pomnících bitvy u Chlumce a Přestanova. Paroly z osvobozeneckých válek, jako „*S Bohem za krále a vlast*“ či „*Vlast i král vděčně ctí padlé*“, byly však v době vzniku pomníků interpretovány nacionálně. Naproti tomu nápisy na pomníku na Křečhoři pouze potvrzují, že nevznikl v důsledku společenského konsenzu, ale pouze jaksi z oficiální potřeby. Odrazem této skutečnosti je například jmenovitý soupis vyznamenaných vojenským řádem Marie Terezie, neboť kancléřství řádu bylo většinovým donátorem a mělo na podobu pomníku zásadní vliv. Baterie mrtvých je příkladem lokalizujícího pomníku. Zapadá tak do koloritu pomníků u Hradce Králové, které jsou z velké většiny současně hromadnými hroby, což implikuje skutečnost, že jejich textové části obsahují, kromě pietních odkazů a informací u počtu (jménech) pod pomníkem pohřbených, i obraty typu „Zde leží/padlo/odpočívá...“

Autoři pomníků, a zde mám na mysli ty, jež jsou podepsáni za uměleckým ztvárněním, jsou v kontextu paměti, kterou pomníky prezentují, anonymní. Ačkoli zanechali v mnoha případech v krajině pozoruhodné umělecké výtvoř, jejich autorství je známo

většinou jen odborníkům.⁸⁹ Patrně to souvisí s tím, že se od pomníků očekává jistá nadstavba, která je právě vyjádřena v potřebě paměti – něco, co sice stejně jako umělecká hodnota přetrvává, ale jde de facto vlastní cestou mimo autora, mimo jeho uměleckou licenci.

Další z výše uvedených prvků, které pomáhají pomník formovat, jsou okolnosti vzniku – nejen politicko-společenská dobová konstelace, ale i iniciátoři a svým způsobem i proces tvorby od vlastní ideje potřeby pomníku po jeho realizaci. Je třeba si uvědomit, že výstavba pomníku je projekt finančně značně náročný. Proto prvními iniciátory byly kruhy, které disponovaly relativně neomezenými kapitálovými zdroji, často přímo panovníci či členové panovnických rodin. Jiné formy finančního pokrytí, a sice pomocí veřejných sbírek, jsme svědky u pomníků s významnou společenskou poptávkou. Všechny pomníkové projekty se pak v podstatě pohybují mezi těmito limity. S výstavbou pomníku je spojena i organizace, která ji pomáhá zajišťovat. Prvotní impulz je zřídkakdy kolektivní, přesto se jedinec, který je autorem myšlenky na výstavbu, časem skryje v kolektivu, v nejrůznějších komitétách, spolcích a sborech. Vzpomeňme například Krasoumnou jednotu pro Čechy, která stála za vznikem Rubenova pomníku maršála Radeckého⁹⁰ na Malostranském náměstí, Spolek pro zbudování pomníku mistra Jana Husa⁹¹, nebo pokud zůstaneme u pomníků prezentovaných v disertační práci: Ústřední spolek pro udržování hrobů a pomníků na bojištích z roku 1866 v Čechách,⁹² Komitét pro stavbu Mohyly míru, Verein zur Gründung eines Denkmals für die im Jahre 1813 gefallenen Österreichischen Krieger in Kulm a Komitét pro udržování pomníků na bojišti Králové-hradeckém. Většina pomníků, které jsou v práci tematizovány, vzniká v závěrečném období existence habsburské monarchie – v období, kdy byla občanská společnost upevňována složitým systémem nejrůznějších spolků s pevnou konsenzuální a patriarchální hierarchií. Členství v určitém komitétu, vzniklém za účelem výstavby pomníku, nutně neimplikovalo potřebu angažovanosti, spíše

⁸⁹ GLÁSER, Petr, Václav Weinzettl, architekt vojenských pomníků (1862–1930) *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 935.

⁹⁰ KONEČNÝ, Lubomír – PRAHL, Roman, Radeckého pomník a české „Rakušanství“, *Čechy a Evropa v kultuře 19. století*, Praha 1992, s. 92–93.

⁹¹ GALANDAUER, Jan, 6. 7. 1915 – pomník Mistra Jana Husa. *Český symbol ze žuly a bronzu*, Praha 2008, s. 34–36.

⁹² Nenechme se mýlit, tato organizace stojí za pomníkem bitvy u Kolína!

bylo sociálním statutem a performancí, která tvořila hodnotu pomníku ještě před jeho vlastní realizací.

Konkrétní dobová podmíněnost je pak mnohem složitějším problémem. Vyjma detailních představení dobových souvislostí u dílčích pomníků, která jsou součástí příslušných kapitol, uveďme dva příklady, jak může doba vzniku determinovat pomník, případně pomníky. Na českém území se nachází jeden pomník, který byl vystaven z popudu Vídně a který měl za úkol zarámovat právě končící léta válek s francouzským císařstvím. Ne náhodou byl takový pomník (Památník Míru) vystaven v roce 1818 právě v Brně, čímž jeho existence vytěsnila potřebu výstavby pomníku bitvy u Slavkova, tedy události, kterou nebylo z hlediska státního establishmentu třeba paměťově fixovat.⁹³ Vedle převrstvení je dalším aktem, kterým lze za pomoci pomníků formovat historické povědomí, vytěšňování. Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný si ve své práci *Pomníky a zapomníky* správně povšimli, že při výstavbě pomníků legionářům dostávaly přednost ty realizace, které se vztahovaly k francouzským, případně italským legiím.⁹⁴ Počet takto vzniklých pomníků je mnohonásobně vyšší než relativní počty československých legionářů bojujících na západní a italské frontě oproti frontě východní. Citované příklady formování historické paměti pomocí pomníků jsou však ještě těmi mírnějšími, demontáž či retextace nápisových desek jsou již úplné extrémy.

Posledním jmenovaným prvkem sémioticko-obsahové struktury jsou festivity. Patří mezi ně položení základního kamene, odhalení (případně vysvěcení) pomníku a výroční oslavy události, ke které pomník odkazuje. Oslavy výročí položení základního kamene či odhalení se objevují v mnohem menší míře. Festivity u pomníků jsou slovy Jeffreyho C. Alexandra kolektivní performance⁹⁵. Mají zažitý formát, který je obdobný, ne-li totožný u většiny festivit bez ohledu na společensko-politické klima. Je-li pomník umístěn jinde než na nejfrekventovanějším veřejném prostranství, začínají festivity obvykle průvodem z takového místa, který směřuje k lokalitě pomníku. Zde bývá vystavěna slavnostní tribuna pro

⁹³ K této památce viz ZATLOUKAL, Pavel, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 79, 83.

⁹⁴ HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří, *Pomníky a zapomníky*, Praha 1996, s. 164–174.

⁹⁵ Srov. ALEXANDER, Jeffrey Charles – GIESEN, Bernhard – MAST, Jason, *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*, Cambridge 2006, případně ALEXANDER Jeffrey Charles, *Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy*, *Sociological Theory* 22, 2004, s. 527–573.

honoraci, případně s polním přístřeškem, sloužícím k pietnímu aktu. Mše je orámována slavnostními projevy a teprve poté dochází k odhalení, příležitostně k symbolickému předání. Stafáží festivit u válečných pomníků jsou přítomné vojenské jednotky, opět v symbolickém zastoupení například četou u pěchoty nebo družstvem u jezdeckva. Ty se pak postarají o slavnostní salvu. Kladení věnců slavnosti velmi často uzavírá, přičemž následuje buď slavnostní průvod zpět do výchozího místa, například na náměstí, kde probíhá veřejné pohoštění, nebo se toto uvolněné pokračování slavnosti odehrává přímo u pomníku. Tato část naopak zcela otevřeně ignoruje přísné zvyklostní rámce například tím, že pohoštění má jakýsi „demokratizující“ ráz.

Jak bylo zmíněno v úvodu, mají festivity v podstatě tři základní funkce. Jednak modifikační – elity si pomocí takovýchto slavností upevňují svoje pozice. Proslovy při slavnostních festivitách jsou vlastně prostorem politické sebe prezentace. A nejen ony. I pořadí v průvodu, místo na tribuně nebo pokládání věnců je svým způsobem vyjádření, případně upevňování společenské hierarchie. Druhá funkce je integrační – účastenství nebo naopak demonstrativní neúčast na festivitách je forma vyjádření vlastního přesvědčení o příslušnosti k danému kolektivu. Vyjma povinně uložených účastní je svobodná návštěva festivity automaticky chápána jako sounáležitost, jako prezentace vědomí vlastního místa v určitém společenství. S tím souvisí i poslední z funkcí takovýchto slavností, a sice komemorační – s ohledem na text disertační práce funkce nejpodstatnější. Každou festivitou, nejlépe periodicky opakovanou, se udržuje při životě, samozřejmě v rámci nutných aktualizací, minulá skutečnost, ať už událost, nebo zemřelá osobnost.

Pokud ale mají pomníky sloužit svému účelu, tj. vytvářet úložiště paměti, musí být o ně dostatečně pečováno i v materiálním slova smyslu. Nestačí jen vytvářet tradice slavností a pevné identifikační body v kolektivním povědomí. Zacházení s památkou je současně ukazatelem vztahu k paměti, kterou uchovává.⁹⁶ Často se tento aspekt podceňuje, studují se duchovní rozměry identit a péče o památky se odsunuje na okraj zájmu směrem ke kulturním dějinám, estetice a restaurátorství. Přesto je zapomínání, jak bylo v úvodu zmíněno, vztahem k paměti stejně důležitým a tvůrčím jako vzpomínání. Studovat lhostejnost k objektu, který vyzývá ke vzpomínání, znamená studovat zapomínání, tj. druhou součást interakce, ze které vzniká paměť a bez které by její obraz nebyl ucelený. I

⁹⁶ BELISOVÁ, Natalie, Drobné památky v krajině, *Chraňte památky*, Děčín 2008, s. 5–26.

lhostejnost spojená s přezíráním, projevy znevažující všechno staré jako přežitě, zbytečné a překážející utváří a modeluje kolektivní identitu.⁹⁷ Normativní iniciativa ze strany vládních elit ohledně péče a uchování památek tak má dvě roviny. Jednak snahu uchovat současnou kolektivní identitu, která danou elitu udržuje u moci, v nezměněné podobě. A jednak prosté a někdy též podceňované estetické cítění a respekt vůči uměleckému dílu. V úvodu bylo též řečeno, že při změnách paměti v důsledku změn elit, režimů a poměrů se mění i významy a obsahy pamětí jednotlivých památek, resp. pomníků. Svým způsobem je jediné, co zůstává vždy a přetrvává, estetická hodnota díla.

⁹⁷ Srov. HEROUT, Jaroslav, *Jak poznávat kulturní památky*, Praha 1986, s. 8.

1.3 Memento mori

„Život zemřelých je uložen v paměti žijících.“

(Cicero)

Jak bylo shora uvedeno, válečné pomníky mají velmi blízko k problematice hromadných hrobů. Dle zákonného předpisu je válečný pomník a hromadný hrob jedno a totéž. S ohledem na návaznost uveďme závěr normativní definice válečného hrobu⁹⁸: *„Válečným hrobem je pak i pietní místo, kterým se rozumí pamětní deska, pomník, památník nebo obdobný symbol připomínající válečné události a oběti, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo oběti osob, které zahynuly v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války.“* Ovšem historik snažící se analyzovat paměťotvornou strukturu pomníků se s takovým zjednodušením nemůže smířit. Kult mrtvých tvoří zcela jinou dimenzi, než je historická paměť prezentovaná pomníkem, vojenskou tradicí či ritualizovanými festiviti u pomníku. Není možné aspekt kultu mrtvých a piety zcela ignorovat, obzvláště uvědomíme-li si například, že Mohyla míru u Slavkova je ve své podstatě sakrálním místem s ossariem, pomník Baterie mrtvých je a byl vždy prezentován jako památka na zemřelé a odkazuje k tomu již svým názvem. Nebyla zvolena „Baterie padlých“ ani „Baterie hrdinů“, ale zcela a jednoznačně a z dnešního pohledu možná trochu morbidně znějící „Baterie mrtvých“.

Vrátíme-li se ještě jednou ke zmíněnému zákonu o válečných hrobech a pietních místech (122/2004 Sb.), uvědomíme si, že i kodifikace péče o pietní místa je naprosto odlišnou od péče o kulturní památky⁹⁹ – což je způsob, jakým jsme doposud pomníky chápali. Počátky kodifikace takových norem bychom ve středoevropském prostoru našli v druhé polovině 19. století, kdy došlo vlivem důsledků velkých bitev modernizujícího se

⁹⁸ Celá definice ze zákona 122/2004 Sb. zní: *„Jedná se o místo, kde jsou pohřbeny ostatky osob, které zahynuly v důsledku aktivní účasti ve vojenské operaci nebo v důsledku válečného zajetí, anebo ostatky osob, které zahynuly v důsledku účasti v odboji nebo vojenské operaci v době války. Válečným hrobem může být hrob jednotlivce, hrob hromadný nebo osárium, včetně náhrobků a ostatního hrobového zařízení. Válečným hrobem je rovněž evidované místo s nevyzvednutými ostatky zemřelých v souvislosti s válečnou událostí anebo jiný objekt, který je za válečný hrob považován v souladu s mezinárodní smlouvou, jíž je Česká republika vázána. Válečným hrobem je pak i pietní místo...“*

⁹⁹ JAKEŠOVÁ, Petra – DOSTALÍK, Petr, *Válečné hroby, Eternity 1*, 2005, č. 2, s. 39.

věku, při kterých se střetávaly masivní armády „národů ve zbrani“,¹⁰⁰ k potřebě regulovat právní ochranu účastníků válečných střetnutí, ale též právně ukotvit vztahy související s pohřbíváním značného počtu padlých.¹⁰¹ Ne náhodou se také jedná o období, kdy výhradním veřejným prostorem piety přestává být kostel, jehož dominantní role ustupuje ve prospěch pomníků a hromadných hrobů.¹⁰²

Ptáme-li se po souvislostech rozvoje pomníkové kultury a počátků právní ochrany válečných hrobů, tedy formalizace kultu mrtvých, jen obtížně nalézáme styčné body. Úplný počátek pomníkové éry bezpochyby souvisel s již zmiňovaným postosvícenským návratem k uctívání zemřelých, ale dichotomie mezi lesy pietních pomníčků u Hradce Králové z roku 1866¹⁰³ a obřím monolitem na Křechoři z roku 1757¹⁰⁴ nelze vysvětlit rozdílem ve vzpomínaných jevech samotných. Vlna pietní solidarity, která učinila z bojiště na západ od Hradce Králové nejkomplexnější sbírku sepulkrální plastiky v Evropě, nemá kořeny pouze v krvavé výjimečnosti bitvy, ale právě v rozhojnění kultu mrtvých. Vzpomeňme například na vpravdě utilitaristický zákon nepochopeného císaře Josefa II. o pohřbívání do hromadných hrobů v pytli. Hypertrofovaný racionalismus osvícenství se utopil v krvavých hekatombách revolučních a napoleonských válek¹⁰⁵ a nový, romantismem zasažený člověk chtěl nově cítit, snít a vzpomínat – a to i na zemřelé. Prvním příkladem takového uchopení vzpomínky na padlé je krok, který učinil v roce 1813 pruský král Fridrich Vilém III. Rozhodl se umístit v každém kostele, v jehož farním obvodu zemřel voják, ceduli s nápisem „Aus

¹⁰⁰ FRENCH, David, *Národ ve zbrani II. Devatenácté století, Historie moderní války*, Praha 2007, s. 103.

¹⁰¹ JAKEŠOVÁ, Petra – DOSTALÍK, Petr, *Válečné hroby, Eternity 1*, 2005, č. 2, s. 38.

¹⁰² FRYŠČOK, Miloslav Alexej, *Vojenské hroby a památníky města Brna*, Brno 2000, s. 9.

¹⁰³ Německý filozof a spisovatel Fritz Mauthner vzpomíná ve svých Pamětech na návštěvu rodných Hořic a cestu po hradeckém bojišti v roce 1867: „Zázitek to byl toho srpnového dne trochu smutný. Zničené domky a chaloupky byly sice znovu postaveny a koule kanonů ve zdech hospody v Sadové, kde je německý nápis „U bitevního pole“ (nyní U kanonýra Jabůrka), dělaly reklamu. Ale vpravo a vlevo od silnice stály náhrobky, zde padli a byli pohřbeni důstojníci. U osmdesátého náhrobku jsem přestal počítat. Ještě strašnější se mi zdály být masové hroby pruských a rakouských vojáků, zřetelně rozeznatelné v žitných polích, protože tam rolníci neorali a neseli.“ Citováno dle: MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009, s. 31–32.

¹⁰⁴ A není bez zajímavosti, že také tento pomník je dílem Václava Weinzettla, stejně jako pomník Baterie mrtvých. Srovnání obou děl nejen z kulturně-estetického hlediska, ale i z hlediska symbolické řeči a sémantiky viz GLÁSER, Petr, *Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, Historie a vojenství 52*, 2003, č. 1, s. 184–205.

¹⁰⁵ Toto období definuje Kurt Peball jako proměnu válek kabinetních na války národní se všemi z toho vyplývajícími konsekvencemi. Viz PEBALL, Kurt, *Aspekte der Forschung zum kriegswesen der Zeit Maria Theresias und Joseph II., Österreich im Europa der Aufklärung*, Wien 1985, s. 611–612.

diesem Kirchspiel starben für König und Vaterland“ (Z této farnosti zemřeli za krále a vlast. V. K.). Tímto činem pruský král jednak absorboval národní a liberální tendence osvobozenecy války do monarchismu a tradicionalismu, jednak položil základ k hromadnému uctívání padlých. Tím se činí nabídka pro současníky, aby křesťansky chápaný „onen svět“ nahradili politickým smyslem smrti. Ovšem, aby se návrat k privátním obřadním pohřbům proměnil ve správné chápání smrti coby nutné a hlavně konstruktivní síly, musel proběhnout rok 1848 a s ním spojená vlna revolucí.¹⁰⁶ Mezi barikádami „jara národů“ a bojišti je skrytá spojitost, která je onou nutnou roznětkou kultu mrtvých. Touto spojnící je motiv oběti. Smrt nikoli jako přirozený cyklus přírody ani jako následek dílčího disharmonického jevu (epidemie, náhodné neštěstí atd.), ale jako východisko k něčemu nutnému, k něčemu novému, co modifikuje skupinovou identitu, posiluje historické povědomí, tradici, morálku, zkrátka všechno, co svojí velikostí přesahuje nicotné životy jedinců, kteří se obětovali. Válečné hroby navíc tuto oběť množí. Počet mrtvých, kteří jsou pomníkem uctívání, je natolik vysoký, že padlí mohou sloužit i jako jakýsi vzorec chování pro nastávající generace. Pomník významné osobnosti sice posiluje národního ducha, nicméně málokdy vede v masovějším měřítku k nápodobě.

Určení, zda se jedná o pomník v úzkém slova smyslu, nebo o pomník s hromadným hrobem, definuje u válečných pomníků spíše náhrobní epigrafie, nikoli výběr sochařských motivů. Jak si například povšiml Luděk Taneček, pouze dva pomníky ze všech stovek, které se pojí k válečnému roku 1866, zachycují okamžik smrti či umírání. Výčet to není úplný, nicméně pro naše účely ilustrativní.¹⁰⁷ Dokonce ani pomník Baterie mrtvých, který by si zdůraznění oné symboliky zasloužil, se jí nedomohl. Na vrcholu stojí socha Austrie, pro kterou se obětovali jiní, například opodál pohřbení dělostřelci, kteří ve smrtelném nebezpečí vytrvali a u svých „děl stáli a pořád ládovali, ládovali“. Problematika vztahu piety a válečných pomníků v případě Mohyly míru je poněkud komplikovanější, neboť idea památky je prostoupena křesťanskou morálkou prostřednictvím iniciátora a nejpregnantněji vyjádřena v biblickém textu nad lunetovým vstupem: „*INTERFECTI MEI RESURGENT*“

¹⁰⁶ RANDÁK, Jan, *Kult mrtvých. Smrt a umírání v revoluci 1848*, Praha 2007.

¹⁰⁷ Jedním z nich je rozběhový pomník 4. pěšímu pluku Hoch- und Deutschmeister, na kterém je znázorněn příslušník „vídeňských hochů“, jak, sice sám raněn, podpírá zraněného a umírajícího druhá. Druhým je pomník ve Starém Rokytínku, zpodobňující truchlícího důstojníka, jenž se v tichém dojetí sklání nad mrtvým dělostřelcem X. armádního sboru. Srov. TANEČEK, Luděk, *Memento 1866*, Hradec Králové 2001, s. 8.

(Moji mrtví opět povstanou, V. K.). Pomníky k bitvě u Přestanova a Chlumce, ač nejsou fakticky hromadnými hroby, také obsahují náhrobní epigrafii a mohli bychom je směle zařadit k pietním místům. Chronologicky nejstarší z „národních“ pomníků je věnován všem pruským vojákům padlým v bitvě,¹⁰⁸ následuje ho „ruský“ pomník, který je věnován padlým příslušníkům elitních gardových útvarů. Posledním je pak rakouský pomník, který je postaven na památku zemřelého vrchního velitele rakouských sil v bitvě, přestože dotyčný nepadl ani u Přestanova a Chlumce, ani na žádném jiném bojišti. Úcta k mrtvým se nám v tomto případě profiluje dle jednotlivých vojenských tradic. Dosud zmíněným okruhům se v otázce kultu mrtvých vymyká Křečhořský pomník. Ten je mnohem více formován právě vojenskou tradicí – donátorem a účelem vzniku.¹⁰⁹ Přesněji řečeno, jeho „sekundární souvislosti“ převrstvují „skutečnosti primární“ a nerespektují nepsanou dohodu, že lokalita bitvy – třeba vítězné – je místem, na němž se očekává projev úcty k zemřelým.

A lhostejno, že se tito padlí ve většině případů ztrácejí v anonymitě. Miloslav Fryšček odhaduje, že pouze třetina zemřelých během válečných střetnutí je známa jménem. Kromě toho, že zemřelí ztratili to nejcennější – tedy své životy –, přicházejí skrze obludnost a zločinnost válečných konfliktů i o své vlastní jméno.¹¹⁰ Zůstává tak pouze vzpomínka a pomník je jakýmsi pokusem o omluvu. Jak se vyjádřil dnes již bývalý předseda Komitétu pro udržování památek z války roku 1866 Josef Komárek: „*Kdybychom na ty padlé zapomněli, je to, jako by zemřeli podruhé.*“

¹⁰⁸ FRYŠČOK, Miloslav Alexej, *Vojenské hroby a památníky města Brna*, Brno 2000, s. 9.

¹⁰⁹ Jak ukáží příslušné pasáže, vzniká Křečhořský pomník v dobách, kdy rakousko-uherská monarchie ztrácí svou vnitřní sílu a jeden z posledních integrujících faktorů – císařskou armádu. Ta právě prožívala období, v němž byla její pověst zle pošramocena porážkou u Hradce Králové. V této souvislosti srovnej JOUZA, Ladislav, *Stoletý památník kousek od Kolína, Křečhoř – pomník bitvy u Kolína 1899–1990*, *Kolínský pres* 4, 1995, č. 24, 15. 6., s. 4 a RAK, Jiří, *Úvodem, Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 9.

¹¹⁰ FRYŠČOK, Miloslav Alexej, *Vojenské hroby a památníky města Brna*, Brno 2000, s. 9.

2. Kolín – „Toho orla jste tam mohla, vážená společnost, nechati. Ten by nám byl už neublížil.“¹¹¹

2.1 Bibliografie kolínské bitvy a křečhořského pomníku

„Jejím následkem nedošlo k žádnému dobytí území, k žádné změně ve válečnictví, přesto byla momentem, který se rozebíral.“¹¹²

Pramenů a literatury věnující se přímo křečhořskému pomníku je zanedbatelné množství. Pokud bychom však téma rozšířili a zobecnili na kolínskou bitvu, či dokonce sedmiletou válku,¹¹³ vznikne nám obraz zcela jiný. Na rozdíl od bitev u Chlumce (1813) a Hradce Králové (1866) neexistuje speciální tematická bibliografie, která by se věnovala přímo kolínské bitvě. Nicméně jednotlivé dílčí práce, obsahující mj. rozbor dosud zpracované literatury k tématu (viz níže), jsou dostatečně výtěžné a kvalitní. Případnou tematickou bibliografii lze tudíž s jejich pomocí bez obtíží zrekonstruovat. Následující řádky se pokusí nastínit chronologický vývoj literatury vztahující se ke kolínské bitvě a ke křečhořskému pomníku.

Vůbec první literární zpracování tématu představují básně hessence Johanna Wilhelma Ludwiga Gleima, vydané roku 1758 v díle nazývaném *Preussische Kriegslieder in den Feldzügen 1756–1757 von einem Grenadier*. Z tohoto souboru se přímo kolínské bitvě věnují dvě: *Schlachtgesang vor dem Treffen bey Kollin de 18-ten Junius 1757* a *Lied nach der Schlacht bey Collin den 18-ten Junius 1757*.¹¹⁴ Ačkoli se jedná o poezii, text překvapí svojí exaktností a nezapře v sobě skutečnost, že autor byl přímým účastníkem popisovaných událostí.

¹¹¹ OÚ Křečhoř, Pamětní kniha pomníku, Zápis ze dne 25. července 1920.

¹¹² BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie Die Schlacht bei Kolín, 1757*, Wien 1982, s. 7.

¹¹³ Úplné rozšíření bibliografického soupisu na dějiny sedmileté války by vybočovalo z rámce a možností disertační práce. Pokus o tematickou bibliografii k tomuto tématu viz PEBALL, Kurt, *Aspekte der Forschung zum kriegswesen der Zeit Maria Theresias und Joseph II., Österreich im Europa der Aufklärung*, Wien 1985, s. 605–616.

¹¹⁴ GLEIM, *Lied nach der Schlacht bey Collin den 18ten Junius 1757, Epochen der deutschen Lyrik*, Bd. 5, München 1969.

Do stejného souboru pramenů a literatury jako Gleimovy básně patří i další dílo, poprvé vydané patrně v témže roce. Jde o česky psanou báseň *Porážka Průšanů u Koljna, na u wsi Křečhoře dne 18. června roku 1757*. Autorem není nikdo jiný než známý milčický rychtář a písmák Jan František Vavák. V roce stého výročí bitvy text otiskl *Lumír*,¹¹⁵ což napovídá tomu, že báseň musela být značně rozšířena a známa širšímu publiku. Vavák, ač v době bitvy teprve šestnáctiletý, musel být o jejím průběhu velmi dobře informován, a také styl, kterým je báseň napsána, dosahuje poměrně vysoké úrovně.

Ovšem první pokus o systematické popsání válečné události představuje až iniciativa císaře Josefa II., který vydává příkaz štábu generálního ubytovatele, aby na základě dostupných materiálů popsal „nejnovější polní tažení“. Vědecký účel byl v tomto případě až na druhém místě, cílem činnosti a výsledného nesoustavného a neutříděného textu bylo vzdělávání důstojnictva.¹¹⁶ Těchto materiálů však využil generálmajor štábu Josef von Zechenter v díle s názvem *Die Schlacht bei Kolin am 18., und der Entsatz von Prag am 20. Juni 1757*, dokončené patrně v roce 1822 a vydané o dva roky později v *Österreichischen militärischen Zeitschrift*.¹¹⁷ Práce sice nevyniká utříbeností faktů a obsahuje pouze minimální autorský vklad, zato nám však může, jakožto vůbec první vpravdě dějepisné dílo o tomto tématu, posloužit coby měřítko následujících prací. V prostředí habsburské monarchie se zároveň jednalo o první spis tohoto druhu, jenž se vymykal dosavadním ústním zpracováním a tradici s dožívající barokní kulisou, dle které bylo vítězství důkazem boží přízně a dějinné spravedlnosti.

Zechenterův spis následovaly tematické práce, které využívaly buď přímo jeho textu, nebo materiálů z vídeňského Kriegsarchivu. Jedná se převážně o příspěvky k dějinám jednotlivých pluků, jež ovšem z této podstaty věci trpí nedostatkem chybějícího uceleného

¹¹⁵ V *Lumíru* báseň editoval a předmluvou opatřil Václav Hanka (HANKA, Václav, *Bitva u Kolína 1757*, *Lumír* 7, 1857, č. 24, 25, s. 571–573, 592–596. Též vydáno spolu s dalším Vavákovým textem jako VAVÁK, František Jan, *Bitva u Kolína a Křečhoře, v kteréž byl před sto lety na hlavu poražen král Pruský Bedřich II. od našeho císařského vojska*, Praha 1857. Srov. HOBL, Dalibor – JELÍNEK, Zdeněk, František Jan Vavák a bitva u Kolína, *Práce Muzea v Kolíně* 2, Kolín 1982, s. 193–208

¹¹⁶ BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie Die Schlacht bei Kolin, 1757*, Wien 1982, s. 166–167.

¹¹⁷ L-n., A., *Die Schlacht bei Kolin am 18., und der Entsatz von Prag am 20. Juni 1757*, *Oesterr. milit. Zeitschrift*, 1834, H. 1, s. 3–47

obrazu a spíš se soustředí na legendistické vyličení těch úseků bitev, kterých se aktivně zúčastnila ta která formace.¹¹⁸

Zlom přichází až v roce 1845, kdy se do místa bitvy vydává podplukovník Gottfried Uhlig von Uhlenau. Jeho přístup byl inovativní obzvláště v přímém kontaktu s lokalitou bitvy, jejími pozůstatky v krajině či v místní lidové paměti. Též se setkal s přímými účastníky válečných událostí, pročítal farní kroniky a ohledával hroby. Jeho vpravdě novátorské dílo, které se vymyká koncepcím soudobé vojenské historiografie, vyšlo ve Vídni u příležitosti stého výročí bitvy.¹¹⁹ V témže roce vychází i dílo Josepha Kutzena *Vor Hundert Jahren*,¹²⁰ které spojuje výtěžnost pramenů z královského tajného státního archivu a z archivu generálního štábu v Berlíně a současně schopnost literárního zpracování látky. Jedná se o vůbec první větší práci pruské historiografie, jež reflektuje bitvu u Kolína jako samostatné téma.

Jediné románové dílo *Friedrich der Grosse bei Collin*¹²¹ pochází z roku 1888, a sice z pera Karla Bleibtreue, básníka z okruhu Theodora Fontanese a Ernsta von Wildenbrusche. Jeho zájem o válečné dějiny, které se staly tématem většiny jeho prací, není náhodný – otcem Karla Bleibtreue byl vynikající válečný malíř Georg Bleibtreu.¹²² Dále zaujme balada Detleva von Liliencrons, pruského důstojníka, s názvem *Wer weiss wo*, jež pojednává obecně o smrti v bitvě na příkladu kolínské srážky, a je zajímavá z antropologického hlediska. Obě práce plně uspokojují poptávku po sentimentální historické literatuře, která vzrostla ve sjednoceném Německu koncem 19. století. Vyhledávaná byla právě díla, jež se obracela k době pruského krále nebo přímo pěstovala friedrichovský kult.

Je s podivem, že se výstavba a odhalení pomníku v roce 1899 nestaly podnětem pro sepsání nějaké větší práce. Jediný, zato však nesmírně výtěžný, pramen, který popisuje události odhalení pomníku i peripetie jeho předcházející výstavby, představuje spis

¹¹⁸ BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie. Der Schlacht bei Kolin 1757*, Wien 1982, s. 167.

¹¹⁹ UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Erinnerungen an die Schlacht von Kolin und damalige Zeit*, Prag 1857.

¹²⁰ KUTZEN, Joseph, *Vor Hundert Jahren. Zwei Gedenktage deutscher Geschichte*, Breslau 1857. Autor se k tématu ještě vrací v drobnějším spise: KUTZEN, Joseph, *Aus der Zeit des siebenjährigen Krieges*, Berlin 1863.

¹²¹ BLEIBTREU, Karl, *Friedrich der Grosse bei Collin*, Berlin 1888. Nebudeme brát v úvahu krátkou baladu Václava Řezníčka *Břístevský román* z roku 1887 (ŘEZNÍČEK, Václav, *Břístevský román*, *Ruch* 9, 1887, č. 31–32, s. 445–466) ani sebrání místních pověstí od Jindřicha Alexandra (HRADČANSKÝ, J. V., *U Křečhoře. Obraz ze života*, Praha 1928).

¹²² ZITTEL Karl von – BLEIBTREU, Georg, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 47, Leipzig 1903, s. 19–22.

jičínského lékárníka Bedřicha Presla.¹²³ Pro badatele, který by se chtěl na pomník na Křečchoři zaměřit, je tento text naprosto esenciální, neboť se v podstatě jedná o jedinou větší práci, jejímž středobodem je samotný pomník a informace o bitvě jsou v ní pouze sekundárním doplňkem. Oproti ostatním pomníkům, o nichž disertační práce pojednává, je to unikum.

Na počátku 20. století, ve zlatém věku vojenské historiografie, plánoval vydat válečný archiv ve Vídni několiksvazkové dílo o sedmileté válce se zvláštním důrazem na souvislosti bitvy u Kolína. Z projektu nicméně nakonec sešlo, neboť se stejného úkolu již zhostil generální štáb německý.¹²⁴ Vzniklo tak rozsáhlé dílo *Die Kriege Friedrichs des Grossen*, z něhož je pro naše téma relevantní 3. svazek 3. dílu, který pojednává o bitvě u Kolína.¹²⁵ Na rakouské straně ze zmíněného plánu roku 1911 vyšla pouze studie uveřejněná ve *Streffleurov* časopisu *Die Schlacht bei Kolin*, zpracovaná známým rakouským vojenským historikem, ředitelem vídeňského válečného archivu rytířem von Hoenem.¹²⁶

V témže roce také vyšlo pozoruhodné dílo pruského historika Dietricha Goslicha *Die Schlacht bei Kolin 18. Juni 1757*.¹²⁷ Když roku 1941 nacistická propaganda hledala vyhovující spisy, jež by veřejnosti osvětlily významná válečná střetnutí odehravší se na území protektorátu (v nichž se vyznamenaly německé zbraně), využila právě tento text. Nicméně bylo nutné jej „očistit“ od glorifikujících pasáží na adresu rakouského vrchního velitele. Podobné ražení měla i práce Waltra von Bremen, jež vyšla následujícího roku.¹²⁸ Propruský, resp. proněmecký (všenněmecký) náhled obou autorů je naprosto zřejmý. Spojuje ho i využití ojedinelého pramene, vydaného následujícího roku Kasparem Aubertem v Berlíně. Jde o deník norského generálporučíka von Krogh, který sloužil ve Friedrichově štábu jako dobrovolník.¹²⁹ Jde o jeden z mála vydaných pramenů k bitvě u Kolína, který by mohl

¹²³ PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křečchoře*, Hradec Králové 1899.

¹²⁴ Srov. PEBALL, Kurt, *Aspekte der Forschung zum kriegswesen der Zeit Maria Theresias und Joseph II., Österreich im Europa der Aufklärung*, Wien 1985, s. 606–607.

¹²⁵ Grosser Generalstab (Hrsg.), *Die Kriege Friedrichs des Grossen, 3. Teil: Der Siebjährige Krieg, 13. Band: Kolin*, Berlin 1901.

¹²⁶ HOEN, Max von, *Die Schlacht bei Kolin am 18. Juni 1757, Streffleurs Militärische Zeitschrift* 88, 1911, H. 1, 3, 4, 5, 6, s. 11–46, 369–404, 581–612, 773–796, 939–958.

¹²⁷ GOSLICH, Dietrich, *Die Schlacht bei Kolin 18. Juni 1757*, Berlin 1911.

¹²⁸ BREMEN, Walter von, *Friedrich der Grosse. II, Der Siebenjährige Krieg*, Bielefeld 1912.

¹²⁹ KROGH, Georg Friderich von, *Prag und Kolin. Ein glücklicher u. ein unglücklicher Tag aus d. Kriegsleben d. grossen Königs. Nach de. Tagebuch e. norwegischen Offiziers während d. Feldzuges in Böhmen 1757, Militärwochenblatt, Beih. 6*, Wien 1913, s. 163–196.

nabídnout jistý stupeň autentičnosti. Poněkud překvapivě se v této době o bitvu zajímají historici obou táborů.

Doposud se ve výčtu zpracování jednalo sice o díla z větší části původní, ale ani jedno z nich, kromě Preslova spisu, se nezabývalo vlastním pomníkem, vyjma letmých zmínek v pozdějších pracích a doslova útržků o pomníku na vrchu Bedřichov. Prvním autorem, který pomníku věnoval jistou pozornost, byla v roce 1937 Štěpánka Ježková.¹³⁰ Ta nahlížela do pamětních knih a farních úřadů v lokalitě bitvy a dá se říci, že šla po stopách Uhligova díla. Její text však již, s ohledem na dobu vydání, obsahuje pasáže věnované pomníku na Křečhoři. Vedle tohoto díla vznikaly v Čechách během první republiky další texty. Jejich původci byli většinou odborníci z okruhu vojenského ústavu – jde například o práce Josefa Gödöllyho, či Karla Rausche.¹³¹

V době protektorátu vyšel již zmiňovaný spis podle Goslichova textu a poté zájem o téma bitvy, případně pomníku, utichá. Výjimkou je krátký spisek nadšence Štěpána Andrýska z roku 1955.¹³² V 80. letech se tématem dlouhodobě zabýval rakouský historik Peter Broucek, který své poznatky zúročil ve vynikající práci *Der Geburtstag der Monarchie*, která zaujme zvláště svoji komplexností.¹³³ Broucek byl první autor, který na bitvu pohlížel nejen jako na dějinnou událost, ale všímal si i jejího druhého života. Hlavně byl po Štěpánce Ježkové druhým autorem, který zohlednil i obří křečhořský pomník. Spolu s Angličanem Simonem Millarem¹³⁴ jde o jediné dva zahraniční badatele, kteří věnovali monografické dílo kolínské bitvě jakožto svébytnému fenoménu. Po roce 1989¹³⁵ se k tématu vrací a svým způsobem ho v celé řadě svých děl¹³⁶ pro české dějepisceví rehabilituje vojenský historik Pavel Bělina. V neposlední řadě je třeba uvést Ladislava Jouzu z kolínského muzea. Ten sice

¹³⁰ JEŽKOVÁ, Štěpánka, *Bitva u Kolína 18. června 1757 a události před ní*, rukopis.

¹³¹ GÖDÖLLEY, Josef, Průběh operací po bitvě u Štěrbohol v době od 7. 5. – 17. 6. a bitva u Kolína dne 18. 6. 1757, *Vojensko historický sborník* 3, 1934, č. 3, s. 116–173; RAUSCH, Karel, *Bitva u Kolína (18. června 1757)*, Praha 1937.

¹³² ANDRÝSEK, Štěpán, *Bitva u Kolína roku 1757*, Kolín 1955.

¹³³ BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie Die Schlacht bei Kolín, 1757*, Wien 1982.

¹³⁴ MILLAR, Simon, *Kolín 1757 první porážka Fridricha Velikého*, Praha 2007.

¹³⁵ Těsně po tomto roce vyšla také práce Jana Fialy, na které je však značně patrné, že její text vznikl ještě před tímto datem. Je silně tendenční a obsahuje značné množství chyb (FIALA, Jan, *Bitva u Kolína 18. června 1757, Památky středních Čech* 5, 1990, s. 82–101).

¹³⁶ Např.: BĚLINA, Pavel, *Bitva u Kolína v kontextech vojenských a diplomatických akcí sedmileté války (1756–1763)*, *Zpravodaj ZO Svazarmu*, 1. zvláštní číslo, Praha 1988, s. 5–12; BĚLINA, Pavel, *Kolín 18. 6. 1757*, Praha 1997; BĚLINA, Pavel, *Kolín, Slavné bitvy naší historie*, Praha 1995, s. 159–165; BĚLINA, Pavel, *Kolínské dějství z pohledu velké role Bedřicha II.*, *Práce Muzea v Kolíně* 5, Kolín 1989, s. 119–132.

nezpracoval k tématu žádnou monografii, o to větší dík mu však patří na poli publicistické popularizace.¹³⁷

¹³⁷ JOUZA, Ladislav, *Křečhoř – pomník bitvy u Kolína*, Kolín 2000; JOUZA, Ladislav, Stoletý památník kousek od Kolína, Křečhoř – pomník bitvy u Kolína 1899–1990, *Kolínský pres* 4, 1999, č. 24, 15. 6., s. 4; JOUZA, Ladislav, O stoletém pomníku letos už podruhé. Křečhoř – Pomník bitvy u Kolína, *Kolínský pres* 4, 1999, č. 28, 13. 7., s. 5.

2.2 Kolínská bitva a její tradice

2.2.1 Průběh válečných operací

„Můj bože, myslím, že král chce dnes prohrát!“¹³⁸

Když v dubnu roku 1757 vpadla do Čech ve čtyřech kolonách pruská vojska, počínal se již druhý rok konfliktu, který vzplál téměř na celém evropském kontinentu. A nejenom na něm.¹³⁹ Toto válečné střetnutí vstoupilo do dějin pod názvem sedmiletá válka. Válečným cílem Vídně byla destrukce rozpínavého pruského království, nebo alespoň návrat Slezska do habsburského lůna. Provincii Vídeň ztratila před necelými 15 lety, a právě kvůli ní se pro sedmiletou válku v české historiografii vžilo označení 3. slezská válka. Předcházel jí významný mezinárodně politický přesun, tzv. zvrát aliancí, nebo také „diplomatická revoluce“, která ukončila 250 let trvající nepřátelství domu Habsburského a Bourbonského. V nové válce tak proti sobě stálo z rozličných důvodů na jedné straně Pruské království, Velká Británie, Portugalské království a Hannoverko, na straně druhé pak Habsburská monarchie, Francie, Rusko, Švédsko, Španělsko, Sasko a kontingenty Svaté říše římské. Drtivé sevření, kterému musel pruský král Friedrich II. na kontinentě čelit, se pokusil řešit útočnou iniciativou.

Po několika střetnutích uvnitř české kotliny, víceméně pro Prusy vítězných, donutil rakouská vojska pod vedením Karla Lotrinského, švagra Marie Terezie, ke generální bitvě přímo před branami Prahy. Úplnou porážkou císařské armády chtěl pruský král vnutit Marii Terezii separátní mír, přičemž jako hlavní mírové podmínky si kladl odtržení významných oblastí Čech, de facto celého Královéhradecka, Novobydžovska a Chrudimska, a jejich připojení k Prusku. Tímto krokem by byla destruována integrita českého království. Značná část obyvatel české národnosti, jakkoli je takové označení v polovině 18. století zavádějící, by

¹³⁸ Známy citát maršála Dauna z ranních hodin před bitvou (MILLAR, Simon, *Kolín 1757 první porážka Fridricha Velikého*, Praha 2007, s. 53).

¹³⁹ K tomuto tématu viz přehledové práce: OPATRŇNÝ, Josef, *Válka mohykánů. Sedmiletá válka v Americe*, Praha 2000; WANNER, Michal, *Sedmiletá válka v Orientu*, Praha 2001; resp. STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000.

posléze patrně prošla poněmčením, což by ohrozilo samotnou budoucnost českého etnika.¹⁴⁰ Tyto kontrafaktuální historické úvahy musíme vzít v potaz, pokud se snažíme porozumět soudobému významu a hlavně ohlasu bojů z roku 1757, hlavně bitvy u Kolína, která v podstatě zachraňovala situaci nastalou po porážce u Prahy.¹⁴¹

Vyprostit hlavní město království z obležení bylo úkolem polního maršála Leopolda Josefa Maria hraběte von Daun. Ten se opatrně přibližoval z moravského pomezí a koncentroval pod svým velením další a další roztroušené rakouské odřady. Když Daunova armáda narostla na 60 000 mužů, začínalo být zřejmé, že bez svedení rozhodující bitvy pruský král Prahu nedobude. Vyrazil proto s částí obléhající armády Daunovi vstříc. Poté, co se cestou spojil s jednotkami, které vyslal proti Rakušanům v předcházejících dnech, vedl svá vojska po silnici na Kolín, zatímco Daunova armáda se rozložila na západ od tohoto města a očekávala příchod Prusů ve vhodně zvoleném obranném postavení. Takto tedy mohlo vzniknout rčení: „potkali se u Kolína“. Osud tomu chtěl, že právě zde, několik kilometrů od města utřil pruský král Friedrich II., zvaný Veliký, svoji první porážku v bitvě. Porážku, která v důsledku anulovala jeho dosavadní úspěchy.

Ráno 18. června ohlásily budíček v pruském táboře dva výstřely z děl, „jejichž ozvěna byla slyšet od Videňského Hofburgu až k parketám Versailles a břehům Něvy“.¹⁴² Takto obrazně, přesto velmi výstižně, zdůrazňuje romanopisec Karl Bleibtreu význam bitvy, jež se, ve zpětném pohledu na celé válečné střetnutí, jeví jako zásadní. Dle některých historiků se kolínská bitva stala bitvou na Marně sedmileté války. Rakouské síly, rozestavěné do defenzivního postavení čelem k severu, k silnici Praha-Kolín, čítaly zhruba 35 000 mužů pěchoty, 19 000 mužů jezdeckva a 145 děl.¹⁴³ Naproti tomu pruské vojsko mělo sílu 20 000

¹⁴⁰ Srov. RAUSCH, Karel, *Bitva u Kolína (18. června 1757)*, Praha 1937, s. 15. K tomuto tématu se v souvislosti s odhalením pomníku v roce 1899 vrací také Justin Prášek: „Hrdinů, kteří oslavili se na bojišti kolínském, čestně vzpomínati bude vždy nejnestrannější soudce, svědomitá, vážně usuzující Klio, a s ní náš národ Český, jemuž vítězstvím kolínským zachráněna odvěká vlast a umožněny popudy k obdivuhodnému jeho obrození“ (PRÁŠEK, Justin V., U vítězného pomníku na bojišti Kolínském, *Pražské noviny* 34, 1899, č., 146, 28. 5., s. 2).

¹⁴¹ Srov. BROUCEK, Peter, Beitrag zum Symposion Die Schlacht bei Kolin, *Práce Muzea v Kolíně* 5, Kolín 1989, s. 140.

¹⁴² BLEIBTREU, Karl, *Friedrich der Grosse bei Collin*, Berlin 1888, s. 61.

¹⁴³ Komplettní rakouské Ordre de bataille např.: L-n., A., *Die Schlacht bei Kolin am 18., und der Entsatz von Prag am 20. Juni 1757, Oesterr. milit. Zeitschrift*, 1824, H. 1, s. 36–37; Grosser Generalstab (Hrsg.), *Die Kriege Friedrichs des Grossen, 3. Teil: Der Siebjährige Krieg, 13. Band: Kolin*, Berlin 1901, příloha 4.

mužů pěchoty, 14 000 jezdců a 92 děl.¹⁴⁴ V pochodově sestavě Fridrichovo vojsko směřovalo podél silnice od Plaňan. Zřejmý početní nepoměr obou armád rozhodně nijak dopředu neavizoval průběh střetnutí. Friedrich několikrát předtím i potom dokázal, že kvalitní vojsko pod jeho velením může za jistých okolností předčít i mnohem početnějšího nepřítele. I u Kolína očekával, že tyto okolnosti nastanou. Navíc měl naprosto zkreslené představy o síle Daunovy armády – i přes protesty podřízených velitelů odhadoval rakouské vojsko jako mnohem početně slabší než své vlastní. Též kalkuloval s osobností vrchního velitele Dauna. Maršál byl totiž pověstný svoji pasivitou a neochotou riskovat.¹⁴⁵ Naproti tomu Daun odhad pruských sil značně nadsadil, což ho ještě více utvrdilo v přesvědčení, že klíč k bitvě leží v dobrém obranném postavení. V celém tomto oboustranném nedorozumění tkví specifikum bitvy: Friedrich útočil, neboť se domníval, že má před sebou mnohem slabšího nepřítele, zatímco Daun se bránil v přesvědčení, že má nepřítele nad ním převahu. Jelikož reálný stav byl přesně opačný, můžeme tuto „výměnu rolí“ směle zařadit ke klíčovým důvodům, které rozhodly o vítězi, resp. poraženém.

Friedrich zamýšlel uskutečnit svůj oblíbený útok kosím šikem¹⁴⁶ a využít dokonalého výcviku své pěchoty ve stupňovitém zapojování do bitvy. Bitva u Prahy ukázala v plné síle výhody tohoto manévru. Ovšem Kolín naopak ukázal, že k jeho úspěšnému aplikování je jednak nutný moment překvapení a jednak dostatek dělostřelecké a jezdecké podpory.¹⁴⁷ Daun účinně přesouval na ohrožený bok zálohy, a jeden pruský útok za druhým končil nezdarem. Když už se pruské pěchotě podařilo zčásti rakouské pozice rozvrátit, došlo, podle tradice, k nejpamětihodnější události celé bitvy, kdy velící důstojník dragounského pluku De Ligne, plukovník Jacques Francois Florent de Thiennes, prý osobně požádal Dauna, aby jeho

¹⁴⁴ Kompletní pruské Ordre de bataille např.: BEIBTREU, Karl, *Friedrich der Grosse bei Collin*, Berlin 1888, s. 43–45; Grosser Generalstab (Hrsg.), *Die Kriege Friedrichs des Grossen*, 3. Teil: *Der Siebjährige Krieg*, 13. Band: *Kolin*, Berlin 1901, příloha 3.

¹⁴⁵ Těsně před bitvou se o Daunovi Friedrich vyjádřil slovy: „*Jistě se Daun spoléhá více na svoji pevnou posici, než na zmužilost svého vojska.*“ (GÖDÖLLEY, Josef, Průběh operací po bitvě u Štěrbohol v době od 7. 5. – 17. 6. a bitva u Kolína dne 18. 6. 1757, *Vojenský historický sborník* 3, 1934, č. 3, s. 131).

¹⁴⁶ Taktický manévr, poprvé použitý již v roce 371 př. n. l. v bitvě u Leukter.

¹⁴⁷ Podobná taktika byla naopak úspěšně použita v bitvě u Leuthenu ve Slezku 5. prosince 1757, kdy Friedrich s početně slabším vojskem dosáhl obchvatem levého křídla rakouského vojska důležitého vítězství. Friedrichova taktika se stala součástí německé vojenské doktríny v německo-francouzské válce a vyvozovaly se z ní i strategické úvahy před 1. světovou válkou s důrazem na preventivní zničující úder a jeho taktickou realizaci obchvatem křídla soupeřova vojska. Viz. BROUCEK, Peter, Beitrag zum Symposion – Die Schlacht bei Kolin, *Práce muzea v Kolíně* 5, Kolín 1989, s. 140.

jednotka namísto ústupu zahájila útok. Ten prý žádost zamítl slovy „Mais, vous ne ferez pas grande chose avec vos blancs becs! (Ale vy s vašimi holobrádky moc nesvedete).“ Načež zareagoval plukovník mladých Valonů tradovaným: „Vous allez le voir!“ (To se ještě uvidí!), odjel ke svému oddílu, kde zopakoval slova velitele a dodal: „Blancs bec, montrez que vous savez mordre sans avoir de barbe, montrez que pour mordre, il ne faut que des dents et pas de barbe! (Holobrádci, ukažte, že umíte kousat, i když nemáte vousy, ukažte, že ke kousání stačí zuby a ne vousy!)“ Tento rozhovor však není patrně autentický, neboť tou dobou Daun pobýval na jiném místě bojiště. Navíc jezdecký útok jednotek hraběte Serbelloniho, do jehož sestavy „holobrádci“, jak se začalo příslušníkům pluku De Ligne říkat, patřily, neprováděl pouze tento pluk, ale také mnoho dalších oddílů. Patrně rovněž nešlo o rozhodující moment střetnutí, jak líčí tradice. Ovšem nic z toho nevadilo, aby mýtus o holobrádcích zapustil kořeny a stal se integrální součástí jak historického povědomí, tak také vojenské tradice.

Kolem osmé hodiny večerní poznal Friedrich, že bitva je prohraná, a zamířil zpět směrem na Nymburk. Ústup zbytků jeho armády již měli řídit jiní. Ovšem i Rakušany stála bitva značné síly, na účinné pronásledování protivníka nebylo ani pomyšlení.

Na vídeňském dvoře poté, co dorazila zpráva o vítězství u Kolína, znamenající ve svých důsledcích i konec obléhání Prahy, zavládlo bouřlivé nadšení a oslavy. V pohnutí a se „slzami v očích“ přijímala Marie Terezie první gratulace. V chrámu sv. Štěpána hřmělo Te Deum, po dva dny se u městských bran nevybíraly poplatky a divadla hrála zdarma.¹⁴⁸ „Stěží také zapříčinilo v rakouských korunních zemích jiné vítězství tolik mší a oslav, tolik projevů radosti a radovánek...Básníci i panegyrici, špatní nebo dobří, ve verších i v próze, zasvěcovali vítězství své dary, také velká masa písní se vyvalila. Především nabízelo sedm vítězství krále a sedm neúspěšných útoků, které zmínil Daun ve své oficiální zprávě o bitvě, antitezistickou látku. Tak například se zpívalo po celé zemi v jedno z popěveků: Tady padl sedmkrát, ten vítěz sedminásobný!“¹⁴⁹ Hrdinní válečníci, kteří přispěli k první porážce pruského krále v bitvě, museli být náležitě odměněni. Zranění důstojníci a vojáci dostali dvojnásobný žold a důstojníci náhradu za své padlé koně.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Viz KHEVENHÜLLER-METSCH, J. J., *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, Kaiserlichen Obersthofmeister 1742–1776*, IV., Wien, Leipzig 1914, s. 89.

¹⁴⁹ KUTZEN, Joseph, *Vor Hundert Jahren. Zwei Gedenktage deutscher Geschichte*, Breslau 1857, s. 144.

¹⁵⁰ *Die Schlacht bei Kolin am 18. Juni 1757*, Prag 1857, s. 30.

Následovaly další dílčí odměny vybraným důstojníkům a oddílům a značný počet povýšení.¹⁵¹

Nicméně vítězství, kterého se Vídeň dočkala, bylo velmi draze vykoupeno. Celkem na padlých, raněných a zajatých či nezvěstných bojovnících ztratila rakouská armáda toho dne 360 důstojníků, 7 754 mužů a 2 745 koní.¹⁵² Pruské ztráty byly ještě mnohem vyšší: 396 důstojníků a 13 398 mužů (údaj o koních není uveden). Obzvláště hrůzostrašně vyznívá porovnání počtu přímo padlých mužů. Na rakouské straně to bylo 956, kdežto na pruské 4 670. Krutost bitva nám také může přiblížit např. údaj 98% ztrát pruského granátnického praporu Nymshöfsky.¹⁵³ Většina pluků na pruské straně, které bojovaly v bitvě, musela být redukována na úroveň praporu.¹⁵⁴ Pokud o bitvě u Prahy Friedrich prohlašoval, že se v ní otřásly pilíře jeho skvělé pěchoty, pak kolínská bitva pro něj musela být katastrofou.¹⁵⁵ Dokonce takovou, že se v souvislosti s ní užívalo rčení: „*To je naše Poltava!*“¹⁵⁶

¹⁵¹ Tak například dostali příslušníci pěšího pluku č. 4 Hoch- und Deutschmeister od samotné císařovny na darech úhrnem 6 203 zlatých (TEUBER, Oskar, *Historische Legionen Habsburgs*, Praha 1896, s. 74. Podrobně o darech a povýšeních v bitvě: PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křečhoře*, Hradec Králové 1899, s. 22, 25–29; TEUBER, Oskar, *Historische Legionen Habsburgs*, Praha 1896, s. 221–222.

¹⁵² Přehledné tabulky ztrát na jednotlivé jednotky viz *Die Schlacht bei Kolin am 18. Juni 1757*, Prag 1857, s. 19–25; Grosser Generalstab (Hrsg.), *Die Kriege Friedrichs des Grossen, 3. Teil: Der Siebjährige Krieg, 13. Band: Kolin*, Berlin 1901, s. 87–88.

¹⁵³ JOUZA, Ladislav, Stoletý památník kousek od Kolína, Křečhoř – pomník bitvy u Kolína 1899–1990, in: *Kolínský přes*, roč. 4, č. 24, 15. 6. 1999, s. 3.

¹⁵⁴ BLEIBTREU, Karl, *Friedrich der Grosse bei Collin*, Berlin 1888, s. 173. Autor dále porovnává kolínskou bitvu s jinými střetnutími své doby. Procentuální poměr nasazených a padlých pruských sil je rekordně vysoký a nedosahují ho ani ztráty např. rakouských sborů u Hradce Králové, či ruských a francouzských sil u Borodina, přičemž i ty největší řeže napoleonské éry zůstávají v tomto ukazateli daleko za Kolínem (tamtéž s. 170).

¹⁵⁵ Dochovala se morbidní historka, podle níž prý pruský král dlouho nosil v srdci žal nad ztrátou svých mužů v těchto dvou bitvách. Při prohlídce jednoho kláštera v Čechách mu opat ukazoval kostnici, načež měl Friedrich prohlásit: „*Chcete tu mít opravdu pěkné kosti? Tak si vezte ty z bojiště u Kolína, tam jsou krásné kosti méj armády, obzvláště gardy.*“ Srov. KUTZEN, Joseph, *Vor Hundert Jahren. Zwei Gedenktage deutscher Geschichte*, Breslau 1857, s. 146.

¹⁵⁶ ARCHENHOLZ, Johann Wilhelm von, *Geschichte des Siebjährigen Krieges in Deutschland*, Leipzig 1914, s. 67.

2.2.2 Druhý život kolínské bitvy

„Voják má přeci kromě rukou, ve kterých drží zbraň, také i srdce, ducha a čest.“¹⁵⁷

Císařovna Marie Terezie označila bitvu u Kolína, respektive datum 18. června 1757 za „den znovuzrození monarchie“. Bezprostředně po skončení události se začínají psát dějiny jejího druhého života. Všechny padlé ještě nestačili pohřbít a bitva již byla umísťována do pantofonu nejzářnějších vítězství habsburského domu.

Nejen pro Vídeňský dvůr, ale i pro poddané českých zemí musela znamenat kolínská bitva neuvěřitelnou úlevu. Bez nadsázky lze tvrdit, že Kolín zapříčinil nárůst zemského patriotismu.¹⁵⁸ Ten ještě vykazoval řadu barokních, místy sakrálních, rysů, jako je například odevzdaná důvěra v pomoc Boha a zemských patronů. Obecně však střetnutí z tohoto období, která se odehrávala na území monarchie, tj. v drtivé většině na území Čech, případně Moravy, znamenala příklon poddaných ke královskému majestátu. Byla to v očích prostého lidu právě Marie Terezie a její armáda, která zažehnala Pruské (i jiné) hrozby a vyvedla válečné běsnění za hranice země. Když se nechal roku 1791 korunovat Leopold II. českým králem, uvedl František Martin Pelcl při slavnostní řeči mj. následující tvrzení: *„Tu každý rok více než jedna bitva se svedla, v kterýchž mnohý statečný, postavy krásní a tváři milé, ušlechtilý český mládenec a jonák svého mladého živobyetí pro tebe, svatá koruno, na bojišti nechal a za tě umřel.“¹⁵⁹* Nejsymboličtěji však na české poddané působilo ničující obléhání Prahy, nezpochybnitelného srdce království. Veškeré utrpení, které se městu i jeho obyvatelům dostalo, bylo přenášeno na celou zemi.¹⁶⁰ Přivlastnění a uvědomění si skrze hlavní město jisté sounáležitosti však mělo přesah i do armády. Vítězství rakouských vojsk byla téměř bez výjimky označována jako „naše vítězství“ a panovnice Marie Terezie chápána jako „česká královna, resp. naše královna.“

¹⁵⁷ TEUBER, Oskar, *Historische Legionen Habsburgs*, Prag 1896, s. 70.

¹⁵⁸ RAK, Soudobé ohlasy pruského obležení Prahy roku 1757, *Documenta Pragensia* VI, 1986, č. 1, s. 275–276.

¹⁵⁹ BĚLINA, Pavel, *Kolín 18. 6. 1757*, Praha 1997, s. 80.

¹⁶⁰ Oficiální rakouská propaganda ohledně pruského krále Friedricha II., války a hlavně obležení Prahy viz RAK, Soudobé ohlasy pruského obležení Prahy roku 1757, *Documenta Pragensia* VI, 1986, č. 1, s. 274–285.

Ta již několik týdnů před bitvou u Kolína, patrně v souvislosti se střetnutím u Lovosic, uvažovala o založení vojenského řádu, který by sloužil k uctění i motivaci důstojníků a současně byl zakládajícím počinem nově vzniklé tradice rakouské armády. Podle původních úvah měl být prvním nositelem řádu Karel Lotrinský, nicméně bezprecedentní úspěch, kterého dosáhl vítězstvím u Kolína polní maršál Daun, si vynutil změnu. O svém úmyslu založit řád zaslala Marie Terezie Daunovi vlastnoruční dopis, na jehož konci stálo výmluvné: „*Vy jste již před zraky celé armády složil řádovou zkoušky. Vy jste tedy prvním nositelem velkokříže.*“¹⁶¹ Proto bylo založení řádu, který patří vůbec k nejstarším řádům podobného typu¹⁶² a na jehož formální podobě se polní maršál Daun výrazně podílel, spojeno právě s kolínským vítězstvím.

Kult bitvy, který se vytvořil v souvislosti se založením řádu v rámci habsburské armády a v konotacích na zažehnané obavy o integritu českých zemí v rámci obyvatelstva minimálně těchto částí říše,¹⁶³ nemohl být ve své celistvosti přijímán kontinuálně. Celkem logicky muselo přijít jisté ochlazení zájmu o připomínání bitvy u Kolína v době válek s revoluční a napoleonskou Francií, a posléze také v době existence systému Svaté aliance, což byla období rakousko-pruského spolenectví či partnerství.¹⁶⁴ Nicméně jakmile se začaly od revolučního roku 1848 cesty obou států opět rozcházet, ožily reminiscence na kolínské vítězství, resp. porážku „Prajze“. V roce stého výročí jsme tak svědky nebyvalého zájmu o bitvu, který našel odezvu ve značném množství vydaných popularizačních brožur i odborných pojednání.¹⁶⁵ Do této „módní vlny“ lze jistě započítat i známý obraz předčasně zemřelého malíře Adolfa Kosárka s názvem Motiv z okolí kolínského. Euforie pak dosáhla vrcholu v roce 1866 a překvapivě pokračovala i po tomto datu až do světové války. Ovšem s tím rozdílem, že v období prusko-rakouského konfliktu byl zdůrazňován převážně motiv

¹⁶¹ HIRTENFELD, J., *Der Militär-Maria-Theresien-orden und seine Mitglieder*, Bd. I, Wien 1857, s. 3.

¹⁶² Další řády viz BROUCKEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolin. 1757*, Wien 1982, s. 139.

¹⁶³ Významný impulz dodal Kolín rozvoji českého zemského patriotismu ve druhé polovině 18. století. Roku 1791 napsal František Martin Pelcl při příležitosti královské korunovace Leopolda II. v Praze následující slova, připomínající události sedmileté války: „*Tu každý rok více než jedna bitva se soedla, v kterýchž mnohý statečný, postavy krásní a tváři milé, ušlechtilý český mládenec a jonák svého mladého živobyti pro tebe, svatá koruno, na bojišti nechal a za tě umřel.*“ (BĚLINA, Pavel, *Kolín 18. 6. 1757*, Praha 1997, s. 80)

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 5

¹⁶⁵ Viz STRAKA, Václav, *Kdo byl autorem brožurky Bitva u Kolína a Křečhoře*, vydané v Praze roku 1857 k stému výročí bitvy, *Práce muzea v Kolíně III*, 1984, s. 241–247; HUML, Václav, *Bitva u Kolína dne 18. června 1757*, Praha 1857, s. 50.

porážky odvěkého arcinepřítele domu rakouského, zatímco poté, v období spolupráce a spojenectví obou německých mocností, byl upřednostňován motiv vítězného rakouského válečníka. V období od konce století do světové války, v souvislosti s tušením obrovského konfliktu, snažila se i pověstně konzervativní vojenská administrativa habsburského státu o vytváření kultu vybraných útvarů rakousko-uherské armády. Morální příprava na budoucí válku zahrnovala i utváření vzorů a integrujících příběhů. Na bojišti u Kolína vznikl příběh doslova ikonický, tj. příběh o dragounském pluku de Ligne.¹⁶⁶ Měl sloužit všem čerstvým rekrutům jako morální povzbuzení, na které si vzpomenou, pokud na bojišti pocítí úzkost před početnějším či jinak převyšujícím nepřítelem a nedůvěru ve své dovednosti. Pro příslušníky vlastního dragounského pluku, který se po ztrátě rakouského Nizozemí verboval v západních Čechách, měl sloužit příběh jako silný integrující faktor. Dokonce měli, na památku svých udatných předků u Kolína, právo na výjimku stejnokroje, neboť nemuseli nosit předpisové kníry. Opakování chrabrych výkonů od Kolína mělo být jedním z pilířů rakousko-uherského příspěvku k očekávanému vítězství centrálních mocností ve světové válce.

Bitva u Kolína však posloužila i druhému z partnerů, tj. Německé císařské armádě. Teoretická ponaučení z ní totiž čerpal náčelník generálního štábu Alfred von Schlieffen.¹⁶⁷ Ne náhodou vydal německý generální štáb 3. svazek 3. dílu z řady *Die Kriege Friedrichs des Grossen*, pojednávající o bitvě u Kolína, v letech bezprostředně před 1. světovou válkou. Po ní však už následovalo období, které, alespoň v Československé republice, tradici bitvy nepřálo. Peripetie, jichž se dočkal Křečhořský pomník, budou popsány v následujících podkapitolách, a například vlastní muzejní expozice se bitva dočkala až ve výroční rok 1937,

¹⁶⁶ Toto označení nese pluk od roku 1732 podle nového majitele polního maršálka Ferdinanda prince de Ligne. Od té doby také nosí jeho příslušníci zelené kabátce místo tradičních černo-červených dragounských. Fakt, že jeho role fakticky neodpovídala pozdější glorifikaci, nebyl relevantní.¹⁶⁶ Ovšem skutečnost, s jakým vkladem útvar do války i bitvy samotné vstupoval, měla větší důležitost. Holobrádci, jak se příslušníkům pluku tradičně říkalo, pocházeli v drtivé většině z rakouského Nizozemí, respektive z Valonska (čimž se musí odmítnout pozdější dezinterpretace holobrádků jako etnických Čechů). Čerstvě naverbovaný pluk tvořili převážně mladí rekruti, kteří ještě neměli vousy. Vrchní velitel armády, maršál Daun, neměl příliš důvěru ve schopnosti tohoto pluku, proto onen zamítavý Daunův postoj. Moment, kdy se cca 800 mladých, nezkušených mužů, vyzbrojených vysokou morální silou a odhodláním obětovat se pro svoji milovanou panovnici, vrhá na vycvičeného a dobře organizovaného nepřítele, byl klíčový pro tvorbu tradice a vzoru.

¹⁶⁷ „Jisté je, že Schlieffen byl zřejmě dobrým žákem Bedřichovým, avšak špatným čtenářem Clausewitzovým.“ (BĚLINA, Pavel, *Kolín 18. 6. 1757*, Praha 1997, s. 82). K tomuto tématu též: BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolin. 1757*, Wien 1982, s. 169–170.

kdy se v Kolíně konala vědecko-popularizační konference, a při té příležitosti zdejší muzeum zřídilo koutek památek na bitvu.¹⁶⁸ Jedním z mála motivů, který přečkal dobu převratu a uchytíl se i v novém demokratickém státě, byl motiv holobrádků. Pluk se později verboval v Čechách (od roku 1817) a k vyzdvižení tradice této jednotky stačila jen změna názvu. Nepřípustného Windischgrätze nahradil Antonín Švehla. Holobrádci v dobách první republiky tak nesli označení „Dragounský pluk 4 Antonína Švehly“.

Během druhé světové války můžeme pozorovat opětovný zájem o bitvu, respektive o kolínské bojiště. Důstojníci wehrmachtu i SS často a rádi navštěvovali bojiště, kde utrpěl porážku veliký Friedrich, jehož tradici využívala k posilování morálky armády Třetí říše stejně jako Vilémovské Německo. V roce 1941 také vyšla, za přispění a schválení samotného říšského protektora, již několikrát zmiňovaná brožura *Schlacht bei Kolin*,¹⁶⁹ jejíž základ tvoří starší Goslichův text.¹⁷⁰ Mnoho pasáží však bylo redukováno a z působení rakouské armády i velících důstojníků se ukázala jako jediná propagandisticky přijatelná zmínka o holobrádcích. Gelbschnäbel, jak se obecně německy nazývají „zelenáči“ či „nováčci“, plně vyhovovali, a jejich příběh byl aplikovatelný stejně dobře koncem 19. století na mladé rekruty c. a k. armády, stejně jako na mladé příslušníky ozbrojených sil hitlerovského Německa ve 40. letech 20. stol.

Po válce naopak tradice bitvy spíše stagnovala, oficiální kruhy o ni neměly zájem. Občanské aktivity byly tlumeny a dokonce těm, kteří se až přespříliš nechali „unést zájmem o nepokrokové místo, kde se před dvěma staletími v dobách temna“ utkaly feudální armády, hrozilo vyšetřování ze strany Státní bezpečnosti. Výjimkou byly oficiální návštěvy vojenských delegací ze spřátelených zemí. Tak například v 70. letech navštívila bojiště skupina vysokých sovětských důstojníků. V denním tisku později vyšel rozsáhlý rozbor průběhu bitvy a její role v dějinách vojenství z pera předsedy delegace, maršála Sovětského svazu Matvěje Vasiljeviče Zacharova, doplněný o starší hodnocení dalších čelních představitelů Rudé armády, generála Andreje Antonoviče Grečka, maršála Radiona

¹⁶⁸ Vedle různých předmětů nalezených na bojišti bylo možné shlédnout plány a obrazy bitvy a dokonce i osobní památky zúčastněných. Paradoxně největšího ohlasu se dočkaly osobní předměty generála jezdeckva Michaela svob. pána von Melas. Pro návštěvníky – občany Československého státu s těsnými vazbami na Francii – byla mnohem zajímavější ta část expozice, která pojednávala právě o tomto muži, který se „proslavil“ v bitvě u Marenga, kde byl poražen císařem Napoleonem. Viz. RAUSCH, Karel, *Bitva u Kolína (18. června 1757)*, Praha 1937, s. 18.

¹⁶⁹ *Schlacht bei Kolin*, Prag 1941.

¹⁷⁰ GOSLICH, Dietrich, *Die Schlacht bei Kolin 18. Juni 1757*, Berlin 1911.

Jakovleviče Malinovského a generála Vasilije Daniloviče Sokolovského.¹⁷¹ Jistá změna nastala až díky 230. výročí bitvy. Mnozí amatérští badatelé i milovníci vojenské historie si našli cestu ke křečhořskému pomníku, uctění památky padlých a k návštěvě přednášek, které uspořádalo v kulturním domě v Kolíně zdejší muzeum.

Doposud byla ve středobodě zájmu převážně vlastní bitva u Kolína. Sama o sobě vykazuje několik ikonických momentů, ať už útok holobrádků, Řád Marie Terezie, nebo skutečnost, že šlo o vůbec první porážku Friedricha II. Velikého. Jen málokdo si ji dokáže spojit s pomníkem, který byl na její památku vystavěn na Křečhořském vrchu. Zatímco například slavkovská bitva je s Mohylou míru pevně spjata, podobná vazba v případě Kolína v historickém povědomí ukotvena není. Otázku, proč tomu tak je – tedy, proč nebyl křečhořský pomník veřejností přijat – se pokusí zodpovědět následující text.

¹⁷¹ Setkání s vojevůdci, *Lidová demokracie* 34, 1978, č. 107 (příloha Neděle s LD), 7. 5., s. 1.

2.3 Pomník na Křečhoři

2.3.1 Geneze vzniku křečhořského pomníku

„Jakým způsobem vhodnějším mohlo se to státi než pomníkem určeným k oslavě jednoho z největších dnů čestných rakouské armády, dne, v němž vojska rakouská za panování veliké císařovny Marie Terezie, pramáti našeho milovaného císaře, vítězství slavného dobyla. Bylo to vítězství u Kolína dne 18. června 1757, kde armáda velikého vojevůdce krále pruského Bedřicha II. po tuhém odporu polním maršálkem Leopoldem Maria hrabětem z Daunů úplně poražena byla a kterým Praha, ano celé království české vbrzku od nepřítelů osvobozeny a tím veliké nebezpečí od říše císařské odvráceno bylo.“¹⁷²

Dne 19. dubna 1897 přichází na pravidelné setkání předsednictva Ústředního spolku pro udržování hrobů a pomníků na bojištích z roku 1866 v Čechách¹⁷³ jičínský lékárník MUDr. Bedřich Presl s návrhem postavit následující rok na bojišti u Kolína reprezentativní pomník. Současně měla být událost oslavou 50. výročí vlády císaře Františka Josefa I. Dnes již jen těžko rozhodneme, který ze zmíněných podnětů byl silnější, zdá se však, že spíše než starostlivost o zanedbané bojiště, které formálně nespádalo pod činnost spolku, lze původní impulz dekodovat jako oslavu panovníka a jeho armády. Sám Presl o tom vzletnými slovy hovoří s dvouletým odstupem následovně: „Jako ve všech částích širé naší říše, ve všech vrstvách a třídách jejího obyvatelstva i ve spolku ústředním ku konci roku 1896 vysloveno též přání, jubilejní rok 50letého panování našeho milovaného, rytířského císaře a pána Františka Josefa I., který svým

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Podrobněji o této organizaci viz kapitola 5.4.

*národům i vojsku z nich vyšlému po celou dobu svého požehnaného panování nesčetné důkazy své otcovské přízně a milosti dával, přiměřeným a důstojným způsobem, dílem památky trvalé oslaviti.*¹⁷⁴ Zbývalo jen najít vhodnou a odpovídající lokalitu, tj. takové místo, na němž se odehrálo střetnutí pro rakouské zbraně vítězné, a které není již „obsazeno“ vlastními reprezentativními památníky. Z této nepatrné množiny jevil se Preslovi (neboť ten byl požádán, aby lokalitu vybral) jako nejvhodnější Kolín, resp. nedaleký Křečhořský vrch.

Jako klíčová se ukázala podpora protektora spolku, pince Viléma ze Schaumburg-Lippe. Samotný nápad ho prý doslova nadchl a pro jeho prosazování neváhal využívat svých úzkých kontaktů, které směřovaly až k císařskému dvoru. Předně oslovil kanclář vojenského řádu Marie Terezie¹⁷⁵ a také c. k. ministerstvo války. V obou případech byl návrh zřídit pomník odůvodněn shodně: „*Památníkem tím vzpomínka na hrdinné činy armády, jakož i povznesení mravní síly nyní žijícího pokolení podstatně podporovány býti mají.*“¹⁷⁶ Jako první se k návrhu kladně vyjádřil kanclář řádu Marie Terezie, Géza, svob. pán z Fėjerváry, c. k. polní zbrojmistr a ministr zeměbrany království uherského.¹⁷⁷ Projekt jej nadchl, nicméně oficiální a zvláště finanční podporu ze strany řádu kanclář podmínil předložením plánů na výstavbu a podrobného rozpočtu. Dále si přál, aby se na pomníku výslovně uvedla jména těch členů řádu, kteří byli vyznamenáni za zásluhy v bitvě u Kolína, a aby také bylo na pomníku vhodnou formou ztvárněno založení samotného řádu. Splnění těchto posledních podmínek nutně odvádí ideové vyznění pomníku od 50. výročí vlády Františka Josefa I. směrem k oslavě rakousko-uherské armády. Pokud existovaly doposud pochyby o tom, jakému účelu má pomník sloužit, je zřejmé, že akceptováním podmínek kancléře řádu, a posléze i přijetím značné finanční částky, musí být rozptýleny. Přijetí podmínek totiž jednoznačně schválila valná hromada Ústředního spolku 29. května. Naopak ideový posun pomníku nevadil, ani v důsledku toho nezbytná korekce stanov.¹⁷⁸

¹⁷⁴ PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křečhoře*, Hradec Králové 1899, s. 4.

¹⁷⁵ Kanclář řádu Marie Terezie byla oficiálně spolkem kontaktována dne 27. dubna (SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, Pamětní kniha 1886–1900).

¹⁷⁶ Tamtéž.

¹⁷⁷ Dopisem z 25. května 1897 (Cit. dle PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křečhoře*, Hradec Králové 1899, s. 5–6).

¹⁷⁸ Změněné stanovy byly potvrzeny výnosem vys. c. k. místodržitelství v Čechách ze dne 9. června 1897 č. 102.642 potvrzeny.

Není náhodou, že veškerá korespondence, včetně úřední, probíhala až neuvěřitelně rychle. Žádostem se vyhovělo v téměř „zázračných“ termínech. V rámci několika dní docházelo k vyřízení i v případech, kde byly běžné několikátýdenní i několikaměsíční čekací lhůty. Je zřejmé, že na tuto skutečnost měl neobyčejný vliv postoj a zanícení protektora spolku, prince Viléma, „který učiněný návrh nejen se vší rozhodností zastával, nýbrž i obezřele provádění díla sledoval. Tu opětně důkaz položen, co silná vůle v krátkém čase provést může a jak oživujíc, účinkuje na všechny, již provádění díla se účastní...“¹⁷⁹ Stejně tak musel zapůsobit i fakt, že projekt se nejen zamlouval, ale svým způsobem i vycházel vstříc zájmům jak kanceláře řádu Marie Terezie, tak také c. k. ministerstva války. Kladná odpověď ministerstva předcházela, též jako v případě řádu, značné peněžní podpoře.

Na výše zmíněné valné hromadě Ústředního spolku také vykrytalizovaly a byly definovány hodnoty a ideje, které by měl pomník, kromě podmínek ze strany kanceláře vojenského řádu, ztělesňovat:

1) Tak předně měl být pomník pomníkem vítězným, tj. nikoli, jak jsme v některých případech zvyklí, pietním. Neměl v žádném případě ani náznakem evokovat válečné hrůzy a vzpomínky na padlé obou stran. Naopak pregnantně ve své velikosti zhmotnit velikost a význam slavného vítězství rakouských zbraní.

2) Pomník měl výrazným způsobem zvěčnit panovnici Marii Terezii, která vždy svým českým poddaným, navzdory „korunovace na usmířenou“,¹⁸⁰ projevovala nehynoucí lásku a vděčnost.

3) Též měl být znázorněn, alespoň v symbolické podobě, tradovaný čin tehdejšího dragounského pluku de Ligne, který v roce 1897 nesl označení 14. dragounský pluk a byl uznáván jako jeden z nejpřednějších a nejzářnějších pluků v c. k. armády.¹⁸¹

Z tohoto seznamu vyplývá, přičteme-li navíc symboly a motivy vyžadované kanceláří vojenského řádu, že výzdoba a vlastní podoba pomníku byla značně komplikovaná a složitá. Technické i estetické sladění všech prvků měl provést člen předsednictva, a současně ředitel

¹⁷⁹ PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křechoře*, Hradec Králové 1899, s. 37.

¹⁸⁰ Tento obrat je zapůjčen z titulu knihy Eduarda Maura a měl by postihnout složitost vztahů Marie Terezie k českému království. Viz MAUR, Eduard, *12. 5. 1743 Marie Terezie – Korunovace na usmířenou*, Praha 2003.

¹⁸¹ TEUBER, Oskar, *Historische Legionen Habsburgs*, Praha 1896, s. 219.

sochařské a kamenické školy v Hořicích, Vilém Dokoupil.¹⁸² Vedle něho se ustavilo užší komité, které mělo za úkol koordinovat práce, dohlížet na ně a zajišťovat, aby se pomník zdárně dokončil ve stanoveném termínu. Členové tohoto komité byli: princ Vilém ze Schaumburg-Lippe, dále Rudolf svob. pán z Ulmensteinu, tehdejší předseda spolku, c. k. setník Heřman Schnellhardt, místopředseda spolku, dále jednatel Dr. Josef Tausik, pokladník Jindřich Friedländer, MUDr. Bedřich Presl a již zmiňovaný Vilém Dokoupil. Jako poradní členové byli jmenováni Jan Lukeš, c. k. vládní rada a spisovatel dějin řádu Marie Terezie a Václav Weinzettl, architekt a odborný učitel sochařské a kamenické školy v Hořicích. Posledně zmiňovaný se nakonec nejvíce zasloužil o výslednou podobu monumentu.

Vraťme se však ještě k zmiňovanému termínu, klíčovému pro dokončení a odhalení výstavby. Uvažovalo se o výročí bitvy, tj. 18. června následujícího roku. Nicméně nakonec se prosadilo datum 4. října. Jednak se správně poukázalo na to, že by bylo vhodné promítnout deklarovaný účel výstavby alespoň do data slavnostního odhalení (4. říjen byl císařskými jmeninami), jednak se do konečného rozhodnutí promítly i námitky ze strany odborníků komitétu, kteří poukazovali na předpokládanou délku prací. Pomník měl být vpravdě majestátní a nic se nemělo uspěchat. Ovšem přes intenzivní a dobře naplánované práce se ukázalo i toto datum jako iluzorní a pomník byl nakonec odhalen až na jaře následujícího roku. Navíc původní plány překazila tragická událost – dne 10. září byla zavražděna císařovna Alžběta Amálie Evženie a s ohledem na státní smutek i na osobu truchlícího císaře by za daných okolností nebylo vhodné pořádat slavnost císařových jmenin. Proto bylo nakonec zvoleno datum 27. května. O tom však později.

Nyní tedy zbývalo vybrat vhodnou lokalitu pro umístění. Prostřednictvím jednatele spolku, advokáta Dra Josefa Tausika, spolek zakoupil od manželů Františka a Anny Zourkových 382 metrů čtverečních, od Josefa Panenky 395 metrů čtverečních a od samotné obce Křechoř se svolením okresního zastupitelství v Kolíně 175 metrů čtverečních. Tedy celkem 952 čtverečních metrů, které byly v pozemkové knize označeny jako parcela 413/2 s poznámkou „*místo pro pomník na paměť bitvy u Kolína*“¹⁸³ Za tímto číslem se skrývá místo na

¹⁸² Srov. MAŤÁTKOVÁ, Lenka, *Vilém Dokoupil (30. 5. 1852 – 18. 2. 1927)*, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2009.

¹⁸³ Celá transakce byla opět bleskově vyřízena výnosem okresního soudu v Kolíně dne 20. června 1898 č. 1183 (PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křechoře*, Hradec Králové 1899, s. 32).

Křečhořském vrchu, kde probíhaly jedny z nejtěžších bojů, včetně proslaveného útoku holobrádků.

Peníze na zakoupení pozemku se čerpaly ze jmění spolku. Ovšem samotný pomník byl mimo finanční možnosti organizace. Celková suma činila na tehdejší dobu astronomických 30 000 zlatých. Již z roku 1897 se dochovaly některé dopisy s rozpočty na stavební práce, na kovové části pomníku apod.¹⁸⁴ Dále rozpočet od firmy Houdek na kovové části pomníku a nabídka J. Dvořáčka z Kolína na zhotovení základu pro pomník¹⁸⁵. Výše zmíněné subvence oslovených institucí činily 3 000 zlatých z prostředků vojenského řádu Marie Terezie a dalších 1 000 zlatých od c. k. ministerstva války.¹⁸⁶ Zbytek prostředků se získával formou drobnějších darů a veřejné sbírky.

¹⁸⁴ SOkA Jičín, f. SPŠK Hořice. Komise nadace pro udržování voj. pomníku r. 1866, knihy 1–2, spisy nezpracováno, Korespondence 1897.

¹⁸⁵ Tamtéž, např.: Rozpočet od firmy Houdek na kovové části pomníku z 13. 10. 1897, či Nabídka J. Dvořáčka v Kolíně na zhotovení základu pod pomník ze dne 22. 8. 1897 a jiné.

¹⁸⁶ Ministerstvo přislíbilo finanční částku dne 6. září 1897. Kdy tato dorazila na účet komitétu, není známo. Naopak obnos 3 000 zlatých od řádu dorazil dne 26. února 1898, o čemž byl s předstihem spolek informován 5. září 1897. Oba tyto dary musely být schváleny přímo panovníkem. (SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, pamětní kniha města Kolín 1886–1900).

2.3.2 Realizace pomníku a jeho podoba

„Na významném místě, k němuž poji se vzpomínka nejlítějšího boje, odkudž velel oddaným svým hrdinům vojevůdce, střehoucí obezřele budoucnost této říše, odkudž naskytuje se nevyrovnaný pohled po širém bojišti i po žírných nivách středočeských, Labem ovlažovaných, vztyčen byl společnou péčí slavného zásluhami pokrytého řádu, jehož kolébka stála na tomto bojišti, i obětavých spolků, kteří bdí nad rovy padlých bojovníků na královéhradeckých výšinách, pomník tento, aby věčně hlásal paměť události nejpamátnější v rakouských a českých dějinách XVIII. století.“¹⁸⁷

Pokud jde o konkrétní osoby, které se podílely na ztvárnění pomníku, musíme na prvním místě uvést Václava Weinzettla. Od školního roku 1892–93 byl technickým referentem Ústředního spolku pro udržování hrobů a pomníků na bojištích z roku 1866 v Čechách. Na tuto pozici ho jistě uvedl Vilém Dokoupil, jeho nadřízený z kamenosochařské hořické školy, zakládající člen spolku a dosavadní technický referent. Weinzettl, který mimo jiné pracoval s architektem Achille Wolfem na budově Hypoteční banky na Senovážném náměstí v Praze,¹⁸⁸ se Dokoupilovi odvděčil nejen tím, že pokračoval v jeho záslužné práci coby nový ředitel hořické školy, ale nesmazatelně se též zapsal do dějin Ústředního spolku. Školu vedl dlouhých 25 let od roku 1904 do roku 1925 a za uměleckou účast na památkách

¹⁸⁷ PRÁŠEK, Justin V., U vítězného pomníku na bojišti Kolínském, *Pražské noviny* 34, 1899, č. 145, 146, 27., 28. 5., s. 1.

¹⁸⁸ Podrobně o práci architekta Václava Weinzettla viz GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 184–205; GLÁSER, Petr, Václav Weinzettl, architekt vojenských pomníků (1862–1930), *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 935–955.

na bojištích války z roku 1866 byl jmenován čestným občanem pěti obcí.¹⁸⁹ Za stejnou aktivitu jej papež poctil vyznamenáním *Pro ecclesia et Pontifice*.¹⁹⁰

Zdá se, že výsledná podoba pomníku, včetně realizace, nakonec přešla z rukou Dokoupilových do Weinzettlových. Ten se svého úkolu zhostil s příkladným nadšením a elánem.¹⁹¹ Plány pomníku nechal dokonce zveřejnit na výstavě architektury a inženýrství v Praze roku 1898.¹⁹² Během realizace se neváhal radit se svými zkušenějšími kolegy – práci na reliéfech si byl prohlédnout i známý architekt Osvald Polívka.¹⁹³ Ovšem nejživěji nad realizací projektu diskutoval s Vilémem Dokoupilem, který se tak stal jakýmsi spojovacím článkem, mezi Weinzettlem a zbytkem komitétu.¹⁹⁴

Mezi další osoby, které se na pomníku podílely, patřil akademický sochař Mořic Černil, stejně jako Weinzettl odborný učitel školy v Hořicích. A stejně jako on, i Černil provedl veškeré práce bezplatně (sic!).¹⁹⁵ Za tento příkladný čin, kdy věnovali svůj volný čas a hlavně um na zřízení pomníku oslavující úspěchy habsburského domu, se oba císařským rozhodnutím ze dne 1. srpna 1899 dočkali ocenění zlatým záslužným křížem s korunou.¹⁹⁶ Černilovým příspěvkem k pomníku byla modelace vypuklin, císařovnin medailon a další plastická výzdoba. Vše se později odlilo z bronzu, pouze socha dvouhlavého rakouského orla s rozpjatými křídly byla tepána z mědi. Tohoto úkolu se zhostil ciselér František Houdek z Prahy, zatímco bronzové lití obstarala firma Bendelmayer a Červenka z Buben u Prahy. (Stejná firma odlila například i sochu sv. Václava na Václavském náměstí v Praze a

¹⁸⁹ Probluze, Horního a Dolního Příma, Popovic a Střezetic.

¹⁹⁰ Značnou část své knihy o kamenosochařské školy v Hořicích Weinzettlovi věnuje Alois Jilemnický: „Osobnost Václava Weinzettla mě stále přitahuje. Stejně poutala svými postoji, svým konáním, slovem i vládností pohybu úst i rukou, vážným krokem, ale zejména dobrotou myšlenek a srdce, chápáním mládež, jako odhodláním nepovolit zlu, zpučnosti, byrokratické nadřazenosti.“ JILEMNICKÝ, Alois, *Kámen jako událost*, Praha 1984, s. 105

¹⁹¹ WEINZETTL, Václav, *Vzpomínka na zapomenutého architekta*, rukopis; SOkA Jičín, f. Vyšší průmyslová škola sochařská a kamenická v Hořicích, k. 3, Spis Václav Weinzettl.

¹⁹² KAFKA, Josef, *Hlavní katalog a průvodce. Výstava architektury a inženýrství spojená s výstavbou motorů a pomocných strojů pro maloživnostníky i s přidruženou výstavou vynálezů pro živnostníky a s odbornou výstavou klempířů zemí koruny české v Praze 1898*, Praha 1898, s. 44

¹⁹³ SOkA Jičín, f. SPŠK Hořice. Komise nadace pro udržování voj. pomníku r. 1866, knihy 1–2, spisy nezpracováno, Korespondence 1899.

¹⁹⁴ Ze sledovaného období pochází rozsáhlá korespondence mezi oběma pány. Weinzettl Dokoupila informoval a konzultoval s ním i ty nejdrobnější detaily na pomníku (SOkA Jičín, f. SPŠK Hořice. Komise nadace pro udržování voj. pomníku r. 1866, knihy 1–2, spisy nezpracováno, Korespondence 1898).

¹⁹⁵ SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, Pamětní kniha 1886–1900.

¹⁹⁶ SOkA Jičín, f. Vyšší průmyslová škola sochařská a kamenická v Hořicích, k. 3, inv. č. 827.

krátce v ní pracoval i bývalý absolvent hořické školy Jan Štursa.¹⁹⁷) Přípravné stavební práce, obzvláště na trnoži, obstarala firma stavitele Františka Komárovského z České Skalice. Nicméně práce neprobíhaly tak rychle, jak se původně předpokládalo, a musel být na dobu 11 a půl měsíce najat modelér Václav Suchomel. Navíc došlo k nehodě, při které se utrhl zavěšovaný kvádr a zcela poničil lešení.¹⁹⁸ Poslední prací na pomníku samotném bylo usazení čelního reliéfu zobrazujícího útok holobrádků, nicméně nejnáročnějším se ukázalo umístění obřího „v celé rakousko-uherské říši toho času největšího“¹⁹⁹ orla na samotný vrchol. Při té příležitosti vložil František Houdek do sochy pamětní dopis, ve kterém vykresluje ovzduší doby, kdy se neodvratně blížil konec „sladkého století“: „Práce provedeny byly za dob báječné tísně politické mezi Němci a Čechy, za ohromných daní a drahoty, vzdor krásné úrody jak plodin, tak ovoce“.²⁰⁰ Navíc byl do sochy umístěn i dopis jednoho z dělníků, který se však nezachoval v dobrém stavu a čitelná je pouze část: „...upíráno nám hlavně od Němců právo jak po lidském tak i božím zákonu jednomu každému [nečitelné, V. K.] my ve své domovině jsme...“²⁰¹

Je pravdou, že se autoři a iniciátoři pomníku snažili dát svému dílu „český“ punc. Oprávněně se obávali, že pomník, který má oslavovat úspěchy habsburského orla, nepřichází do jemu příznivé doby. Proto bylo jednoznačně prezentováno, že veškeré firmy i umělci, kteří se na stavbě podílejí, jsou hrdí a uvědomělí Češi. Nicméně ani to, jak bylo naznačeno v úvodu, památku neuchránilo v době svého vzniku od rezervovaných postojů či dokonce odporu ze strany českých politiků a většinové veřejnosti. V období vyostřených národnostních sporů stačila i nepatrná záminka k vzájemnému osočování a označení události či stavby, jinak národnostně zcela indiferentní, za provokaci z řad protivného tábora. Česká strana například kritizovala, že na pomníku není žádný český nápis, kromě dlouhého „í“ v názvu „Kolín“. Naproti tomu stačilo ono dlouhé „í“ k tomu, aby byl pomník označen za „český“ a tudíž nepřátelský německému etniku. O dalších rozporech a důvodech, proč pomník, krom vládních kruhů a nadšenců z vojenských spolků, veřejnost nepřijala, bude pojednáno později v souvislosti se slavnostním odhalením.

¹⁹⁷ WITTLICH, Petr, *České sochařství ve XX. století*, Praha 1978, s. 97.

¹⁹⁸ *Labské proudy* III, 1898, č. 37, 16. 9., s. 2.

¹⁹⁹ Citace je z níže uvedeného dopisu.

²⁰⁰ V dopise je uveden seznam prací, které na pomníku firma provedla, dále seznam dělníků a taktéž datace prací, tj. od 15. ledna do 10. října 1898 (SOkA Kolín, Dopis z roku 1899, vyjmutý z orla v roce 1919, bez inv.).

²⁰¹ Tamtéž.

Nyní však již k samotné podobě pomníku. Detailně ji ve svém článku o díle Václava Weinzettla vykreslil Petr Gläser,²⁰² proto jen ve stručnosti. Tělo celkem 15-ti metrového novoklasicistního pomníku tvoří čtyřboký pylon z hořického pískovce, na jehož koruně je umístěna urna s přečnávající draperií, taktéž pískovcové. Nad touto urnou stojí monumentální z mědi tepaná socha dvouhlavého rakouského orla s rozepjatými křídly, nesoucí palmu vítězství ve svých pařátech. Tato signifikantní a nepřehlédnutelná část pomníku o celkové váze 545 kilogramů měří 4 metry, rozpětí křídel téměř 6 metrů. Hlavice pomníku, jejíž římsa je ztvárněna do podoby iónského kymatu, zdobí šest bronzových štítů, nesoucích nápis „FORTITUDINI“ (statečnost, tj. heslo Vojenského řádu Marie Terezie). Dva přední rohové štíty nesou feston. Na něj je zavěšen kříž řádu Marie Terezie. Pod tímto křížem se nachází nápis „KOLÍN 18. VI. 1757“ a ještě níže pod ním je umístěn medailon s portrétem císařovy, zasazený ve vavřínové kartuši s válečnými trofejemi a hradební korunou. Celý pylon stojí na masivní trnoži, která je bohatě zdobena ze všech čtyř stran. Na východní stěně trnože se nalézá jmenný seznam důstojníků, kteří obdrželi za zásluhy v bitvě u Kolína řád Marie Terezie.²⁰³ Nad ním bronzové odlitky velkokříže a rytířského kříže řádu doplněné vavřínovými ratolestmi. Obdobně na západní stěně najdeme bronzové odlitky pamětní medaile, kterou nechala Marie Terezie razit na počest bitvy, ozdobenou vavřínovou a dubovou ratolestí. A stejně jako na protilehlé straně, i zde se nachází jmenný seznam těch, kteří se vyznamenali v boji u Kolína, v tomto případě bez obdržení řádu.²⁰⁴ Přední strana

²⁰² GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 184–205.

²⁰³ Konkrétně Velkokříž obdrželi: polní maršál Leopold hrabě Daun a generál jízdy Ferencz hrabě Nádasdy de Fogaras. Malé kříže potom obdrželi: polní maršál hrabě Wied-Runkel, polní maršál hrabě Starhemberg, polní maršál svob. pán Sincere, generál-major hrabě Esterházy de Glántha, generál-major svob. pán voj. Plunquet, plukovník kníže Kinský ze Vchynic a Tetova, plukovník hrabě d'Ayasassa, plukovník markýz de Los Rios, plukovník hrabě Siskovics, plukovník svob. pán von Rehbach, plukovník Josef hrabě Saint-Ignon, plukovník Johan hrabě Saint-Ignon, podplukovník svob. pán von Elmendorf, major princ Salm-Salm, major hrabě Soro, major svob. pán von Bojanowsky, major svob. pán von Kerekes, major svob. pán von Beaulieu, setník Johan Josef de Pasteel, setník svob. pán von Biettagh, poručík svob. pán von Francquet, generál-major Franz hrabě Guasco, podplukovník Rudolf svob. pán von Pugnetti, major Wnzal Pawlovsky von Rosenfeld, major Jacob markýz Botta d'Adorno, setník dělostřelectva svob. pán von Bärnkopp, rytmistr Franz Philipp svob. pán von Rüdtt.

²⁰⁴ Generál jízdy hrabě Stampach, polní maršál hrabě Kolowrat, polní maršál svob. pán Wöllwarth, generál-major hrabě Schallenberg, generál-major Le Febue, plukovník hrabě Thiennes, plukovník von Feuerstein, plukovník svob. pán Berlichigen, plukovník hrabě O'Donell, plukovník Panovsky, plukovník hrabě Bettoni, podplukovník hrabě Schulenburg, plukovník Deszö, podplukovník svob. pán von Brockhausen, podplukovník hrabě Pompeati, podplukovník hrabě Barziza, podplukovník hrabě Millesimo, podplukovník svob. pán von Gemmingen, podplukovník von Neuendorf,

trnože, tj. obrácená na sever, nese reliéf usazený v lichoběžníkovém rámci, který znázorňuje bitevní scénu, přesněji jízdní útok holobrádků pluku de Ligne. Reliéf doplňuje stylizovaná páska s francouzským nápisem, zachycující rozmluvu polního maršála Dauna s velitelem pluku, plukovníkem Thiennesem. Naproti tomu na zadním, tedy severním, boku trnože je stejným způsobem umístěn reliéf znázorňující čtyři praporce, které císařovna dragounskému pluku de Ligne po bitvě věnovala. Praporce doplňovaly zbraně, a také zde nalézáme jména a čísla pluků, které se vedle holobrádků zasloužily o vítězství v bitvě, a po jejím skončení obdržely pochvalu. Výrazné jsou zejména nápisy uvádějící názvy pluků Hoch und Deutschmeister (IR4) a Botta d'Adorno (IR12). Po stranách pylonu jsou situovány dva dórské sloupy ozdobené vavřínovými ratolestmi. Na jejich hlavicích vidíme skulptury, které mají symbolicky vyjadřovat věčné ohně.²⁰⁵ Na zadní straně pylonu je uveden nápis „ANNO QUINQUAGESIMO IMPERII GLORIOSI FRANCISCI JOSEPHI I. – DEI GRATIA IMPERATORIS AUSTRIAE – REGIS BOHEMIAE ETC ETC ETC – REGIS HUNGARIAE APOSTOLICI – ERECTUM MDCCCXCVIII“²⁰⁶. Jedná se vlastně o jedinou připomínku oficiálně deklarovaného účelu pomníku. Též jsou na pomníku zvěčněna i jména hlavních autorů. Na přední straně a spodním stupni soklu se nachází nápis: „ARCHIT. V. WEINZETTL“ a jméno Mořice Černila čteme na předním reliéfu vlevo dole.

Celkově působí pomník vpravdě majestátně. Heroickým pojetím oslavuje vítězství císařské armády a jeho působivosti napomáhá i zasazení do krajiny na hřeben svahu. Je a byl totiž zřetelně viditelný nejen ze silnice Praha-Kolín, ale v podstatě, s výjimkou přímého pohledu po cestě od vsi k pomníku, ze všech stran. Novoklasicismus a využití antických motivů mu navíc propůjčuje ráz jisté estetické nadčasovosti.

Jen na úplný závěr se sluší dodat poznámka, která se bude u pomníků z tohoto období objevovat častěji. K monumentu byl přistavěn i domek, v němž žil válečný vysloužilce, začasť invalidní, který měl za úkol pomník střežit proti případným vandalům.

podplukovník svob. pán von Riese, podplukovník hrabě Cassio, podplukovník svob. pán von Vetter a podplukovník Timel.

²⁰⁵ Dodnes se v souvislosti s křečhořským pomníkem používá výrazů „řecké ohně“, který pochází od samotného Weinzettla: „Uprostřed dvora...může býti uprostřed sloup s kovovou pávní na vrcholu, kdež v době oslavy mrtvých zapalován by byl řecký oheň“ (WEINZETTL, Václav, Rozmach kremací a stavba kolumbárií, *Kámen* VI, 1924, č. 11, s. 129). V tomto případě se však o „řecký oheň“ v pravém slova smyslu nejedná.

²⁰⁶ Český překlad zní: Roku padesátého slavné vlády Františka Josefa I. z boží milosti císaře rakouského, krále českého, atd. atd. atd. a apoštolského krále uherského vztyčeno r. 1898.

Tato neplacená funkce byla spojena s následujícími právy: zdarma poskytnutý byt ve strážním domku, využívání přilehlého katastru, výnosy z ovocných stromů, z prodeje občerstvení, nápojů, pohlednic a jiného upomínkového zboží.

2.3.3 Přípravy slavnostního odhalení

Jak bylo v předcházejícím textu uvedeno, práce probíhaly pomaleji, než iniciátoři předpokládali, a tak muselo být původně plánované datum odhalení, dne 4. října,²⁰⁷ tj. jmeniny císaře Františka Josefa I., posunuto až na jaro následujícího roku. Je pouze otázkou, proč organizátoři slavnosti nezvolili výročí bitvy, tedy 18. červen, a proč nakonec dali přednost květnu, konkrétně dni 27. t. m. Nebylo to šťastně zvolené datum, neboť počasí se, velmi kulantně řečeno, nevyvedlo a celkové vyznění slavnosti tak jen přidalo pomníku na nepopularitě. „*Kritické a výsměšné zprávy radikálně laděného místního a pražského českého tisku očisťovala bdělá cenzura, a tak se např. kolínské Labské proudy raději uchýlovaly k jízlivému jinotaji.*“²⁰⁸ Vyšel rozsáhlý parodický článek „Slavnost odhalení dřevěného králíka v knížectví Gumi-Guta“,²⁰⁹ který událost zesměšňoval a vykresloval kontury oné „nepopularity“. Ostatní tisk, dokonce i ten radikálně německy nacionální, věnoval zprávě o odhalení pomníku značný prostor. Nechyběly delší či kratší historické exkurzy a podrobné popisy vlastní události včetně otištění slavnostních projevů.²¹⁰

Organizátoři z řad Ústředního spolku nechtěli nic ponechat náhodě a celou akci dlouhodobě a pečlivě připravovali. Na slavnost měl vedle značného množství vzácných hostů, mj. rytířů řádů Marie Terezie, církevních hodnostářů a generality c. k. armády, přijet dokonce zástupce císařského domu v osobě arcivévodky Otty. Což byla na jednu stranu obrovská pocta, na druhou stranu závazek. Spolek rozšiřoval dvě pozvánky s plánovaným programem. Jedna byla oficiálnější, na křídovém a hlavičkovém papíře s podpisy pánů Tausika a Ulmensteina, kompletně v německém jazyce. Autor ji koncipoval tak, aby bylo zřejmé, že na slavnost zve princ Vilém ze Schaumburg-Lippe. Druhý typ rozšiřované

²⁰⁷ Ex-post vysvětlení, proč bylo toto datum opuštěno, se později objevuje i v tisku v souvislosti s vlastní slavností: *Wiener Zeitung*, 1899, Nr. 120, 27. 5., s. 9.

²⁰⁸ JOUZA, Ladislav, *Křechoř – pomník bitvy u Kolína*, Kolín 2000, s. 7. O místním tisku a jeho politické příslušnosti viz ŠTROBL, Karel, *Politický list Kolínska a Českobrodsko v období mezi světovými válkami, Archivní prameny Kolínska XII*, 2002, s. 61–94.

²⁰⁹ Dopis z Goty, *Labské proudy IV*, 1899, č. 21, 27. 5., s. 2; Slavnost odhalení dřevěného králíka ve státě Gumi-Guta, *Labské proudy IV*, 1899, č. 22, 2. 6., s. 2–3.

²¹⁰ Např.: PRÁŠEK, Justin V., U vítězného pomníku na bojišti Kolínském, *Pražské noviny* 34, 1899, č. 145, 146, 27., 28. 5., s. 1–2; Odhalení válečného pomníku u Kolína, *Tamtéž*, s. 2; Die Denkmalsfeier bei Kolin, *Wiener Zeitung*, 1899, Nr. 121, 28. 5., s. 8–9; Die Denkmalsenthüllung auf den Kolinier Schlachtfeldern, *Reichspost*, 1899, Nr. 120, 28. 5., s. 5; Die Enthüllung des Denkmals bei Kolin, *Neue Freie Presse*, 1899, Nr. 12485, 28. 5., s. 10; Die Kriegdenkmal in Kolin, *Das Vaterland* 40, 1899, Nr. 144, 28. 5., s. 5–6.

pozvánky, o poznání skromnější, a byl v jazyce českém, přesto působil bez barokních příkras a detailní výzdoby mnohem estetičtěji než verze německá. Plánovaný program přejatý z pozvánek měl ve stručnosti vypadat následovně: „1) odjezd v 11: 30 z Kolína do Křechoře ve vozech, 2) pozdravná řeč protektora spolku, 3) vysvěcení pomníku kardinálem Schönbornem, 4) slavnostní projev kaplana Dr. Gába od 9. c. k. armádního sboru, 5) pamětní řeč zástupce ministerstva války, jeho excelence polního zbrojmistra Ludwiga Fabiniho, velícího u 8. armádního sboru a velícího generála prahy, 6) odjezd do Kolína.“²¹¹ V poznámce se nacházela informace, že při příjezdu do Kolína budou přítomni členové spolku, aby uvítali a doprovázeli dílčí významné hosty. Kromě těchto dvou pozvánek se dochovala ještě jedna, která pochází od purkmistra města Kolína Vojtěcha Formánka.²¹² Ten sice nebyl slavnostní zvláště nadšen, přesto si považoval přítomnosti vzácných hostů ve svém městě a upozorňoval občany, aby vhodným způsobem okrášlili své domy a příbytky, zejména pak vyvěšováním praporů v národních barvách. Není zřejmé, zda se jednalo o zlý úmysl, o lhostejnost, nebo vyslovené pochybení, nicméně zdůraznění „národních“ barev a chybějící barvy státní se později staly jedním z mnoha nešvarů slavnosti, v tomto případě dokonce s úředním postihem.

Představitelé města jinak k akci přistupovali laxně až lhostejně, a většina příprav ležela na bedrech Ústředního spolku. Tak například problém odvozu značného počtu slavnostních hostů z kolínského vlakového nádraží směrem ke Křechoři zajistil z vlastních zdrojů, když nechal v předstihu okresním hejtmanstvím rozeslat oběžník, kde vyzývá k propůjčení kočárů za náhradu 5 zlatých.²¹³ Obecně s okresním hejtmanem Vojtěchem Kostkou byl spolek v neustálém kontaktu a jeho vliv vyvažoval nezajem předáků místní samosprávy a města. Též přednosta tratě společnosti Státní dráhy Kolín a c. k. okresní inženýr byli informováni, aby vzali na vědomí, že na nádraží přijede arcivévoda Otto a dalších cca 200–300 plánovaných vzácných hostů. V této souvislosti urgoval Kostka dne 16. května úředním připomenutím městskou radu, aby nádraží nechala zbavit prachu a aby byla též kropena silnice Kolín-Křechoř. Úřední šiml se rozjel a úkol musel být splněn i za situace, kdy se nebe zatáhlo, a zemi skrápěl silný déšť. Na tuto zdánlivou banalitu, která působí spíše úsměvně, reagoval uštěpačně místní tisk: „Vzácnou podívanou poskytovala ve čtvrtek navečer

²¹¹ SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 720, sign, 13/49/175, k. 300.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž.

*pověstná silnice ke kolínskému nádraží. Za prudkého deště zástup žen smeččil cestu košťaty a zástup mužů pohazoval ji pískem, aby se panstvo nepoprášilo ani nezablátilo.*²¹⁴

Dále okresní hejtman žádal představenstvo obce, aby vyzdobilo město, postavilo slavobrány a okresní výbor, aby zajistil opravy a výzdobu okresních silnic. Výbor musel též přislíbit, že se celé okresní zastupitelstvo zúčastní slavnostního uvítání starosty na kolínském nádraží. Oficiální pozvání na tuto událost s poznámkou o tom, že účast je žádoucí, dostali taktéž i jiné instituce Kolínska. Tak například: c. k. okresní soud v Kolíně, c. k. poštovní úřad v Kolíně, c. k. finanční vrchní komisariát v Kolíně, ředitelství c. k. reálného a vyššího gymnázia v Kolíně, ředitelství chlapecké obecné a měšťanské školy v Kolíně, ředitelství dívčí obecné a měšťanské školy v Kolíně, správa obecné školy na Zálabí, ředitelství všeobecné řemeslnické školy v Kolíně, představenstvo izraelské náboženské obce v Kolíně, důstojnictví c. k. vikariálního úřadu v Křechoři, důstojnictví evangelického farní úřadu v Kolíně, děkanský úřad v Kolíně, obchodní grémium v Kolíně, obchodní škola v Kolíně, c. k. cejchovní úřad v Kolíně a c. k. evidence katastru daně pozemkové v Kolíně. Z tohoto výčtu vyplývá, jak mnoho se spolek snažil o co možná nejreprezentativnější ráz slavnosti a učinění dojmu na arcivévodu. Místní samosprávné organizace, spolky a nestátní úřady nebyly oficiálně kontaktovány. Ještě v posledních dnech před slavností okresní hejtmanství zjistilo, že městští představitelé nedostatečně reflektují žádost o výzdobu města, a tak bylo na poslední chvíli zakoupeno přímo hejtmanstvím množství praporů, vlajek a jiných ozdob v celkové hodnotě 22 zlatých. Není třeba ani dodávat, že pozdější pokusy o zaplacení místodržitelstvím, které v záležitosti osobně kontaktoval hejtman Kostka, vyznělo naprázdno a suma musela být zaplacena z rozpočtu hejtmanství.²¹⁵

Přípravy tedy probíhaly opravdu pečlivě a nic nebylo ponecháno náhodě. Současné však mohla neochota zástupců města a místní samosprávy předznamenávat budoucí potíže. Direktivně nařízeným přípravám se věnuje i část výše zmíněného parodického článku z místního tisku, v němž je úsměvnou formou naznačeno, jak asi vnímali celou akci občané města a okolí. Mnozí z nich se alespoň mohli těšit z faktu, že příjezd vzácných hostí donutí vyšší místa zabývat se záležitostmi, které lokální veřejnost trápily, a které by za normálních okolností byly přehlíženy. Současně se v textu zračí všeobecně známá absurdita a pedanterie

²¹⁴ *Labské proudy* IV, 1899, č. 22, 2. 6., s. 3.

²¹⁵ SOkA Kolín, f. Okresní úřad Kolín, inv. č. 720, sign, 13/49/175, k. 300.

úředních příkazů: „*Jakmile ve známost vešlo, že přijede ku slavnosti několik baterií děl a dvě švadrony jízdy, dala zemská správa opravit most, který již po pět let hrozí sesutím a přes který okolní hospodáři se smrtelným strachem jezdili. Nádraží, v kterém sestoupí vzácní hodnostáři, bylo uvnitř znovu vymalováno, zvenčí obíleno, dveře natřeny. Prach ze silnice, vedoucí z nádraží k městu, jehož za poslední padesátiletí bylo nahromaděno jako písku v Sahaře, byl odvezen, k veliké radosti cestujícího obecnstva, jež také jednou za padesát let dostalo na dráhu bez útrap. Po celý týden se již silnice kropí, což je nevídané. Ohyzný plot táhnoucí se kolem silnice byl zakryt lesními stromky, na což padlo půl obecního les. Rumiště na louce pod silnicí jest zakryto větvemi lípovými a postaveny na něm obecní hmoždíře, z nichž bude, pokud hosté z nádraží pojedou střeleno. (Okolní hodnostáři byli v čas upozorněni, aby dobytek pevně uvázali, aby se jim tou střelbou nesplašil a neutrhal). Město bylo (nemohl jsem se ani dopátrati u nejstarších pamětníků, od kterého roku) náležitě umeteno. Kašna uprostřed náměstí dostala nový kabát. Staletý mech byl z ní seškrabán a kameny žlutou barvou natřeny. (Lidé chodí se na ni v houfech dívati). Aby pak nátěr nebyl poškozen, zapovězeno bráti odtud vodu až od dne slavnost. Občanům dán rozkaz, aby dostavili se ve slavnostním úboru k vytvoření špalíru...Vyvěšování pytlů a vystrkování košťat je zakázáno pod pokutou vyobcování z města. K oknům komandovány všechny hezké dámy, aby oči vznešených hostí měly se na čem pásti. Ošklivé nesmí se v den slavnosti okazovati, aby tím pověst města netrpěla.... Majitelé povozů mají je propůjčiti k volnému použití hostí. Koně musí dostati porci ostružníku, aby si bujně vedli, a musí míti hřívu a ohon v copy upleteny a ozdobeny. Kočové musí míti cylindry ozdobeny kyticemi...Veškeré spolky vyzvány, aby v plném počtu dostavily se k utvoření špalíru a to pod trestem rozpuštění. Opoziční místní list vyzván, aby vydal zvláštní slavnostní číslo s červeným rámečkem a uvítací básní na přední stránce, na náklad země, což se také stalo.“²¹⁶*

²¹⁶ Slavnost odhalení dřevěného králíka ve státě Gumi-Guta, *Labské proudy* IV, 1899, č. 22, 2. 6., s. 2.

2.3.4 Odhalení králíka z Gumi-Guty

„...velkolepá, epochální, ba vyskytují se již hlasy, aby dosavadní letopočet křesťanský ostaven byl a aby počítaly se nyní věky uplynulé ode dne odhalení králíka Jankauského.“²¹⁷

Slavnostním dnem byla deštivá a studená sobota 27. května. Musíme proto brát s rezervou, i dle dochovaných fotografií, obvyklá žurnalistická klišé soudobého tisku typu: „Celý Kolín byl na nohou.“²¹⁸ Slavnost započala na nádraží uvítáním arcivévody Otty a dalších významných hostů. Nádražní budovy i okolí bylo ozdobeno květinami, prapory a chvojím, v čekárně byla instalována veliká busta císaře Františka Josefa I. Jak místní kronikář poznamenává, již toto zahájení se nezdařilo, neboť prý „...dělo se za velikého zmatku a průvod od nádraží do města byl neuspořádan.“²¹⁹ Za hlavního viníka označil kronikář okresního hejtmána, což je velmi zavádějící tvrzení, s ohledem na dochovanou úřední korespondenci. Na vině byla spíše lhostejnost a nedůvěra místních obyvatel, neboť „dozvědav se lid, že na celém pomníku není slovo českého. (Nešetrnost, vyzyvavost“! – v ryze českém kraji)²²⁰ Navíc si musíme uvědomit, že celá akce představovala vlastně import. Ústřední spolek přeci jen nebyl místní organizací a neznal plně poměry ve městě a okolí. Neuvedomil si, že Kolínsko je silně nacionálně zabarveno, navíc s výrazným počtem obyvatelstva židovského původu a s tím spojenými obtížemi. Proto již při plánování akce vršil chybu za chybou, pročež vše korunovalo nevydařené počasí a z toho vyplývajícími problémy a okolnosti.

Samotná idea oslavy panovnického domu, oslava c. k. armády nemohla být zdejšímu obyvatelstvu takříkajíc „po chuti“. Kulantně řečeno, státní establishment se zde netěšil příliš velké oblibě, a ráz slavnosti, nepostrádající jistou nabubřelost a pánovitost, i v osobě arcivévody Otty, se stal vítaným zdrojem pro uštěpačné poznámky, hlavně pro zmíněný

²¹⁷ Dopis z Goty, *Labské proudy* IV, 1899, č. 21, 27. 5., s. 2.

²¹⁸ Např.: Die Denkmalsenthüllung auf den Koliner Schlachtfeldern, *Reichspost*, 1899, Nr. 120, 28. 5., s. 5.

²¹⁹ SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, Pamětní kniha 1886–1900.

²²⁰ Tamtéž.

článek v tisku. Článek představil fiktivní stát Gumi-Guta, který byl jedním ze 72 mocnářství, jež kdysi tvořila „mocnou a svatou naši říši Německou“. Následovalo satirické vykreslení příčiny vystavění pomníku: „*Dědičný kníže Gumi-Gutský vsadil se se svým sousedem Bukapuuským o to, kdo uloví více lesních králíků, honidba konala se blízko Jankau a kníže Gumi-Gutský nachytl o tři králíky více. Tato výhra byla událostí prvního řádu. Předně proto, že byl kníže Bukapuuský největším toho času lovcem králíků v Evropě a za druhé že až do té doby, a také od té doby byla vždy a všude dědičná knížata Gumi-Gutská prohrála každou sázku o králíka. Lov králíků patřil k bohatýrským zábavám mocných tohoto světa. Proto není divu, že bylo usneseno, zvěčniti místo oné výhry. Zhotoven veliký ušatý králík ze dřeva – na němž ona událost vypsána, řezbami po způsobu egyptském a výkladem v jazyku francouzském, ačkoliv národ, kterým knížata vládla, měl obcovací jazyk německý.*“²²¹ Poměrně průhledná nadsázka se tak dotkla i zmiňovaného problému s nápisem na pomníku. Problém česko-německý byl jen maskován dichotomií německo-francouzskou, která byla srozumitelná i jako vzkaz německému etniku, které by nemělo činiti to, co samo zažívalo před zhruba jedním stoletím.

Nicméně vraťme se k posloupnosti slavnostního dění. Po přivítání s obvyklými oficialitami na kolínském nádraží se konvoj vozů v čele s arcivévodou vydal směrem ke Křečhoři. Na přihlížející z řad místního obyvatelstva působil jistě nepříznivým dojmem i fakt, že hned za arcivévodovým vozem jela deputace židovské náboženské obce. Co se počtu a skladby zdejších diváků týče, bylo ještě v předvečer zjištěno, že při neúčasti živnostenských a jiných samosprávných spolků bude nutné úřední cestou zmobilizovat místní školní mládež jako stafáž. Toto opatření se neukázalo jako šťastné, neboť v nastalém zmatku, kterému jistě nepřidalo ani větrné a deštivé počasí, nepřipravení školáci zazmatkovali a nedostatečně, hlavně v nepravou chvíli, pozdravili vůz arcivévodý. „*Ani klobouky nepozvedli a slávu neprovolali!*“²²² Arcivévoda byl značně rozladěn a celá záležitost měla dohru, když byl profesorský sbor na podnět samotného místodržitele hraběte Coudenhova, který jel ve voze s arcivévodou, disciplinárně vyšetřován.

Další faux-pas se přihodilo ještě během cesty v Kolíně. Souviselo s výše zmíněnou výzdobou města prapory. Na budově radnice dokonce kromě národních barev visel i prapor v barvách červené, bílé a modré, tedy v barvách slovanských. Autor článku Dopis z Goty

²²¹ Dopis z Goty, *Labské proudy* IV, 1899, č. 21, 27. 5., s. 2.

²²² Tamtéž.

tuto událost parafrázuje následovně: „Není vše dobré, co přichází z hůry: Místodržitel byl takovýmto dopadnutím „pečlivě“ připraveného uvítání celý bez sebe a dal hned obeslati před sebe některé pány, jimž uděliti ráčil znamenité nosy, kteréž si dotyční dali za rámeček jakožto milou upomínku na slavnost odhalení dřevěného králíka.“²²³ Sám okresní hejtman urgoval snesení trojbarevné vlajky, přesto však k němu došlo až po čtvrté hodině odpolední, kdy byla slavnost již dávno zakončena a navíc kdosi spolu s tímto trojbarevným praporem z radnice sundal i prapor dvojbarevný.²²⁴

A aby toho nebylo málo, ani vlastní cesta do Křechoře se neobešla bez obtíží. Kočí spěchali, aby zbytečně neprodužovali pobyt hostů na dešti, a kolemstojící zvědavci i nucená stafáž si raději zakrývali tváře před nezmarnou počasí, místo aby náležitě a s jásotem zdravili arcivévodu. Není divu, že v nastalém zmatku došlo dokonce k několika nehodám, přesněji srážkám vozů s přihlížejícími. I tyto události jsou barvitě vylíčeny ve „zprávě z Gumi-Guta“. Tam je ovšem nepřítel počasí satiricky nahrazena nadšením davu: „Byl to uchvacující pohled na postavy v parádních uniformách malebně na sedadlech rozložených. Bohužel zkažen byl dojem ten nehodou. Koně jednoho kočáru skočili do špalíru mezi školní děti a povalili jednoho školáka nešiku, který se jim v čas neuhnul k zemi. Poranili jej kopyty do hlavy. Leč toto malé intermezzo nebylo nikterak na újmu slavnostní náladě a když telefonicky zavolaný ochranná stanice poraněného studenta odvezla, nikdo více na to nemyslí.“²²⁵ V textu graduje pranýřování arogance, která ze strany hostů a organizátorů působila na přihlížející, vylíčením příhody o přejetém děvčátku, zakončené „uklidněním“ čtenáře, že hostům se naštěstí nic nestalo a slavnost nebyla narušena.²²⁶

Nezvykle sarkastický a hlavně útočný dvojčlánek v Labských proudech autor ukončil opravdu potměšile. Rozsáhlé a barvitě pasáže s líčením příprav a událostí bezprostředně předcházející odhalení jsou doslova „utnuty“ lakonickým závěrem: „Odhalení pomníku: O slavnostním tomto momentě nedovedem říci nic, protože nás tam četníci nepustili.“²²⁷

O podobě vlastní festivity odhalení a vysvěcení pomníku nás informuje Bedřich Presl ve své brožuře a také přítomní novináři z Pražských novin. Na prostranství okolo pomníku

²²³ Tamtéž, s. 3.

²²⁴ SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, pamětní kniha 1886–1900.

²²⁵ Slavnostní odhalení dřevěného králíka ve státě Gumi-Guta, *Labské proudy* IV, 1899, č. 22, 2. 6., s. 2.

²²⁶ Tamtéž, s. 3.

²²⁷ Tamtéž.

byla nastoupena eskadrona 14. dragounského pluku se standartou, prapor 21. pěšího pluku se standartou a plukovní kapelou. Dále zde byly deputace jednotek, které se taktéž účastnily kolínské bitvy: pěší pluky č. 14, 4, 12, 42 a 26, dále dragounského pluku č. 7, deputace čtyř pražských občanských sborů²²⁸ a deputace ostrožreleckého sboru z Trutnova.²²⁹ Protektor Ústředního spolku princ Vilém ze Schaumburg-Lippe se úvodní řečí obrátil na arcivévodu Ottu, poté přivítal kardinála hraběte Františka Schönborna, arcibiskupa pražského, dále velícího generála VIII. (pražského) sboru polního zbrojmistra Ludwiga Fabiniho, který na slavnosti reprezentoval c. k. ministerstvo války, ministra královské uherské zeměbrany polního zbrojmistra Gézu, svob. pána z Féjervary, místopředsedu hraběte Coudenhova a další hodnostáře a čestné hosty. Poté dal arcivévoda Otto svolení, aby arcibiskup společně s ostatními přítomnými duchovními vysvětili pomník. Vedle něj stál tradiční stan připravovaný pro bohoslužby pod širým nebem. Jeho eminence pronesla příslušnou modlitbu a pokropila pomník ze všech čtyř stran svěcenou vodou. Zazněly čestné výstřely a za skloněných praporů státní hymna. V souvislosti s kardinálem Schönbornem je třeba zdůraznit, že jeho přítomností na slavnosti byli poctěni obzvláště příslušníci Ústřední spolek pro udržování hrobů a pomníků na bojištích z roku 1866 v Čechách. Kardinál se totiž v roce 1866 účastnil coby kyrysnický důstojník tažení proti Prusku, představoval proto vlastně „živý pomník“ a jakési symbolické zosobnění snah spolku připomínat oběti tohoto, pro Rakousko tak neblahého, střetnutí. O to paradoxněji pak působí skutečnost, že kardinál Schönborn, který přežil nejednu jezdeckou ataku ve válce roku 1866, byl vlastně jediným „padlým“ při události, které se pokoušela rehabilitovat tuto porážku v očích veřejnosti. Nevůlné deštivé počasí mělo totiž za následek nepříjemné nachlazení, v jehož důsledku dne 25. června kardinál během své cesty po farnostech arcidiecéze zemřel na zámku hraběte Straky v Sokolově ve věku 55 let.

Poté, co dozněla hymna, ujal se slova princ Vilém ze Schaumburg-Lippe. Ten poděkoval všem přítomným a připomněl důvody, které vedly k výstavbě pomníku. Vojenský kaplan, kanovník Dr. Cába pak přednesl českou (sic) řečí projev o památce vítězství u Kolína. Zdrojem jeho slov byla sice oslavovaná minulost, ale slova sama mířila do budoucnosti: „Vzpomeňte skutků otců svých, které tito učinili v dobách svých a dojdete velké slávy a

²²⁸ Das Kriegdenkmal in Kolin, *Vaterland*, 1899, Nr. 144, 28. 5., s. 6.

²²⁹ Proč se události účastnili právě trutnovští ostrožreleci: viz *Geschichte, Fest- und Denkschrift des k. und k. privilegierten Scharfschützen-Corps Trautenau*, Trautenau 1897, s. 65–69

věčného jména...Kéž rozjasněná duše šlechtěné císařovny Marie Terezie jest přimluvkyní před trůnem Božím za všechny a kéž vyprosí požehnání říši, ...kéž vyprosí jednotu i vzájemnou lásku národů, ...kéž vyprosí slavné armádě zachování onoho zděděného rytířského smyslu, který vždy jako spolehlivá opora trůnu, jako hradba vlasti a jejího blahodárného řádu se osvědčil pro blaho důvěřivého lidu i blaho našeho nejmilostivějšího, nejmilovanějšího císaře a apoštolského krále. – Amen!“²³⁰ Polní zbrojmistr Fabini poté přiblížil přítomným v krátké řeči průběh bitvy. I jeho řeč byla spíše motivační než pietní. Nikdo z přihlížejících nesměl být na pochybách o loajalitě c. a k. armády k trůnu a neotřesitelně pevné pozici i budoucích časech: „Armáda sama jest pamětlivá svého vznešeného povolání, aby chránila onoho ducha a jej pěstovala, pro něhož císař a král, vlast, čest, povinnost a sláva jsou vůdčími ideami. A dokud tento duch veškerou armádou mocně bude prochtívati, dotud může vlast s důvěrou hleděti do měnivé budoucnosti, neboť duch vojska jest jeho silou.“²³¹ Oficiality slavnosti posléze ukončil opět princ Vilém ze Schaumburg-Lippe, který svoji řeč završil trojnásobným provoláním „sláva císaři“. Dle přítomného novináře: „Na slova ta zaburácela se bouře nadšení a volání Slávy!“²³² Což musíme nutně chápat jako novinářské klišé. Počasí se totiž stále horšilo a i počet přihlížejících dle kronikáře zdaleka nestačil na ono „burácení“.²³³

Vlastní slavnostní oslava tedy probíhala dle původního plánu a nebyla ničím významnějším, odhlédneme-li od nevydařeného počasí, narušena. Poté hosté nasedli do vozů a odjeli zpátky do Kolína k připravenému slavnostnímu pohoštění. Tak skončila slavnost, které nebylo dopřáno být velikou a pamětihodnou. Zajisté nešlo o zdařilou oslavu „...ku vděčné vzpomínce na padlé bohatýry, kteří život položili za slavnou, milovanou císařovnu-královnu i vlast,...oslava dne v dějinách národů rakouských velepamátného, oslava panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále.“²³⁴ Sice se jí prý účastnilo množství diváků, ale jednalo se spíše o zvědavce, které neodradil déšť a vítr. Žádné provolávání slávy, žádné nadšené výkřiky a potlesky. České národní spolky se jí odmítly zúčastnit a symbolickým výrazem odporu k akci byla i později veřejně deklarovaná neúčast pražského primátora mladočecha

²³⁰ Odhalení válečného pomníku u Kolína, *Pražské noviny* 34, 1899, č. 146, 28. 5., s. 1–2.

²³¹ Tamtéž.

²³² Tamtéž.

²³³ SOkA Kolín, f. AM Kolín, Paměti královského města Kolína, bez inv. č.

²³⁴ PRÁŠEK, Justin V., U vítězného pomníku na bojišti Kolínském, *Pražské noviny* 34, 1899, č. 145, 28. 5., s. 1.

Dr. Jana Podlipného.²³⁵ Profesorský sbor reálného a vyššího gymnázia v Kolíně například oslavil jubileum panování císaře Františka Josefa po svém. U této příležitosti založil nadační fond k podpoře chudých studujících zdejšího ústavu, v čemž zdejší obyvatelstvo vidělo znatelně prospěšnější akt, než k instalaci obřího kolosu v nedaleké Křečhoři.²³⁶ Zanedlouho po oslavách se objevily úvahy uspořádat akci jinou, která by byla více v intencích české národní politiky a tužeb. Nakonec však z plánu sešlo, neboť se mnohem nosnější ukázala plánovaná festivita na nedalekém bojišti u Lipan. Jednak měly tamní oslavy již několikaletou tradici, a také větší ohlas v etnicky českém prostředí. Mnohem větší než vzpomínání na krvavé řeže, jejichž oběti snášely vavříny k nohám „nevěčných“ Habsburků. Důkazem jsou nám zápisy v pamětní knize u pomníku. Do roku 1918 se setkáváme spíše s oficiálními návštěvami. Přičemž značný podíl tvoří vojenské deputace a soukromé návštěvy vyšších i nižších důstojníků. Pravidelné jsou i povinné organizované návštěvy okolních školních institucí. Jeden z mála zápisů, který vybočuje z tohoto rámce, zní: „*Česká vlast ať žije, žij i ten, kdo s ní smýšlí věrně!*“ Tento odvážný zápis bez datace a podpisu se však ztrácí v moři německých přípisů a věnování, které jsou velmi často doplněny dlouhým výčtem titulů a funkcí podepsaných.²³⁷

²³⁵ JOUZA, Ladislav, Stoletý památník kousek od Kolína, Křečhoř – pomník bitvy u Kolína 1899–1990, *Kolínský pres* 4, 1999, č. 24, 15. 6., s. 3

²³⁶ SOkA Kolín, f. AM Kolín, Paměti královského města Kolína, bez inv. č.

²³⁷ OÚ Křečhoř, Pamětní kniha pomníku.

2.3.5 Orel putující – druhý život pomníku do roku 1945

„Na podzim roku 1918 po slavném obratu politickém nastala nutnost, aby odznak staré říše, dvojhlavý orel, byl odstraněn na velkém vítězném pomníku na Křečhoři u Kolína.“²³⁸

Jelikož byl pomník tak kriticky přijímán místním obyvatelstvem i českou národní politikou, hrozilo, že se stane, stejně jako řada jiných symbolů monarchie, terčem destruktivních nálad v říjnu roku 1918. Do té doby o něm nemáme žádné zprávy. Žádné oficiální festivity, ani setkávání ve výročních dnech se u památníku nekonaly. Tiché dvacetiletí, kdy pomník majestátně a nerušeně zhlížel do polabské nížiny, vystřídaly dynamické změny v hektickém roce vzniku Československé republiky a v letech bezprostředně následujících.

Revoluční oslavy probíhaly v Kolíně opravdu bujaře. Obyvatelé pořádali slavnostní pochody k mostu přes Labe, do kterého byly za jásotu obřadně shazovány znaky starého režimu.²³⁹ Tehdejší obyvatel strážního domku, invalida Václav Krejčí, musel čelit atakům agresivní mládeže, která se dožadovala buď destrukce pomníku, nebo aspoň odstranění obřího císařského orla na jeho vrcholu. Naštěstí zasáhl okresní výbor, prokázal chladnou hlavu a vzal někdy počátkem listopadu pomník pod svoji ochranu. Celá záležitost by patrně byla odložena ad acta, kdyby se neozvali původní iniciátoři pomníku – Ústřední spolek pro udržování hrobů a pomníků na bojištích z roku 1866 v Čechách. Činnost tohoto spolku byla po zániku monarchie ochromena, zejména konfiskací finančního, movitého i nemovitého majetku, ale také jistou deziluzí členů. Organizace formálně sice nezanikla, ale musela rezignovat na značnou část agendy a obtížnou finanční situaci se snažila řešit různými cestami. Jednou z nich bylo i odstranění a zpeněžení masivního orla z křečhořského pomníku. Taktéž by bylo učiněno zadost značné veřejné poptávce a snahám o očištění veřejných prostranství od symbolů nenáviděné říše. Dne 6. června píše jednatel spolku

²³⁸ SOkA Jičín, f. SPŠK Hořice. Komise nadace pro udržování voj. pomníků r. 1866, knihy 1–2, spisy nezpracováno, Korespondence 1918.

²³⁹ JOUZA, Ladislav, O stoletém pomníku letos už podruhé. Křečhoř – Pomník bitvy u Kolína, *Kolínský pres* 4, 1999, č. 28, 13. 7., s. 5.

Tausik v této souvislosti městskému úřadu v Kolíně s tím, že má být orel odstraněn tesařským mistrem, panem Aloisem Linhartem, a náklady mají být uhrazeny z dražby takto získané mědi při obchodní a průmyslové bance v Kolíně.²⁴⁰ Překvapivě se za tento postup přimlouval zvláště Václav Weinzettl, kterého k tomuto kroku vedly současně dva důvody. Coby technický referent spolku disponoval detailními znalostmi pravého finančního stavu spolkových zdrojů a nákladů na ostatní pomníky na Hradecku, které byly pro organizaci vyšší prioritou. Taktéž nesmíme zapomínat na skutečnost, že se Weinzettl vždy považoval za českého vlastence a vznik samostatného státu na něho silně emocionálně zapůsobil.²⁴¹

Celá záležitost však nebyla tak jednoduchá, jak si představovalo vedení Ústředního spolku. Městský úřad nebyl srozuměn s tím, že by měla zaniknout taková památka, ač odkazující na minulý tabuizovaný a pranýřovaný režim, už jen z estetických důvodů, a obrátil se na Konzervátorský úřad v Praze. Ten obratem zaslal dobrozdání, v němž se uvádělo, že pomník má být zachován a orel neroztavován. Úřad však doporučoval pomník označit informativní tabulí s textem, který pregnančně odráží dobový diskurz: *„Památkový úřad je toho názoru, že by bylo stačilo, kdyby se byla vedle pomníku postavila deska, jež by vysvětlovala význam bitvy a současně naznačovala, jak nevděčně si počínala svržená dynastie, že i přes všechny oběti národa jako odplatu provedla další jeho politickou porobu a vítězství jen pro sebe sobecky využívala a na konec i v novější době, kdy pomník byl stavěn, byl pomník učiněn nikoli výrazem vděčnosti, nýbrž výrazem triumfu dvouhlavého orla.“*²⁴² Jelikož však byl již orel snesen, navrhoval ho památkový úřad jen na jistý čas „uklidit“ do vhodného depozitáře.²⁴³ Tím se však objevil problém, z jakých zdrojů, za předpokladu, že socha skončí v městském muzeu a nepoputuje do tavící pece, zaplatit dlužnou částku Aloisi Linhartovi. Orla zachránil i posudek od obchodní a průmyslové banky, jenž uváděl odhadní cenu, která ani v nejmenším nemohla zmíněné náklady pokrýt, natož finančně přispět i „klopýtajícímu“ Ústřednímu spolku. Kolínský tesařský mistr si však nechtěl nechat dluh líbit a žádal ve zmíněné bance proplacení za demontáž, kterou provedl dne 9. května. V bance mu však bylo sděleno, že spolek, který měl jeho účet proplatit se „rozešel“ a tudíž se musí obrátit na správu města Kolína. Na ní se obrátila i Odevzdací komise ústředního spolku s alibistickým prohlášením,

²⁴⁰ Proplacení a snesení orla z pomníku na Křečhoři v r. 1919 (SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, sign. E IV, k. 4).

²⁴¹ Srov. WEINZETTL, Václav, *Vzpomínka na zapomenutého architekta*, rukopis.

²⁴² SOkA Kolín, f. Archiv města Kolín, sign. E IV, k. 4.

²⁴³ Tamtéž.

že jmění spolku přešlo usnesením valné hromady ze dne 16. května na nadaci, která vznikla při sochařské a kamenické škole v Hořicích. Záležitost dlužné části byla komentována takto: „Pokud se týče níknutí nákladu za snesení orla s pomníku na paměť bitvy u Kolína, sluší v úvahu vzít, že práce ta z popudu a na objednávku Národního výboru v Kolíně předsevzata byla, naši spolkové činnosti se netýkala, neboť za předmět neměla udržování pomníků válečného, ale správa spolku bývalého nicméně o bezodkladnou úhradu nákladu, jenž na pravou míru měl snížen býti, se postarala, speněžením onoho odklizeného měděného orla, ve veřejné dražbě, za kterou tamní příslušný purkmistrovský úřad požádán byl. Jest tedy na slavném Národním výboru v Kolíně a Purkmistrovském úřadě, aby záležitost dle svého programu vyřídili a o uspokojení pana Linharta, pokud se týče obchodní a průmyslové banky v Kolíně, již účet svůj postoupil, se postarali. V HK 2. 12. 1919.“²⁴⁴ Podle jiného dopisu, došlého od členů spolku, přešlo jeho jmění na Ministerstvo národní obrany. Starosta Kolína, pan Josef Formánek, který se osobně do věci vložil, se pokusil dne 5. ledna 1920 ministerstvo zkontaktovat, nicméně asi už tušil, že vše spěje k tomu, aby dlužnou částku zaplatilo město z vlastních zdrojů jako daň za snahu uchovat kulturní památku. Ministerstvo národní obrany i přes dobře zvolenou argumentaci pana starosty („...od něhož [tj. od Ministerstva národní obrany, V. K.] očekávám, že nepřipustí, aby památník vítězství českých vojsk nad nepřátelskými vojsky německými, symbol to vítězství Slovanstva nad zpupným Germánstvem měl býti zničen...“²⁴⁵) dalo oficiálně 16. ledna na vědomí, že o orla, resp. o zaplacení s ním související pohledávky, nestojí.

Po roce 1920, kdy se situace kolem pomníku, stejně jako v celé společnosti, uklidnila, se k památce vydávají návštěvníci, kteří si ji zvolili za turistický cíl. Pomník je tak pojmán spíše jako umělecké dílo, výrazný solitér v krajině, jako „něco, co stojí za to vidět zblízka“. V tomto ohledu je nám vítaným zdrojem informací pamětní kniha, která se nacházela u pomníku ve strážním domku. Zápis, datovaný 2. června 1925, nám vedle citace použité v úvodu kapitoly výstižně přiblíží, jaké myšlenky napadaly tyto neoficiální návštěvníky, kteří se vydali k pomníku: „Všechna sláva, polní tráva! Tak často čeští lidé za cizí zájmy umírali! Chápeme-li velikost dnů, v nichž žijeme?“²⁴⁶ Zcela jiný úhel pohledu reprezentuje zápis z 22.

²⁴⁴ Tamtéž.

²⁴⁵ Tamtéž.

²⁴⁶ OÚ Křečhoř, Pamětní kniha pomníku.

srpna roku 1930. Jeho autor jakoby navazoval na „hašteřivé a nepřejícné“ období konce století: „Mělo by býti pamatováno na zčeštění nápisů na pomníku!“²⁴⁷

S odezněním napjatých poměrů se také začaly objevovat první úvahy o návratu orla na vrchol pomníku (např. iniciativa městského muzea v Kolíně z roku 1936). Obzvláště byly tyto hlasy slyšet v 30. letech, kdy došlo k opravám pomníku na Křečhoři. Značnou zátěží, která takové plány musela odsouvat na neurčito, byla potřeba nemalé peněžní částky. Překážka mnohem větší než dřívější zarytý odpor pamětníků. Pomoci měla konference s názvem: „Umění a politika okolo bitvy u Kolína“. Zde bylo, za přítomnosti povolaných osob, zdůrazněno, jaký vliv měl zdárný výsledek bitvy na konzistenci českých zemí. Tomuto argumentu bylo nadšeně aplaudováno a začalo se uvažovat o tom, že by se přeci jen v rozpočtu města našla částka na umístění orla. Nicméně k němu prozatím v tomto roce, jak chybně uvádí Peter Broucek ve své jinak brilantní a hlavně vyčerpávající práci o kolínské bitvě, nedošlo.²⁴⁸ Ovšem není pravdou, že by do pomníku nebyly v této době, oproti období po roce 1945, investovány žádné peníze a úsilí. Pro ukázkou uveďme výpis investic z mezidobí let 1936–1940: Rok 1936 – opravy pomníku 918,2 K, pojistné 22,9 K. Rok 1937 – opravy pomníku a domku hlídače 2 034,7 K, pojistné 22,9 K, drobné výdaje 50,1 K. Rok 1938 – pojistné 22,9 K. Rok 1939 – oprava domku hlídače a studny 4 074,8 K, pojištění 22,9 a konečně roku 1940 tradiční pojistné 22,9 K.²⁴⁹

Orel byl zpět na pomník osazen až za změněné politické situace v roce 1941. Iniciativu v tomto případě vynakládalo protektorátní Ministerstvo školství a národní osvěty. V novém státním útvaru bylo nutné vytvářet nové tradice. Přestože pro pruská vojska znamenal Kolín bitvu prohranou, stal se i tak památník na Křečhoři, jak bylo pojednáno v kapitole o tradicích bitvy, bezprostředně po vzniku protektorátu oblíbeným místem návštěv důstojníků Wehrmachtu i SS. Pro vojáky nacistického státu představovala armáda Friedricha II. Velikého jednoznačný vzor. Jeho disciplinovaná a obávaná vojska měla mít jednoznačné pokračovatele v ozbrojených složkách třetí říše. Zplnomocněnec německé branné moci v Čechách a na Moravě, generál Erich Friderici, nechává vydat v roce 1941 zmíněný spis *Schlacht bei Kolin*, který měl podat nacistické ideologii souznící pohled na

²⁴⁷ Tamtéž.

²⁴⁸ BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie – Die Schlacht bei Kolin 1757*, Wien 1982, s. 164.

²⁴⁹ SOkA Kolín, f. Okresní úřad I. Kolín, inv. č. 623, č. j 143/1941, k. 32.

válečné události z roku 1757 a současně upozorňovat protektorátní veřejnost na skutečné, pomýlením zapomenuté hodnoty, ke kterým by se český národ měl obrátit.²⁵⁰

Ministerstvo školství a národní osvěty proto zaslalo okresnímu hejtmanovi v Kolíně žádost, aby byly pomníky na Křečhoři a Bedřichově uvedeny do „původního stavu“. Což v tomto případě znamenalo odstranění českého nápisu z Bedřichova a navrácení orla na osamocenou draperii křečhořského pomníku.²⁵¹ Okresní úřad se ohradil, neboť odhadovaná částka 12 000 korun, která by pokryla pouze zběžnou úpravu křečhořského pomníku a reinstalaci orla, byla nad jeho finanční možnosti. Též se hejtman obrátil na ministerstvo vnitra s poukazem na problematiku ukončení finančních zdrojů Ústředního spolku a z toho vzniklé potíže z počátku 20. let. Do situace se vložilo opět ministerstvo školství a deklarovalo, že je ochotno zaplatit vzniklé náklady ze svých zdrojů, nicméně opravy a instalaci nechť provede okresní úřad. S opravou se spěchalo, neboť počátkem června roku 1941 měl být v Kolíně uspořádán tzv. Německý den, velkolepá slavnost za účasti protektorátní smetánky, čelních představitelů NSDAP a armádního velení.

Práce byly svěřeny, po dobrozdání o árijském původu, třem kolínským řemeslníkům. Františku Špringrovi, majiteli uměleckého a konstruktivního zámečnictví, Josefu Kindlovi, kamenosochaři a výrobci umělých kamenů a překvapivě opět Aloisi Linhartovi. Ten obestavěl pomník lešením, přičemž si naučtoval 13 054 K 40 h. Špringer a jeho zaměstnanci (taktéž bylo vyžadováno doložení árijského původu) opravili měděného orla. Vznikla speciální komise, složená z JUDr. Streitta, coby zástupce okresního úřadu, vrchního komisaře Šubrta a ředitele muzea v Kolíně, která měla za úkol potvrdit Špringerem deklarovaný stav památky a současně dát svolení k odběru 30 kg měděného plechu, 15 kg cínové pájky a 25 litrů benzínu, což byly materiály, které vyžadovaly speciální povolení. Špringer byl hotov koncem dubna a naučtoval si 16 636 Korun 46 h.²⁵² O týden dříve s pracemi skončil Josef Kindl. Prováděl drobné kamenosochařské opravy na pomníku a naučtoval si 951 K 50 h. Celkem ministerstvo školství a národní osvěty vystavilo účty za 30 642 K 36 h. Doposud nezmíněné položky se skládaly převážně z posudků, špedice a značná část padla na proplácení cestovního ministerským úředníkům, kteří proces oprav

²⁵⁰ *Schlacht bei Kolin*, Prag 1941.

²⁵¹ SOkA Kolín, f. Okresní úřad I. Kolín, inv. č. 623, č. j. 143/1941, k. 32.

²⁵² Tamtéž.

neustále na místě kontrolovali. Pomník sice prošel kolaudací až 9. června, nicméně na Německý den byl již připraven.

Slavnost Německého dne trvala celý víkend, respektive od pátku do neděle. Stejně jako při slavnosti odhalení se i nyní počasí příliš nevydařilo. Bylo zataženo a větrno. Jen hustý déšť nahradil drobný májový deštík. Město opět zdobily prapory a vlajky, tentokrát s mnohem větší precizností a bez faux-pax. Pouze bílo-červené, zlato-černé a vzdorovitě i modro-bílo-červené vystřídalý jednotné barvy říšské se svastikou uprostřed. Na volných prostranstvích stály stožáry, neboť pouhé ozdobení domů se zdálo nedostatečné. Přípravy byly opravdu velkorysé a probíhaly s typickou německou pečlivostí. Prostranství před nově zrekonstruovanou budovou Oberlandratu prošlo úpravou a dostavěl se balkon. Dělníci, kteří museli pracovat na stavbě i o svatodušních svátcích, byli odměněni trojnásobným platem.²⁵³ Jaký to rozdíl oproti přípravám z roku 1899.

První dva dny byly věnovány slavnostním představením v Kolínském divadle a v zámecké restauraci.²⁵⁴ V pátek, 6. června, byl uveden koncert s názvem „Musik um Friedrich den Grossen.“ Z Berlína přijel známý flétnista Gustav Scheck. Druhý den večer se v sále zámecké restaurace konal koncert „Bunter Abend“, který připravili žáci městské hudební a odborné školy. Vlastní jádro slavností začalo až v neděli. Den počal halasným budíčkem Hitlerjugend, následovaným ještě v ranních hodinách vojenskými obřady na Křečhoři a následně na vrchu Bedřichově za přítomnosti generála Friderici. Do pamětní knihy byl zanesen seznam všech prominentních hostů a stránka byla umně kolorována, přičemž nad vším dohlížela říšská orlice nesoucí v pařátech hákový kříž. Jako další bod programu bylo položení základního kamene pro domov Hitlerjugend v blízkosti budovy vodojemu na Pražském předměstí, dále předání nové budovy NSDAP vedle budovy obchodní akademie. Na Karlově náměstí stál před dřevěnou tribunou olbřímí obraz Vůdce a říšského kancléře, kolem kterého se shromáždili příslušníci branné moci, čtyř letectva, policie a Hitlerjugend. Co se týče počtu ostatních přihlížejících, kronikář uvádí značný počet. Lidé patrně událost vnímali svým způsobem jako zpestření všedních protektorátních dní a odhlíželi od ideového vyznění oslav.

²⁵³ SOkA Kolín, f. Kronika Františka Straky.

²⁵⁴ Přesný program slavnostní viz *Einladung zum Deutschen Tag in Kolín am 8 Juli 1941 – Gemeinsam veranstaltet von partei, Staat und Wehrmacht, SOkA Kolín, nezařazeno.*

O půl jedenácté přijeli v autech župní vedoucí a říšský místodržitel Konrád Henlein, kteří spolu s generálem Fridericim a jeho suitou vykonali přehlídku čestných stráží. Poté byli oficiálně přivítáni krajským vedoucím ing. Konstantinem Hössem a Oberlandrat Dr. Eckoldt pronesl projev, v němž zdůraznil význam události a zmínil, že na počest slavnosti bylo v Kolíně přejmenováno několik ulic. Následovala slavnostní řeč říšského řečníka Rudolfa Sandera z Liberce a závěrečný proslov župního vedoucí a říšského místodržitele Konráda Henleina. Říšskou a německou národní hymnou projevy skončily. Slavnosti pokračovaly společným obědem prominentních hostů v policejních kasárnách a sklepě budovy Oberlandratu. Kuchaři servírovali Eintopf. Odpoledne započala na Kmochově ostrově lidová slavnost, cíl většiny „nezúčastněných“ diváků a návštěvníků. Však si také dala místní správa záležet a k dostání byli lahůdky jinak jen velmi těžko dosažitelné. Na prostranství mezi restauračním a hudebním pavilonem předváděli členové Hitlerjugend nacvičené tance a ukázky různých her, vše za doprovodu tyrolských písní. Na sportovním hřišti předváděl dorost sportovní cviky, taktéž za doprovodu hudby. Událost budila značný ohlas, proto není divu, že byli přítomni i zástupci tehdy „nových médií“, tedy říšského rozhlasu se svým reportážním vozem. Celá slavnost byla zakončena představením v novém divadle, kde členové Pražského německého divadla sehráli veselohru Minna von Barmhelm od Gottholda Lessinga.

2.3.6 Orel opuštěný a znovunalezený – druhý život pomníku od roku 1945 do současnosti

„Viděli a proč podepsali? Aby opravdový mír zavládl již na celém světě, na místo tak častých litic válečných a jejich reci na jiném poli slávy se stkvěli – pro dobro všeho lidstva na naší – všem společné zemi.“²⁵⁵

V následujících letech, kdy se nacistická válečná mašinerie počala zadržávat, a kdy se projevoval nedostatek dobrých kovů, padlo tavícím kotlům za oběť značné množství pomníků. Naštěstí se to netýkalo křečhořského památníku. Ten rekvizice přežil a mohl tak přivítat osvobození. Ovšem pro něj osobně to nebylo uvítání zrovna vřelé. Z daleka zřetelný obrys císařského orla sloužil sovětským vojákům jako cvičný terč. *„Léta vlády pracujícího lidu znamenala pro pomník ústup z oficiální slávy. Jeho „nepokrokový kádrový posudek“ způsoboval, že orgány „lidové“ moci jej přehlížely. Lidé na něj ale nezapomínali, což vyvolávalo nedůvěru bdělých strážců socialistické zákonnosti.“²⁵⁶*

Dvousetleté výročí bitvy si připomněla skupina nadšenců, členů bývalé Selské jízdy, kteří se nyní skrývali pod označením „Spolek chovatelů koní“, návštěvou pomníku. Zde pronesl zanícený odborník na problematiku kolínské bitvy, ing. Štěpán Andrásek, přednášku, a doplnil zápisy své i svých kolegů do pamětní knihy několika kresbami. Ani takováto mírumilovná aktivita však neunikla Státní bezpečnosti. Na přípravě akce se podílel vedoucí Spolku Gustav Pflanzler, který byl spolu s Andráskem později vyšetřován „kriminálními složkami“ v Kolíně. Za tuto činnost se později dočkal dokonce zatčení.²⁵⁷ V tomto období zažívá pomník také zvýšenou vlnu návštěv. V drtivé většině se jednalo o skupiny, které si nepřehlédnutelnou památku vybraly jako cíl akce „100 prvních jarních kilometrů“. Téměř se neobjevují historické ani filozofické narážky, ale vždy sportující pracovníci neopomněli pochválit vydařené počasí a zdravotní prospěch túry. Výjimku tvoří pouze jeden, zato však krásný a výstižný nápis z 19. srpna 1959: *„Už nikdy válku, už nikdy*

²⁵⁵ OÚ Křečhoř, Pamětní kniha pomníku, zápis z 22. července 1957.

²⁵⁶ JOUZA, Ladislav, O stoletém pomníku letos už podruhé. Křečhoř – Pomník bitvy u Kolína, *Kolínský pres* 4, 1999, č. 28, 13. 7., s. 5.

²⁵⁷ ABS, f. B1_4, jednotka 24; f. Studijní Ústav Ministerstva vnitra, sign. 305–366 – 4/134.

*válečná vítězství – ani ta nejslavnější.*²⁵⁸ Zhruba do 60. let, kdy samotný pomník bez oficiální podpory začal chátrat a kdy tematiku zápisů v pamětní knize doslova ovládly nářky a prosby ohledně nutných oprav. V roce 1956 dokonce křídlo, které bylo sovětským vojákům vhodným terčem, odpadlo. Pan Andryšek se všemožně snažil opravu pomníku urgovat. Oporou, v podstatě ale pouze morální, mu mohly být mnohé zápisy v pamětní knize, které zanechali návštěvníci. Jen namátkové příklady: *„Zapomínáme, že staré památky patří ku statkům naší země největším“* (zápis z 2. června. 1957). *„Ten pomník by rozhodně stál za opravu – chraňme památky“* (11. 2. 1960). *„Škoda, že oprava (uražení křídlo) tak dlouho trvá“* (29. 8. 1967). *„Památník potřebuje nutně opravu. Není dobré zapomínat na slávu našich předků“* (22. 6. 1968). *„...Památkáři by měli tomuto místu věnovat větší péči a úpravu. Škoda, že chybí jedno křídlo, které je již tak dlouho v opravě...“* (27. 3. 1969)²⁵⁹ Nakonec byly přeci jen restaurátorské práce zahájeny. Počátkem 60. let byl osloven umělecký kovář Jaroslav Rezler a akademický sochař Miroslav Smrkovský, ale nakonec se práce ujali akademičtí sochaři Oldřich Drahotušský a Jiří Lendr a dokončili je k 31. červenci 1970.²⁶⁰ Jeden z nejzajímavějších zápisů v pamětní knize z tohoto období pochází od neznámého autora, který vyjádřil poněkud svérázný historický soud kolínského vítězství, patrně roztrpčen skutečností, že byl rodinou donucen účastnit se výletu, i když by rád trávil čas jinak, s největší pravděpodobností u televizního či rádiového přijímače: *„Ale my zrovna prohráli!! 0:1 se Švédskem. Holt to bejvávali za Rakouska jinčí jonáci.“*²⁶¹

Vyjma Štěpána Andryška je nutné zmínit ještě jednu osobu, která se o pomník zasloužila a která s ním byla v těchto, pro něj ne zcela příznivých časech, spojena. Byla jí Aloisie Dobiášová, vdova po strážci pomníku, která převzala po manželově smrti „řemeslo“²⁶² a vykonávala ho po dlouhých 56 let, až do své smrti v roce 1985. Za svoji práci získala v roce 1981 vyznamenání belgické vlády, Zlatou ratolest řádu koruny Leopolda II.

Bohužel se však již nedožila roku 1987, který přece jen předznamenával budoucí společenské změny. Pod záštitou muzea v Kolíně a Národního muzea v Praze proběhl v Kolíně, v kulturním domě JZD s názvem „25. únor“ seminář u příležitosti 230. výročí bitvy. Akci zorganizovaly a podporovaly převážně vojenské historické spolky, které v této době

²⁵⁸ OÚ Křečhoř, Pamětní kniha pomníku.

²⁵⁹ OÚ Křečhoř, Pamětní kniha pomníku.

²⁶⁰ JOUZA, Ladislav, *Křečhoř – pomník bitvy u Kolína*, Kolín 2000, s. 9.

²⁶¹ Pamětní kniha, zápis z 30. března 1969. V té době se hrálo MS v ledním hokeji, na kterém Československo, přes porážku od skandinávského soupeře nakonec obsadilo bronzovou příčku.

²⁶² Dobiáš Václav se stal strážcem pomníku v dubnu roku 1929 (Pamětní kniha).

postupně vystupovaly z poloilegality a zapojovaly se do občanských aktivit. Jeden z prvních úspěchů představovalo slavnostní otevření síně v muzeu v Kolíně, který byla cele věnována bitvě. Události přihlížela dokonce i Československá televize a oficiálním řečníkem byl Miroslav Mudra.

Ovšem první velké akce, která se mohla konat bez dozoru orgánů Státní bezpečnosti, byla až velká slavnost v roce 1997, tj. 240. výročí bitvy. V té souvislosti také došlo k nutné rekonstrukci pomníku a předně osazení kopií medailonu Marie Terezie, seznamu nositelů jejího řádu a také reliéfu znázorňující útok holobrádků. Bronzové originály se stávaly přílišným lákadlem pro zloděje kovů. Práce na těchto rekonstrukcích prováděli opět akademický sochař Miloslav Smrkovský a štukatér Stanislav Slavík.

V roce 1997 také začala v souvislosti s pomníkem na Křečhoři nová tradice. Od tohoto roku se každoročně uskutečňují, vždy v den výročí bitvy, setkání nadšenců v replikách dobových uniforem z celé republiky, respektive celé Evropy. Cílem těchto setkání je tzv. reenactment. Tj. fenomén, který k nám dorazil až po Sametové revoluci, jemuž sice chvíli trvalo, než se aklimatizoval, nicméně se mu velmi rychle podařilo zaujmout značné množství stoupenců, ať už aktivních (přes poměrně značnou finanční náročnost takového koníčku) či pasivních.

Pomník se přece jen dočkal ještě jedné velké oficiality spojené s vojenskými kruhy. Bylo to v roce 1993, tedy ještě před zlomovým rokem 1997, kdy pro pomník a paměť na kolínskou bitvu začala zcela nová a svým způsobem specifická éra. Tehdy v září, za účasti kamer České televize došlo k slavnostnímu vyřazení kadetů Vojenské akademie Marie Terezie z Wiener Neustadtu. Cesta rakouských důstojníků, kadetů a dalších oficiálních hostů nebyla motivována pouhým staromilstvím a nostalgií. Vyřazený ročník totiž obdržel čestné jméno „Kolín“, čímž se budoucí důstojníci rakouské armády chtěli poklonit památce svých předků a hrdinských vzorů. Tato oficiální událost ale byla de facto privátní, proto nedošlo k žádnému masovému rozšiřování pozvánek. Událost také nebyla spojena s žádným prostorem pro veřejnost, kromě výlohy knihkupectví „U zlaté kosy“ v Pražské ulici v Kolíně, kde se mohli kolemjdoucí pokochat relikvii z bitvy i obsáhlou tiskovou dokumentací. Nedobrá dojem však musel tehdy, v roce 1993, na rakouských hostech zanechat stav pomníku, respektive jeho bronzových částí. Jak bylo již výše poznamenáno, výměny devastovaných bronzových částí za kopie se pomník dočkal až o 4 roky dříve. Této drobné

vady na kráse si všiml i místní tisk: „Škoda, že do dále hledící památník bitvy u Kolína zvolna podléhá zubům „bronzožroutů“. Vojsko na čelním reliéfu zvedá díky ulámaným šavličkám prázdné ruce a jak trefně poznamenal jeden z přihlížejících, vypadá to, že se chtějí na bitevním poli s protivníky fackovat. Drobné bronzové ozdoby jsou oloupány i z boku památníku a naskýtá se otázka, jestli příští maršparáda na Křečhoři nebude jen u holého sloupu z hořického pískovce.“²⁶³

V současné době jsou bojiště, pomník i každoroční reenactment spojeny do jistého komerčního celku. Vznikly návrhy cykloturistických tras, které se postupně realizovaly a realizují či nové informační cedule. V roce 2010 přibýlo k pomníku ossarium, do něhož byly pietně uloženy kosti z hromadného hrobu, objeveného o čtyři roky dříve v katastru obce Křečhoř. Projekt navrhl Stanislav Pokorný, investorem byla částečně obec sama a částečně rakouský Schwarzkreuz-Landeskommando Tirol. Současně se odhalila i mramorová tabule nacházející se bezprostředně vedle pomníku. Nese nápis: „BEZEJMENNÝM VOJÁKŮM PADLÝM V BITVĚ U KOLÍNA – DEN UNBEKANNTEN IN DER SCHLACHT BEI KOLIN GEFALLENEN SOLDATEN“. Vlastně poprvé se takto vzdala pocta těm, kteří na zdejších svazích ztratili svůj život. Toho, co jim nebylo dopřáno ani ze strany armády, v jejichž řadách bojovali, ani ze strany trůnu, jemuž přísahali, se dočkali až díky soukromým aktivitám nadšenců na počátku nového tisíciletí.

²⁶³

Maškaráda na Křečhoři, *Kolínské noviny* 3, 1993, č. 32, 9. 9., s. 1.

3. Slavkov – „Znám hřbitov, nesmírný hřbitov...“²⁶⁴

3.1 Slavkovská bibliografie a prameny

Bibliografie ke slavkovské tematice vykazuje v porovnání se zbývajícími třemi okruhy jisté diference. V podstatě by bylo možné je posléze rozšířit i na vztah slavkovské problematiky a ostatních bojišť obecně. Nejzásadnější rozdíl spočívá v kvantitě, napoleonské války patří k „věčně zeleným“²⁶⁵ tématům, patrně by se jen obtížně hledalo jiné období, které by bylo tak hojně zpracováváno jako právě ono dvacetiletí kolem počátku 19. století. Slavkovská bitva se řadí na přední místo dílčích tematických celků, konkurovat ji může snad jen tažení do Ruska s množstvím rusky psaných prací a kampaň na Pyrenejském poloostrově, těšící se značné popularitě v anglosaském a latinskoamerickém světě. K tomu, aby se stal významným dnem, byl Slavkov předurčen již od počátku. Podal jeden z nejpříkladnějších důkazů vojenské převahy francouzského císaře a jeho vojsk a navíc byla bitva rozhodnuta v den výročí císařovy korunovace.²⁶⁶ Napoleon zde nedaleko Brna vstoupil na pomyslný vrchol vojenské slávy a rekonstrukce průběhů bitvy vstoupila do všech příruček strategie a taktiky.²⁶⁷

Bylo by pošetilé pokoušet se mapovat veškerou literaturu týkající se slavkovské bitvy a jejích tradic. Desítky i statisíce titulů,²⁶⁸ které pojednávají o napoleonské epoše a z drtivé

²⁶⁴ Citace uvazující příběh o vzniku původní ideje pátera Aloise Slováka, která stála na počátku geneze Mohyly míru (Cit dle SLOVÁK, Alois, *Bitva u Slavkova*, Brno 1897, s. 112).

²⁶⁵ KLUČINA, Petr, Slovo úvodem, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 5.

²⁶⁶ REVEL, Jacques, Jedno datum a jedno století, *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*, Praha 2006, s. 13.

²⁶⁷ BĚLINA, Pavel, Napoleonské války – předěl v dějinách mezinárodních vztahů a vojenského umění, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 35. Donald Horward se například úspěšně pokoušel hledat paralely mezi slavkovským tažením a válkou v zálivu, kde se jednoznačně ukázalo ovlivnění americké generality Napoleonovým triumfem (HORWARD, Donald, *Napoleon's 1805 Campaign and the Guld War – Study in historical Continuity*, *Sborník přednášek IV. mezinárodního napoleonského kongresu 25. – 27. 5. 1995 Brno – Slavkov*, Brno 1999, s. 18–30).

²⁶⁸ Nejúplnější, leč již značně zastaralý, soupis napoleonské bibliografie viz KIRCHEISEN, Friedrich Max, *Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters, einschliesslich der Vereinigten Staaten von Nordamerika*, Berlin 1908–12. Pokus o soupis česky psané literatury k Napoleonské tematice, který je však zatížen stejným problémem jako práce Kircheisenova viz *Napoleon. Sborník prací*, Praha 1932, s. 262–280. Knihovna Národního muzea vlastní speciální fond Napoleonik, který obsahuje 1126 svazků vydaných koncem 18. století počínaje, čtyřicátými lety 20. století konče (viz ANTONÍN, Luboš, *Fond Napoleonika knihovny národního muzea*, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 101).

většiny také reflektují slavkovskou bitvu, překračují rámec práce a v souvislosti s pomníky na bojišti nepřinášejí nové poznatky ani interpretace. Oproti kolínské kapitole bude proto věnována pozornost jen nejzákladnějším dílům, nebo takovým, které blíže popisují události, jež vedly ke vzniku pomníků či výrazně determinovaly paměť bitvy a její tradice. Naproti tomu bude zachováno chronologické členění, z něhož bude v některých pasážích, popisujících uzavřené obsahové či formální celky, vybočeno.

První informace o výsledku bitvy přinesla zvláštní příloha *Wiener Zeitung* již 6. prosince 1805.²⁶⁹ Bylo tím ukončeno období nejistot a zaručených zpráv o vítězstvích obou stran, tedy alespoň v akčním radiu periodika. Svým způsobem do skupiny „bezprostředních informací“ patří i dílo Kajetana Unterweegera, správce domu brněnského podnikatele Josefa Jiřího Trasslera. Již 20 ledna roku 1806 vycházejí v Krakově Untereegerovy vzpomínky na francouzskou okupaci Brna.²⁷⁰ V tomto městě si na jejich vydání museli čtenáři počkat až do roku 1883. Dílo sice nepopisuje přímo slavkovskou bitvu, ale je cenným dokladem situace před bitvou i po ní v oblastech pod francouzskou okupační správou. Sekundárních děl k tomuto tématu také není zanedbatelné množství, vzhledem k tematické specifikaci o nich bude pojednáno až na příslušném místě v textu.

Literatury, která by se explicitně věnovala problematice bojiště, je v porovnání s ostatními válčišti značné množství. Počet publikací, které popisují jednotlivé dílčí lokality bojiště v čase bitvy nebo pěstování tradic, je ohromující a plně souzní s rolí, kterou bitva hraje v lokálním historickém povědomí.²⁷¹ Bez výjimky se jedná o literaturu psanou česky a v podstatě novějšího data. V otázce pramenů se o soupis obecních, soukromých a farních kronik, které s ohledem na místo vzniku zmiňují slavkovskou bitvu a francouzskou okupaci,

²⁶⁹ Ausführliche Relation von der Schlacht bei Austerlitz, *Wiener Zeitung*, 1805, Nr. 98, 6. 12., s. 1.

²⁷⁰ Česky až viz UNTERWEEGER, Kajetán, Moje utrpení v Trasslerově domě v Brně za přítomnosti Francouzů od 15. listopadu 1805 do 10. ledna 1806, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 365–384.

²⁷¹ Dle jednotlivých lokalit např.: BAJER, Stanislav, Sivice, Tvarožná a Šlapanice za válečných událostí roku 1805, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 15–18; ŠTĚPÁNEK, Václav, Jiříkovice a Slavkovské bojiště, Tamtéž, s. 30–32; ŠTĚPÁNEK, Václav – USTROHAL, Vladimír, *Jiříkovice 1805*, Brno 1992; ČALKOVSKÝ, Jiří, *Podolí u Brna 1237–2007 vybrané kapitoly z historie obce*, Podolí u Brna 2007; KALÁBOVÁ, Marta, *Blažovice a bitva u Slavkova 1805–2005*, Blažovice 2005; KOPECKÝ, Josef, *Naše Šlapanice*, Šlapanice 2006; KOŘALÍK, Ladislav, *Naše obec Telnice za slavkovské bitvy*, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 19–22; OCHMANN, Karel, *Události roku 1805 v Křenovicích*, Tamtéž, s. 23–29; SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000; CHLUP, František, *Ponětovice v historii a současnosti: 1306–2006*, Ponětovice 2006; MLATEČKA, Karel – ŠKVÍROVÁ, Michaela, *Křenovice*, Vyškov 2005.

pokusil Miroslav Svoboda.²⁷² Z jeho závěrů je zřejmé, že přes autentičnost a jedinečný vhled do válečného dění skrze dobovou mentalitu, nepřinášejí kroniky podstatnější informace ke sledovanému tématu. Oproti tomu prameny osobní povahy nám pomáhají s rekonstrukcí klíčových tradovaných událostí z bitvy, které se staly základem lidového vyprávění i odlehčujících pasáží odborných textů. Z podstaty věci se jedná v zásadní většině případů o francouzsky psané memoáry.²⁷³

Do roku 1918 vychází jen několik prací, jejichž výhradním tématem by byla „trojčísaršská“ bitva. Velkou popularitu si získal pamětní spis Karla von Stutterheim.²⁷⁴ V roce 1822 publikoval Carl Schönhals stať v *Österreichische Militär. Zeitschrift*,²⁷⁵ o padesát pět let později otiskuje *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs* práci Moritze Angeliho²⁷⁶ a v roce stého výročí věnoval speciální číslo bitvě *Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens*.²⁷⁷ Z německy psaných děl je to vše.²⁷⁸ Česky psaných textů je ještě méně. Zatímco Ctibor Helcelet si musel počkat na knižní vydání původní série článků z *Moravské orlice* z roku 1899 až na rok 1936,²⁷⁹ páter Alois Slovák vydal své články z brněnského *Hlasu* vlastním nákladem již v roce 1897.²⁸⁰

V jednotlivých pracích, týkajících se dílčích lokalit bojiště, jsou sice zmiňovány pomníky na bojišti, ale jen ve velmi málo případech jsou informace podepřeny prameny. Výjimku tvoří Mohyla míru. Zde je archivních materiálů dostatek. Na prvním místě je nutno

²⁷² SVOBODA, Miroslav, „Kterak proti všemu lidskému nadání s Francouzem vojna nastala...“ *Obraz francouzských vpádů na jižní Moravu na stránkách dobových kronik, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 331–351.

²⁷³ Máme zde na mysli memoáry přímých účastníků, např.: COIGNET, Jean-Roch, *Les cahiers du capitane Coignet 1799–1815*, Paris 1909; SAVARY, Anne-Jean-Marie-René, *Les mémoires du duc de Rovigo*, Vol. 1, Part 2, Paris 2010; MARBOT, Marcellin de, *Paměti: vzpomínky francouzského jezdeckého důstojníka z napoleonských tažení*, Praha 1999. Jejich srovnáním se zabývá Dušan Uhlíř ve svém článku o druhém životě slavkovské bitvy (UHLÍŘ, Dušan, *Válka roku 1805 a její „druhý život“ aneb ošidnost historické paměti, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 16–17.

²⁷⁴ STUTTERHEIM, Karl von, *Materialien zu der Geschichte der Schlacht bei Austerlitz. Gesammelt von einem Militär*, Weimar 1806.

²⁷⁵ SCHÖNHALS, Carl, *Die Schlacht von Austerlitz am 2. Dezember 1805, Streffleurs Militärische Zeitschrift* 6, 1822, H. 2, s. 243–287.

²⁷⁶ ANGELI, Moritz, *Ulm und Austerlitz. Beiträge zur vaterländischen Geschichte, Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs*, 1877, s. 395–510.

²⁷⁷ STOCKLASKA, Walter, *Die Schlacht bei Austerlitz, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* IX., Sonderabdruck aus dem 3. Hefte.

²⁷⁸ Ještě je třeba zmínit práci Clemense Janetschka, který však vychází převážně ze Slovákova textu: JANETSCHEK, Clemens, *Die Schlacht bei Austerlitz*, Brünn 1898.

²⁷⁹ HELCELET, Ctibor, *Bitva u Slavkova dne 2. prosince 1805*, Brno 1936, s. 55

²⁸⁰ SLOVÁK, Alois, *Bitva u Slavkova*, Brno 1897.

uvést pozůstalost Aloise Slováka, iniciátora Mohyly, která je dostupná v Moravském zemském archivu.²⁸¹ Vedle toho je klíčovým pramenem pozůstalost architekta Josefa Fanty.²⁸² Větší část jejich vzájemné korespondence se nachází v Národním technickém muzeu v kabinetu architektury, který je však pro badatele nedostupný. Naštěstí existují rukopisné práce autorů, kteří příslušný fond Josefa Fanty měli možnost prostudovat v předchozích obdobích.²⁸³ V menší míře je přínosný také pozůstalostní fond jednoho z autorů části pomníku, sochaře Čenka Vosmíka.²⁸⁴ Naneštěstí pro badatele je stará kronika obce Prace, ve které se nacházel značný počet záznamů o výstavbě pomníku, neznámá,²⁸⁵ čímž se pramenná základna stran Mohyly míru vyčerpává.

Rok 1918 přináší radikální změny ve vztahu české veřejnosti, resp. oficiálního diskurzu, ke slavkovské bitvě. Nové reinterpretace si vyžadovaly nejen odpovídající počet faktograficky zajímavých prací, ale také práce, které by ozřejmovaly nový teoretický přístup a novou politickou instrumentalizaci látky.²⁸⁶ Nejpregnantněji nový diskurz vyjadřuje citace z projevu sorbonnského historika Emila Sagnac při návštěvě brněnské napoleonské společnosti: „*Bylo sice třeba celého dlouhého století, aby se český národ stal samostatným, ale přesto můžeme říci, že je to dílo, jehož vývoj započal náš veliký císař.*“²⁸⁷ Naproti tomu kniha tvaroženského rodáka a ruského legionáře pplk. Emila Kalába z roku 1928 „*Bitva tří císařů*“ přes dobu svého vzniku překvapí svou vojenskou strohostí a věcností, bez zdůrazňování československo-francouzských vazeb.²⁸⁸ V případě archivních pramenů k tématice spolkové činnosti v meziválečném období, je situace velmi podobná jako v případě Mohyly míru.

²⁸¹ MZA, f. G64: Pozůstalost A. Slováka

²⁸² LAPNP, f. Josef Fanta.

²⁸³ ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis; HANÁK, Jaromír, „*Slovutný pane architekto, neopouštějte nás!*“ *K počátkům památníku Mohyla míru*, rukopis.

²⁸⁴ ANG, f. Čeněk Vosmík.

²⁸⁵ *Prace a Mohyla míru*, Prace 2005, s. 2.

²⁸⁶ Zde uveďme například: TRAUB, Hugo, *Jaký je politický význam bitvy slavkovské? Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 27–30; AUGUSTA, J. M., *Napoleon a český nacionalismus, Napoleon – sborník prací*, Praha 1932, s. 63–125; *My v Paříži, Paříž v nás*, Brno 1937; KURFÜRST, František, *Přehled válečných dějin československých II. Od roku 1648 až do současné doby*, Praha 1938; dále práce Jaroslava Gregora: GREGOR, Jaroslav, *Mohyla míru na slavkovském bojišti, Napoleonské hry II*, Brno 1935, s. 22–23; GREGOR, Jaroslav, *V paprscích slavkovského slunce, Opera 3*, 1935, č. 1, s. 5–7; GREGOR, Jaroslav, *Pan prezident na výstavě, Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 11; GREGOR, *Napoleon v Brně, Napoleon 1*, 1935, č. 3–4, s. 33–38.

²⁸⁷ *My v Paříži, Paříž v nás*, Brno 1937, s. 8.

²⁸⁸ KALÁB, Emil, *Bitva tří císařů: Bitva u Slavkova r. 1805*, Brno 1928. Podobně střízlivý je i text SACH, Vladimír, *Bitva tří císařů – Slavkov 2. XII. 1805*, Brno 1930.

Dostupné jsou fondy všech tří stěžejních organizací, tj. Československé společnosti Napoleon,²⁸⁹ Napoleonské společnosti v Praze²⁹⁰ a Napoleonské společnosti v Brně.²⁹¹ Vedle toho se v depozitáři historického muzea ve Slavkově nacházejí nezpracované archiválie k činnosti Slavkovského muzea a k napoleonské výstavě z roku 1931.²⁹² Tématika napoleonských společností byla navíc zdařile zpracována v kvalifikační práci Petra Vágnera.²⁹³

Na liberální historiografii paradoxně v jistém smyslu navazovala i ta marxistická. Společným zájmem byla snaha dokázat protihabsburské a revoluční cítění českého lidu.²⁹⁴ Jako zástupce první skupiny uveďme Františka Kutnara,²⁹⁵ jako zástupce druhé Františka Roubíka²⁹⁶ či Čestmíra Amorta.²⁹⁷ Text Milana Švankmajera²⁹⁸ nespadá ani do jedné skupiny, mnohem více se soustředí na tematiku válečnou, tematiku ohlasovou zmiňuje pouze okrajově.

Skrze marxistickou historiografii se dostáváme do období „poloilegality“ napoleonských tradic a působení různých organizací a spolků, které stály za vzrůstající aktivitou přímo na bojišti. Zajímavým svědectvím je v tomto směru rukopis Václava Řehy s poetickým názvem: *Co si ještě pamatuju o tom, co bylo, když jsme byli, pro ty, co budou, až my nebudem*.²⁹⁹ Ve věci rozšíření a znovunalezení tradic je patrně zlomovým momentem rok 1966, kdy k Brnu poprvé přijíždí hoteliér z belgického Waterloo Norbert Brassinne – tomuto muži a především jeho vlivu na utváření a znovunalezení slavkovských tradic bude věnován

²⁸⁹ AHMP, f. Policejní ředitelství, Československá společnost Napoleon.

²⁹⁰ AHMP, f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost Praha.

²⁹¹ MZA, f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost 2603 – čj. 80665.

²⁹² Srov. GERNEŠOVÁ, Hana, Tradice vzpomínkových akcí na slavkovskou bitvu, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 356–357.

²⁹³ VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000.

²⁹⁴ RAK, Jiří, *Napoleonské války a počátky národního obrození, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 194.

²⁹⁵ KUTNAR, František, Reakce státu v Čechách na Velkou francouzskou revoluci, *Český časopis historický* 43, 1937, s. 521.

²⁹⁶ ROUBÍK, František, Co se dělo v Čechách roku 1805, *Dějiny a Současnost* 1, 1959, č. 3, s. 38–39.

²⁹⁷ AMORT, Čestmír, *Ruská vojska u nás*, Praha 1954; AMORT, Čestmír, *Kutuzov a Napoleon na Moravě*, Praha 1971; AMORT, K historii Kutuzovova tažení Moravou r. 1805, *Historie a vojenství* 5, 1956, č. 4, s. 51–97.

²⁹⁸ ŠVANKMAJER, Milan, *Bitva u Slavkova 2. prosince 1805: její příčiny a průběh, průvodce po bojišti*, Praha 1958.

²⁹⁹ ŘEHA, Václav, *Co si ještě pamatuju o tom, co bylo, když jsme byli, pro ty, co budou, až my nebudem*, rukopis.

prostor v závěrečné části kapitoly. Pro rozvoj bibliografie je mnohem důležitějším datem rok 1979 kdy na pozici ředitele Historického muzea ve Slavkově nastoupil Dušan Uhlíř.³⁰⁰ V mezidobí vycházejí dva sborníky, které by rozhodně neměly zapadnout, a sice *Byla vojna u Slavkova*³⁰¹ a *Psal se rok 1805*.³⁰² Ke zmiňovanému období je archivních pramenů pomálu. Žádný ze spolků a organizací poválečné éry si kroniku nepsal a archiv nevedl, proto jsme odkázáni pouze na kroniky obecní.³⁰³

Ze zahraničních prací vydaných po druhé světové válce lze uvést klíčový text Michela de Lombarés, který podrobně rozebral jednotlivé Napoleonovy rozkazy a úvahy před bitvou.³⁰⁴ Ze zástupců francouzské historiografie to dále jsou práce Clauda Manceron, Henryho Lachouquea a Jacquea Garniera,³⁰⁵ anglosaské dějepisceví reprezentují texty Christophera Duffyho, Iana Castlea a Davida Chandlera.³⁰⁶

Po roce 1989 nevyšla (vyjma opakovaných vydání výjimečného díla Dušana Uhlíře *Slunce nad Slavkovem*) nová česky psaná monografie. Nicméně to neznamená, že by slavkovská tematika jakkoli strádala. Pozornost si jistě zaslouží *Slavkovská encyklopedie* Jiřího Fidlera³⁰⁷ i příslušné pasáže v dílech Jiřího Kovaříka.³⁰⁸ Vedle toho vzniká velké množství sborníků z konferencí, které velmi často obsahují myšlenkově podnětné texty.³⁰⁹

³⁰⁰ Z jeho prací například: UHLÍŘ, Dušan, *Bitva tří císařů Slavkov – Austerlitz – 1805*, Brno 2005; UHLÍŘ, Dušan, *Napoleonovo tažení roku 1805, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 84–100; UHLÍŘ, Dušan, *Situace na Moravě v době francouzské okupace, Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 5–14; UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984; UHLÍŘ, Dušan, *Válka roku 1805 a její „druhý život“ aneb ošidnost historické paměti, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 15–20.

³⁰¹ *Byla vojna u Slavkova. Příspěvky ze seminářů konaných v letech 1981 a 1982 k válečným událostem roku 1805 ve Slavkově*, Slavkov 1983.

³⁰² *Psal se rok 1805*, Ivančice 1968.

³⁰³ V SOKA Brno-venkov se nacházejí Pamětní knihy následujících obcí: Kobylnice (SOKA Brno-venkov, C – 48, inv. č. 22 – Pamětní kniha obce Kobelnice), Sokolnice (Tamtéž, C – 123, inv. č. 19 – Pamětní kniha obce Sokolnice) a Jiříkovic (Tamtéž, C – 45/10 – Pamětní kniha Jiříkovic). Bohužel ani jedna z kronik není, stejně jako vlastní archiv obce Prace (Tamtéž, f. Archiv obce Práce) faktograficky výtěžná.

³⁰⁴ LOMBARÉS, Michel de, *Devant Austerlitz. Sur les traces de la pensée de l'Empereur*, *Revue historique de l'armée* 3, Paris 1947.

³⁰⁵ MANCERON, Claude, *Austerlitz : 2. décembre 1805*, Paris 1963; LACHOUQUE, Henry, *Napoléon à Austerlitz*, Paris 1961; GARNIER, Jacques, *Austerlitz: 2 décembre 1805*, Paris 2005.

³⁰⁶ DUFFY, Christopher, *Austerlitz 1805*, London 1977; CASTLE, Ian, *Slavkov 1805. Osud císařství*, Praha 2007; CHANDLER, David, *Austerlitz 1805: Battle of the Three Emperors*, London 1990.

³⁰⁷ FIDLER, Jiří, *Slavkovská encyklopedie*, Brno 2005.

³⁰⁸ KOVAŘÍK, Jiří, *Vítězné roky*, Třebíč 2003.

³⁰⁹ ŠEDIVÝ, I. – BĚLINA, P. – VILÍM, J. – VLK, J. (eds.), *Napoleonské války a české země*, Praha 2001; FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005; *Bitva u Slavkova a válka roku 1805*, Třebíč 2005; LEQUESNE, Christian – RAKOVÁ, Svatava (eds.), *Jakou*

V neposlední řadě i populárně naučné publikace vydávané u příležitosti dvoustého výročí, nebo pro vlastní propagaci bojiště, jednotlivých obcí či organizací.³¹⁰ Zcela stranou stojí dílo tvaroženského badatele Františka Kopeckého, jež svým významem, pílí a produkcí dokázal v uplynulých dvaceti letech ovlivnit slavkovské tradice více než kdokoli jiný.³¹¹

Poslední skupinou použitých materiálů jsou periodika. Kromě dílčích doplňujících informací bylo z denního tisku využito obzvláště brněnských *Lidových novin*, pro období třicátých let a pro zajímavé ohlasy dvoustého výročí byly využity krátké sondy do největších celostátně rozšířených tiskovin. Pro třicátá leta je také zajímavým zdrojem informací, obzvláště k problematice napoleonských společností, periodikum s názvem *Napoleon – sborník Napoleonské společnosti v Praze*. Ovšem jeho kvalita ani množství čísel je neporovnatelná vůči *Bulletinu Československé napoleonské společnosti*, který vychází nepřetržitě od roku 1997 a obsahuje texty, které není možné opominout. Jsou myšlenkově podnětné i informačně výtěžné pro všechna dílčí témata a otázky, které budou v kapitole otevřeny.

Evropu ohlašovala bitva u Slavkova, Praha 2006; KOTULÁN, Jaroslav – UHLÍŘ, Dušan, *Evropa 1805*, Brno 2011.

³¹⁰ USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995; DVOŘÁK, Jan – ZACHOVAL, Pavel – ŠPITÁLSKÝ, Dušan, *Oživlá historie*, Brno 2000; HANÁK, Jaromír, *Mohyla míru a bitva u Slavkova = The Cairn of peace and the battle of Austerlitz*, Brno 2000; *Tvarožná, 1805–2005. 25 let rekonstrukcí bitevních scén ve Tvarožné pod návrším Santon, připomínající Bitva tří císařů, 2. 12. 1805*, Tvarožná 2005; PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz město nejen se slavnou historií*, Slavkov u Brna 2007; *Santon příroda a historie*, Tvarožná 2008; HOCHTEL, Marian a kol., *Bojiště bitvy tří císařů u Slavkova – průvodce po památkové zóně*, Brno 2011.

³¹¹ KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006; KOPECKÝ, František, Kulaté výročí bitvy tří císařů, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 98–99; KOPECKÝ, František, *Norbert Brassinne – poutník míru 18. 9. 1907 +28. 9. 1988 = Norbert Brassinne – Pèlerin de la Paix*, Brno 2006; KOPECKÝ, František, Tvůrce památníku na Žuráni, *Bulletin ČSNS*, 2003, č. 24, s. 105–107; KOPECKÝ, František, Tvůrci mohyly míru, *Bulletin ČSNS*, 2013, č. 56, s. 21–24; KOPECKÝ, František, *Bitva u Slavkova a Morava v letech 1805–1806 kdy její obyvatelé byli sužováni pohyby vojsk, souvisejícími s bitvou u Slavkova, která ovlivnila dějiny tehdejší Evropy*, Brno 2011.

3.2 Cesta na Moravu a bitva u Slavkova

„Francouzi nás už brzo zase napadnou, patrně budeme znovu bití. Potom začneme zase vyjednávat.“ (František I., 1. 12. 1805)³¹²

Podoba, v jaké vstupuje událost do historického povědomí, je častěji utvářena tradovanými mýty než výsledky pozitivistického historického výzkumu. Podobný nepoměr bývá větší v případech, které nabízejí jistou narativní exkluzivitu daného tématu. Příkladem je také Napoleonovo tažení proti třetí koalici v roce 1805.

Válečná kampaň ukončená bitvou u Slavkova započala oficiálně až po 20. říjnu roku 1805, po kapitulaci rakouských vojsk u Ulmu. Reálná šance úspěšné obrany Vídně byla z pohledu spojenců mizivá, naopak vlákání Napoleonovy armády do nitra země mohlo přinést strategickou výhodu blížící se k úplnému obklíčení a destrukci. Francouzské síly byly z větší části koncentrované na území spojeneckého Bavorska, možnosti případných záloh byly jen velmi omezené. Naopak situace spojenců se, přes fatální porážku hlavních rakouských sil u Ulmu, nejevila nikterak špatně. Třetí koalice³¹³ přesouvala ke kulminačnímu bodu válečné kampaně další a další síly. Dá se tedy říci, že čas pracoval pro ni. Naopak francouzský císař nutně potřeboval ještě před příchodem zimy dosáhnout spektakulárního úspěchu, prodlužovat tažení do dalšího roku bylo za dané situace nemyslitelné. Spojenci ustoupili až k Olomouci, kde došlo ke koncentraci jejich sil, zatímco francouzská vojska obsadila značnou část jižní Moravy. Traduje se, že Napoleonovi vojáci v názvu země spatřovali zlou předtuchu, neboť jim připadala jako francouzský obrat „mort à vie“, neboli „smrt zaživa“.

Císař Napoleon dospěl k jedinému pro něj možnému závěru, a sice bezodkladně svést bitvu s nepřítelem, třeba i silnějším. Tato část tažení je stejně jako jiné prodchnuta historikami, které za pomoci umné napoleonské propagandy a francouzského dějepisceví

³¹² Cit. dle UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984, s. 191.

³¹³ Tato koalice byla tvořena Spojeným královstvím, Ruskem, Neapolskem, Švédskem a habsburským soustátím, formálně stále ještě na čele Svaté říše římské. De jure byla koalice zformována 28. Července v Petrohradě formou společné spojenecké deklarace. Zdůrazňovalo se v ní, že koalice není zaměřena proti francouzskému národu, ale jedine proti Napoleonově rozpínavosti.

pronikly do oficiálního historického diskurzu a staly se součástí velkého plynulého vyprávění o bitvě u Slavkova. Základní linií této části příběhu je Napoleonova snaha zlákat nedočkavého mladého cara Alexandra k útoku na francouzské pozice³¹⁴ u Brna dříve, než dorazí další ruské síly, případně se dají do pohybu pruské armády a situace se pro Francouze stane neudržitelnou. Ve chvíli, kdy se od Olomouce blížilo spojenecké vojsko jisto si svojí převahou a oplývající sebevědomím, nechal Napoleon s přesností matematika „slétnout své orly na kořist“ a spojence na hlavu porazit přesně v místech, které si již dávno určil při rekognoskaci terénu.

Bylo zřejmé, že klasická obranná bitva, jaká se v terénu nabízela, nepřipadá v úvahu. I kdyby došlo k vítězství a udržení pozic, nepřítel by ustoupil a později zaútočil znovu a silnější. Proto nechal Napoleon sestoupit své pluky z obsazeného Prateckého návrší a nabídl tento opěrný bod nepříteli.

Průběh následujícího dne byl nespočetněkrát popsán v nejrůznějších pracích. Rusko-rakouské kolony opouštějí Pratecké návrší a sestupují dolů do údolí Zlatého potoka. Zde narážejí na pružnou síť francouzských pěšáků, jejichž obrana připraví půdu pro snad nejlegendárnější výkon slavkovské bitvy, tzv. „lví skok“. Útok zbytku Soultova sboru přes mlhou pokryté údolí od Jiříkovic a Ponětovic na Pratecké návrší do týlu a boku spojeneckých kolon započal zhruba o půl osmé ráno, kdy nastala chvíle neopakovatelné podívané, chvíle, která vstoupila do dějin. *„V tom okamžiku to na východním obzoru rudě zazáří a nad hřebenem kopce za Holubicemi se objeví ohnivě červená koule, která pomalu stoupá vzhůru mlžným oparem. Po malé chvíli se vyhoupne nad obzor a zůstane viset na obloze kdesi nad Slavkovem. Výjimečnost chvíle způsobí, že z běžného přírodního jevu se stane legenda.“*³¹⁵ „Soleil d’Austerlitz“, ono slavkovské slunce, bude navždy doprovázet císaře Napoleona a bude znamením jeho úspěchu a víry ve vítězství.³¹⁶

³¹⁴ Pro tento účel posloužil Napoleonovi oddaný pobočník Anne Jean Marie René Savary, resp. jeho dvě mise do nepřátelského tábora, které měly přesvědčit cara Alexandra, s nechtěným přispěním horkokrevných mladých důstojníků z jeho suity, že císař Napoleon se cítí slabý ve svých pozicích a útok na něho bude za daných okolností tím nejlepším řešením na cestě k vytoužené slávě a glorioli „zachránce Evropy“, po které mladý car tolik bažil.

³¹⁵ UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984, s. 271.

³¹⁶ „Napoleon doraziv v polovině září 1812 k Moskvě a kochaje se pohledem na toto veliké město v záplavě slunce s vrchu Poklonnaja, zvolal: Soldats, c’est le soleil d’Austerlitz! Ještě tedy sedm let po bitvě u Slavkova elektrizoval vojáky svým šťastným znamením slavkovským, jenže tehdy už nebylo vojáků slavkovské úrovně, ani Napoleonova genia od Slavkova“ (Sborník Mír. Ke 140. Výročí bitvy u Slavkova, Brno, 1946, s. 10)

Když tedy kolem poledne opanovali Francouzi návrší v místech, kde dnes stojí Mohyla míru, bylo o výsledku bitvy prakticky rozhodnuto. Závěrečná fáze bitvy byla pro spojenecké vojsko doslova zdrcující. Tehdy se zrodila další z legend, která zcela jistě nemá žádný reálný podklad, přesto se, díky Napoleonově propagandě, ujala poměrně pevně v historickém povědomí. Dle francouzské verze měl být probořen dělostřelectvem led na rybnících a několik set až tisíce nepřátelských vojáků mělo zmizet pod hladinou. Ač skutečnost byla jiná, pověst o utonulé ruské armádě navždy zůstane součástí příběhu o bitvě u Slavkova.³¹⁷

Jakékoli korekce v otázce utonulých ruských vojáků však nemohou ani v nejmenším umenšit výslednou hrůznost onoho dne.³¹⁸ Ruská armáda podle historika Michajlovského-Danilevského ztratila přibližně 21 000 mužů (v Kutuzovově relaci se hovoří dokonce o počtu 24 518), k tomu přišla o 133 děl.³¹⁹ Na rakouské straně toto číslo dosahovalo 5 922 mužů.³²⁰

³¹⁷ V podstatě bezprostředně po bitvě regulérní se o mýtus slavkovské bitvy strhlo střetnutí druhé, ve kterém byly zbraněmi pero a papír. Dušan Uhlíř ve své knize vypočítává francouzské autory, kteří popisují závěrečnou fázi bitvy, a cituje pasáže o rybnících. Plukovník Seruzier, Marcellin de Marbot, Philippe de Ségur, Auxonne de Thiard, kapitán Lejeune, Jean-Roch Coignet, maršál Soult i samotný Napoleon. Ti všichni zanechali svědectví, ve kterém svorně tvrdí, že pod probořeným ledem zmizely tisíce nepřátelských vojáků (Srov. UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984, s. 248–350). Francouzské verze se dostaly do soudobých brněnských novin a lidé na jejich základě odmítali z rybníků kupovat ryby. Naproti tomu oficiální relace rakouského generálního štábu o průběhu bitvy uvádí verzi, dle níž: „*Jen dva muži, ale zato asi hodně koní se utopilo.*“ (Tamtéž). Telnický farář Petr Skřídlovský uvádí, že utonuli byli tři. První, kdo se rozhodl osvětlit problematiku rybníků, byl páter Alois Slovák, otec Mohyly míru (SLOVÁK, Alois, *Bitva u Slavkova*, Brno 1898, s. 88–94). Prostudoval kroniky obcí v okolí Slavkova a zvláště patrimoniální archiv chrlického panství, na jehož pozemcích se nacházel Žatčanský rybník. Na základě zdejších dokumentů byla francouzská verze definitivně vyvrácena. Na rozkaz samotného Napoleona byl totiž žatčanský rybník vypouštěn, aby mohla být vytažena ruská děla. Výsledkem bylo objevení 18 děl, 180 koňských mršin a dvou mrtvol ruských vojáků. Tyto údaje se pak opakovaly i při dalším šetření, které prováděl vrchní chrlického panství František Brutmann. (ZA v Opavě, f. Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž, inv. č. 53393). Ovšem i poté byla tato verze zpochybňována a opětovně dávano za pravdu původním francouzským svědectvím: „*Utopených bylo 2000. Ze strany rakouské tvrdilo se později, že oné pohromy Rusů nebylo a že byla jen od Francouzů vybájena, by skvělému vítězství svému dodali ještě více hrozného lesku*“ (ŠEDIVÝ, Jaroslav, *Metternich kontra Napoleon*, Praha 2005, s. 44–45).

³¹⁸ Podrobným komparacím jednotlivých autorů se věnuje František Kopecký (KOPECKÝ, František, *O Slavkovské bitvy – dopad y a tradice*, Brno 2009, s. 142–143).

³¹⁹ MICHAJLOVSKIJ-DANILEVSKIJ, A. I., *Bitva u Slavkova 1805 – první bitva cara Alexandra s Napoleonem*, Brno 1993, s. 47 a 53. Ke zkrácení počtu obětí bitvy přispěla i skutečnost, že ruské velení neuvedlo přesné vyčíslení bojových ztrát. Je jen otázka, zda tyto údaje existovaly a byly při ústupu armády náhodně či záměrně ztraceny, nebo nebyly vůbec vedeny. Viz ŠPATNÝ, Jan, *Válečné hroby na Slavkovském bojišti*, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 23.

³²⁰ Toto číslo je závažnější obzvláště v kontextu počtu mužů, které do bitvy Rakušané nasadili. Z nich vyplývá, že neschopných boje byla téměř třetina všech rakouských sil účastnících se bitvy.

Francouzské ztráty činily 1389 mrtvých, 7 260 raněných a 439 zajatých, tedy celkem 9 186 mužů.³²¹

Již 4. prosince se po předchozí domluvě setkali císaři Napoleon a František I., aby projednali klid zbraní a způsoby jakým se bude rokovat o míru. I tento okamžik vstoupil do dějin, tentokrát prostřednictvím slavného obrazu Antoina-Jeana Grose s názvem: „Setkání císařů Napoleona a Františka u Spáleného mlýna“.³²² Ruská armáda opouštěla území habsburské říše a car Alexandr byl pevně přesvědčen, že přes zničující porážku, kterou mu „korsický uchvatitel“ uštědřil, nejsou jeho úcty s ním dosud uzavřeny. Naproti tomu Napoleon se usadil na Slavkovském zámku, který patřil rodině Kouniců.³²³ Zde měl konečně klid, „odložil meč a chopil se pera“, aby bitvu, kterou právě slavně vybojoval, pojmenoval. Bude to „bataille d’Austerlitz“ – bitva u Slavkova a už se na tom nic nezmění, třebaže je mnoho objektivních důvodů, proč bitvu pojmenovat jakkoli jinak.³²⁴ Zprávy o bitvě se velmi rychle rozlétla do celého světa. Paříž jásala, po celé Francii se rozezněly zvony a čestné salvy

³²¹ Podrobné údaje z různých zdrojů srovnává a na jednotlivé útvary srovnává studie Jana Špatného (ŠPATNÝ, Jan, *Válečné hroby na Slavkovském bojišti*, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 23).

³²² Brilantní rozbor obrazu viz KOUDELKA, Milan – SISSAK, Jiří, *Obraz „Setkání císařů Napoleona I. a Františka II. U Spáleného mlýna 4. prosince 1805“ – umělecká licence a skutečnost, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 273–280.

³²³ V roce 1805 byl majitelem zámku Dominik Ondřej II. říšský kníže Kounic-Rietberg, hrabě Questenburg, nejvyšší císařský štolba a někdejší velvyslanec ve Španělsku.

³²⁴ Již Georg Kohl si ve svém cestopise *Reisen im Inneren von Russland und Polen* z roku 1841 (nikoli v díle *Hundert Tage auf Reisen in den österreichischen Staaten*, jak mylně uvádějí autoři díla PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz, město nejen se slavnou historií*, Slavkov 2007, s. 107–108.) všímá, že město Slavkov ve skutečnosti nemělo s bitvou nic společného. Leží více než jednu rakouskou míli, tedy zhruba 8 kilometrů, od bojiště, odkud nejsou vidět ani slavkovské kostelní věže. Obyvatelé Rousínova dle Kohla naivně prohlašovali, že bitva byla po Slavkově pojmenována pouze pro potěchu knížete Kounice a správnější by bylo ji pojmenovat bitvou u Brna (KOHL, Georg, *Reisen im Inneren von Russland und Polen. Dritter Theil: Bukowina, Galizien Krakau und Mähren*, Dresden, Leipzig 1841, s. 380). Zakladatel Vlastivědného kroužku v Jiříkovicích, Antonín Dvořáček, se zasazoval o název „Bitva u Jiříkovic“, neboť právě tam bylo největší soustředění vojsk. Jiný znalec bitvy a bojiště Ctibor Helcelet naproti tomu tvrdil, že bitva by se měla jmenovat „bitvou u Práce“ (ŠEDIVÝ, Jaroslav, *Metternich kontra Napoleon*, Praha 2005, s. 48). Samostatnou problematiku tvoří otázka termínů „Slavkov“ a „Austerlitz“. Ve světě se rozšířil německý název, který vychází z německé varianty jména Slávek (viz LIČMAN, Alois, *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy, Díl I. Brněnský kraj, Čís. 57, Slavkovský okres*, Brno 1921, s. 75). Po roce 1918 se objevovaly úvahy českých napoleonistů, zda by nebylo vhodné rehabilitovat jméno „Slavkov“ a nevhodný německý ekvivalent nahradit nejen v české literatuře, ale i v dílech světové napoleonistiky. „...a viděl jsem, že byla by to snaha nejen marná, nýbrž bláhová, ba přímo šílená, pokoušeti se snad nyní, po 125 letech, o změnu a hleděti odstraniti z bronzu z kamene, z obrazů a z milionů publikací, zrovna tak jako z mozků a srdcí celého francouzského národa název, který již se slávou napoleonských zbraní splynul nerozlučně a nesmazatelně“ (HLAVÁČEK, František, *Památka Slavkova ve Francii, Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 36).

z děl. Většina Francouzů si rychle uvědomila, že slavného vítězství jejich císař dosáhl právě ve výroční den své korunovace a rychle se ujal obrat: „Bataille de l’anniversaire – Bitva výroční“. Oproti tomu na jiných evropských dvorech zavládly z výsledku bitvy zděšení a smutek.³²⁵ Fenomén slavkovského slunce se velmi brzy stal symbolem Napoleonových vítězství a jméno nevelkého moravského poddanského města proniklo do všech učebnic a knih o bitvě. A nejen tam: nově zbudovaný pařížský most přes Seinou byl pojmenován „Pont d’Austerlitz; na Vítězném oblouku, stojícím na Náměstí Charlese de Gaulla bylo jméno Austerlitz umístěno na nejpřednějších místech; trvalou připomínkou válečné slávy je dodnes stojící obrovitý sloup na náměstí Place Vendôme, dle tradice ulitý z děl ukořistěných v bitvě; slavkovská náměstí časem vyrostla ve Štrasburku, Ajacciu a posuneme-li se v čase dále, můžeme jmenovat například „gare d’Austerlitz“ – železniční stanici v Paříži.

³²⁵ Říká se, že když přišla zpráva o porážce spojenců do Londýna, zvolal prý ministerský předseda William Pitt ml. nad mapou Evropy: „Sbalte ji, nebudeme ji potřebovat alespoň deset let.“ Když 23. ledna 1806 zemřel, a s ním zemřela také třetí koalice, poznamenal k tomu Napoleon sarkasticky: „Zabila ho kulka od Slavkova.“ (Cit. dle UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984, s. 388.

3.3 Mohyla míru

3.3.1 První fáze – fáze projektu

„Uprostřed bojiště slavkovského na hoře 324 metrů vysoké u osady Prace, vztyčen budiž vysoký zděný pomník, zakončený mohutným křížem, symbolem míru, pod ním kaple s oltářem. Na něm bude obětována oběť míru za padlé vojíny, jejichž roztroušená nalezená těla a ostatky na polích, ukládány budou do hrobky.“³²⁶

Památník Mohyla míru, nezpochybnitelná dominanta a symbol slavkovského bojiště, vzpínající se na vrcholu Prateckého návrší jako vztyčený varovný prst³²⁷, má ze všech popisovaných pomníků nejsložitější genezi vzniku. Na rozdíl od ostatních fundací lze jen těžko určit datum, které by odpovídalo těm, ve kterých se uskutečnili klasické festivity, kdy byl pomník odhalen a předán veřejnosti. Rozsáhlé oslavy za přítomnosti značného počtu diváků a osobností veřejného života zde chybí. O to zajímavější je rozeznat jednotlivé fáze vzniku a pokusit se odhalit příčiny diskontinuit, nechtěných prodlev a návratů k památce.

První fází je období od iniciace do začátku výstavby. V tomto případě se jedná o mezidobí let 1899 až 1910. Poměrně dlouhá etapa je v literatuře ospravedlňována chybějícím úředním činitelem. Je zdůrazňována skutečnost, že oproti jiným pomníkům je Mohyla míru výsledkem práce nadšenců a amatérů, kteří se její výstavbě věnovali ve svém volném čase. Při bližším zkoumání však vyjde najevo, že to je právě skutečnost, kterou se Mohyla od ostatních pomníků neliší. Dokonce subvence, které poskytla oficiální místa, jsou procentuálně vyšší, než u některých jiných staveb popisovaných v práci. Skutečný rozdíl

³²⁶ Směrnice pro tvar pomníku, která byla vydána na návrh Aloise Slováka komitétém na jednom z prvních zasedání. Cit dle. SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000, s. 27.

³²⁷ Toto metaforické pojmenování jako první použil Vladimír Ustrohal ve své práci pojednávající o vrcholcích Slavkovského bojiště. Viz USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 40.

spočívá spíše v tom, že Mohyla vznikla pouze a jen z popudu nadšenců, a jak se zdá, jaksi navzdory oficiálním místům. Jedna osoba je s ní spjata natolik, že její život je bez nadsázky i životem Mohyly a obráceně.³²⁸ Tou osobou je boskovický rodák, páter Alois Slovák. Nebýt Mohyly, byl by dnes možná zapomenutou, ač ve své době velmi významnou osobností českojazyčného Brna přelomu století a prvních desetiletí dvacátého století.³²⁹ Oblíbený učitel a kněz přednášel od roku 1888 náboženství na jediném českém státním reálném gymnáziu v Brně na Křenové ulici a současně byl pověřen kázáním v jezuitském kostele Nanebevzetí Panny Marie. O jeho oblibě mezi žáky i návštěvníky bohoslužeb svědčí značné množství dopisů, které mu zasílali, často i po mnoha letech. V nich na něj vzpomínají s láskou a obračejí se na něho pro rady a útěchu v nejrůznějších životních situacích.³³⁰ Páter Alois Slovák byl veskrze český vlastenec, jeho kázání vyvažují otázky víry, morálky, lásky k vlasti a národu. „*Půl jeho srdce patřilo Bohu, půl vlasti...*“³³¹ V dobách česko-německého zápasu o Brno se stal inspirací a mentorem mnoha mladých českých vlastenců. Ač byla jeho kázání politická, sám nebyl politikem a nikdy neusiloval o veřejné funkce, a přestože k nám skrze jeho kázání promlouvají prvky katolické moderny konce století, nikdy nebyl součástí okruhu katolických modernistů v pravém slova smyslu. Všechny tyto skutečnosti je nutné vzít v úvahu při posuzování vzniku, formy i obsahu Mohyly míru.

Vznik pomníku, přesněji zrod myšlenky na jeho realizaci, má ráz téměř legendistický. Na druhou stranu se příběh stává vhodným úvodem většiny textů, které se problematikou zabývaly. Dle nich kráčel Slovák roku 1896 na svátek Památky zesnulých ze Šlapanic do Prace, cestou míjel vesničany, kteří spěchali uctít památku svých příbuzných, a tu ho napadlo, že vlastně celá oblast je jedním velkým hřbitovem, jehož památku nikdo nectí. Tím

³²⁸ Pratecký učitel Jaroslav Čermák vzpomíná: „*Bojiště slavkovské mělo dva velké muže. Napoleona a P. Slováka*“. *Napoleon zanechal na bojišti 22 hromadných hrobů vojínů a odnesl si vítězství. P. Slovák zanechal na bojišti Mohyly míru, památník pokoje a lásky.*“ (Prace a Mohyla míru, Prace 2005, s. 46). Slovák se dočkal dokonce několika biografí a biografických článků: SÁŇKA, Hugo, *P. Alois Slovák – buditel českého Brna – Tvůrce mohyly míru*, Brno 1932; ŠPATNÝ, Jan, *Brněnský tribun: život a dílo profesora P. Aloise Slováka, rodáka z Boskovic*, Boskovice 1995; KOPECKÝ, František, *Zakladatelé tradice, Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 85–92; POJSL, Miloslav, *P. Alois Slovák a idea Mohyly míru*, tamtéž, s. 64–72; JEŽKOVÁ, Maria Olga, *Vzpomínka na prof. Aloise Slováka, kněze, vlastence a zakladatele Mohyly míru na bojišti slavkovském*, *Sborník Napoleon 1*, 1935, č. 1, s. 1–5; NEHODA, Jan, *Památce profesora Aloise Slováka*, *Krajem mohyly míru, na bojišti slavkovském*, Brno 1931, s. 36–39.

³²⁹ Jeho jméno nesou ulice jak v Brně, tak ve Slavkově a jeho rodných Boskovicích. Taktéž obdržel čestné občanství obce Prace (Prace a Mohyla míru, Prace 2005, s. 45).

³³⁰ MZA, f. G64 – Pozůstalost A. Slováka, k. 1.

³³¹ KALÁBOVÁ, Marta, *Blažovice a bitva u Slavkova 1805–2005*, Blažovice 2005, s. 40.

se vracíme k citaci, která byla použita zcela v úvodu kapitoly o Slavkovu, tedy: „*Znám hřbitov, nesmírný hřbitov...*“ Skutečnost je však taková, že jakkoli daný okamžik působil na emoce a tudíž vytvořil vhodnou spojnicí ke zrodu myšlenky na Mohyly, uvažoval o ní Slovák nepochybně již dříve, minimálně od počátku roku, kdy je na vlastní žádost zproštěn řízení chlapeckého semináře na brněnské reálce a věnuje se studiu válečných dějin a zvláště bitvy u Slavkova.³³² Jeho práce je korunována ještě toho roku, kdy v nákladu 2 000 kusů vydává publikaci „*Bitva u Slavkova*“. Náklad je velmi rychle rozebrán a následuje vydání druhé, tentokrát již v nákladu 10 000 kusů.³³³ Je jen otázkou, zda příčinou velkého zájmu o knížečku byla osoba autora, nebo její obsah. Tak či onak, na konci listopadu roku 1899 se sešla v Sokolnicích v hostinci Na Bedárně skupinka nadšenců z širokého okolí, aby zde vytvořila Komitét pro zřízení pomníku na bojišti Slavkovském.³³⁴ „*Učinili tak jako křesťané, jako vlastenci rakouští: jako křesťané mají v úmyslu, po opuštěném a zcela osiřelém bojišti neuctivě rozptýlené ostatky padlých vojinův – ať přátel či nepřátel – uctivě sebrati a křesťansky pohřbíti, jako vlastenci rakouští chtějí zřízením důstojného ossaria (kostnice) nad společným hrobem povinnou vděčnost padlým alespoň částečně na jevo dáti – úmyslu jiného komitét nemá.*“³³⁵ Současně s Komitétem vznikla i podpůrná organizace ve Slavkově u Brna. Komitét dával jednoznačně najevo, že cílem jeho práce je v první řadě snaha trvale, ať už formou pomníku, či ještě lépe ossaria, uchovat vzpomínku na všechny padlé na zdejším bojišti. Zcela se, hlavně Slovákovými ústy, zříkali vyjadřování sympatií k osobě císaře Napoleona či jakékoli jiné oslavy zdejší bitvy. Motivy těchto prohlášení se nacházejí v prostoru na jedné straně ohraničeném skutečně prožívanou křesťanskou pietou a na straně druhé snahou neprovokovat úřady a naopak získat si je na svou stranu. Těžko se dnes dá odhadnout, jaké

³³² Autoři práce o Sokolnicích spojují počátky Slovákových úvah o vzniku Mohyly s jeho pravidelnými návštěvami tzv. Presshausu, což byla budova s velkým sklepem v Sokolnicích, která pamatovala vlastní bitvu a kde se tradičně scházeli váleční vysloužilci, veteráni, znalci bitvy a nadšenci. (SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000, s. 27.

³³³ Toto vydání se stalo podkladem pro překlady knihy do němčiny a francouzštiny. Do němčiny knihu přeložil Klement Janeček, archivář kláštera starobrněnského (JANETSCHKEK, Clemens, *Die Schlacht bei Austerlitz. Nach der von Professor Alois Slovák in zweiter Auflage veröffentlichten Darstellung bearbeitet von Clemens Janteschek, Archivar des Stiftes St. Thomas in Brünn*, Brünn 1898, s. 168.) a do francouzštiny profesor Lupen Leroy (LEROY, Lucien, *La Braille d'Austerlitz – 2. Déc. 1805. Documents inédits sur la campagne de 1805*, Paris 1902).

³³⁴ ŠPATNÝ, Jan, *Tradice bitvy u Slavkova, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 255.

³³⁵ Provolání Komitétu pro zřízení pomníku na bojišti Slavkovském, *Časopis matice moravské* 25, 1901, č. 1, s. 211.

motivy převládaly u jednotlivých členů Komitétu,³³⁶ sám Slovák během svého života druhý krajní motiv vylučuje, ač se musel s obstrukcemi a nařčení z frankofilství a propagace francouzského císaře vypořádat nespočetněkrát.³³⁷ Výsledkem mnoha setkání byly následující podmínky na stavbu: Má být hotova k výročnímu roku 1905, má se skládat z kostnice, muzea, kaple, bytu pro invalidu a rozhledny,³³⁸ a má plnit tři základní funkce, totiž připomínat všechny oběti války, mít sakrální charakter a mít sepulkrální charakter. Na první pohled je zřejmé, jak náročný úkol si sokolníci předsevzali. Páter Slovák byl jednomyslně zvolen předsedou Komitétu, kteroužto funkci zastával až do své smrti.

Diskuse o umístění památky byla krátká a vyzněla jednoznačně. Klíčová role, kterou sehrál Pratecký kopec ve Slavkovské bitvě, byla určující. Pomník umístěný na jeho vrchol se automaticky stane přirozenou dominantou zdejší krajiny, příznivá je i dopravní dostupnost a nezanedbatelný je také vstřícný postoj místních samosprávných orgánů. Jak vzpomíná sám páter Slovák: *„Já pro pomník navrhl jsem vrch pracký, odkud Napoleon řídil osobně onu bitvu, když statečný generál Soult smělym útokem od Ponětovic ke kostelu prackému dobyl Prace.“*³³⁹ Když bylo určeno místo, bylo nutné nashromáždit potřebný finanční obnos a současně také informace a inspiraci z jiných podobných realizací. Proto se Slovák vydal na „inspekční cesty“ po jiných bojištích u nás i v cizině. V prvních letech nového století navštívil místa bitvy u Kolína, u Chlumce, u Hradce Králové, u Aspern, u Wagramu, u Solferina, u Custozy a mnoho

³³⁶ Jejich seznam se nachází ve složce pod evidenčním číslem M 132 v archivu Historického muzea ve Slavkově u Brna. Napsal jej, pravděpodobně mezi lety 1905–1907 Slovák; v Komitétu je výslovně uváděno deset rolníků, devět pedagogů, osm zaměstnanců velkostatku, šest kněží a šest živnostníků. Inteligenci včetně učitelů a kněží zastupuje 31 osob. Čtyři členy má sdružení vojenských vysloužilců (z Kobylnic, Sokolnic, Šlapanic a Újezda). Časem se Komitét rozrostl o další jména, mezi něž lze zařadit i tehdejší významné osobnosti: předně arcivévodu Bedřicha, který se od roku 1905 stal protektorem Komitétu (bez reálného vlivu a aktivity), dále c. k. polního zbrojmistra Eduarda von Mingazzi di Modigliano, c. k. místopředsedu na Moravě Karla hraběte ze Žerotína, c. k. komořího a majitele sokolnického panství Vladimíra hraběte Mitrovského, brněnského biskupa Msgr. Pavla hraběte Huyna, opata rajhradského kláštera Benedikta Korčiana, zemského a říšského poslance Josefa Koudelku, c. k. policejního radu Františka Sobka a dalšími. Sdružení reprezentovalo 16 obcí bojiště, městečka Svlašov a Šlapanice, město Brno, Vyškov a také Všetuly a Olomouc. Čtrnáct ze zmíněných obcí bylo reprezentováno přímo jejich starosty.

³³⁷ *„Nezúčastnil jsem se s přáteli akce na postavení mohyly na slavkovském bojišti, abych oslavoval památku velkého Francouze Napoleona, před kterým se ovšem skláním, ale protože chtěl jsem zejména, aby mohyla ta byla mohylou míru a lásky, připomínala lidstvu hrůzu válek“* (cit. dle *Prace a Mohyla míru*, Prace 2005, s. 45).

³³⁸ Výstavba rozhledny nakonec nebyla akceptována (ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis, s. 6).

³³⁹ Cit dle: ŠŤASTNÝ, Bohumil, Z hovorů prof. P. Al. Slováka o Slavkově a Mohyle míru, *Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 109.

dalších.³⁴⁰ Samotný výčet je ohromující, natož množství nashromážděných informací a poznámek. Slovák si pečlivě zapisoval nejrůznější způsoby, jak jsou na bojištích uctívání padlí a vše se snažil začlenit do své vlastní vize Mohyly míru. Současně také prostudoval v letech 1906-1907 materiály ve Vídeňském Kriegsarchivu, aby se dostatečně připravil na nový text, který k bitvě plánoval napsat. Drobnější přípravné články vydával v letech 1900-1911 v Brněnském časopisu *Hlas*³⁴¹ a souběžně konal velké množství propagačních přednášek, během nichž nejen vyprávěl o slavkovské bitvě a jejich konsekvencích, ale také prezentoval ideu výstavby Mohyly míru.³⁴²

Řešení finanční otázky bylo však mnohem obtížnější a Slovák, či jiní členové Komitétu, zde naráželi na překážky, které byly pouhým nadšením nepřekonatelné. Již v roce 1901 oslovil Slovák vlády Rakouska-Uherska, Francie a Ruska s žádostí o finanční podporu na výstavbu pomníku padlým u příležitosti stého výročí slavkovské bitvy.³⁴³ Teprve za tři roky nato, přesně 17. prosince 1904,³⁴⁴ byl pozván na ruské velvyslanectví ve Vídni, kde mu bylo sděleno, že ruská vláda (ministerstvo války) daruje na výstavbu pomníku 13 158 rublů, tedy zhruba 50 000 korun. Byla to přibližně polovina částky, kterou si Komitét určil za předběžný limit. Sice se jednalo o obrovské povzbuzení do další práce, současně ale s tím vznikly jisté komplikace. Nejenže v očích rakouských úřadů ruské gesto Slovákově věci spíše uškodilo, ale také s sebou přineslo mnoho závazků vůči ruské straně, které se ne vždy dařilo plnit. Tak například výsledná podoba pomníku tím získala v jistém smyslu ruský ráz, ač byl autory mnohokrát vydáván za slovanský, nikoli ruský, případně pravoslavný. Specifické nápisy v ruském jazyce,³⁴⁵ které se musely lišit od ostatních, jsou jen nejkrajnějším dokladem „ruských tlaků“. Ostatní instituce již tak štědré nebyly. Rakouská vláda, společně s arcivévodou Bedřichem, který se stal protektorem pomníku – jedna z řady „obstrukcí“ rakouských úřadů – darovala 2 500 korun. Francouzská vláda přispěla v době, kdy již výstavba probíhala, částkou zhruba 11 000 korun (12 222 franků). Pařížská municipalita

³⁴⁰ Jeho cestovní itinerář se nachází v pozůstalosti (MZA, F. G64 – Pozůstalost A: Slovák, k. 3).

³⁴¹ SÁŇKA, Hugo, *P. Alois Slovák buditel českého Brna – tvůrce Mohyly míru*, Brno 1932, s. 42.

³⁴² GERNEŠOVÁ, Hana, *Tradice vzpomínkových akcí na slavkovskou bitvu, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 355.

³⁴³ Srov. KOPECKÝ, František, *Tvůrci mohyly míru*, *Bulletin ČSNS*, 2013, č. 56, s. 23.

³⁴⁴ Nikoli tedy již v roce 1901, jak se někdy mylně uvádí! Viz *II. Napoleonské hry 1935*, Slavkov, Brno 1935, s. 23.

³⁴⁵ Vskutku z napsů ve francouzském, německém, ruském a českém jazyce, jež připomínají padlé všech národů, vybočuje právě ruský text, který vysloveně upomíná pouze vojáky ruské.

věnovala přibližně desetinu této částky. Značná část, zhruba 30 000 korun, byla shromážděna z veřejných sbírek a prodeje dopisnic³⁴⁶ od drobných přispěvatelů. Ti byli osloveni již při vzniku Komitétu prostřednictvím výše zmíněného prohlášení v *Časopisu matice moravské*.³⁴⁷ Nakonec se přeci jen podařilo cílovou částku obstarat.³⁴⁸ Nyní musel být rozřešen paralelně probíhající proces hledání vhodného autora a návrhu, který by vyšel vstříc sokolnickému Komitétu a místy si protiřečících požadavků ruských a rakouských úřadů.

Slovák oslovil dva významné architekty, pražského Josefa Fantu a vídeňského Otto Wagnera. Druhý jmenovaný byl projektem nadšen, nabídl, že mezi svými žáky uspořádá soutěž na návrh pomníku. Problémem byl vcelku objektivní požadavek finančních subvencí pro soutěžící, které nemohli v té době sokolníci nabídnout. Tím byla ukončena aktivní spolupráce, ne tak Wagnerův zájem na projektu.³⁴⁹ Naproti tomu Fanta nabídl, že návrhy vypracuje sám. Byl však v inkriminované době poměrně zaneprázdněn jinými pracemi a na návrhy nespěchal.³⁵⁰ Navíc se nemohl zbavit jisté skepse vůči výsledné realizaci. Jak sám podotýká: „Byla mě to myšlenka tehdy sympatická, zvláště tím, že nešlo o žádný oficiální podnik. A ovšem jako při tolika jiných věcech našeho českého života, nebylo peněz. Proto se obrátili na mne, abych jim nějaký plánec bezplatně udělal. Když jsem dostal ten Slovákův dopis, rozmyslel jsem se, ale nakonec jsem došel k přesvědčení, že to nemohu odřici, i když jsem nevěřil, že z celé věci něco bude.“³⁵¹

³⁴⁶ Na pohlednici byla Fantova skica pomníku a díky dvacetihaléřovému účelovému příplatku byly shromážděny finance na vylomení základních kamenů. Prodat se jich muselo tedy značné množství. Viz LAPNP, f. Josef Fanta, Alois Slovák Josefu Fantovi 8. 12. 1907.

³⁴⁷ „Dary lásky račte dobrotivě posílati na „Komitét pro zřízení pomníku“ v Sokolnicích (u Brna) nebo p. Vojtěchu Křížovi v Brně, předsedovi zemského svazu vysloužilců moravských“ (Provolání Komitétu pro zřízení pomníku na bojišti Slavkovském, *Časopis matice moravské* 25, 1901, č. 1, s. 211.).

³⁴⁸ Podrobný soupis A. Slovák uvádí je dne 31. 12. 1915 tyto položky: císař František Josef – 10 000 korun, arcivévoda Bedřich – 2000, ostatní členové panovnického domu – 170, Ministerstvo války – 1000, Ministerstvo zeměbrany – 1000, Ministerstvo veřejných prací – 500, honvédi – 1000, rytíři řádu Marie Terezie – 2000, vojsko a zeměbrana – 1350, spolky vojenských vysloužilců – 1740, šlechta a hodnostáři – 3000, město Vídeň – 1000, město Budapešť 1000, moravský zemský sněm – 3000, z Rakouska-Uherska celkem 34000, ruské ministerstvo války – 50 000, Francouzská republika – 10 000, město Paříž – 955, různé 5247, úroky – 25 000 Korun, celkem tedy 119 918 korun (Viz USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 47–48).

³⁴⁹ Téma slavkovských pomníků ho ostatně vždy zajímalo a rád jej zadával coby úlohy svým žákům. Viz ZATLOUKAL, Pavel, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1759–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 551.

³⁵⁰ Mimo jiné v této době vznikalo jeho patrně neslavnější dílo, nádraží Františka Josefa, dnes Hlavní nádraží v Praze. Viz Fantův životopis (rukopis), LA PNP, f. Josef Fanta.

³⁵¹ Viz ANTM v Praze, Archiv architektury a stavitelství, f. Josef Fanta, č. 10. (v současnosti nedostupné, citováno dle: SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000, s. 29).

Komunikace vážla a tak se na Wagnerovo doporučení obrátil Komitét na vídeňského architekta Augusta Kirsteina, který v té době pracoval na regotizaci brněnské katedrály sv. Petra a Pavla. Nakonec se v soutěži sešlo šest návrhů Josefa Fanty a nespecifikovaný počet nedochovaných návrhů Kirsteinových.³⁵² Vedle toho existovaly studie Antonína Engela z roku 1908,³⁵³ náčrtky bývalého Slovákova žáka a světoběžníka Jaro Kováře³⁵⁴ a dokonce návrhy od ruské strany.³⁵⁵ Fantovy návrhy se dochovaly všechny a překvapují zejména svojí pestrostí. Nesly následující pracovní označení: Servali se orli tři; Mohyla smrti; Mohyla míru; Na vršíčku kaple, při ní velká věž; Na kopečku kaple, pod ní kosti hnijí a Pamětní chrám Páně. Ač se architekt přikláněl k variantě Mohyla smrti, u sokolnických a zvláště u Slováka uspěla, nikoli jednohlasně, Mohyla míru. Zpočátku neměli členové Komitétu totiž ani představu, v jakém uměleckém stylu by měl být pomník vystavěn. Wagnerovy poznámky například směřují do slohu empíru,³⁵⁶ aby odkazovaly na dobu, ve které se bitva odehrála. Dá se předpokládat, že s ohledem na purismus, v jehož intencích pracoval, měly Kirsteinovy návrhy podobu některého ze slohů historizujících. Fanta naproti tomu navrhoval secesi. Nakonec zvítězila secesní Mohyla míru, přestože narazila na jednu z nakonec překonaných námitek ze strany ruského ministerstva války.³⁵⁷ Secesní architektonický koncept vycházel vstříc sakrální i pietní symbolice, která se odrazila i v celé řadě drobnějších prvků – ať už tvarech, alegorických symbolech, reliéfech, v dekoru i v liturgických a jiných textech, na jejichž obsah měl kromě Fanty značný vliv páter Slovák.³⁵⁸

³⁵² ŠPATNÝ, Jan, *Tradice bitvy u Slavkova, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 245–246.

³⁵³ POJSL, Miloslav, P. Alois Slovák a idea Mohyly míru, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 64–72.

³⁵⁴ MZA, F. G64 – Pozůstalost A: Slováka, k. 1.

³⁵⁵ KOPECKÝ, František, *O slavkovské bitvě, dopady a tradice*, Brno 2009, s. 115.

³⁵⁶ HANÁK, Jaromír, „Slovutný pane architekto, neopouštějte nás!“ *K počátkům památníku Mohyly míru*, rukopis, s. 3.

³⁵⁷ USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 47.

³⁵⁸ Pro ilustraci uveďme jeden ze zápisů z jeho deníku, kde si poznamenal argumentaci pro latinské nápisy, jako reakci na výtky z ruské i rakouské strany: „Nestavíme pomník místní, nýbrž řekl bych mezinárodní a proto pro nápisy společně bylo třeba řeči těmto národům stejně přístupné a tou jest pro pomník rázu náboženského zajisté latina. Také z toho důvodu, že hlavní nápis hlásající vzkříšení jest latinský, mají desky, které právě ono vzkříšení v den soudný líčí, nápisy latinské. Hlavní totiž nápis a hořejší desky nápisné vzájemně se doplňují. Ostatně jest postaráno, aby každý navštěvovatel nápisům rozuměl, jakož aby porozuměl smyslu celého pomníku, zvaného významně „Mohyla míru“ – Také jsou tyto latinské nápisy dobré proto, že vytýkali kříži formu ruskou, nám pak panslavismus, časté ruské návštěvy atd.“ (MZA, f. G64 Pozůstalost A. Slováka, k. 2)

Ze zmíněných datací je zřejmé, že Komitét již dávno překročil rok 1905, původně uvažované datum odhalení památky. Na vině byly spíše než často uváděná Fantova laxnost problémy se sháněním financí. Ne zrovna jednoduchý byl i odkup vyhlédnutých parcel. Jednalo se sice pouze o 14 měřic (tedy zhruba 2,8 ha), nicméně ty byly rozděleny do 32 parcel, jež patřily 22 majitelům.³⁵⁹ Neustálé odkládání výstavby nakonec vedlo k tomu, že v únoru roku 1909 pohrozilo ruské velvyslanectví ve Vídni stornováním ruského příspěvku. Slovák proto osobně navštívuje Josefa Fantu a urguje jej množstvím dopisů.³⁶⁰ V říjnu toho roku dodává Fanta projektovou dokumentaci, finální plány a rozpočty. V soutěži byla vybrána firma karlínského architekta Václava Nekvasila, byly zadány figurální práce, vše úředně zaneseno a brněnský stavitel Stanislav Neděla v zastoupení Nekvasilovy firmy počal 23. června roku 1910 se stavbou.

³⁵⁹ II. *Napoleonské hry 1935*, Slavkov, Brno 1935, s. 23–24.

³⁶⁰ Nejcitovanější je ten, který končí úpěnlivými slovy: „*Slovutný pane architekto, neopouštějte nás!*“ Viz ANTM v Praze, Archiv architektury a stavitelství, f. Josef Fanta, č. 10. (v současnosti nedostupné, citováno dle SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000, s. 29). Dále je korespondence mezi Aloisem Slovákem a Josefem Fantou uložena v LAPNP, f. Josef Fanta.

3.3.2 Druhá fáze – fáze výstavby

„Neračte prosím, slovatný pane architektke, zazlívati, že Vás tolik a tolik obtěžujeme, srostl jste s námi!“ (Alois Slovák Josefu Fantovi 8. 12. 1907).³⁶¹

Základní kámen byl slavnostně položen 22. června, bezprostředně po komisionálním řízení. Stejně jako při odhalení křečhořského monumentu, ani nyní počasí nepřálo. Dokonce prý propukla taková průtrž mračen, že valící se voda strhávala shromážděné. *„A bylo po slavnosti...“*³⁶² Shromáždění se u památky konalo toho léta ještě jednou, a sice 21. srpna. Akci organizovala Národní jednota pro jihozápadní Moravu a obdobně jako většina podobných událostí, byla doprovázena slavnostním průvodem a lidovou hudbou. K davu, prý tři a půltisícovému, promluvil páter Slovák, seznámil přítomné s motivy vzniku stavby a krátce osvětlil okolnosti bitvy. Poté se slova chopil stavitel Neděla a popsal předpokládaný průběh výstavby.³⁶³

Nejdříve bylo třeba vykopat na návrší studnu pro vodu a vyhloubit jámu pro železobetonovou základní desku. Celá stavba musela být kvůli zdejší jílovité půdě zabezpečena železnými táhly.³⁶⁴ Kámen na zdivo byl těžen v lomu u Újezda, část pak v prateckých lomech. Tesaný kámen v újezdském lomu, v menším množství v lomech v okolí Velešovic.³⁶⁵ Stavba byla dokončena již v létě roku 1912,³⁶⁶ přičemž se plánovalo její předání veřejnosti následujícího roku. Komitét žádal vysvěcení stavby obřadem katolickým i pravoslavným, což byla jedna z podmínek ruské strany. Církevní úřady však odmítly provést „schizmatické“ svěcení, navíc pravoslavným ritem, v době stále se zhoršujících vztahů s carským Ruskem a tak vídeňské Ministerstvo války žádost o vysvěcení zamítlo.

³⁶¹ Tamtéž, Alois Slovák Josefu Fantovi 8. 12. 1907.

³⁶² *„A bylo po slavnosti, jak vzpomíná můj otec, který se jí zúčastnil jako malý chlapec se svými rodiči.“* Tamtéž, s. 29.

³⁶³ KOPECKÝ, František, *O slavkovské bitvě – dopady a tradice*, Brno 2009, s. 115.

³⁶⁴ ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis, s. 4.

³⁶⁵ USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 48.

³⁶⁶ V listopadu roku 1912 byla navíc zadána staviteli Nedělovi výstavba silnice z Práce k Mohyle. Tato dodatečná investice stála 19 800 korun (KOPECKÝ, František, *Historická místa: Práce a Mohyla míru, Třetí koaliční válka 1905*, Třebíč 2004, s. 94).

Než se mohl Slovák a jeho sokolničtí kolegové pokusit nalézt řešení, přerušila jakékoli úsilí na adekvátním předání pomníku světová válka.³⁶⁷ Tak byla památka uložena ad acta a nad její budoucnost visely otazníky. Zejména v roce 1917, kdy se rakouská vláda rozhodla nechat sejmout měděnou sakrální skupinu a použít ji pro zbrojní účely. Teprve úsilím profesora Slováka se tento záměr podařilo zmařit.³⁶⁸

Kromě toho, že se jedná o pomník pouze v širším slova smyslu (prakticky je Mohyla míru kostnicí s kaplí), odlišuje se od ostatních v disertační práci popisovaných památek relativně komplikovanou podobou se značným množstvím dílčích symbolických prvků. Na tomto místě je záhodno pomník popsat a provést sémiotickou analýzu. Řeč pomníku, její charakter a poselství byly totiž utvářeny osobou pátera Slováka a jeho pacifisticko-humanistickým pohledem na svět.³⁶⁹ Fantova secese pomohla převážně díky časté komunikaci prosadit Slovákovy ideje a myšlenky „do kamene“ v míře, která měla vliv na pozdější život Mohyly. Ta, díky svému rozměru³⁷⁰ a především skutečnosti, že se jedná vlastně o budovu s interiérem, tvoří vlastní vnitřní a vnější symbolický prostor. V tomto ohledu se podobá Jubilejnímu pomníku v Chlumci, o němž bude pojednávat následující kapitola.

Z vnějšku má základna Mohyly téměř pravidelný čtvercový půdorys 18 x 19 metrů. Boční stěny se směrem od vrcholku dolů parabolicky rozšiřují, čímž vzniká dojem, jako by stavba organicky vyrůstala ze země do výše směrem k nebesům. Z půdy, do které byly uloženy jejich ostatky, tak padlí ze slavkovské bitvy prostřednictvím Mohyly vstupují na nebesa. Symbolika země se též zrcadlí i ve specifických rampách směřujících od rohů Mohyly, jež stavbu ještě prodlužují a zdůrazňující efekt růstu. Na konci všech čtyř ramp se nacházejí železné koše na slavnostní ohně. Podobně jsou v diagonálních rozích mohyly

³⁶⁷ Dokonce bylo na srpen roku 1914 naplánováno velkorysé slavnostní odhalení za přítomnosti arcivévody Bedřicha a mnoha významných osobností, včetně představitelů francouzské, rakouské i ruské armády. Patronem kape se měl stát sv. Václav (ŠPATNÝ, Jan, *Tradice bitvy u Slavkova, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 256).

³⁶⁸ ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis, s. 9.

³⁶⁹ Slovákovo pacifistické přesvědčení dokumentuje citát z jednoho z jeho prvních kázání po vzniku Československé republiky: „*Hned na počátku války, na podzim r. 1914, byl jsem vyšetřován, protože jsem prý v jedné své exhortě pronesl slova: Nebylo potřebí pro krev dvou lidí vyvolati válku světovou*“. *Dokázala se moje nevinna...*“ (SÁŇKA, Hugo, P. Alois Slovák – buditel českého Brna – tvůrce Mohyly míru, Brno 1932, s. 22)

³⁷⁰ Základní údaje: nadmořská výška Prateckého návrší je 325 m. n. m; výška od terénu stavby 26 m; délka Mohyly 19 m, šířka pak 18 m; délka ramp s pomníkem úctyhodných 66 m; výška vlastního kříže 9,8 m; půdorys kape 10x10 m; výška kape 9 m; ossarium má rozměry 3 x 5 x 3 m.

umístěny sochy bohatýrů – štítonošů. Ti nahradili v původních návrzích skulptury orlů (a orlic), které stejně tak jako výslední štítonoši měli symbolizovat jednotlivé zúčastněné státy³⁷¹ a Moravu. Tato parciálnost se odráží právě ve štítech, které bohatěji drží. Sochy zhotovila podle modelů pražského sochaře Čeňka Vosmíka kamenosochařská škola v Hořicích.³⁷² Tělo Mohyly je sférická pyramida, zakončená symbolickou sakrální skupinou z tepané mědi. Jedná se o elipsoid, představující zeměkouli, na kterém je umístěn téměř 10 metrů vysoký staroslovanský kříž se spojenými rameny.³⁷³ Ten představuje Vykoupení Krista a stal se jedním z mnoha kontroverzí, které museli Slovák s Fantou řešit. Rakouským úřadům se totiž kříž zdál příliš „ruský“.³⁷⁴ Jeho výzdobu tvoří z jedné strany reliéf Ukřižovaného, Panny Marie, evangelisty Jana, Boha otce a hlavy Adamovy. Kromě tabulky „INRI“ nad hlavou Kristovou je podél jeho paží umístěn nápis „PRAVDA A SOUD – SKUTKOVÉ JEHO“. Na straně druhé je zpodobněn symbol Kristovy oběti – pelikán. Se stejným motivem se setkáme při analýze vnitřní výzdoby, pták pelikán, jenž krmí svá mláďata vlastní krví, zosobňuje křesťanskou lásku a sebeobětování.³⁷⁵ Textová část této strany kříže obsahuje jména evangelistů a text „HOSPODINE POMILUJ NY, JEZU KRISTE, POMILUJ NY“. Autorem celého kříže včetně reliéfů byl významný pražský medailér, cizelér a řezbář Franta Anýž. Ten byl také autorem dalších nápisových desek, vsazených do horní části pyramidy. Desky, nesoucí latinské verše starokřesťanské sekvence Dies irae, však musely být po druhé světové válce pro značné poškození sejmuty a nahrazeny deskami novými. Ovšem již se změněnými texty. Na západní straně stojí: „MOHYLA MÍRU BOJUJE NA SVĚTOVÉM BOJIŠTI ZA SVĚTOVÝ MÍR“; na stranách jižní a severní pak ruský a francouzský nápis „Odpočinutí

³⁷¹ Figura symbolizující habsburské císařství drží štít se secesně zjednodušeným malým znakem používaným rakouskými panovníky v letech 1815–1915.

³⁷² Čeňka Vosmíka pojilo s Fantou přátelství a pracovně se „nepotkávali“ poprvé. Viz MACÁKOVÁ, Olga, *Čeňk Vosmík (1860–1944)*, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, Olomouc 2012, s. 47–48.

³⁷³ Váha této konstrukce, která je nesena vnitřní železnou kostrou, činí 4 500 kg.

³⁷⁴ Slovák si do svého notýsku v této souvislosti v rozhořčení napsal následující text: „Kříž staroslovanský. Požadavek monumentálnosti a obrysy celého pomníku nevyhnutelně žádají postranních podpor příčného břevna kříže, od nichž naprosto nelze upustiti. ... Za správnou koncepci díla ručím a není třeba nikomu si o to starosti dělati. Víím, co dělám a znám svou věc a nikdo nemá více vážnosti k tomu, oč, zde jde, než já“ (MZA, f. G64 Pozůstalost A. Slováka, k. 2).

³⁷⁵ Do svého sešitu na poznámky si Slovák zapsal následující noticku: „Pták Pelikán – symbol kříže, z něhož září a splývá spása světu“ (MZA, f. G64 – Pozůstalost A. Slováka, k. 2).

lehké dej jim, ó pane, a světlo věčné ať jim svítí!“³⁷⁶ Poslední z nových nápisových desek, tj. ta, jež je otočená k východu, nese citát T. G. Masaryka: „NE MEČEM, ALE PLUHEM, NE KRVÍ, ALE PRACÍ, NE NÁSILÍM, ALE SMÍRNĚ, NE SMRTÍ, ALE ŽIVOTEM K ŽIVOTU. TGM“.

Nad lunetovým vstupem do kaple se zdobenou železnou mříží jsou vytesána slova proroka Izaiáše „INTERFECTI MEI RESURGENT“³⁷⁷ a po stranách další z Vosmíkových příspěvků – napravo socha matky oplakávající padlého syna, nalevo manželky či milenky s vavřínovým věncem a lipovou ratolestí – alegorie bolu a žalu. Na průčelí se nacházejí 4 žulové elipsovité desky nesoucí český, německý, francouzský a ruský nápis stejného obsahu: „PAMÁTCE RAKOUSKÝCH, RUSKÝCH A FRANCOUZSKÝCH VOJÍNŮ PADLÝCH V BITVĚ U SLAVKOVA 2. PROSINCE 1805.“³⁷⁸ Kaple o půdorysu 10 x 10 metrů je umístěná v ose mohyly a klenutí vytváří 9 metrů vysoká parabolická cihelná klenba, díky níž je prostor ozvláštněn svébytnou akustikou. „Až donedávna se mělo obecně vzato, že se nad prostorem, v jehož nitru měly spočívat ostatky padlých, klenula výmalba v podobě hvězdnatého nebe. Teprve po nedávném restaurování se vzezření kaple přiblížilo původním Fantovým návrhům – na pozadí výmalby spatříme v pozdně secesních interiérech často se vyskytující geometrický dekor, zde v podobě plamenných paprsků.“³⁷⁹ Ve středu kopule obklopují opakující se motiv pelikána alegorie evangelistů v podobě reliéfu anděla, býka, lva a orla. Okolo obrazců je nápis ze žalmu č. 113: „NUZNÉHO ZE ZEMĚ VYZDVIHUJE A CHUDÉHO Z BLÁTA POVYŠUJE, ABY POSADIL HO S KNÍŽATY.“ Vnitřek kaple je členěn šesti nikami s původně bohoslužebnou funkcí, přičemž v centrálním výklenku je umístěný cihlový oltář, obložený deskami z kararského mramoru, zdobený secesním ornamentem a vyobrazením beránka, coby symbolu Kristova sebeobětování. Horní deska oltáře pak nese na boku nápis: „BOŽE TY OBRÁTĚ SE, OBŽÍVÁŠ NÁS A LID TVŮJ VESELITI SE BUDE V TOBĚ.“ Horní část výklenku zdobí skleněná mozaika Evžena Škardy zpodobňující dva adorující anděly. Nad výklenkem je umístěn nápis „SVATÝ, SVATÝ – PÁN ZÁSTUPŮ“ Celou oltářní kompozici zhotovila

³⁷⁶ V originále: „VO BLAŽENNO USPENIJ VEČNYJ POKOJ PODAŽŽ GOSPODI RABOM VOIM I SOTVORI IM VEČNUJU PAMJAŤ; resp. PARDONNEZ LEUR, O DIEU DE MISÉRICORDE! SEIGNEUR JÉSUS, PLEIN DE BONTE DONNEZ-LEUR LE REPOS ÉTERNEL!“

³⁷⁷ „Moji mrtví dojdou vzkříšení.“

³⁷⁸ Jak bylo uvedeno výše, ruský nápis se odlišuje, neboť je věnován pouze ruským padlým.

³⁷⁹ HANÁK, Jaromír, *Mohyla míru a bitva u Slavkova = The Cairn of peace and the battle of Austerlitz*, Brno 2000, s. 21.

kamenosochařská firma J. Urbana z Olomouce.³⁸⁰ Na stěně kaple napravo a nalevo od oltáře jsou nyní umístěny oválné syenitové desky. Ty byly na tomto místě do konce druhé světové války, kdy musely být pro své značné poškození odstraněny, aby se po renovaci opět navrátily. Nápis na desce vlevo původně zněl: „ZŘÍZENO ROKU 1912 ZA SLAVNÉHO PANOVÁNÍ J. V. CÍSAŘE A KRÁLE FRANTIŠKA JOSEFA I., ZA PROTEKTORÁTU J. C. A K. VÝSOSTI PANA ARCIVÉVODY BEDŘICHA PÉČÍ KOMITÉTU V SOKOLNICÍCH“. Po vzniku republiky byl ideově naprosto nevhodný text nahrazen novým: „L. P. 1912 ZŘÍZENO – SVOBODNÉ VLASTI ODEVZDÁNO ZA JEJÍHO PRVNÍHO PRESIDENTA T. G. MASARYKA.“ Text na straně pravé byl původně německým překladem staršího z nápisů na levé straně. V pozdější době byl také nahrazen, tentokrát čtyřjazyčným, politicky korektním textem: „VĚČNAJA PAMJAŤ! LA GLOIRE EST LE SOLEIL DES MORTS! FREUND UND FEIND IM TOD VEREINT! VĚČNÁ PAMĚŤ!“ Na stěnách po obvodu celé kaple je umístěn nápis: „ODPOČINUTÍ VĚČNÉ DEJ JIM, HOSPODINE A SVĚTLO VĚČNÉ AŤ JIM SVÍTÍ, NECHŤ ODPOČÍVAJÍ V POKOJI. NA DEN SV. BIBIANY 2. PROS. LÉTA PÁNĚ 1805.“ Pod středem klenby v podlaze kaple je umístěno ossarium pro ukládání ostatků, zakryté masivní mramorovou deskou „PAX HONOR – POKOJ ČEST“, které tak naplňuje původní poslání stavby. Stejně jako stavba sama, i primární účel ossaria, resp. jeho provádění však neprobíhalo bez komplikací a diskontinuit.

³⁸⁰ Firma neoplývala při projektu spolehlivostí a stala se jednou z mála kontroverzí mezi Josefem Fantou a Aloisem Slovákem. Viz LA PNP, f. Josef Fanta, korespondence s Aloisem Slovákem.

3.3.3 Třetí fáze – fáze provozu

„Ne pro čest a slávu svou, nýbrž pro čest a slávu mrtvých!“³⁸¹

Vlastní akt předání – ovšem bez vysvěcení – se konal až dne 25. března 1923 již za zcela změněné politické konstelace, než v jaké se pomník rodil. Komitét Mohyly míru předával veřejnosti s nejlepšími úmysly: „*Vám drazí občané Pračtí a osad okolních, Vaší ochraně poroučíme pomník tento posvátný. Šetřete majetku mrtvých a kdykoli půjdete kolem, prosíme Vás, alespoň křížkem požehnejte všechny v Pánu zde odpočívající, vždyť sebe ctí, kdo mrtvé ctí, jenom mrtev jest, kdo zapomenut jest!*“³⁸² Správa Mohyly však byla formálně nabídnuta státním úřadům. Ty o vlastnictví památky neprojevíly zájem a Mohyla nakonec přešla do majetku Zemského cizineckého svazu pro Moravu a Slezsko v Brně, při kterém vznikla tzv. Mohylová komise, v jejímž čele stanul Alois Slovák. Cizinecký svaz se staral pouze o údržbu památky a nevyvíjel žádnou činnost spojenou se studiem a propagací bitvy, což nekorespondovalo se Slovákovými vizemi a plány.³⁸³ Přesto již v prvních letech existence Československé republiky budila Mohyla pozornost zejména s ohledem na vznikající pouto nového státu k francouzské republice. V roce 1919 navštívil památník na Prateckém návrší první fr. vyslanec v ČSR, Frédéric Clement Simon a krátce nato i první náčelník československého Hlavního štábu branné moci Maurice Pellé.³⁸⁴ O tři roky později zajíždí z Francie k Mohyle již celé autobusy návštěvníků.³⁸⁵ Ovšem nejvýznamnějším hostem, který v tomto období Mohyly navštívil, byl prezident T. G. Masaryk, který se dne 5. července 1921 zastavil krátce u pomníku.³⁸⁶ Páter Slovák také dokončil a připravil k vydání svůj spis nazvaný *Na bojišti*

³⁸¹ SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000, s. 29

³⁸² Tamtéž, s. 30.

³⁸³ GREGOR, Jaroslav, *V paprscích slavkovského slunce*, *Opera* 3, 1935, č. 1, s. 5–7.

³⁸⁴ Začasté byl průvodcem těchto návštěv sám páter Slovák. Dochoval se dokonce osobní dopis generála Podhajského, v té době zemského vojenského velitele, který Slovákovi žádá, zda by neprovedl po bojišti a Mohyle italskou vojenskou delegaci (MZA, F. G64 – Pozůstalost A. Slovákovi, k. 1).

³⁸⁵ VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000, s. 27.

³⁸⁶ Zde pro něj bylo připraveno malé slavnostní uvítání. Skupina žáků přišla v národních krojích a předala mu dárky a kytici bílých růží. Prezident na srdečné pozdravy odpověděl proslovem: „*Děkuji*

slavkovském, ve kterém zúročil svoje mnohaleté bádání a který měl sloužit Mohyle i slavkovskému bojišti k propagaci.³⁸⁷

Nebylo proto divu, že se velmi brzy našly finance na realizaci „zbývajících“ částí památníku, které byly dle prapůvodního návrhu plánovány, tj. příbytek hlídače, muzeum a navíc restaurační zařízení. Celkové náklady na tuto finalizaci památníku v podobě jedné komplexní přístavby dosáhly téměř 300 000 Kč, z čehož vláda přispěla 100 000 a moravský zemský výbor 60 000 korunami.³⁸⁸ Památník tak konečně dosáhl své celistvosti a mohl plnit všechny plánované funkce. Již v roce dokončení totiž začala vznikat provizorní sbírka nálezů z bojiště v původní dřevěné chatě strážce Mohyly. Vlastní muzejní expozice byla vytvořena až v roce 1925 po dokončení budovy muzea. „Architektonicky jednoduchá přízemní stavba byla postavena tak, aby myšlenkově navazovala na poslání památníku. Po dokončení stavbu tvořila jedna hostinská místnost, předsíň, komora, kuchyň, zasklená veranda a sklep.“³⁸⁹ K profesi strážce,³⁹⁰ jak bývalo u podobných případů zvykem, náležela i hostinská koncese, k níž během let přibyla i tzv. knihkupecká koncese, jež opravňovala k prodeji knih, brožur atd. Muzejní expozice byla soustavně doplňována náhodnými nálezy z bojiště, soudobými rytinami a dalšími předměty, které mají přímou souvislost s bitvou,³⁹¹ přičemž jádro tvořily předměty, které věnoval neúnavný badatel a sběratel Alois Procházka.³⁹²

Od dokončení stavby uplynulo více než 20 let a Mohyla v podstatě stále nesloužila svému účelu, tj. ke shromažďování a pochovávání ostatků, aby se padlí z bojiště konečně dočkali zasloužilého odpočinku. Stejně jako drobné nálezy, shromažďoval se náhodně

vám, že jste mě přivítali tak laskavě. Vzpomněli jste ossaria. A když se podívám jen na jeho zevní výzdobu, vidíme, co znamená válka. Když pak vidím tady tu malou – jak bych vám řekl, děti – budoucnost národa, tož si opravdu myslím a vyslovuji to rád, že prací v míru dosáhneme to, co chceme: aby naše republika se udržela v řadě států evropských a světových a aby vzkvétala“ (Práce a Mohyla míru, Práce 2005, s. 54).

³⁸⁷ Spis byl vydán nákladem Zemského cizineckého svazu a přeložen do francouzštiny a němčiny.

³⁸⁸ USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 49.

³⁸⁹ VEČEŘA, Josef, Muzejní areál na prateckém kopci, *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů*, Aš 2008, s. 15.

³⁹⁰ Prvním strážcem Mohyly byl jistý Švehla (jméno neuvedeno), po něm nastoupil Antonín Kuklínek z Práce a od roku 1925 se na dobu neurčitou stal strážcem Václav Štěpánek. Svou funkci vykonával až do své smrti plných 32 let. Po něm převzala funkci jeho dcera Marie Táborská, následována od roku 1974 dalšími ženami, z nichž upoutá zejména Eliška Procházková, která doplňovala výklad krátkými ukázkami operních árií ve vlastním podání. Viz ŠPATNÝ, Jan, *Tradice bitvy u Slavkova, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 257.

³⁹¹ *Psal se rok 1805*, Ivančice 1968, s. 14.

³⁹² Viz KALÁBOVÁ, Marta, *Blažovice a bitva u Slavkova 1805–2005*, Blažovice 2005, s. 41.

sesbíraný kosterní materiál v provizorním domku hlídače a až později začal být přenášěn do nik kaple.³⁹³ Myšlenka přenést postupně všechny exhumované ostatky z bojiště do Mohyly byla naprosto nerealistická. V podstatě dodnes není prozkoumáno ani všech 20 známých hromadných hrobů, které se na bojišti nacházejí.³⁹⁴

První pietní ukládání ostatků do ossaria se konalo až v roce 1935. V té době již byla Mohyla „sirotkem“, neboť Alois Slovák zemřel v roce 1930 ve věku nedožitých 71 let. S výjimkou posledního roku, kdy se neúspěšně léčil v Teplicích nad Bečvou, byl do konce života neuvěřitelně činorodým propagátorem slavkovské bitvy a Mohyly zvláště. Proto nepřekvapí, že jeho žáci, přátelé a obdivovatelé z rodných Boskovic brzy pojali myšlenku zvěčnit jeho památku coby součást jeho životního díla. Není přesně známo, co bylo konečným impulzem k prvnímu pietnímu aktu (připomeňme si, že Mohyle stále chybělo oficiální vysvěcení), nicméně akce byla spojena s odhalením připravované Slovákovy bronzové busty. Jejím autorem byl akademický sochař Josef Axman, který ji umístil před Mohylu na podstavec z leštěné žuly.³⁹⁵ Slavnost odhalení se konala dne 28. září, na den sv. Václava, za účasti mnoha zástupců státních i samosprávních úřadů. Přítomen byl dokonce i francouzský konzul v Brně Achille Jeuniau. Součástí byl průvod v národních krojích, proslovy, zádušní mše a hudební doprovod. „*Slavnost vyzněla v dokonalý hold tvůrci památníku.*“³⁹⁶ Za okupace byla busta opakovaně poničena - důstojníci wehrmachtu ji využívali coby střelecký terč, proto jí tehdejší správce objektu, Václav Štěpánek, ukryl. Po válce byla umístěna uvnitř Mohyly a nyní je součástí expozice společně se Slovákovou posmrtnou maskou. Do světové války proběhlo ještě jedno uložení ostatků, a sice v roce 1939. Nejen Slovákova busta, ale i celá Mohyla zažila v následujících letech krizové období

³⁹³ ŠPATNÝ, Jan, Válečné hroby na Slavkovském bojišti, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 27.

³⁹⁴ V sedmdesátých letech dvacátého století byl proveden antropologický výzkum ostatků v ossariu, jehož výsledkem byly v celku překvapivé údaje. Několik tisíc kostních úlomků nashromážděných do té doby v kostnici patřilo přibližně stu jedincům. Prokazatelně několik z nich příslušnicím ženského pohlaví či příslušníkům exotických etnických (mimoevropských) skupin. V roce 1992 byl v rámci rekonstrukce Mohyly proveden nový výzkum (PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz město nejen se slávou historií*, Slavkov u Brna 2007, s. 317).

³⁹⁵ USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 56.

³⁹⁶ *Práce a Mohyla míru*, Práce 2005, s. 53.

(obě byly jen se štěstím uchráněny sběru barevných kovů)³⁹⁷, které eskalovalo v roce 1945, kdy „v moři gestapácké zvěle stála Mohyla míru jako prst varovně vztyčený k nebesům.“³⁹⁸ Funkcionáři Mohylové komise sice objekt prozíravě uzavřeli již v roce 1944 a ukryli většinu cenných exponátů, nicméně jen těžko mohli zabránit výstavbě polních opevnění, kterou německá armáda s využitím totálně nasazených zahájila již v lednu následujícího roku v těsné blízkosti Mohyly.³⁹⁹ Po sto čtyřiceti letech se opět na Prateckém návrší utkávala s nepřítelem ruská vojska, tentokrát nikoli carské, ale rudé armády, a Mohyla, vítaný zaměřovací cíl dělostřelectva, utrpěla rozsáhlé škody.⁴⁰⁰ Ty, které byly na exteriérech, se podařilo poměrně rychle ještě v roce 1945 opravit, ovšem poškození interiéru kaple bylo tak rozsáhlé, že musela být částečně přestavěna (viz výše). Celkové náklady na rekonstrukci dosáhly částky 928 000 korun.⁴⁰¹

Následující roky „života“ Mohyly míru byly ovlivněny, stejně jako etapy předcházející, oficiálním diskurzem slavkovské bitvy. Navíc do problematiky vstupuje určitý odpor režimu ke spolkovému životu a obecně k jakýmkoli aktivitám neprostoupeným státní ideologií. Vcelku přirozenou změnou, která nebyla zakódována ve vlastní podstatě pomníku, nýbrž ve faktorech vnějších, byla nastupující převaha návštěvníků z východní Evropy, zejména pak ze Sovětského svazu. Naopak téměř ustaly četné návštěvy z Francie. V roce 1970 navštívilo Mohyly 40 tisíc návštěvníků, o pět let později to bylo dokonce již 50 tisíc.⁴⁰² Zvýšený zájem a také blížící se výročí nakonec vedly k obnovení tradice pietního

³⁹⁷ VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000 s. 26.

³⁹⁸ *Sborník Mír. Ke 140. výročí bitvy u Slavkova*, Brno 1946, s. 4. Kromě poškození Slovákovy busty bylo během okupace zcizeno z expozice přes dvacet rytin a litografií, nezjištěný počet historické výzbroje a výstroje, zmizela sbírka platidel a pamětních mincí a medailí z let 1805 až 1812 a ztrátu doznaly také upomínky na ruské vojáky, ikony, agnusky a oltáříky (ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis, s. 11).

³⁹⁹ KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 25.

⁴⁰⁰ Památka byla poškozena 18 zásahy dělostřeleckých granátů a do její blízkosti dopadlo 9 leteckých bomb, které objekt poškodily střepinami a tlakovou vlnou. Muzejní trakt byl zasažen sedmáctkrát.

⁴⁰¹ ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis, s. 9. Mimořádné finanční prostředky na zabezpečovací práce se podařilo v krátké době získat z rozpočtů státních organizací díky intervenci neznámého vysoce postaveného sovětského důstojníka na MNV v Tuřanech (Tamtéž, s. 17).

⁴⁰² KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 25. Bohužel bližší údaje chybí, neboť pamětní kniha, vedená při Mohyle, do které byly uváděny základní údaje o návštěvnících, včetně podrobnějších zpráv o návštěvách významných osobností, je nezvěstná.

ukládání ostatků. To se po válce konalo celkem třikrát, naposledy v roce 1955.⁴⁰³ Až po 20 letech byly opět do kostnice v podlaze kaple v kovových rakvích uloženy kosterní pozůstatky, tentokrátě nalezené v lokalitě Starých vinohrad. Historické muzeum ve Slavkově při té příležitosti uspořádalo na den 170. výročí bitvy menší přednáškový blok, na který byli pozváni i zástupci Napoleonské společnosti z Dijonu a skupina pracovníků politického zpravodajství televize TF1 z Paříže. Z akce tak bylo pořizeno několik záběrů, včetně nadšení a zájmu, který vzbudilo promítání prvního dílu Bondarčukovy filmové verze Tolstého epopoje *Vojna a mír*.⁴⁰⁴

Ovšem obnovení tradice pietních akcí mělo pouze krátký život. Příští uložení ostatků se konalo až za změněné politické situace v roce 1992.⁴⁰⁵ V následujících letech se ukládání ostatků stalo tradicí, která je integrálně spojena s celkově pojatými oslavami. Ty se každoročně konají na bojišti v podobě, která bude blíže popsána v následující kapitole. Mohyla se snad již nebude muset obávat nevole úřadů, nezájmu široké veřejnosti či dokonce válečného „běsnění“ - největší tragédií, která ji po roce 1989 postihla, bylo vyloupení kaple v roce 2002.⁴⁰⁶ Má k tomu všechny předpoklady. Charakteristikami, které jsou válečným pomníkům připisovány v posledních letech, se mohla pyšnit již v době svého vzniku. V podobě, v jaké ji Slovák načrtl, zejména v její komplexnosti, byla na počátku 20. století evropským, ne-li světovým unikátem - válečný pomník, sloužící jako ossarium, případně jako muzeum. Pomník, který není oslavou vítězů, ani tragickým připomenutím porážky, ale čistě místem pietního připomenutí hrůz válek jako takových a místem smíření všech padlých na bojišti. Jeho vnitřní i vnější výzdoba dobře odráží atmosféru „*pozdního fin de siècle*“⁴⁰⁷ Zdůrazněním etických a humanitárních hodnot na křesťanských a obecně náboženských základech vytvořil páter Slovák za pomoci Josefa Fanty zcela jedinečný památník míru a solidarity. V osobnosti „brněnského tribuna“, v jeho světonázoru i v jeho vztahu k víře a k vlasti leží klíč k porozumění předejmu, ze kterého je struktura památníku utkána. Ač

⁴⁰³ ŠPATNÝ, Jan, Válečné hroby na Slavkovském bojišti, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 27.

⁴⁰⁴ KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 26.

⁴⁰⁵ „Mši uvedl Masarykovými slovy profesor P. Špidík. Napoleonský den ve Slavkově navštívilo pět tisíc diváků. Účinkoval pěší pluk Kaiser č. 1, baterie Austerlitz, Společnost Napoleon Bonaparte, skupiny historického šermu Štvanci a Buhurt se Starou gardou skupiny REX“ (KOPECKÝ, František, *O slavkovské bitvě – dopady a tradice*, Brno 2009, s. 214–215).

⁴⁰⁶ Budova muzea byla oproti tomu vyloupena dvakrát v roce 1990 (VEČEŘA, Josef, Proměny muzejní expozice památníku Mohyla míru v čase, *Bulletin ČSNS*, 2012, č. 54, s. 21).

⁴⁰⁷ Viz TINKOVÁ, Daniela, Austerlitz champ de bataille : deux siècles de mémoire vivante, *Les lieux de mémoire en Europe centrale*, Paris 2009, s. 49–58.

dominantou slavkovského bojiště, ve své podstatě je pomníkem univerzálním, který se k vlastní bitvě nijak ideově neváže. Podobně jako na Prateckém návrší, mohla by Mohyla utvářet krajinný ráz bojišť jiných. Univerzálnost Fantova secesního „vládného“⁴⁰⁸ pojetí k tomu přímo vybízí. Architekt se dokázal při práci na pomníku vztahujícímu se k událostem sto let starým „odpoutat od tehdy již myšlenkově sterilního a bezinvenčního architektonického a uměleckého historismu“⁴⁰⁹ a secesní podobou a ornamentální výzdobou spolu se Slovákovými požadavky na symbolismus a epigrafickou výzdobu, vytvořil vskutku Mohylu míru, nikoli pomník války. „Zdůrazňováním a popularizací idejí tohoto ojedinělého monumentu může být naším přínosem tradičním duchovním hodnotám integrující se Evropy.“⁴¹⁰

⁴⁰⁸ ZATLOUKAL, Pavel, *Architektura secese na Moravě a ve Slezsku, dějiny výtvarného umění IV/1*, Praha 1998, s. 171.

⁴⁰⁹ POJSL, Miloslav, P. Alois Slovák a idea Mohyly míru, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 71.

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 72.

3.4 Tradice slavkovského bojiště

3.4.1 Místo bitvy v historickém diskurzu

„Vojáci! Můj národ přivítá vás s radostí a stačí, řeknete-li: byl jsem v bitvě u Slavkova, aby se odpovědělo: hle, hrdina“ (Napoleon).⁴¹¹

Žádné jiné bojiště v Čechách nemá takové „fluidum“ jako to slavkovské. Není to pouze pomník Mohyla míru, ale i vlastní bitva, které ho formovala. Ač zdaleka největší a nejvýznamnější ze všech památek, které se na bojišti nacházejí, není vztah k Mohyle tak docela jednostranný. Křečhořský pomník je solitér, který má k lokalitě bitvy i k její pozici v historickém povědomí relativně vzdálený vztah. Ne tak Mohyla míru. Vztah památky a lokality, případně místa události v historickém povědomí, je v tomto případě oboustranný. Podívejme se proto nyní ve stručnosti na vývoj recepce bojiště, jehož je Mohyla středobodem, ať už ze strany lokálních patriotů, odborníků, nejrůznějších organizací, které si daly na štít péči o bojiště a o jeho tradice, či ze strany celé české společnosti.

Jisté indicie byly sice naznačeny již v průběhu předcházejících částí kapitoly, nicméně ucelený obraz vývoje tradic na bojišti v „kraji pod Mohylou“ bude vykreslen až zde. Podobně jako Mohyla míru, i rámeček, ve kterém se pohybují tradice bojiště, se vyznačuje unikátní komplexností a stejně jako bojiště jiná prodělalo slavkovské v průběhu svého druhého života radikální změny v závislosti na změnách vnějších – na střídání politických garnitur, režimů i na mezinárodněpolitických vlivech. Slavkovské bojiště prodělalo od časů bezprostředně po bitvě, kdy tvořilo jen obtížně se zotavující krajinu s primitivními dřevěnými kříži, neuvěřitelnou proměnu do dnešní podoby vyhledávané a respektované lokality s živými tradicemi, značným množstvím umělecky i historicky hodnotných památek a s nezpochybnitelnou turistickou přitažlivostí.

⁴¹¹ Česká verze Napoleonova svolání k vojsku po bitvě, která je umístěna na bronzové reliéfní desce pomníku na Žuráni.

Nebývalo zvykem, aby ihned po skončené události pokrylo obyvatelstvo oblast památkami a kříži, naopak tehdejší forma piety upřednostňovala netknuté ponechání krajiny. Hromadné hroby se nechaly zarůstat trávou, která symbolizovala nový život.⁴¹² Obyvatelé neradi vzpomínali na utrpená příkoří, a jak postupně umírali, ztrácely se s nimi i zdroje informací o umístění hrobů, případně jiných památných míst. Zůstávaly spíše veselé tradované historky, ať už o hopsající selce či jiné. „Na bojišti zavládlo obrazně řečeno „ticho“, podporované oficiálními kruhy Rakouska, které si nepřály ožívování své ostudné porážky u Slavkova.“⁴¹³ Není tedy pravdou, že by lokální paměť na bitvu přežívala jaksi navzdory oficiálnímu diskurzu. Je zřejmé, že naopak utichla spolu s ním, přičemž později jsme svědky jejího znovuzrození. Přesto v předbřeznovém Rakousku bitva u Slavkova tématem nebyla. Ne snad proto, že by oficiální místa žárlivě cenzurovala porážku rakouských zbraní, spíše z toho důvodu, že „v kurzu“ byly události jiné. Především válka v roce 1809 a bitvy u Wagramu a hlavně u Aspern. Dokonce i téměř pozapomenutá bitva u Chlumce a Přestanova zaznamenávala ve své době mnohem větší zájem, než bitva slavkovská.

V rámci ostatních zemí, resp. národů, jež se bitvy účastnily, nejhrořlivějšími pěstovateli slavkovských tradic bezprostředně po bitvě byli očekávaně Francouzi, či obyvatelé států a národů podřízených moci francouzské císařství. Mezi prvními byl samozřejmě Napoleon. Jeho schopnost vyhrávat bitvy dvakrát, tj. poprvé na bojišti a podruhé propagandou, se naplno projevila právě u Slavkova.⁴¹⁴ Počínaje jeho slavným svoláním po bitvě, z něhož byl citát v úvodu této části, přes desítky jednotek, které si mohly jméno „Austerlitz“ hrdě vyšívat na zástavu, po velká plátna Grossova a Gérardova,⁴¹⁵

⁴¹² PROCHÁZKA, Antonín, *Památky z bitvy u Slavkova r. 1805*, Brno 1931, s. 10.

⁴¹³ PYLLMAJER, Václav, *Udržování napoleonských tradic na slavkovském bojišti, Bojiště bitvy tří císařů u Slavkova – průvodce po památkové zóně*, Brno 2011, s. 181.

⁴¹⁴ UHLÍŘ, Dušan, *Válka roku 1805 a její „druhý život“ aneb ošidnost historické paměti, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 15.

⁴¹⁵ Obraz Antoine-Jean Grosse, Napoleonova dvorního malíře znázorňuje scénu setkání císařů u tzv. Spáleného mlýna. Poprvé byl vystaven v Paříži na Salonu roku 1812 v době utužování rakousko-francouzského spojení. U příležitosti dvoustého výročí bitvy byla v prostorách muzea při Mohyle míru instalována expozice, která Grosův obraz věrně převádí do prostoru v podobě drobnějšího panoramatu (Viz KOUDELKA, Milan – SISSAK, Jiří, *Obraz „Setkání císařů Napoleona I. a Františka II. U Spáleného mlýna 4. prosince 1805“ – umělecká licence a skutečnost, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 272). Nástěnný obraz (510 x 958 cm) malíře François-Pascal-Simon Gérard z roku 1810 naproti tomu zachycuje scénu z bitvy. Je na ní vyobrazena Napoleonova suita v okamžiku, kdy k ní přijíždí vítězný generál Rapp a přináší císaři dobyté standarty nepřítelů a zajatého knížete Repnina. Impozantní obraz překvapuje dílčími detaily, kdy každá jednotlivá osoba je namalována

vždy se projevil jako horlivý a schopný budovatel mýtu. Naproti tomu Rusové bitvu u Slavkova v podstatě nerefletovali. Ihned po bitvě vznikla verze, jejímž nejaktivnějším šířitelem byl paradoxně kníže Petr Petrovič Dolgorukov – přímý aktér události – a dle níž veškerou vinu za nezdařené tažení korunované katastrofální porážkou u Slavkova nesou rakouští spojenci. Zcela otevřeně se u armády a petrohradského dvora mluvilo o rakouské zradě. Těmto interpretacím nepomohlo ani dodnes nejcitovanější dílo ruské provenience, práce Michajlovského-Danilevského.⁴¹⁶ Napoleonské války jsou v ruském historickém povědomí reprezentovány Napoleonovou invazí do Ruska v roce 1812 a jakákoli připomínka úspěchu nenáviděného Napoleona a porážky cara Alexandra nepřicházela v úvahu.

Po roce 1848 některé evropské státy pod vlivem revolučních hnutí zažily myšlenkový návrat k osobě francouzského císaře coby pokračovatele Velké francouzské revoluce. Vznikají literární skvosty s napoleonskou tematikou od Lva Nikolajeviče Tolstého, Stendhala či Victora Huga, ke kterým se řadila významná díla malířů, hudebníků, sochařů a stavitelů. V habsburské monarchii však ničeho podobného svědky nejsme. Pověstnou výjimkou, jež potvrzuje pravidlo, byly dvě Napoleonovy biografie, jedna z roku 1814 od Václava Rodomila Krameria⁴¹⁷ a druhá z roku 1848 od Jakuba Malého.⁴¹⁸ Středobodem všech těchto reminiscencí však byla osoba francouzského císaře a jeho doby. Bitva u Slavkova byla zmiňována pouze druhotně. Navíc vojenská tradice v rakouském císařství tehdy vyzdvihovala aktuální úspěchy na bojištích v Itálii či proti maďarské revoluci. Druhý prosinec byl navíc ve státním kalendáři pevně „obsazen“, neboť právě toho dne se tradičně slavilo výročí nástupu císaře Františka Josefa na trůn, „což jistě bylo hodné zřetele více, než nešťastná porážka jeho děda.“⁴¹⁹

jako portrét. Jedná se patrně o nejznámější umělecké dílo vztažené k bitvě u Slavkova, které je součástí obrazových příloh většiny publikací o slavkovském střetnutí.

⁴¹⁶ Autor píše značně nekriticky zejména o osobě cara Alexandra. V jeho podání, dodnes v ruském milieu plně přijímaném je car „*udatný rek, který byl v ohni bitvy*“ a „*svědkové potvrzují jeho nezměrnou chladnokrevnost*“ (MICHAIJLOVSKI-DANILEVSKIJ, A. I., *Bitva u Slavkova 1805 – první bitva cara Alexandra s Napoleonem*, Brno 1993, s. 40–41.

⁴¹⁷ KRAMERIUS, Václav Rodomil, *Napoleon Buonaparte, co byl někdy, a co gest nynj : swobodné wyloženj celého žiwota a činů geho; obsahujcjh též geho wssecka wogenská gednánj y osud od skončenj roku osumnactistého třináctého [sic, V. K.] až k odplutj na ostrov Elbu; s přjdawkem, v němž w shrnuté krátkosti Francauzské zbaurenj, od počátku swého, až do léta 1799 podotknuto gest*, Praha 1815.

⁴¹⁸ MALÝ, Jakub, *Napolein Bonaparte, císař Francouzský*, Praha 1848.

⁴¹⁹ PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz, město nejen se slavnou historií*, Slavkov 2007, s. 172.

Ač se o to snažili, nemohli nadšenci kolem Aloise Slováka v širším měřítku ovlivnit veřejné mínění či historické povědomí. K tomu se otevřela cesta až po roce 1918. Jak již bylo zmíněno výše, souzněl napoleonský kult, do té doby u nás živořící pouze v rámci několika jednotlivců,⁴²⁰ se zahraničně-politickou orientací mladého československého státu. Historický koncept období, které se nazývá napoleonské války, musel být pro českého recipienta diametrálně přetvořen. Od oslav vítězství v letech 1809,⁴²¹ 1813 a 1814 až k formulaci slavkovské bitvy a francouzské okupace jako nevyužité příležitosti pro probouzející se české národní hnutí.⁴²² Obzvláště se připomínky vojenských úspěchů francouzských vojsk, jejichž nejkryštalovější podoba ležela v kraji „pod Mohylou“, využívaly k upevňování ideologických vazeb vojenského společenství ČSR a Francie.⁴²³ Pro některé důstojníky, pocházejících z řad staré c. a k. armády byl takovýto „veletoč“ jen těžko stravitelný. Ani tzv. hradní kruhy napoleonskému kultu příliš nepřály. Pro ně, pro masarykovské demokraty, byl císař Napoleon diktátorem, jenž si chtěl podmanit Evropu a uvrhl ji do víru válek.

Zatímco v období Protektorátu byl do května roku 1940 slavkovský, potažmo napoleonský kult tolerován, po tomto datu se tematika stala naprosto nepřijatelnou. V poválečných letech žádný takovýto vyhraněný zlom nenajdeme. Oficiální československá recepcie vnímala císaře Napoleona jako zrádce revolučních ideálů a agresora, pokořeného až houževnatostí ruského lidu.⁴²⁴ Bitva u Slavkova se tedy „bílým místem“ nestala, ale byla

⁴²⁰ Je známo, že k obdivovatelům francouzského císaře patřil například Josef Svatopluk Machar, který mu věnoval cyklus básní s názvem „On“. Málokdo také tuší, že světoznámá operní pěvkyně Ema Destinová byla velkou sběratelkou napoleonik a na svém zámku ve Stráži nad Nežárkou držela tzv. napoleonský salon (HOLZKNECHT, Václav, *Ema Destinová: ve slovech i obrazech*, Praha 1972, s. 227). Nejkoncentrovanější, dosud však ne zcela zpracovaná sbírka napoleonik – převážně grafických listů, protinapoleonských karikatur, kuriozit a předmětů upomínkového i suvenýrového rázu – se nachází v Historickém muzeu ve Slavkově u Brna (viz MŽYKOVÁ, Marie, *Napoleonika v českých zemích, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 222–237). Z textů krásné literatury, jejichž hlavní náplní by byla přímo bitva u Slavkova lze jmenovat snad jen báseň Václava Františka Hříba *Porážka u Slavkova dne 2: prosince 1805* (Viz ŘEPA, Milan, *Napoleonská látka v české literatuře, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 238).

⁴²¹ František Kurfürst ve svém přehledu válečných dějin hovoří o českých dobrovolnických vystoupeních z roku 1809 v intencích, dle níž „Češi nepochopili, kde je jejich místo“ (KURFÜRST, František, *Přehled válečných dějin československých II. Od roku 1648 až do současné doby*, Praha 1938, s. 21).

⁴²² „To vše dokazovalo, že český národ, v té době nebyl ještě tak politicky vyspělý, aby pochopil, že je-li státně v táboře Rakouska, srdcem má býti v táboře Napoleonově“ (AUGUSTA, J. M., *Napoleon a český nacionalismus, Napoleon – sborník prací*, Praha 1932, s. 81).

⁴²³ MARŠÁLEK, Zdenko, *Téma Napoleonských válek v odborném vojenském tisku první republiky, Třetí koaliciční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 79.

⁴²⁴ PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz, město nejen se slavnou historií*, Slavkov 2007, s. 175.

interpretována v takové podobě, která nemohla vést k žádnému většímu rozšíření v historickém povědomí. Naproti tomu na spontánní aktivity vznikající v oblasti bojiště bylo pohlíženo s nedůvěrou, v podstatě totožnou, jako tomu bylo v případě bitvy u Kolína.

Ovšem ani na začátku nového tisíciletí není otázka slavkovských tradic bez rozpaků. Jak poznamenal Zdeněk Beneš,⁴²⁵ není vsutku Evropa 21. století Evropou po Velké Francouzské revoluci a osobnost muže, který se jí tehdy snažil sjednocovat s dominantním vlivem jednoho národa, je v intencích dnes hledaného společného „evropanství“ více než problematická.⁴²⁶ Téma se pomalu přesouvá do nových oblastí, jako je turismus a reenactment, kolektivní formy piety obsazují události časově mladší, které na emoce působí přeci jen silněji než umírání v bitvách dvě stě let starých.

⁴²⁵ BENEŠ, Zdeněk, Napoleonská doba v učebnicích dějepisu (1842–1948), *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 97.

⁴²⁶ Ohledně místa Napoleonských válek v současných českých učebnicích dějepisu vypovídá skutečnost, že pouze v jediné z nich tvoří téma samostatnou kapitolu, přičemž se zde konstatuje formování národního vědomí jako jeden z důsledků válek a tím se připravuje půda pro kapitoly následující (Viz GRACOVÁ, Blažena, Napoleonské války v českých dějepisných učebnicích posledního půlstoletí, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 119.

3.4.2 Prvních sto let a „slavkovské žně“ období První republiky

„...politická nevyšpělost a nepříznivé okolnosti způsobily, že Čechoslováci nepochopili včas a nepostavili se jako Poláci v řady jeho bojovníků. Ale duch Napoleonova heroismu, jenž přetvořel Evropu, naplnil český život. Z něho vyrostl český nacionalismus a touhy po osvobození z panství rakouského.“⁴²⁷

Ač byl v úvodu přecházejícího oddílu nastíněn jistý odklon od slavkovského bojiště jako památního místa, není pravdou, že by bylo pozapomenuto úplně. V létě roku 1833 se zde zastavil císař František I. při své cestě do českých zemí.⁴²⁸ Patrně mu větší potěšení činila návštěva chlumeckého bojiště, kde se zúčastnil slavnostního položení základního kamene tzv. Colloredo-Mansfeldova pomníku.⁴²⁹ O třicet let později zavítal habsburský vladař na bojiště znovu, tentokrát jím byl František Josef. Prohlídka byla spojena s návštěvou hraběte Mitrovského na sokolnickém zámku.⁴³⁰ S příjezdem další významné osobnosti je spjata i obnova jedné z památek v krajině. Když si totiž v roce 1863 prohlížel bojiště francouzský historik a pozdější prezident francouzské republiky Adolphe Louis Maria Joseph Thiers, vznikl při diskusi s prackým farářem Ludvíkem Tidlem nápad obnovit kapli sv. Antonína nad Újezdem. Kaple byla totiž zničena v roce 1814 a celé půlstoletí bylo bojiště o toto stavení, podle něhož patrně nese jméno santonské návrší, ochuzeno. Takto obnovená kaplička stojí dodnes.⁴³¹ Poslední z význačných osobností, které navštívily bojiště v éře před výstavbou Mohyly, byl arcivévoda Rudolf, jenž si místo porážky svého praděda prohlédl dne 3. června 1871.⁴³² Na dlouhou dobu to byla poslední příležitost, kdy se Vídeň zajímala o slavkovské bojiště.

⁴²⁷ AUGUSTA, J. M., Napoleon a český nacionalismus, *Napoleon – sborník prací*, Praha 1932, s. 70.

⁴²⁸ Z průběhu této cesty se zachoval soubor ilustrací pod názvem *Ansichten von der Reise Ihrer Majestäten des Kaisers Franz I. und der Kaiserin Karolina durch Böhmen im Jahre 1833*, Prag 1835.

⁴²⁹ Viz Kapitola 4.2.

⁴³⁰ ŠPATNÝ, Jan, *Tradice bitvy u Slavkova, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 245.

⁴³¹ USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995, s. 42–43.

⁴³² Kronzprinz Rudolf in Mähren, *Das Vaterland* 12, 1871, Nr. 183, 5. 6., s. 1.

Sté výročí bitvy bylo na bojišti z výše zmíněných důvodů připomínáno mnohem méně, než jak by si význam události zasloužil.⁴³³ V obci Blažovice byla v týdnu od 17. do 24. září uspořádána archeologicko-ovocnářská expozice. Ve čtyřech místnostech statku rolníka Václava Ondráčka bylo vystaveno několik prehistorických nálezů z okolí, dále sbírka mincí, ukázek ovocnářských produktů Blažovicka a v nejmenším měřítku památky na bitvu, zhruba dvě stě kusů. Přesto prý byla výstava hojně navštěvována a napomohla také k prezentaci projektu Mohyly míru.⁴³⁴ Obyvatelé okolních obcí si ve výroční dny připomněli událost, která tak zasáhla do zdejšího kraje, spontánně zakládanými vatrami, v kostelech byly za padlé z roku 1805 slouženy zádušní mše. Větším akcím oficiálnějšího charakteru doba nepřála, všichni toužebně vyhlíželi slavnostní dokončení Mohyly. Osoba Aloise Slováka projektu vtiskla vskutku celokrajový ráz. Onen „nesmírný hřbitov“ měl být velmi brzy plnohodnotně uctěn. Avšak nestalo se a bojiště i tradice, doposavad pietního charakteru s důrazem na sepulkrální památky, najednou získala nový, zcela nečekaný rozměr.

Období první československé republiky bylo, stran utváření tradic bitvy u Slavkova, formováno vznikem oficiálních organizací, které si za svůj cíl položily nejen péči o tyto tradice, ale péči o tradice napoleonských válek a prvního císařství obecně. Doba si podobné aktivity žádala. V roce 125. výročí však nepřipomnělo slavkovskou bitvu pouze odhalení žuráňského pomníku, chystala se také výstava, která by ukázala aktivity nadšenců z okolí bojiště v lepším světle, než francouzsko-československého spojení nedůstojné „oslavy“ výročí v roce 1905. Hlavním organizátorem byl nadšený napoleonista Jaroslav Gregor z Brna, který kolem sebe shromáždil formální spolek „Napoleonská výstava ve Slavkově u Brna“.⁴³⁵ Výstava měla prezentovat válečné události, vztah Napoleona k umění či literatuře, i recepci jeho osobnosti v nejrůznějších uměleckých formách, včetně bouřlivě se rozvíjející kinematografie. Široký záběr pořadatelů si vynucoval vznik několika speciálních odborů a

⁴³³ Například na bojiště u Leobenu se v roce 1905 dočkalo instalace památníku obětem války a to přesto, že do bitvy u Dürnsteinu rakouská vojska vůbec nezasáhla (UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984, s. 147).

⁴³⁴ PROCHÁZKA, Alois, *Památky z bitvy u Slavkova r. 1805*, Slavkov 1931, s. 41. František Kopecký dokonce uvádí složení předsednictva organizátorů výstavy: předsedou se stal hodinář a komorní rada Alois Zika, úřadujícím místopředsedou obchodník a náměstek starosty Josef Kozlíček, dalšími místopředsedy pak statkář a člen okresního výboru Jan Florián, továrník Kazimír Nadýmíček, továrník Šimon Menšík a cukrovarník a městský radní František Prokeš. Z výčtu je patrné, jaký význam Blažovičtí výstavě přikládali. Viz KOPECKÝ, František, *O slavkovské bitvě – dopady a tradice*, Brno 2009, s. 192.

⁴³⁵ KREJČÍŘ, Antonín, *Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 13–14.

výborů. Patronát nad celou akcí převzala vláda československé republiky a odbornými poradci byli takové osobnosti, jako historik brněnské techniky Hugo Traub, uznávaný napoleonista plk. v. v. Emil Kaláb, přednosta Státního památkového úřadu v Brně Stanislav Sochor či předseda Zemského muzea Jan Helfert. Členy čestného předsednictva výstavy byli například francouzský konzul v Brně Achille Jeuniau, prezident organizace l'Institut Napoléon Paris Edouard Driault či vdova po historiku a bohemistovi Ernstu Denisovi. Kazem na jinak reprezentativní a zdařilé akci, která se nakonec konala ve dnech 28. června až 19. července s návštěvností něco přes 73 000 lidí, bylo negativní stanovisko Ministerstva národní obrany. To nebylo příliš spokojeno s celkovým pacifistickým pojetím a žehralo na nedostatečné zdůraznění vazeb na francouzskou armádu a celkové úrovně brannosti státu a společnosti.⁴³⁶ Kdo byl naopak s výstavou coby velkou manifestací za světový mír spokojen, byl host z nejčestnějších, prezident Tomáš Garrigue Masaryk, který tak podruhé v relativně krátké době navštívil Slavkovské bojiště.⁴³⁷ Bezprostředním přínosem výstavy byl vznik specializovaného muzea ve Slavkově, jehož fond tvořily zčásti exponáty předměty výstavy zakoupené z výtěžku prodeje vstupenek a ze stejného zdroje zakoupená pozůstalost Aloise Slováka. Správcem muzea se stal Alois Procházka, znalec bojiště, oblíbený a uznávaný pokračovatel pátera Slováka. Formálně bylo muzeum v péči nově založeného „Klubu přátel Francie“, který vznikl na počátku roku 1932 a jehož jádro tvořila převážná část bývalých členů výstavních výborů a odborů.⁴³⁸

Vztahy organizátorů výstavy však nebyly napjaté pouze s Ministerstvem národní obrany, ale také s v Praze se etabloující organizací, která si činila nárok na zastřešení všech „napoleonských“ akcí v rámci ČSR, s tzv. Napoleonskou společností v Praze. Ta byla oficiálně založena až 31. října 1931 a tak se „potýkala“ pouze s konkurencí „Klubu přátel Francie“, výstavu mohla jen dodatečně hodnotit.⁴³⁹ Stejně jako měl kolektiv napoleonistů

⁴³⁶ GERNEŠOVÁ, Hana, *Tradice vzpomínkových akcí, Tradice vzpomínkových akcí na slavkovskou bitvu, Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 356.

⁴³⁷ Předseda výstavního výboru Alois Zika ho uvítal následujícími slovy: „*Pane presidente, [...] vyrostlo tedy toto naše dílo z historických vzpomínek. Cítíme totiž všichni, že z minulosti vyrůstá přítomnost a že z ní zase rodí se budoucnost. Minulost zdejšího kraje, již připomíná napoleonská expozice, byla kroavá, přítomnost, jí jsou věnovány ostatní části výstavy, jest provanuto dechem práce, z níž bohdá vyjde žárnější slavkovské slunce, slunce radostného štěstí a nerušeného míru – budoucnost*“ (GREGOR, Jaroslav, *Pan prezident na výstavě, Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 11–12).

⁴³⁸ VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, diplomový práce, Katedra historie, PF UJEP, Ústí nad Labem 2000, s. 28–29.

⁴³⁹ AHMP, f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost Praha.

v Brně ve svém středu nezpochybnitelného vůdce v osobně Jaroslava Gregora, shromáždili se pražští napoleonisté kolem osoby Jana Maria Augusty. Vedle něho byly v předsednictvu například malířka Zdeňka Braunerová, novinář Lev Borský, František Skácelík (předseda), dále například Antonín Benjamin Svojsík, generál Vojtěch Klecanda či pozdější ministr národní obrany František Machník.⁴⁴⁰ Ani při udělování čestného členství se nechtěli nechat pražští napoleonisté zahanbit. Objevují se zde taková jména jako například již jednou uvedený profesor Edouard Driault, dále generál M. Duffour, poslanec Antonín Hajn, náčelník Československé Obce sokolské Agathon Heller, francouzský generál Maurice Janin, spisovatel George Lacour-Gayet, Josef Svatopluk Machar, armádní generálové a zemští vojenští velitelé Josef Šnejdárk a Sergej Vojcechovský.⁴⁴¹ Jistá animozita obou organizací však neměla dlouhého trvání. Už v roce 1933 byly uspořádány dvě akce, na kterých, jak se zdá, obě organizace spolupracovaly. V září se konaly ve Slavkově I. napoleonské hry a v říjnu v Praze III. napoleonský kongres.⁴⁴² Zatímco první se víceméně vydařila, druhá znamenala pro špatně hospodařící společnost smrtelnou ránu, ze které se již nikdy nevzpamatovala.

Doposud aktivita obou společností „míjela“ Mohyly míru. Změna nastala až v následujícím roce, tedy 1934, kdy Klub přátel Francie, Napoleonská společnost v Praze a nově vzniklá Napoleonská společnost v Brně⁴⁴³ spolu s obecní radou v Praci a dalšími okolními obcemi uspořádaly u Mohyly vzpomínkovou slavnost nazvanou „Pietní vzpomínka padlých vojáků na bojišti slavovském“. Přítomno bylo prý až 20 000 návštěvníků.⁴⁴⁴ Dle charakteru slavnosti se zdá, jakoby iniciativa vzešla spíše z kruhů na bojišti a brněnské a pražské organizace, soustředící se spíše na oslavu Napoleonské Francie, posloužily pouze jako vhodný spolupřátel a garant.

⁴⁴⁰ Poslední tři jmenovaní nefigurovali na seznamu prvního předsednictva, ale objevili se zde v pozdějších letech.

⁴⁴¹ Dále například Paul Claudel, velvyslanec Francouzské republiky ve Washingtonu, velvyslanec Polské republiky v Praze, Wacław Grzybowski, polský generál Marjan Kukiel

⁴⁴² Program vskutku velkorysé akce viz AHMP, f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost Praha.

⁴⁴³ Ustanovena byla 8. března 1934 a dle stanov si předsevzala činnost, dle níž de facto přebírala aktivity dosavadního Klubu přátel Francie, například: studium památek doby napoleonské u nás a péče o ně, zejména o bojiště slavovské; zřízení a udržování spolkové knihovny; zřízení a udržování napoleonského muzea, atd. (MZA, f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost 2603 – čj. 80665).

⁴⁴⁴ KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 16.

Absolutním vrcholem meziválečných aktivit byly v roce sto třicátého výročí uspořádané II. Napoleonské hry ve Slavkově.⁴⁴⁵ „Dalším krásným projevem dovedli slavkovští a brněnští pořadatelé II. Napoleonské hry nejen povznést i utužili přátelské city Francie a Československa. Překonali předsudky, zklamání, doplnili a řekněme přetvořili historickou scénu v poutavý a místy až jímavý životní děj, v němž mizí čas a vzrůstá vřelý cit – přátelství – l'amitié.“⁴⁴⁶ Seznam protektorů je opravdu úctyhodný, nejen kvalitou, ale obzvláště exkluzivitou členů.⁴⁴⁷ Mezi organizátory najdeme opět obě Napoleonské společnosti, přičemž pro Pražskou to byla opravdu „labutí píseň“. Ještě se sice pokusila finančně resuscitovat uspořádáním několika výstav s napoleonskou tématikou,⁴⁴⁸ ovšem již následujícího roku se musela úředně rozpustit pro finanční insolvenci.⁴⁴⁹ Ihned v roce 1937 vzniká v Praze nová organizace z větší části složená ze členů bývalé organizace, kteří nebyli na vedoucích místech a tudíž zodpovědní za finanční krach. Nástupnická organizace se jmenovala Československá společnost Napoleon.⁴⁵⁰ Svoji činnost směřovala namísto pořádání monstrózních akcí spíše k drobnějším přednáškám pro veřejnost⁴⁵¹, studiu památek doby napoleonské a dokonce byla ve stanovách zmínka i o „pěči o hroby bojovníků z napoleonských válek“.⁴⁵² V roce 1939 obě Společnosti, které si za svůj cíl mj. vytkly péči o slavkovské bojiště, tj. brněnská i nově vzniklá pražská ukončily

⁴⁴⁵ Viz *II. Napoleonské hry 1935*, Slavkov, Brno 1935.

⁴⁴⁶ II. Napoleonské hry ve Slavkově, *Národní politika* 53, 1935, č. 166, 17. 6., s. 2.

⁴⁴⁷ Na seznamu protektorů byli: velvyslanci Léon Noël, Emille Naggiar, ministr zahraničních věcí Edvard Beneš a ministr národní obrany Bohumír Bradáč. Na seznamu čestného předsednictva: zemský prezident Jan Černý, továrník Jan Baťa, předseda Svazu moravských velkostatkářů Karel Belcredi, starosta Čs. Obce sokolské Stanislav Nukovský, náčelník fr. vojenské mise v ČSR arm. Generál Faucher, ředitel Škodových závodů Vilém Hromádka, brněnský konsul Achille Jeuniau, rektor MU Jan Krejčí, arm. generálové Jan Syrový Sergej Vojcechovský, Ludvík Krejčí aj. (*II. Napoleonské hry 1935*, Slavkov, Brno 1935, s. 2–3).

⁴⁴⁸ *Sborník Napoleon 2*, 1936, č. 3, s. 1–3.

⁴⁴⁹ AHMP, f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost Praha.

⁴⁵⁰ Ustavující valná hromada se uskutečnila dne 19. února (AHMP, f. Policejní ředitelství, Čs. společnost Napoleon).

⁴⁵¹ Dne 5. března 19 37 se například konala přednáška Aloise Kubíčka „Maršál Poniatowki v Čechách“, 26. dubna přednáška Vlastimila Blažka „Česká hudba za doby Napoleonovy“, 25. října přednáška Františka Materny „Naše památky na maršála Bernadotta, zakladatele dynastie švédské“, 20. ledna 1938 přednáška Františka Tichého „Napoleon a medicína“, dne 21. února 1938 přednáška J. Simandla „Bitva u Znojma 1909“ a 21. března přednáška Jaroslava Prokeše, ředitele státního archivu s názvem „Pražský kongres 1813“ nad kterou převzal protektorát primátor Petr Zenkl (AHM, f. Policejní ředitelství, Čs. společnost Napoleon).

⁴⁵² Tamtéž.

svoji činnost.⁴⁵³ Do období Protektorátu tedy vstupovaly slavkovské bojiště a Mohyla míru s chmurnými vyhlídkami, ke kterým se přidalo v roce 1940 úmrtí dosavadního správce slavkovského muzea a neúnavného badatele Aloise Procházky.

⁴⁵³ Po zákroku gestapa koncem roku 1939 bylo sice pražské Čs. společnosti Napoleon naznačeno, že může počítat s německou podporou, nicméně její tehdejšího předseda Zdenko Radslava Kinský výslovně prohlásil, že nechce, aby bylo někdy jemu a spolku vytýkáno, že byl ve službách nacistického režimu a navrhl dobrovolné rozejítí spolku.

3.4.3 Poválečná éra

„Našich občanů se účastňuje kolem čtyř tisíc, a to i při teplotě -10 C, přestože akce nebyly oficiálně povoleny a přestože se tam neprodávalo jižní ovoce, jak tomu bylo zvykem u podobných akcí pořádaných stranou.“⁴⁵⁴

Zatímco v předcházejícím období první republiky ležela tíha udržování tradic slavkovského bojiště na spolkových organizacích (i když jaksí druhotně v souvislosti s tematikou napoleonské Francie), v prvních dvaceti letech po druhé světové válce se těžiště přesunulo na odborné instituce, jako například muzeum ve Slavkově, nebo na Okresní muzeum Brno-venkov, které bylo zřízeno v roce 1960. Jemu připadla také správa Mohyly míru. V obcích kolem bojiště se problematikou udržování tradic začali zabývat jednotlivci, hlavně zájemci o historii a kronikáři.⁴⁵⁵ Pražská Československá společnost Napoleon se sice ještě pokusila o znovuoobnovení činnosti, dne 18. října 1945 se konala valná hromada „*po sedmileté válečné přestávce*“,⁴⁵⁶ nicméně již v roce 1948 ukončila z vlastní vůle činnost. Od 50. let se začíná klást důraz na roli ruských vojsk v slavkovských tradicích a oslavována je zejména osoba generála Kutuzova. Přesto se v pregnantně narýsované linii vlastenecká válka z roku 1812 a velká vlastenecká válka z let 1941-45 tematika Slavkova odsouvá do pozadí, až za tato dvě témata. Načas dokonce boje rudé armády o Pracké výšiny z roku 1945 převrství paměť na slavkovskou bitvu.

Alespoň na lokální úrovni se tento trend snažily ovlivnit nově vzniklý Kroužek přátel Slavkova, který se logicky vzdával kontinuity s předválečnými organizacemi a těžištěm

⁴⁵⁴ Takto vzpomíná na aktivity ze sedmdesátých let Vlastimil Schildberger, člen Klubu vojenské historie z Brna. Viz SCHILDBERGER, Vlastimil, Klub vojenské historie Brno, *Vlastivědný věstník moravský* 43, 1991, č. 1, s. 83.

⁴⁵⁵ Srov. KOPECKÝ, František, *O slavkovské bitvě – dopady a tradice*, Brno 2009, s. 197.

⁴⁵⁶ AHMP, f. Policejní ředitelství, Čs. společnost Napoleon. Členská základna, kterou tvořili lidé jak z bývalé společnosti, tak také z její brněnské „soutěžnice“ (například místopředsedou byl ex-předseda brněnské Napoleonské společnosti Jaroslav Gregor), byla podrobována kontrolám z ministerstva vnitra. To například žádalo přezkoumání, zda společnost nebyla vedena v intencích konzervativně fašistických, jak by tomu nasvědčovalo složení předsednictva z doby před okupací, kdy jeho funkcionáři byli příslušníky staré šlechty.

témat kolem napoleonské Francie⁴⁵⁷ a také Vlastivědný kroužek v Blažovicích. Ten se rozhodl pořádat ve výročních dnech malý pietní akt u Mohyly míru. Do šedesátých let, kdy začíná zlatá éra „rozvzpomínání se“ na slavkovské tradice, se Kroužku přátel podařilo v druhém poschodí slavkovského zámku otevřít Napoleonskou expozici (od roku 1963 se muzeum oficiálně nazývalo „Muzeum napoleonských válek a ohlasu francouzské revoluce“).⁴⁵⁸

Tvrzení, že návštěvy Norberta Brassinna od šedesátých let výrazně napomohly oživit skomírající spontánní aktivity na bojišti, jistě není nadnesené. Poprvé přijel Norbert Brassinne, hoteliér z belgického Waterloo, v uniformě granátníka císařské gardy na bojiště v roce 1966 a ihned vzbudil pozornost nejen svým zjevem, ale také bezprostředností a vystupováním.⁴⁵⁹ Sám sebe prezentoval jako propagátora míru a tuto samozvanou funkci deklaroval rituály, jako například zasíláním pohlednic s Napoleonovým portrétem z pošty ve Slavkově významným představitelům tehdejší světové politiky. Konal pietní akty téměř ve všech významnějších lokalitách bitvy a z Belgie přivážel prst půdy od Waterloo, kterou vždy obřadně rozházel kolem Mohyly, přičemž zpět do Waterloo nabíral půdu slavkovskou. Na zdejší obyvatele působil v končících 60. letech jako zjevení a jeho pobyty samozřejmě neunikaly bdělým očím strážců veřejné i státní tajné bezpečnosti. Přesto se někteří lidé začali osmělovat, Brassinna kontaktovali či se spontánně nebo v následujících letech plánovaně přidávali k jeho performancím. Norbert Brassinne svou přítomností dodával místním nadšencům a obdivovatelům historie a tradic bitvy u Slavkova odvahu, kterou jim v pro bojiště nelehkých časech „*po kapkách bral panující režim.*“⁴⁶⁰ Když v roce 1984 nemocný Brassinne přijel na bojiště naposledy, bylo to již jiné bojiště. Bojiště živé tradicemi, pravidelnými setkáními a atmosférou.

⁴⁵⁷ Neúspěchem skončila i snaha o vytvoření pobočky Amietiés internationales Napoleoniennes v Brně (KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 24–25).

⁴⁵⁸ ŠPATNÝ, Jan – WALTER, Vilém, *Zachovávání napoleonských tradic, Sborník Napoleon 1995*, Brno 1995, s. 21.

⁴⁵⁹ „*Návštěva obce: Koncem listopadu navštívil Jiříkovice zajímavý posel a host. Muž ve stejnokroji granátníka Napoleonovy gardy, která bojovala v bitvě u Slavkova. Do naší obce přicestoval mimo svůj plán. Doprovodili jej naši rodáci Antonín a Jaroslav Dvořáčkovi a ředitel muzea ve Šlapnicích Jiří Knos*“ SOKA Brno-venkov, C – 45/10 – Pamětní kniha Jiříkovic, s. 101–102).

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 6.

Nicméně dosud měly jednotlivé lokality slavkovského bojiště spíše charakter „svědků iniciativy předešlých generací“.⁴⁶¹ Mohyla míru se však od Slovákových dob, zejména díky snaze okresního muzea, jehož detašovaným pracovištěm se stala, prakticky nezměnila. Svou architektonickou výjimečností návštěvníky lákala i v dobách nepřejících tradicím. Opětovně se respektovaným centrem stala ve zlomovém roce 1975. Tehdy se po dvaceti letech konal na Mohyle pietní akt. V kovových rakvích byly do krypty uloženy kosterní pozůstatky vojáků nalezené v lokalitách Starých vinohrad a Blažovic. Úspěch akce napomohl k vytvoření Klubu vojenské historie v Brně při 605. ZO Svazarmu Brno (formálně spadal pod Klub důstojníků a praporečnicků v záloze), který již mohl spolupracovat s osm let existující obdobnou organizací z Prahy, tj. s Klubem přátel vojenské historie a zbraní při ZO Svazarmu při VHÚ Praha.⁴⁶² Oficiálně byla jejich aktivita prezentována směrem ke sportovní střelbě či replikám starých zbraní, slavkovsko-napoleonské tradice byly spíše trpěny jako jakýsi „sekundární produkt“. Obdobně lze interpretovat i aktivity z konce 60. let, kdy byly pokládány věnce na Žuráni a Mohyle míru krojovanými jezdci (tzv. Banderium), mezi kterými se sem tam objevovali jedinci v historických uniformách.⁴⁶³

Rok 1975 přinesl i další úspěch, to když krajský národní výbor dne 18. února rozhodl, že se muzeum ve Slavkově stane jediným specializovaným vědeckým pracovištěm zaměřeným na prezentaci a dokumentaci napoleonských památek. Tento krok je překvapivý zejména proto, že město Slavkov a okres Vyškov vůbec slavkovským tradicím v té době naprosto nepřály a osoby, které se je pokoušely udržovat, byly považovány téměř za nežádoucí.⁴⁶⁴ To už je však období, kdy se na jednotlivých akcích, zvláště ve výročních dnech, objevuje stále více a více nadšenců v historických uniformách, ať už ze spolků z Ostravy, Brna, Josefova, Terezína i z Prahy, o Brassinnovi a jeho belgických kolezích nemluvě. Centrem se pro ně stala obec Tvarožná.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ GALE, František, Historie bitevních rekonstrukcí pod Santonem, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 95.

⁴⁶² WALTER, Vilém, K počátkům vojenské historie v Brně, *Bulletin ČSNS*, 2006, č. 35, s. 4.

⁴⁶³ SOkA Brno-venkov, C – 45/10 – Pamětní kniha Jiříkovic, s. 139.

⁴⁶⁴ *Santon, příroda a historie*, Tvarožná 2008, s. 77–79.

⁴⁶⁵ Nebyla to pouze osoba pozdějšího tvaroženského starosty a neúnavného propagátora slavkovské bitvy, Františka Kopeckého, důvodem, proč se oblastí, ve které se soustředily aktivity prvních uniformovaných skupin, časem transformovaných do vlastních bitevních rekonstrukcí, stala právě Tvarožná, je i konfigurace zdejšího terénu s dominantou Santonu. Svou roli hrál i blízký motorest Rohlenka a další historicky i vývojově dané přednosti obce, například Široká náves, vhodný

V roce 1978 na výroční den 2. prosince uspořádala skupina nadšenců na Mohyle míru znovu pietní akt, tentokrát již s převahou uniformovaných účastníků, přičemž ani počet diváků nebyl zanedbatelný.⁴⁶⁶ Během zhruba deseti až patnácti let jsme tak svědky postupného „osmělování“, které směřuje k slavnostem pořádaným na bojišti dnes. Máme zde na mysli hlavně ony bitevní rekonstrukce, kterým je věnována značná mediální pozornost a které posouvají rámec tradic do jiných rozměrů. První skutečné setkání uniformovaných přívrženců vojenské historie se konalo na výročí v roce 1984 na Santonu a v Tvarožné, za vstřícné podpory tamního místního národního výboru.⁴⁶⁷ Přes několik neúspěšných pokusů omezit snahu jedinců i organizací⁴⁶⁸ pěstujících slavkovské tradice, vstupovali tito do roku 1990 za situace, kdy jejich počet a škála činností dosahovala téměř dnešní úrovně. V nadšení, založeném na společném zájmu, provádění oblíbených aktivit i jistého pocitu exkluzivity „zakázaného ovoce“, překonávali slavkovští napoleonisté své dnešní následovníky.

Dne 2. prosince 1989, v době uvolňujících se poměrů, bylo na popud Muzejní rady slavnostně vydáno programové prohlášení Československé napoleonské společnosti se sídlem ve Slavkově.⁴⁶⁹ Společnost navazovala na své předválečné předchůdkyně, ale zvolila cestu koncentrace a sjednotila pod sebe nejen napoleonisty z Čech a Moravy, ale také ze Slovenska. Předsedou se stal tehdejší ředitel Historického muzea ve Slavkově Jan Špatný. Organizace začala také úzce spolupracovat s nově vzniklou Československou společností vojenské historie, jež byla členem „Evropské unie uniformovaných a střeleckých sborů“ v rámci UNESCO. Pole působnosti, téma i členská základna obou společností se vzájemně

přírodní amfiteátr pod Santonem i dopravní infrastruktura. Srov. GALE, František, Historie bitevních rekonstrukcí pod Santonem, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 93.

⁴⁶⁶ Na bojišti u Slavkova, *Mladá Fronta* 24, 1978, č. 286, 4. 12., s. 1.

⁴⁶⁷ KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 46.

⁴⁶⁸ V roce 1985 byly při Svazarmu zrušeny kluby a převedeny na „střelecké organizace“. Tomuto kroku čelili bývalí členové KVH Brno založením nového KVH, tentokrát při Okresním muzeu Brno-venkov (SCHILDBERGER, Vlastimil, Klub vojenské historie Brno, *Vlastivědný věstník moravský* 43, 1991, č. 1, s. 83). Podobně vydal o rok později MNV Slavkov absolutní zákaz jakýchkoli „napoleonských“ aktivit. Ovšem i zde se našel způsob jak čelit z vůli úřadů. Vznikaly neoficiální „akce“ jako například „Claparede“, „Expedice Slavkov 86“, „Scarabeus“, „Lví skok“ aj. Formálně se nejednalo o napoleonskou akci, při které by měly být tradice jakkoli pěstovány, ovšem byl to alespoň způsob, jak se lidé se společnými zájmy mohli opět stýkat a diskutovat mezi sebou.

⁴⁶⁹ Dne 30. listopadu dala Muzejní rada podnět k obnově činnosti napoleonské společnosti a ustavující schůze „Československé napoleonské společnosti“ se konala 12. ledna (GERNEŠOVÁ, Hana, Tradice vzpomínkových akcí na slavkovskou bitvu, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 362).

překrývaly a plodná spolupráce mohla opět slavkovské festivity přiblížit k rozsáhlým rekonstrukčním akcím, které známe z dnešních dnů. Také se po 65 letech opět konaly v parku Slavkovského zámku Napoleonské hry (konkrétně 11. - 12. srpna 1990). Ty posloužily jako zkouška, nakolik se obnovené tradice uchytí a zda zájem veřejnosti bude opět takový, jaký byl ve třicátých letech. Blížilo se 190. výročí bitvy a zainteresované společnosti, instituce i jednotlivci hodlali využít zkušeností získaných v letech poloilegality a dřívější relativně skromné akce pojmout v měřítku, který by odpovídal novému společensko-ekonomickému prostředí.⁴⁷⁰ To ovšem přinášelo i nové problémy, dosud nereflektované – výstavba supermarketu, bojkoty akcí - nadšení a ekonomicky nerentabilní pěstování tradic začalo narážet na nemilosrdné zákonitosti trhu. Jisté východisko se našlo ve spolupráci obce Tvarožná, firmy Davay Communication s. r. o., města Slavkov a nově vzniknuvší organizaci Napoleonské Unie České republiky.⁴⁷¹ Připočteme-li i obecně prospěšnou společnost Mohyla míru – Austerlitz, vzniká nám poměrně rozsáhlá a pevná síť institucí a organizací, hustě personálně provázaná s územní samosprávou a lokálními podnikatelskými kruhy. V roce 2005 je celý integrační projekt završen vytvořením tzv. projektu Austerlitz 2005. Jeho deklarovaným cílem není oslava militarismu nebo války, ale naopak „*třetá připomínka základních hodnot života v místech urputných bojů, propagace poznání evropské historie a její úzké propojení s naší zemí na pozadí malebné moravské krajiny.*“⁴⁷² Plánovaný rozvoj se odehrává v celkem pěti oblastech, a sice: ve vojensko-historické oblasti, kam spadají veškeré vzpomínkové akce a bitevní rekonstrukce, v oblasti vědecko-historické, která zahrnuje pořádání seminářů, sympozií a konferencí, dále v oblasti kulturně-společenská, duchovní a v neposlední řadě také v oblasti regionální spolupráce.

Prubířským kamenem zastřešujícího konglomerátu společností a institucí byla organizace dvoustého výročí bitvy.⁴⁷³ V průběhu roku se konalo množství konferencí,⁴⁷⁴

⁴⁷⁰ K 190. výročí podrobně viz KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 67–69). Z nejvýznamnějších počínů ve výročním roce jmenujme například IV. mezinárodní napoleonský kongres, konaný v Brně (pořadatelé: ČSNS, Masarykova univerzita v Brně, Historické muzeum ve Slavkově a Vojenská akademie Brno). Současně vznikla i Česko-francouzská vědecká rada, která vypracovala devět projektů s výhledem do roku 2005. Mimo jiné obnovu areálu Mohyly míru, Slavkovského zámku a obnovu expozic v obou muzejních budovách.

⁴⁷¹ V lednu roku 2003 byla na základě této unie založena Central European Napoleonic Society (VYSTRČIL, Ivan, *Středoevropská napoleonská společnost, Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 385).

⁴⁷² Projekt Austerlitz, *Třetí koaliční válka*, Třebíč 2004, s. 9–10.

⁴⁷³ Detailně viz KOPECKÝ, František, *O slavkovské bitvě – dopady a tradice*, Brno 2009, s. 223–227.

symposií, slavnostních odhalování nových pomníků na bojišti, pietních aktů a dalších koordinovaných aktivit, které v několika případech vedly k založení nových tradic v obcích, jež doposud stály stranou dění.⁴⁷⁵ Vše bylo zakončeno velkolepou bitevní rekonstrukcí ve výroční dny. Počet „herců“ čítal neuvěřitelných 3 538, přičemž rekonstrukci shlédlo 30 000 diváků přímo na bojišti a další desítky i stovky tisíc u televizních obrazovek, neboť akci přenášela Česká televize přímým přenosem. Ohlasy byly vesměs kladné, nicméně se začínají objevovat konzervativní hlasy, které poukazují na neúměrný ráz komercializace podobných aktivit.⁴⁷⁶ Protagonisté se tedy již nemusejí obávat nařčení z nepřijatelného oslavování Francie či militarismu, jako tomu bylo před sto lety v dobách Aloise Slováka. *„Slavkovské vítězství již není potřeba slavit, neboť po dvou staletích ztratilo svůj význam. Hovořme tedy nadále o těchto aktivitách jako o vzpomínkových akcích, které nám svým specifickým pohledem přibližují kousek naší historie. A ten, kterému zmíněný způsob poznání nevyhovuje, si může vybrat ze široké škály dalších možností, ve kterých se odráží napoleonská [a slavkovská, V. K.] legenda: od četby literatury všech žánrů, sběratelství nepředstavitelného množství tzv. napoleonik až k vlastnímu slavkovskému vítězství na počítači.“*⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Celkem se konaly tři velké konference, v dubnu konference „Napoleonské války a historická paměť“ (stejnomený sborník), koncem září pak konference s názvem „Evropa roku 1805“ (výsledkem byl sborník: *Evropa 1805. Sborník V. mezinárodního napoleonského kongresu Brno*, Brno 2006.) a na přelomu listopadu a prosince pak konference s názvem „Evropa 200 let po bitvě u Slavkova“.

⁴⁷⁵ Viz KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006, s. 93.

⁴⁷⁶ Na filozofické fakultě Masarykovy univerzity vznikla v oboru Management v kultuře dokonce diplomová práce, jejímž obsahem je komerční výtěžnost a možnosti Slavkovských vzpomínkových aktivit (GLETTOVÁ, Veronika, *Vzpomínkové akce na bitvu u Slavkova*, diplomová práce, Masarykova Univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy – Management v kultuře, Brno 2012).

⁴⁷⁷ PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz, město nejen se slavnou historií*, Slavkov 2007, s. 177.

4. Chlumec – „...bez Chlumce by nebylo Lipska!“

4.1 Rozbor pramenů a literatury

Soubor pramenů a literatury k tématice bitvy u Chlumce lze rozdělit do dvou skupin. Jednak jde o zdroje reflektující přímo bitvu (a). Jen zřídka nejsou jejich součástí pasáže, které pojednávají o samotných pomnících. Prameny a literatura pojednávající výhradně o nich, tedy o pomnících (či o festivitech s nimi spojených), jsou velmi vzácné (b). Obecně lze říci, že materiálů k této části disertační práce lze najít opravdu poskrovnu v porovnání se zbývajících částmi. Přesto, nebo možná právě proto, je zde velmi nápomocná práce Heleny Houfkové *Bitva u Přestanova a Chlumce*,⁴⁷⁸ která obsahuje i zdařilý bibliografický seznam literatury související s chlumeckou bitvou, jejími ohlasy a pomníky. Pokud to nebude vyžadovat situace, budou v následujících pasážích uváděny pouze takové tituly, které ve zmíněné bibliografii chybí.

(a) Prameny a zdroje patřící do této skupiny jsou z podstaty problému z velké části německojazyčné. Jde o díla vydaná v českých zemích, ve Vídni či v sousedním Německu, která se s blížícím se rokem 1913 vymezují stále více a více nacionálně a která postupně stupňují glorifikující charakter.⁴⁷⁹ Výjimkou jsou zde dvě práce, jejichž ráz je více než účelem determinován autory. První z nich je práce erudovaného historika Josepha Alexandra Helferta *Die Schlacht bei Kulm 1813*. Druhou pak text v souvislosti s kolínským střetnutím zmiňovaného Uhliga von Uhlenau s názvem *Das Kriegsjahr 1813 mit besonderer Berücksichtigung der Schlacht bei Kulm*.⁴⁸⁰ Stranou stojí také práce Maxmiliána Ehnla z řady *Befreiungskrieg 1813 und 1814*.⁴⁸¹ Obrovský nárůst literatury by se projevil při tematickém rozšíření na celé válečné léto a podzim 1813. Je ovšem pravdou, že pokud by k onomu rozšíření došlo ve

⁴⁷⁸ HOUFKOVÁ, Helena, *Bitva u Přestanova a Chlumce*, Ústí nad Labem 1988, s. 20–28.

⁴⁷⁹ ASTER, Carl Heinrich, *Die Kriegsereignisse zwischen Peterswalde, Pirna, Königstein und Priesten im August 1813 und die Schlacht bei Kulm*, Dresden 1845; HELLDORF, Frh v., *Zur Geschichte der Schlacht bei Kulm*, Berlin 1856; SIMON, Gustav, *Die Schlacht bei Arbesau und Das Gefecht bei Arbesau*, Teplitz-Schönau 1911; FRIEDRICH, Alexander, *Die Kämpfe an der Sächsisch-Böhmischen Grenze im Herbst 1813*, Dresden 1913.

⁴⁸⁰ HELFERT, Joseph Alexander v., *Die Schlacht bei Kulm 1813*, Wien 1863; UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Das Kriessjahr 1813 mit besonderer Berücksichtigung der Schlacht bei Kulm*, Dresden 1863.

⁴⁸¹ EHNL, Maxmilián, *Schlacht bei Kulm, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 4, Wien 1913.

všech kapitolách, nebylo by v tomto případě dramatické natolik, jako u slavkovské, kolínské či chlumské bitvy.

Dále do skupiny (a) patří články otištěné v regionálních časopisech, tzv. *Beiträge*, či v jiných periodikách a sbornících v období mezi lety 1918–1945. Jde převážně o díla využívající starší, výše zmíněné texty, která jsou doplněna o aktuální informace o stavech pomníků. Tyto spisy by bylo možné zařadit současně i do následující skupiny pramenů a literatury.⁴⁸² Počet českých prací o bitvě u Chlumce je o poznání skromnější. Z počátku 20. století jmenujme díla Bedřicha Nováka⁴⁸³ a Justina Práška,⁴⁸⁴ kteří našli svého pokračovatele v rusistovi Milanu Švankmajerovi.⁴⁸⁵ Bitvou u Chlumce se podrobněji zabývala i jeho žačka Dagmar Finková.⁴⁸⁶ Vyjma drobnějších prací spíše ilustrativního charakteru⁴⁸⁷ se v posledních letech zabývají fenoménem bitvy u Chlumce manželé Houfkovi⁴⁸⁸ z ústeckého muzea. Ani v jednom případě se však nejedná o ucelenou monografii. Ke skupině (a) se také

⁴⁸² HERMANN, Walter, *Aus den Tagen der Grundsteinlegung des russischen denkmals zu priesten im Jahre 1835*, *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 179–181; HÖNIGSCHMID, Rudolf, *Das Österreichische Schlachtendenkmal bei Kulm Deutsche Arbeit*, 1912, s. 177; MANKA, Franz, *Der Krieg 1813 nach mündlicher Überlieferung. Jahrbuch und Kalender für Aussig*, 1927, s. 46; WEYDE, Johann, *Die Schlacht bei Kulm*, *Beiträge zur heimatkundes des Elbetales* 1927, s. 101; STRACHE, Ein Wahrzeichen aus den Schlachttagen bei Kulm und Karbitz 1813, *Aussiger Heimatkalendar*, 1935, s. 85; BINDER Theodor von, *Beiträge zur Geschichte Stadt Friedland i. B. vom Jahre 1813*, Friedland 1913; MARIAN, Alexander, *Aussig im Jahre 1725*, *Beitraege zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1925, Sonderheft Nr. 5, s. 46–53; MARTINOWITZ, Adolf, *Ein Soldatengrab aus dem Jahre 1813 in Niesenbahn*, *Tamtěž*, s. 51–52.

⁴⁸³ NOVÁK, J. B., *Války osvobozovací a naše obrození*, *Časopis českého muzea*, 1914, č. 4, 5, 6, s. 19–27, 113–125, 256–283; NOVÁK, J. B., *Lipsko. České glosy ke stoletým oslavám*, *Lumír* 42, 1913, č. 3 a 4, s. 124–132, 165–172.

⁴⁸⁴ PRÁŠEK, Justin, *Panování císaře a krále Františka I.*, Praha 1905, PRÁŠEK, Justin, *Po stu letech*, Praha 1913.

⁴⁸⁵ ŠVANKMAJER, Milan, *Bitva u Lipska roku 1813*, *Dějiny a současnost* 15, 1993, č. 5, s. 22–25; ŠVANKMAJER, Milan, *Čechy na sklonku napoleonských válek*, Praha 2004; ŠVANKMAJER, Milan, *Napoleonská armáda v severních Čechách roku 1813*, *Historie a vojenství* 6, 1957, č. 4, s. 258–272.

⁴⁸⁶ FINKOVÁ, Dagmar, *Bitva u Chlumce 1813*, *Historie a vojenství* 31, 1983, č. 3, s. 64–84; FINKOVÁ, Dagmar, *Bitva u Chlumce ve svědectví účastníků (1813)*, *Historie a vojenství* 40, 1991, č. 5, s. 3–12; FINKOVÁ, Dagmar, *Bojové akce hlavní (České) armády v severozápadních Čechách v září 1813*, *Historie a vojenství* 41, 1992, č. 5, s. 3–15.

⁴⁸⁷ KUBALA, Eduard – HONL, Ivan, *Bojiště u Chlumce (1126,1813)*, Praha 1935; KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova*, Praha b. d.; CHROMOVSKÁ, S., *Bitva u Chlumce 29. – 30. srpna 1813*, Ústí nad Labem 1975; LUGS, Jaroslav, *Bitva u Chlumce*, *Historie a vojenství* 2, 1953, č. 4, s. 202–210; VESELÝ, Martin, *Vojenské dějiny Ústecka*, Ústí nad Labem 2003.

⁴⁸⁸ HOUFK, Václav, *Válečné události roku 1813*, *Dějiny města Chabařovic*, Chabařovice 1998, s. 79–82; Týž, *Bitva u Chlumce v roce 1813 a některé její pomníky na Ústecku*, *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 12–28; HOUFKOVÁ, Helena, *Bitva u Přestanova a Chlumce*, Ústí nad Labem 1988, s. 35; HOUFKOVÁ, Helena, *Philipp Jakob Riotte a jeho skladba k bitvě u Chlumce v roce 1813*, *Příspěvky k ústecké vlastivědě*, 2001, č. 2–3, s. 12–13.

přimyká většina archivních materiálů. Značné procento dochovaných archiválií k tématice však již bylo v různých podobách přetištěno ve výše zmíněné sekundární literatuře, převážně v německojazyčných článcích v „Beiträge“. Tato informace je sama o sobě známkou toho, že pramenů v pravém slovo smyslu není k problematice chlumecké bitvy vskutku mnoho.

(b) Jak již bylo výše řečeno, takové zdroje informací, které by se zabývaly konkrétně chlumeckými pomníky, jsou velmi raritní. Vyjma vyčerpávajícího spisu Waltera Hermanna *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes*, otištěného v roce 1943 v *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*⁴⁸⁹ a kratší studie Antonína Novotného *Bitva u Chlumce a její pomníky, pokus o jejich ikonografii*⁴⁹⁰ z třicátých let jsou to převážně (později samostatně vydávané) přílohy dobového tisku z roku 1913,⁴⁹¹ které vycházely u příležitosti srpnových slavností na Ústecku. Pro mapování festivit spojených s pomníky slouží jako nejlepší zdroj informací také soudobý tisk. V tomto případě *Aussig-Karbitzer Volks-Zeitung*, *Aussiger Tagblatt* a *Ústecký deník*. Na každou hromadnou společenskou akci, jako je například slavnostní průvod, příjezd význačné osoby, slavnostní odhalení památky či položení základního kamene musí být veřejnost s časovým předstihem zvána. Dobový místní tisk je nejlepší způsob šíření takové pozvánky. V otázce festivit spojených s pomníky nelze stejně jako v případě slavkovské bitvy pominout diplomovou práci Petra Vágnera *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*.⁴⁹² Tím se výčet prací a pramenů explicitně se vážících k Chlumci uzavírá.

⁴⁸⁹ HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes*, *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 151–178.

⁴⁹⁰ NOVOTNÝ, Antonín, *Bitva u Chlumce 1813 a její pomníky; Pokus o jejich ikonografii*, *Vojensko historický sborník* 4, 1936, č. 2, s. 165–171.

⁴⁹¹ *Gedenkblatt zur Jahrhundertfeier de Schlacht bei Kulm*, Aussig 1913, *Gedenkblätter an die siegreiche Schlacht von Kulm*, Aussig 1913; *Gedenkschrift, Getreue Schilderung der Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913; *Führer durch Rückschauende Ausstellung 1813 in Aussig in den Sälen der Volksbücherei u. Lesehalle-Aussig-Verlag der Ausstellung-1913*.

⁴⁹² VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, diplomová práce, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000.

4.2 Bitva u Chlumce

„A co byla cena, kvůli které se nyní bojovalo?
Nic jiného než mír, klid, osvobození Evropy od
hrůz deset let trvající války...“⁴⁹³.

Politická a vojenská situace v létě roku 1813 byla následující:⁴⁹⁴ Rusko a Prusko stály pevně po svém boku, sice poraženy v květnových bitvách u Lützen⁴⁹⁵ a Budyšína, avšak neotřeseny a odhodlány k sobě připoutat váhající Rakousko.⁴⁹⁶ To bylo však stále ve spojeneckém svazku s Francií a i císař Napoleon najisto kalkuloval s tím, že podunajská monarchie bude v následujícím konfliktu bojovat na jeho straně a dodrží své smluvní závazky. Spoléhal se na rozhovory, které v této věci vedl koncem prosince s hrabětem Bubnou v Paříži.⁴⁹⁷ Po jarních vítězstvích byl nucen nabídnout klid zbraní, neboť i on měl značné ztráty a jeho zbrojení ještě nebylo ukončeno. Spojenci jeho návrhy přijali.

Na kongresu v Praze, který se konal během klidu zbraní, se Vídeň snažila hrát roli ozbrojeného prostředníka. Když ale Napoleon nepřijal učiněné mírové návrhy,⁴⁹⁸ připojila se monarchie ke koalici a vyhlásila 11. srpna Napoleonovi válku.⁴⁹⁹ Ke vzniklé koalici se

⁴⁹³ Z proslovu Ottokara Webera u příležitosti jubilejních oslav. Cit. dle Anwesenden. Die Jahrhundertfeier in Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 1913, č. 199, 30. 8., s. 6.

⁴⁹⁴ Následující popis je vzhledem k prostoru jen velmi ilustrativní, jinak ohledně průběhu válečných událostí a diplomatických jednání odkazují na následující práce: FINKOVÁ, Dagmar, *Bojové akce hlavní (České) armády v severozápadních Čechách v září 1813*, *Historie a vojenství* 41, 1992, č. 5, s. 3–15; POLIŠENSKÝ, Josef, *Napoleon a srdce Evropy*, Praha: Svoboda 1971; SCHELS, J., *Die Verteidigung des nördlichen Böhmen im August 1813*, *Oesterr. milit. Zeitschrift*, 1838, Bd. I, Heft 2, s. 137; PRÁŠEK, Justin, *Po stu letech*, Praha 1913; ŠVANKAMJER, Milan, *Čechy na sklonku napoleonských válek*, Praha 2004; KOVAŘÍK, Jiří, *Proti všem*, Třebíč.

⁴⁹⁵ Tento střet je též nazýván bitva u Gross Görchenu.

⁴⁹⁶ Srov. NAROČNICKIJ, A. L., *Österreich zwischen Frankreich und Russland 1813*, *Russland und Österreich zur Zeit der Napoleonischen Kriege*, Wien 1989, s. 15–32.

⁴⁹⁷ CRISTE, Oskar, *Österreichs Beitritt zur Koalition, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 1, Wien 1913, s. 16.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 92.

⁴⁹⁹ Manifest císaře Františka je ukázkovým příkladem pokrytectví. Vídeň si byla vědoma, že v nadcházející válce nemůže z politických důvodů zůstat stranou. Větší zisky se Rakousku naskýtal ze spojenectví s Pruskem a Ruskem. Pragmatické a utilitaristické důvody byly v manifestu umně zaměňovány za boží vůli, za prozítnost, za boj proti nespravedlnosti a bylo znovu apelováno na vlastenectví a hodnoty, které se poprvé zmiňovaly již ve válce v roce 1809. Na pokrytectví manifestu upozorňuje již Švankmajer, viz ŠVANKAMJER, Milan, *Čechy na sklonku napoleonských válek*, Praha

připojilo Švédsko⁵⁰⁰ a Velká Británie, která jako obvykle podpořila spojení finančními subsidiemi.

Spojenci postavili do pole tři velké armády, které se rozložily ve velikém oblouku od západních Čech až po Berlín. „Česká“ nebo též „Hlavní armáda“ pod rakouským polním maršálkem Karlem Filipem knížetem ze Schwarzenberga se shromáždila v české kotlině a posílena o Rusy a Prusy⁵⁰¹ překročila Krušné hory s cílem obsadit politicky i strategicky důležité Drážďany. Po dvoudenní bitvě bylo zřejmé, že spojenci Drážďany neopanují. Ve dnech 26. a 27. srpna byla sice Česká armáda před branami saské metropole Napoleonem poražena, avšak na rozdíl od dřívějších Napoleonových vítězství byli spojenci schopni spořádaně opustit bojiště a ustupovat. Jejich hlavní ústupové linie směřovaly přes Krušné hory zpátky do Čech, odkud také na Drážďany zaútočili. Přes krušnohorské průsmyky měly jednotlivé sbory pochodovat odděleně a v okolí Teplic se měly opět sjednotit.

Za takovýchto okolností však hrozilo, že francouzské jednotky, které by pronikly po tzv. Petrovické silnici dále na Teplice, by mohly obsadit horské průsmyky, kde se tou dobou nacházela většina spojeneckých vojsk včetně panovníků, kteří se osobně účastnili bitvy u Drážďan. Tato možnost neunikla ani francouzskému vrchnímu veliteli, který tímto veskrze důležitým a klíčovým úkolem pověřil divizního generála Reného Dominica Vandamma a jeho sbor.⁵⁰²

Hrabě Alexandr Ivanovič Ostermann-Tolstoj velitel ruských sil, které se nacházely na české straně Krušných hor, se rozhodl Petrovickou silnici hájit. Již 29. srpna docházelo

2004, s. 86. Kompletní text prohlášení o vypovězení války je dostupný pod názvem „Österreichisches Kriegsmanifest“ v SPIES, Hans-Bernd, *Erhebung gegen Napoleon*, Darmstadt 1981, s. 308–322.

⁵⁰⁰ Geneze švédské cesty do protinapoleonské koalice byla o to pikantnější, že v čele švédských vojsk stál bývalý Napoleonův maršál Jean-Baptiste Bernadotte, nyní švédský korunní princ. Byl dokonce jednou z uvažovaných variant na post vrchního velitele spojeneckých vojsk. Více o švédské otázce viz CRISTE, Oskar, *Österreichs Beitritt zur Koalition, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 1, Wien 1913, s. 10.

⁵⁰¹ Jednalo se o bezmála 150 000 spojeneckých vojáků, kteří se přesunuli ze Slezska do Čech (HORSTENAU, Edmund Glaise v., *Feldzug von Dresden, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 3, Wien 1913, s. 66).

⁵⁰² Vandamme, nikterak zdatný taktik, neoplývající žádnými výraznými tvůrčími a iniciačními schopnostmi, osobně bitvu nikdy předtím nevedl. Napoleon se však mohl vždy spolehnout na jeho bezmeznou loajalitu a smysl pro povinnost. Na druhou stranu byl tento „bezcitný člověk-stroj“⁵⁰² či „kat z Brém“, jak byl také často nazýván, znám svým hrubiánským chováním nejen ke svému okolí, ale i k obyvatelům okupovaných území. Traduje se Napoleonův výrok o tomto generálovi: „Kdybych měl dva Vandammy, určitě bych dal jednoho z nich zastřelit.“ EHNL, Maxmilián, *Schlacht bei Kulm, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 4, Wien 1913, s. 210–220; KOVAŘÍK, Jiří, *Proti všem*, Třebíč 2004, s. 453.

k bojům mezi zadním ruským vojem a předním vojem francouzským.⁵⁰³ Vandamme celkem po právu neočekával vážnější odpor, a tak ani nečekal na zformování celého svého sboru. Jednotky nasazoval do bojů tak, jak po silnici do údolí přicházely. Rusové zaujali obranou pozici v obci Přestanov, levé křídlo opřeli o úpatí hor, pravé o Chabařovice.

Francouzi se snažili obchvátit levé ruské křídlo a odtrhnout zuřivě se bránící ruské gardisty od hor. Při jednom ruském protiútoky byl zasažen hrabě Ostermann do levé paže a to pravděpodobně v místech, kde dnes stojí ruský pomník. Ruka mu musela být na místě amputována a ruský vrchní velitel opustil bojiště.⁵⁰⁴ Přesto se podařilo zabránit francouzskému obchvatu a noc z 29. na 30. přečkali spojenečtí monarchové již mimo nebezpečí. Pruský král nocoval v Teplicích, car v Duchově a císař František strávil na radu hraběte Ostermanna noc v Lounech.⁵⁰⁵

Ztráty spojenců prvního dne bitvy dosahovaly 6 000 mužů. Z toho jen 2 800 ztratila 1. ruská gardová divize.⁵⁰⁶ Hrdinný boj Ostermannových jednotek byl ve své době téměř mytizován. Hrabě byl srovnáván se spartským králem Leonidem a průsmyk mezi Telnicí a Chlumcem byl mnohokrát nazýván Českými Thermopyly. Udává se, že prvním, kdo použil toto přirovnání, byl král Fridrich Vilém.⁵⁰⁷ Na onu antickou variaci vznikla i oslavná báseň s názvem *Böhmens Thermopylen, oder Die Heldenschlacht und die Siegesdenkmale auf den Feldern bei Kulm, Arbesau und Priesten*.⁵⁰⁸

Večer 29. srpna již navrhoval plán bitvy na následující den vrchní velitel Schwarzenberg se svým šéfem generálního štábu, knížetem Radeckým. K dispozici bylo

⁵⁰³ Ordre de bataille prvního dne bitvy viz např. *Gedenkblatt zur Jahrhundertfeier de Schlacht bei Kulm*, Aussig 1913, s. 7; UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Das Kriessjahr 1813 mit besonderer Berücksichtigung der Schlacht bei Kulm*, Dresden 1863, s. 46–48; KOVAŘÍK, Jiří, *Proti všem*, Třebíč 2004, s. 453; EHNL, Maxmilián, *Schlacht bei Kulm, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 4, Wien 1913, s. 210–220.

⁵⁰⁴ Přesné vymezení místa, kde došlo ke zranění ruského velitele, se objevuje velmi často v literatuře, např. *Gedenkschrift, Getreue Schilderung der Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913, s. 11, či HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 161. Autentičnost však není doložitelná z pramenů, proto se nabízí myšlenka, že umístění ruského pomníku bylo zvoleno z důvodu blízkosti silnice a hostince v Chlumci. Bylo však nutné místu připsat symbolický význam.

⁵⁰⁵ VESELÝ, Martin, *Vojenské dějiny Ústecka, Ústí nad Labem* 2003, s. 51.

⁵⁰⁶ HELLDORF, Frh. v., *Zur Geschichte der Schlacht bei Kulm*, Berlin 1856, s. 49.

⁵⁰⁷ *Conversation Lexicon*, 6. Band, Leipzig 1830, s. 330.

⁵⁰⁸ GLASER, Karl August, *Böhmen Thermopylen, oder Die Helndenschlacht und die Siegesdenkmale auf den Feldhernn bei Kulm, Arbesau und Priesten*, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1815–1835.

nově zhruba 6 000 Rusů, z toho 4 000 jízdy, a 12 000 Rakušanů.⁵⁰⁹ V plánech na další den se též počítalo s pruským sborem generála hraběte Friedricha Kleista, který byl v noci z 29. na 30. ještě v horách. Nezaháleli ani francouzští generálové. Pod Vandammovým velením zasedli na chlumeckém zámku k hodovní tabuli, vrchní velitel sboru očekával následující den příchod Napoleona Nakléřovským průsmykem a o vítězství neměl žádné pochyby. Často se cituje jeho domnělé zvolání: „Zítřka, pánové, obědváme v Praze.“⁵¹⁰

Nejtěžší boje následujícího dne probíhaly v okolí Juchtové kaple, tedy v místě, kde dnes stojí tzv. francouzský pomník. Kleistův sbor se v dopoledních hodinách objevil Francouzům zcela neočekávaně v zádech. Těžko říci, zda to byl větší šok pro Vandamma, který se domníval, že na bojiště přichází jeho císař, či pro zmateného Kleista, který se z mlhy panující v horách vynořil přímo na ústupové linii francouzských sil. Jeho původní cesta měla dle dispozic směřovat přes Ebersdorf do Teplic, ovšem vlivem neschůdnosti rozbahněných komunikací musel zvolit cestu přes Streckenwald do Nakléřova. Tato náhoda byla posléze zaměňována nacionální německou historiografií za geniální tah pruského velitele.⁵¹¹

Po Kleistově příchodu do Telnice začali spojenci francouzská vojska obkličovat. Pruské jednotky utrpěly druhého dne bitvy největší ztráty, neboť se skrz jejich pochodové kolony snažili Francouzové probít Nakléřovským průsmykem do Saska. Podařilo se to pouze několika jízdním jednotkám. Ostatní se pokoušely spasit útekem do lesů směrem k horskému úpatí. Zde byly však dříve či později polapeny kozáky a neúnavně bojujícími rakouskými dragouny arcivévody Jana.⁵¹² Podobný osud stihl i vrchního velitele generála

⁵⁰⁹ UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Das Kriessjahr 1813 mit besonderer Berücksichtigung der Schlacht bei Kulm*, Dresden 1863, s. 32.

⁵¹⁰ Známa věta, kterou prý pronesl generál Vandamme při hostině před ruhým dnem bojů. Ironií osudu se tak téměř stalo. Generál opravdu za několik dní večeřel v Praze, ovšem nikoli jako vítěz, ale jako zajatec.

⁵¹¹ Prvním, kdo tuto tezi rozvinul, byl Treitschke (TREITSCHKE, Heinrich von, *Der Befreiungskrieg*, Leipzig 1928, s. 134). Naproti tomu Prášek uvádí, že Kleistův postup byl předem naplánován Schwarzenbergem a pruský generál o něm měl být zpraven, viz PRÁŠEK, Justin, *Po stu letech*, Praha 1913, s. 65.

⁵¹² Hrdinný útok rakouských jezdců byl často zobrazován na ikonografickém materiálu. Na několika kresbách a malbách jsou to právě dragouni arcivévody Jana, kteří mají tu čest zajmout vrchního francouzského velitele. Taktéž o tom nepochybuje anonymní autor spisu *Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm am 29. und 30. August 1813 und Beschreibung der feierlichen Einweihung des kais. russischen Denkmals bei Priesten*, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1838. Je také ovšem pravda, že ikonografického materiálu, na němž jsou zobrazeni v inkriminovaný okamžik kozáci, je mnohem více. A například Alexandr Marian podotýká, že Vandamma museli zajmout kozáci, neboť dragouni tou dobou bojovali u Užínského kříže (MARIAN, Alexander, *Aussig im Jahre 1725, Beitrage zur*

Vandamma, i když o místě a způsobu jeho zajetí se dodnes vedou spory. Jedno z domnělých míst je dokonce označeno pomníkem.

Ztráty spojenců byly ve dvoudenní bitvě u Chlumce značné. Počet mrtvých a raněných z druhého dne bitvy, tj. z 30. srpna, byl vyčíslen na 3 319 mužů. Z toho Prusové přišli o 1 500 mužů, 1 002 muže ztratili Rusové a rakouská vojska měla ztrátu 817 mužů. Celkové ztráty na mrtvých a raněných společně s 6 000 z předchozího dne dosahovaly tedy téměř 10 000 mužů. Strašlivé byly ztráty Francouzů. První den přišli asi o 6 000 mužů. Dne 30. srpna dosahuje číslo mrtvých a zraněných více než 5 000. Přes 10 000 dalších bylo zajato. Vandamme měl tedy po oba dva dny více než 21 000 mužů ztráty, což jsou dvě třetiny jeho původních sil.

První zprávy o vítězství spojenců u Chlumce zprostředkovaly obyvatelstvu Čech *Prager Zeitung* již 1. září. Vítězství mělo důležitý regionální význam pro české země, neboť znemožnilo obsazení Čech a Prahy francouzskou armádou. V širších souvislostech se jednalo pouze o dílčí vítězství spojeneckých vojsk. Mělo však velký význam aliančně konstitutivní. Po vítězné bitvě se totiž upevnily vzájemné svazky uvnitř protinapoleonské koalice. Bezprostředním diplomatickým důsledkem bitvy bylo podepsání nových spojeneckých smluv mezi Rakouskem a Ruskem, mezi Rakouskem a Pruskem (9. září 1813) a mezi Rakouskem a Velkou Británií (3. října 1813) v Teplicích.⁵¹³

Jak se spojenecké armády posouvaly za nepřítelem a postupně opouštěly Podkrušnohoří, vracel se pomalu do oblasti život. Zdejší obyvatelé však stále žili v napětí a nejistotě. Jistá úleva a naděje, že se válka nevrátí, se dostavila až po zprávách o bitvě u Lipska. Lidé postupně opravovali svá zničená obydlí a zcela vyhořelé vsi se obnovovaly. Hrůzy války a paměť na ni však zůstávala v lidech ještě dlouho poté. Postupně se však paměť transformovala z děsivých vzpomínek na válečné běsnění do hrdého pocitu vítězství. Zajisté tomu pomáhala i petrifikace takového druhu paměti pomocí pomníků.

Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes, 1925, Sonderheft Nr. 5, s. 47). Příímý účastník události Helldorf je naproti tomu přesvědčen, že byl Vandamme zajat příslušníky 4. mysliveckého pluku (HELLDORF, Frh.v., *Zur Geschichte der Schlacht bei Kulm*, Berlin 1856, s. 49).

⁵¹³ CHROMOVSKÁ, S., *Bitva u Chlumce 29. – 30. srpna 1813*, Ústí nad Labem 1975, s. 7.

4.3 Chlumecké pomníky

„...každý pocestný musí při vstupu do Čech
vzpomenout míst, kde byl poražen
Napoleon...“⁵¹⁴

Pomníky od Chlumce a Přestanova jsou více než jakékoli jiné dobově podmíněné. Proto v porovnání s pomníky a pomníčky u Slavkova bude nejlepším postupem prostý chronologický výčet, který nám současně umožní se u každého jednotlivého objektu zastavit a demonstrovat na jistých rituálech (např. položení základního kamene či vysvěcení) společné, nebo naopak rozdílné rysy pomníků, jejich charakter a „místo v paměti.“ Na rozdíl od ostatních skupin tvoří chlumecké pomníky relativně uzavřený, početně úzký celek, ve kterém žádná památka výrazněji nevybočuje. Jubilejní pomník na tento status aspiruje, a proto mu bude věnováno více prostoru než ostatním.

Prvním chlumeckým pomníkem je tzv. pruský pomník z roku 1817. V případě této datace se jedná o slavnostní odhalení. Je umístěn u silnice z Teplic na Petrovice v obci Telnice⁵¹⁵ poblíž skupiny domů „U pošty“⁵¹⁶. Umístění pomníku nebylo náhodné, neboť výše zmíněná silnice, která byla zbudována mezi lety 1804 až 1806,⁵¹⁷ byla ve své době hlavní komunikací spojující přes Teplice a přes hraniční přechody se Saskem Prahu a Drážďany. Rozhodně nebylo výhodnějšího místa než právě u hostince „U pošty“, kde se pravidelně přepřahaly všechny dostavníky a jejich cestující se proto mohli pohodlně kochat monumentalitou zmíněného pomníku.⁵¹⁸ Iniciátorem výstavby byl příznačně pruský král

⁵¹⁴ HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 151.

⁵¹⁵ V době vzniku pomníku se však jednalo o obci Varvažov, která je dnes součástí obce Telnice.

⁵¹⁶ Tato skupina domů v roce 1813 ještě nestála. Nejvýznačnější budova – hostinec „U pošty“, byl postaven právě na jaře roku 1817 (*Die Schlacht bei Kulm 1813, Trei da hejmt*, 1987, s. 6). Na místě těchto domů stál v roce 1813 malý železný kříž, jehož přesný význam a účel vzniku není znám. Viz. URBAN, Jaroslav František, *Potulky Chabařovickem*, Teplice 1925, s. 49.

⁵¹⁷ KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova*, Praha b. d., s. 5

⁵¹⁸ Na tuto souvislost upozorňuje Václav Houfek (*HOUFEK, Václav Bitva u Chlumce v roce 1813 a některé její pomníky na Ústecku, Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2004, s. 19*).

Fridrich Vilém III.,⁵¹⁹ který, jak se neopomíná v německé nacionalistické historiografii zdůraznit, se bitvy „nedbaje nebezpečí účastnil“.⁵²⁰ V této souvislosti se pruský pomník trochu vymyká ostatním. Je totiž pevně spjat s německým vlasteneckým hnutím z dob tzv. Befreiungskriege a je jako jediný z chlumeckých pomníků zmiňován v disertační práci Ulricha Bischoffa o pomnících „osvobozeneckých válek“⁵²¹. Autorem návrhu je Karl Friedrich Schinkel, který si získal oblibu jako osvědčený tvůrce pomníků a náhrobků významných osobností⁵²² a jako autor „univerzálních pomníků Befreiungskriege z let 1817/1818“, mezi které kromě varvažovského patří i pomníky bitev u Dönnewitz, Lützenu Gross-Beerenu a především „Národní pomník osvobozeneckých válek“ na berlínském Kreuzbergu. Od roku 1810 byl dvorním architektem pruského krále, a proto nepřekvapuje, že vypracováním návrhu byl pověřen právě on. Pomník byl odlit v státní huti v Berlíně a slavnostně odhalen 8. září 1817 za účasti vojska, čestných hostů a šlechty ze širokého okolí. Je zřejmé, že celá akce měla spíše „německý“, nebo lépe „pruský“ než „rakouský“ charakter. Slavnost odhalení začala v 10 hodin dopoledne, čestnou stráž tvořilo 20 vojáků pruské královské gardy pod velením podplukovníka von Röder.⁵²³ Slavnostní projev přednesl postupimský dvorní kazatel a konzistorní rada Eylert. Ve své řeči líčil hrdinství bojovníků z roku 1813. Dále připomněl význam pruského krále, rakouského císaře a ruského cara (sic!). Poté se slova ujal generál hrabě Kleist von Nollendorf, přímý účastník událostí, a provolal slávu výše zmíněným panovníkům. Následně se čestní hosté přemístili do Chlumeckého zámku k hraběti Thunovi, kde byla celá akce zakončena slavnostní hostinou.⁵²⁴ Podobu pomníku je téměř totožná s ostatními výše zmíněnými Schinkelovými realizacemi. Jedná se o štíhlý, 6,5 metru vysoký litinový hranol s železným křížem na vrcholku. Na pomníku je umístěn nápis „Die gefallenen Helden ehrt dankbar König und Vaterland. Sie ruhen in Frieden (Padlé hrdiny vděčně uctívá král a vlast. Nechť odpočívají v pokoji)“.⁵²⁵ V roce 1857 byl pomník vyzdvižen pomocí odstupňovaného kamenného soklu, na jehož přední straně je

⁵¹⁹ *Wiener Zeitung*, 1817, Nr. 206, 6. 9., s. 1.

⁵²⁰ HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 151.

⁵²¹ BISCHOFF, Ulrich, *Denkmäler der Befreiungskriege in Deutschland 1813–1815*, Berlin 1977.

⁵²² Schinkel je autorem např. pomníku švédského krále Gustava Adolfa u Lützenu či ruského vojévůdce Kutuzova u Budyšína.

⁵²³ *Wiener Zeitung* 206, 1817, 6. 9., s. 1.

⁵²⁴ *Gedenkschrift, Getreue Schilderung der Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913, s. 15.

⁵²⁵ Jak kříž, tak nápis byly dodány dodatečně. (HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 152).

reliéf s poprsím Fridricha Viléma III. a po bočních stranách pruské orlice.⁵²⁶ Za první republiky pomník chátral, a tak se roku 1932 ujal jeho nutné opravy Spolek německých říšských příslušníků z Ústí nad Labem. Zakázku dostala stavební firma Alwin Köhler und Co. Staré černé vzezření bylo odstraněno nástřikem písku. Na radu vládního stavebního rady Goedeckeho byl také pomník spraven torkretovou (metanou) omítkou. Náklady na celý restaurátorský projekt se vyšplhaly na 10 000 Kč.⁵²⁷ V podobě, kterou pomník toho roku získal, včetně nově instalované železné mříže a okolní zeleně, vstupoval i do devadesátých let 20. století. Změny, které posléze prodělal, souvisí s celkovou úpravou areálu chlumeckých pomníků a bude o ní pojednáno níže.

Röderův hrob – Hrob pruského důstojníka majora Rödera – velmi specifickou památkou. Její zvláštnost spočívá v tom, že se do dnešních dnů nedochovala. Díky své vyhraněné nacionálně německé povaze a díky symbolickému významu je nám však její vizuální podoba dobře známa z četných příspěvků v „Beiträge“ a německé literatury z jubilejního roku. Hrob se nacházel nedaleko pruského pomníku na louce za obcí Varvažov a s pomníkem ho spojovalo i datum vzniku, tj. rok 1817. Měl podobu surového balvanu, do kterého byl vsazen 1,5 metru vysoký železný kříž. Kolem hrobu byly vztyčeny čedičové kvádry a celý prostor byl navíc uzavřen živým plotem.⁵²⁸ Doba zániku památky není přesně známa, nicméně během válečných let hrob ještě prokazatelně stál.⁵²⁹

I v případě chronologicky třetího chlumeckého pomníku zůstaneme v obci Varvažov, dnes Telnice. Přeš teplickou silnici kousek od pruského pomníku naproti hostinci „U pošty“, stojí rakouský pomník z roku 1825, který je věnován polnímu maršálkovi Colloredo-Mansfeldovi. V porovnání s ostatními památkami se nevztahuje přímo k chlumecké bitvě, ale ke srážce u Nakléřovského průsmyku ze dne 17. září. Byl-li iniciátorem pruského pomníku přímo panovník, v případě pomníku rakouského⁵³⁰ se jedná čistě o vojenskou záležitost. Hlavními strůjci plánu na zřízení pomníku, který by oslavoval oblíbeného

⁵²⁶ VESELÝ, Martin, *Vojenské dějiny Ústecka*, Ústí nad Labem 2003, s. 59.

⁵²⁷ STRACHE, Josef, Über die Erneuerung des prusisches Denkmals in Arbesau und des Massengrabes bei Priesten im Jahre 1933, *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1933, H. 4, s. 184–185.

⁵²⁸ URBAN, Jaroslav František, *Potulky Chabařovicem*, Teplice 1925, s. 49.

⁵²⁹ Jak dokazuje jeho líčení jako existující památky v Hermannově přehledu z roku 1943 (HERMANN, Walter, Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 159).

⁵³⁰ Nadále bude užíváno názvu „rakouský pomník“ místo „pomník Colloredo-Mansfelda“.

rakouského velitele⁵³¹ a současně i účast rakouských vojáků v bojích na česko-saském pomezí v létě 1813, byli důstojníci pluků dislokovaných v Čechách. Konkrétně polní podmaršálek hrabě Klebelsberg, major Spinet a podplukovník von Ehrenberg, který byl přímým účastníkem zmíněných válečných událostí. Pozemek zdarma poskytla majitelka chlumeckého panství hraběnka von Thun a návrh pomníku vyhotovil podplukovník rytíř Querlonde. Finance na výstavbu byly zajištěny sbírkou mezi důstojnickými sbory a výsledný pomník byl odlit ve slévárnách Karla Egona knížete Fürstenberga v Novém Jáchymově.⁵³²

Pomník byl odhalen 17. září 1825 v den výročí nakléřovského boje. Slavnost začala v 10 hodin dopoledne. Z chlumeckého zámku vyrazil slavnostní průvod, který směřoval k místu odhalení, kde na dřevěných terasovitých stupíncích stáli čestní hosté. Kolem pomníku byla seřazena čestná stráž, která se skládala z granátnického praporu Spinnete pod velením generálmajora von Bentheim, roty polních myslivců pod velením plukovníka Ludwiga Gepperta, pěšího pluku Herzog Wellington pod velením plukovníka von Schusmann, roty Coburských hulánů pod velením knížete Dettingen-Wallerstein, dvou šestiliberních baterií a dvou plukovních kapel.⁵³³ Část prostranství včetně stupínců byla kryta třemi obřími stanovými celtami, z nichž jedna sloužila ke svěcení. Mezi čestnými hosty byl bratr tehdy již zemřelého maršálka major Ferdinand Colloredo se svým synem Franzem (v té době hejtmanem pěšího pluku Colloredo-Mansfeld) a maršálkova dcera, ovdovělá kněžna Kinská. Když dorazil průvod na místo, pronesl polní superior páter Seidl slavnostní řeč a pomník byl odhalen. Následoval oslavný proslov generálmajora Bentheima, jenž zavzpomínal na život a činy zemřelého, páter Seidl spolu se třemi polními kaplany a chlumeckým farářem pomník vysvětili a celý ceremoniál zakončil hrabě Klebelsberg, který

⁵³¹ Polní maršálek Colloredo-Mansfeld byl mezi svými podřízenými oblíben a ctěn. „...ve vojně byl hrdina, miloval své vojíny a poddané. Francouzové ho pojmenovali Achillem. Dostal v bitvě množství ran od šavlí, na hrdle a na ruku, na stehnech měl rány a nejvíce šrámů měl od kartáčů, jež mu přelomila žebra. Jednou ukazoval svoje rány malíři Horčičkovi a ten mu odvětil: Žid za tu jejich kůži, Vaše excellence, ani pět grošů nedal! Čemuž se plukovník srdečně zasmál.“ (URBAN, Jaroslav František, *Potulky Chabařovicem*, Teplice 1925, s. 68).

⁵³² VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000, s. 12.

⁵³³ TIETZE, Stephan, *Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913, s. 33.

provolał obligátní „sláva“ císaři.⁵³⁴ Slavnost měla velmi podobný až totožný charakter i průběh jako slavnostní odhalení pomníku pruského.

Podobu pomníku neprodělala do dnešních dnů téměř žádná zásadní změna. Na rozložitém, několikastupňovém základě spočívá mohutný podstavec s 18 metrů vysokým litinovým obeliskem, který jakoby opakoval formy obelisků od vstupní brány schönbrunnského zámku.⁵³⁵ Na jeho přední straně je umístěna maršálkova busta ověčená vojenskými vyznamenáními, po jejímž obvodu je nápis: „Hieronymus Graf Colloredo-Mansfeld, K. K. Feldzeugmeister“. Na ostatních stěnách se nacházejí nápisy informující o životních datech, tj. „Geboren den 30. März 1775; Gestorben den 23. July 1822 (Narozen 30. března 1775; Zemřel 23. července 1822)“, a rodový erb. Na vrcholu obelisku je umístěna socha rakouského dvouhlavého orla s vavřínovým věncem. Také podstavec je opatřen nápisy, konkrétně: „Den Feiden furchtbar den Seinen theuer (Nepřáteli obáván, vlastními ctěn)“, „Arbesau, den 17. September 1813 (Varvažov, 17. září 1813)“, „Dem Vaterlande und den Seinen zu früh entrissen (Vlasti a bližním odňat příliš brzy)“ a konečně věnování „Das österreichische Heer einem Siener Führer auf dem Felde des Ruhmes (Rakouské vojsko jednomu ze svých vůdců na poli slávy)“. U paty celého pomníku leží majestátní lev, jehož autorem je, stejně jako ostatních plastických částí pomníku, významný sochař vrcholného klasicismu v Čechách, Wenzel Prachner.⁵³⁶

Celá stavba, která je až na zlacené části kompletně litinová, musela již tehdy působit velkolepě. Obzvláště vzhledem k nedaleko stojícímu pomníku pruskému, který byl na kamenný sokl vyzdvižen až v roce 1857. K areálu, který je dnes podobně jako ostatní velké chlumecké pomníky nově upraven, patřil již od prvních let existence pomníku i tzv. strážní domek. Bylo to obydlí hlídače pomníku, který měl kromě hlídání a péče o pomník i funkci jakéhosi „informačního centra“ a „obchodu se suvenýry“. Hlídač, většinou válečný invalida, který tímto způsobem „trávil podzim svého života“⁵³⁷, informoval cizince a příchozí turisty o významu památky, barvitě popisoval zdejší válečné události a přivydělával si prodejem

⁵³⁴ HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 153.

⁵³⁵ NOVOTNÝ, Antonín, *Bitva u Chlumce 1813 a její pomníky; Pokus o jejich ikonografii, Vojensko historický sborník* 5, 1936, č. 2, s. 155.

⁵³⁶ VESELÝ, Martin, *Vojenské dějiny Ústecka*, Ústí nad Labem 2003, s. 60.

⁵³⁷ HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 153.

drobných upomínkových předmětů, například pohlednic či odznáček. Prvním strážcem rakouského pomníku, jenž se staral i o nedaleký pruský pomník, byl kaprál pěšího pluku Callenberg Josef Beran, účastník tažení z let 1797–1809, 1813, 1814. Jedná se tu bezpochyby o unikátní jev, kdy je návštěvník památky konfrontován svým způsobem i s živoucí pamětí, kterou památka ukrývá. Podobným případem jsou bývalí majitelé znárodněných nemovitostí, kteří od padesátých let pracovali jako kasteláni a průvodci v objektech, které byly jejich dřívějším domovem.

Třetím z velkých „národních“⁵³⁸ pomníků chlumecké bitvy je pomník ruský, který se nachází u silnice v obci Přestanov, dle legendy přesně v místě, kde ruský velící důstojník prvního dne bitvy hrabě Ostermann-Tolstoj přišel o svoji paži. Myšlenkou na zbudování pomníku, který by vzdal hold ruským vojákům, se zabýval císař František již od počátku třicátých let. Konečnou realizaci však již musel provést jeho syn Ferdinand.⁵³⁹ Nezanedbatelnou roli jistě sehrál i kancléř Metternich a ruský car Mikuláš. Celou akci, jejíž celková cena se odhaduje na 2 milióny zlatých,⁵⁴⁰ finančně zajišťoval osobně císař František. Zakázku na vyhotovení návrhu dostal Pietro Nobile, dvorní stavební rada a ředitel architektonické školy vídeňské Akademie výtvarných umění. Výběrovým řízením prošel bez potíží, neboť ho „doporučil“ sám Metternich, pro kterého Nobile přestavoval zámek Kynžvart.⁵⁴¹ Zhotovení toho impozantního díla bylo svěřeno železárnám v Komárově na hořovickém panství.

V případě ruského pomníku je na rozdíl od předcházejících jako datum vzniku častěji uváděno položení základního kamene. Jednak byla tato akce pojata slavnostněji a jednak byli přítomni panovníci vítězných mocností. Celá akce totiž byla naplánována tak, aby se časově kryla s kongresem v nedalekých Teplicích v roce 1835. Dne 19. září dorazil císař Ferdinand s chotí do Teplic,⁵⁴² kde byl slavnostně uvítán u triumfální brány. Cesta od hradeb až k zámku byla lemována slavnostně oděnými měšťany, dívky v bílém rozhazovaly na cestu květiny. Na zámeckém náměstí stály jako čestná stráž tři prapory granátníků s kapelami.

⁵³⁸ Jsem si vědom problematičnosti označení „národní“ v souvislosti s termínem „rakouský“. Na tomto místě by bylo vhodnější použít opis „vlastní jednotlivé bojující straně“.

⁵³⁹ *Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm am 29. und 30. August 1813 und Beschreibung der feierlichen Einweihung des kais. russischen Denkmals bei Priesten, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1838, s. 11.*

⁵⁴⁰ HERMANN, Walter, *Aus den Tagen der Grundsteinlegung des russischen denkmals zu priesten im Jahre 1835, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales, 1943, H. 2, s. 179–180.*

⁵⁴¹ KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova, Praha b. d., s. 28.*

⁵⁴² Přesný itinerář císařského páru viz *Wiener Zeitung, 1835, č. 221, 28. 9., s. 1.*

Císař se třikrát ukázal na balkoně a byl stále vyvoláván nadšeným davem. Večer dorazili slavnostně oblečení horníci s lucernami a celé město bylo iluminováno. O čtyři dny později odjel císař do Terezína, den poté do Oseka a následně do Bohusodova, aby svoji okružní cestu zakončil 29. září v Přestanově, kde došlo k položení základního kamene.⁵⁴³ Mezitím přijeli do Přestanova i další čestní hosté v čele s ruským carem Mikulášem I. a pruským králem Fridrichem Vilémem III.,⁵⁴⁴ oba v doprovodu manželek. Pruský král byl z této trojice jediným pamětníkem vzpomínaných událostí.⁵⁴⁵ Slavnost odhalení, stejně jako celý kongres v Teplicích, platil taktéž rakouský císař. Na ničem se nešetřilo. K přesunu do Přestanova bylo vybráno 12 nejkrásnějších a nejdražších vozů, které byly spolu s dalšími 200 vozy dodány speciálně z Vídně. V Teplicích bylo u té příležitosti vystavěno osm velkých stájí, každá pro 60 koní. Čestné stráže tvořili císařští kyrysníci a u každého domu stály strážní budky, kterých bylo z Terezína přivezeno na 150. Jen saský král Friedrich August III. byl na vlastní žádost ubytován bez veškerých poct na místní poštovně.⁵⁴⁶

Samotné položení základního kamene mělo velmi podobný průběh jako odhalení a svěcení předchozích pomníků, celá akce byla pouze mnohem nákladnější a okázalejší. U základny budoucího pomníku stála čestná stráž šesti veteránů ruských gard pod velením plukovníka Lavjentěva.⁵⁴⁷ Okolo stály granátnické roty pěších pluků Trapp a Prinz Emil von Hesse, dále čtyři roty pěšího pluku Latour a dvě eskadrony Coburských hulánů pod velením podplukovníka Matauschka. Na zmnoženém počtu těchto jezdců je krásně patrná monstróznost v porovnání se slavnostním odhalením pomníku rakouského. Nalevo se tyčil dřevěný model pomníku v životní velikosti, proti kterému stál pavilon pro hosty. Zde stáli kromě panovníků mj. nejvyšší purkrabí Karel hrabě Chotek a velící generál v Čechách hrabě Menssdorf-Pouilly. Dvorní stavební rada předal panovníkům plány a kancléř Metternich přečetl text zakládající listiny.⁵⁴⁸ Monarchové listinu podepsali a opat cisterciátského kláštera

⁵⁴³ Walter Hermann tuto pasáž opsal z pamětní knihy Franze Hiersche z Velkého Chvojna, viz HERMANN, Walter, *Aus den Tagen der Grundsteinlegung des russischen denkmals zu priesten im Jahre 1835, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 179.

⁵⁴⁴ Seznamy čestných hostů a cestovní itineráře panovníků viz *Wiener Zeitung*, 1835, č. 223, 30. 9., s. 1.

⁵⁴⁵ RICHTER, Emil, *Geschichte des Bezirkes, Heimatkunde des Bezirkes Aussig*, 1933, H. 3, s. 217.

⁵⁴⁶ Tamtéž.

⁵⁴⁷ TIETZE, Stephan, *Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913, s. 36.

⁵⁴⁸ Tamtéž. Je zde citováno celé znění této listiny stejně jako například v *Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm am 29. und 30. August 1813 und Beschreibung der feierlichen Einweihung des kais. russischen Denkmals bei Priesten*, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1838, s. 15–19.

v Oseku Salesius Krügener⁵⁴⁹ vysvětlil základní kámen. Plány, návrhy a dokumenty k pomníku stejně jako pamětní mince⁵⁵⁰ byly umístěny do připravené dutiny v základním kamenu, kterou panovníci vlastnoručně zazdili. Pruský král osobně držel zednickou lžici.⁵⁵¹ Celou akci zakončily tři salvy z děl, kterým odpovídaly baterie u varvažovských pomníků. Poté se panovníci k těmto pomníkům odebrali, aby posléze spolu s dalšími čestnými hosty odjeli 1. října do Děčína. Následující den byli svědky velkých manévřů u Soběchlebů.

Odhalení pomníku, které se konalo o dva roky později v den výročí bitvy, tedy 29. srpna 1837, již tak slavnostní nebylo. Zajisté bylo těžké překonat akci z předloňského podzimu. Vždyť například autor spisu *Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm* zdůrazňuje, že slavnost položení základního kamene byla nejkrásnějším zážitkem v jeho životě.⁵⁵² Masivní pomník byl na místo převezen o dva dny dříve na 11 nákladních vozech⁵⁵³ a zde z jednotlivých částí sestaven. Jeho celková hmotnost se odhaduje na 28 tun, výška je 14 metrů a je taktéž převážně litinový. Pomníku dominuje socha Niké, která je kopií helénistické sochy nalezené před několika málo lety v italské Brescii. Bohyně vítězství stojí na hranolové středové části podstavce, v levé ruce třímá oválný štít, na nějž zaznamenává pravicí datum bitvy. Na stěnách pomníku se nacházejí nápisové desky⁵⁵⁴ a symboliku pomníku s ohledem na antickou tradici⁵⁵⁵ dotváří římská přilbice na nárožích podstavce a lvi u jeho stěn.

Stejně jako u rakouského pomníku i zde je součástí areálu strážní domek. Klasicistně-empírová stavba půlkruhového odsazeného závěru v podobě antického chrámu byla

⁵⁴⁹ Die Schlacht bei Kulm 1813, *Trei da hejmt*, 1987, s. 6. VESELÝ, Martin, *Vojenské dějiny Ústecka*, Ústí nad Labem 2003, s. 61.

⁵⁵⁰ Ty byly roku 1982 spolu se zbytkem pouzdra vyzdvíženy a uloženy ve sbírkách Muzea města Ústí nad Labem (LENCOVÁ, Růžena, *Mince a medaile uložené v základním kamenu ruského pomníku u Přestanova*, *Numismatika na Ústecku* 1, 1985, s. 27–28).

⁵⁵¹ Tyto detaily nepřesně cituje Petr Vágner 1838 (VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000, s. 13) dle HERMANN, Walter, *Aus den Tagen der Grundsteinlegung des russischen denkmals zu priesten im Jahre 1835*, *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 179.

⁵⁵² *Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm am 29. und 30. August 1813 und Beschreibung der feierlichen Einweihung des kais. russischen Denkmals bei Priesten*, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1838, s. 12.

⁵⁵³ KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova*, Praha b. d., s. 28

⁵⁵⁴ Opět jsou všechny nápisy ocitovány v *Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm am 29. und 30. August 1813 und Beschreibung der feierlichen Einweihung des kais. russischen Denkmals bei Priesten*, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1838, s. 15–19.

⁵⁵⁵ Na oslavu bitvy byla ve stylu antických eposů sepsána výše zmíněná báseň České Termopyly (GLASER, Karl August, *Böhmens Thermopylen, oder Die Heldenschlaft und die Siegesdenkmale auf den Feldern bei Kulm, Arbesau und Priesten*, Prag, Leiteritz, Teplitz 1815–1835).

vystavěna na podzim roku 1838. Bylo zde uloženo několik předmětů nalezených na bojišti. Tak získal strážní domek a jeho obyvatel ještě další funkci.⁵⁵⁶ V roce 1972 zajistilo Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem restaurování pomníku, provedení technického zajištění, imitace zoxidované mědi, obnovení zlacení dle sond o původní barevnosti a pietní úpravu celého areálu. Obnovenou historickou památku slavnostně předalo jako splněný závazek na počest 50. výročí vzniku SSSR.

Ve stejném roce jako položení základního kamene k ruskému pomníku došlo k instalaci ještě jiné památky. Pod dojmem slavnosti, která se konala v Přestanově koncem září, se rozhodl tehdejší majitel chlumeckého panství hrabě Westphalen k neobvyklému činu. Pomocí svých poddaných prohledal místní lesy a nalezené kosterní pozůstatky uložil do masového hrobu v lesíku několik desítek metrů od ruského pomníku.⁵⁵⁷ Náhrobek tvoří prosté navršené čedičové kameny, na nichž je umístěn železný kříž. Hrob, který dle odhadů ukrývá kosti až 10 000 padlých vojáků,⁵⁵⁸ je označen pamětní tabulí s nápisem: „Hier ruhen die in den nahen Wäldern in neuer Zeit noch aufgefundenen Schädel und Gebeine von den an den Schlachttagen des Jahres 1813 Gebliebenen. Sie ruhen in Frieden. 1835 (Zde odpočívají v okolních lesích nedávno nalezené pozůstatky zemřelých z válečných dnů roku 1813)“. Vysvěcení tohoto hrůzu budícího místa se 29. srpna následujícího roku ujal chabařovický farář Adalbert Michl a kaplani Jakel a Göhring. Z Chabařovic až k hrobu bylo vedeno procesí za neustálého vyzvánění chabařovických zvonů.⁵⁵⁹ Do dnešní podoby byl areál upraven v roce 1933, kdy byl hrob renovován chabařovickou sekcí ústeckého horského spolku a okolí opatřeno lavičkami a struskovou cestou.⁵⁶⁰

Uběhlo více než 70 let, než se bojišti u Chlumce dostalo dalšího pomníku. Na křižovatce silnic Stradov-Užín-Přestanov byl v roce 1911 instalován tzv. „francouzský pomník“. Jedná se o štíhlý žulový obelisk završený koulí umístěný na hranolovém soklu se

⁵⁵⁶ KUBALA, Eduard – HONL, Ivan, *Bojiště u Chlumce (1126,1813)*, Praha 1935, s. 16.

⁵⁵⁷ *Gedenkschrift, Getreue Schilderung der Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913, s. 18.

⁵⁵⁸ Čímž by se stal s přehledem největším hromadným hrobem padlých vojáků na území České republiky.

⁵⁵⁹ HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 160.

⁵⁶⁰ STRACHE, Josef, *Über die Erneuerung des prusisches Denkmals in Arbesau und des Massengrabes bei Priesten im Jahre 1933, Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1933, H. 4, s. 185–186. Autor článku vyjmenovává jednotlivé občany, kteří se na renovacích a úpravách podíleli finančně i vlastní prací. Je zajímavé, že se převážně jedná o úředníky a místní inteligenci ve výslužbě.

schody a obklopený čtyřmi sloupy s řetězy. Stojí nedaleko Juchtové kaple, výklenkové stavby z roku 1813.⁵⁶¹ Pomník má tu zvláštnost, že je jediným z chlumeckých pomníků, který nese původní nápisy i ve francouzském jazyce. Bližší informace o jeho tvůrci a vzniku chybějí. S největší pravděpodobností se jedná o státní zakázku podporovanou z francouzské strany. Ovšem doba již pomníku nepřála, a proto se zmínky o něm neobjevují v žádné literatuře vydávané u příležitosti stého výročí. V létě roku 1913 se dle dobového tisku nekonala u pomníku žádná větší vzpomínková akce. Ve své přehledné práci o chlumeckých pomnících ho Hermann Walter odbyl jedinou větou.⁵⁶² V devadesátých letech 20. století došlo k opravě pomníku a zhotovení řetězů. Vše bylo soukromou iniciativou jistého Pavla Doležala z Benešova nad Ploučnicí.⁵⁶³ Nápisové desky opravila soukromá firma z Chabařovic. Stejně jako ostatní pomníky i „francouzský pomník“ s Juchtovou kaplí obdržely v této době nové informační tabule.

⁵⁶¹ Kaple má půlkruhový závěr, nárožní pilastry, trojúhelníkový štít a polokruželovou střechu. V nice byla původně umístěna socha Ecce homo. Viz SOUČEK, Jiří, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999, s. 213.

⁵⁶² HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 160.

⁵⁶³ SOUČEK, Jiří, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999, s. 213.

4.3.1 Pomníky vystavěné v jubilejním roce

„Se zármutkem zde vzpomínejme hrdinů, kteří bojovali za panovníka a vlast. Svě statky i krev věrně obětovali. Jsou korunováni chválou Boží.“⁵⁶⁴

Rok 1913 značně rozšířil řady chlumeckých pomníků. Sté výročí bitvy inspirovalo nejen k oficiálnímu Jubilejnímu pomníku, ale i k řadě dalších drobnějších instalací. Prvním byl žandovský tzv. Vandammův pomník. Jedná se opravdu o unikátní stavbu jak svojí fyzickou podobou, tak symbolickým významem. O to větší je škoda, že z dostupných pramenů nejsou zřejmé téměř žádné konkrétní údaje. Diskusi o tom, kde a kým byl přesně zajat prchající francouzský generál Vandamme, se pokusili v osmdesátých letech 19. století po svém vyřešit místní obyvatelé. Do oblasti obce Žandov, do míst, kde dnes již nefunkční a tehdy ještě neexistující trať Osek-Podmokly přetíná Ždírnický potok,⁵⁶⁵ přemístili upravený starší hraniční milník z konce 18. století.⁵⁶⁶ Zajímavostí je, že kousek na severovýchod od tohoto místa se zhruba nachází dějiště bitvy z roku 1126. Jakékoli hmotné památky zde však chybějí.⁵⁶⁷ V roce 1913 byl milník opatřen nápisem: „Gefangenahme des FRANZOSISCHEN HEERFÜHRER General Vandamme am 30. August 1813“ (Místo zajetí francouzského vrchního velitele generála Vandamma dne 30. srpna 1813)“. Tato událost zapříčinila, že vznik pomníku je mylně udáván na rok 1913.⁵⁶⁸

Dalším pomníkem je tzv. Kleistův pomník stojící u silnice na Petrovice v Nakléřově. Nápad zřídit pomník generálu Kleistovi vzešel od místního vojenského spolku za podpory německé armády. Jeho slavnostní odhalení se konalo 29. června. Na dny výročí bitvy se totiž

⁵⁶⁴ Překlad textu umístěného na pomník ve Stradově. Originál zní: Mit Wehmut sei der Helden hier gedacht, Die kämpfend für Monarch und Vaterland. Ihr Gut und Blut zum Opfer treu gebracht. Gekrönt mit Preis sind sie von Gottes Hand!“

⁵⁶⁵ Gedenkbuch der Gemeinde Tellnitz, Archiv města ústí nad Labem, f. Archiv obce Telnice, Obecní úřad Telnice 1818–1945, Kronika obce, kniha 4, s. 40.

⁵⁶⁶ HOUFEK, Václav Bitva u Chlumce v roce 1813 a některé její pomníky na Ústecku, *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 20.

⁵⁶⁷ KUBALA, Eduard – HONL, Ivan, *Bojiště u Chlumce (1126, 1813)*, Praha 1935, s. 18

⁵⁶⁸ Např. SOUČEK, Jiří, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999, s. 335.

plánovala akce o poznání majestátnější. O několik metrů dále přes silnici měla být slavnostně otevřena tzv. Kaiserwarte – císařská rozhledna. Tato událost však již spadá svým významem a charakterem do okruhu jubilejních oslav, kterému je věnována následující podkapitola. Pomník má tvar drobného komolého jehlanu završeného koulí a stojí na hranolovém soklu. Původní desky s nápisy bohužel chybí.⁵⁶⁹ V letech 1988–1990 pomník opravili Přemysl Filip se synem, oba francouzští granátníci Staré gardy Klubu vojenské historie. Pomník opatřili novými deskami s nápisem „Nakléřov 1813 – Všem padlým“ ve čtyřech jazycích, čímž pomníku vzali jeho původní význam a pietně ho přizpůsobili obecné paměti bitvy.⁵⁷⁰

Posledním drobnějším pomníkem je obelisk stojící na návsi obce Stradov, v současnosti část Chlumce. Je to vůbec první pomník, který iniciovala a financovala místní samospráva. Autorem návrhu i následné realizace je místní sochař Kohlschütter z Krupky. Pomník měl být vzpomínkou na „*padlé hrdiny, symboly válečných událostí roku 1813, na osvobození od cizího jha.*“⁵⁷¹ V literatuře, i soudobé, datum odhalení a vysvěcení pomníku značně kolísá.⁵⁷² Odpověď na otázku, kdy skutečně došlo k oněm slavnostním aktům, nám dá místní dobový tisk. Bylo to 4. srpna 1913, neboť pořadatelé uznali, že by událost, pokud by se konala na výroční dny, kolidovala s ostatními akcemi v okolí, a tím by přišla o značnou část lesku a hlavně diváků. Paradoxně se tak oslavovalo výročí bojů v době, kdy před sto lety nebylo Rakousko ještě s Francií ani ve válečném stavu.

Dopoledne se u pomníku sešla místní honorace a zástupci okolních obcí, starosta města Chabařovice Heinrich Mattausch, městští radní, okresní soudci Steiner a Baier, okresní notář Sodlmeyer, finanční a správní úředníci a hlavně místní spolky veteránské, střelecké, válečné, hasičské sbory, dělnické spolky, příslušníci místních Turnvereinů a další. Pěvecký sbor z Terezína zahájil celou slavnost částí Schubertovy mše, načež měl místní farář

⁵⁶⁹ CHROMOVSKÁ, S., *Bitva u Chlumce 29. – 30. srpna 1813*, Ústí nad Labem 1975, s. 9.

⁵⁷⁰ Nedaleko pomníku stál do roku 1975 Nakléřovský kostel, ten ovšem musel ustoupit plánované výstavbě obřího monumentu příjezdu Rudé armády v roce 1945 v podobě pěticípé hvězdy. Rozpočet této megalomanské akce byl odhadnut na 4,5 miliónů Kčs. Zřejmě pod dojmem této cifry vláda výstavbu i celý projekt nakonec zastavila. Viz SOUČEK, Jiří, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999, s. 173.

⁵⁷¹ Denkmal-Einweihung in Straden, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 173, 4. 8, s. 5.

⁵⁷² Jiří Souček ve svém přehledu staveb v ústeckém okrese uvádí naprosto nepravděpodobné datum 1843 (SOUČEK, Jiří, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999, s. 240). Oficiální spis jubilejních slavností roku 1913 vydává mylně za datum vysvěcení 1. červenec 1913, což je podivuhodné zejména vzhledem k tomu, že byl spis dán do tisku zhruba o 14 dní později vůči skutečnému termínu vysvěcení. (*Gedenkschrift, Getreue Schilderung der Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913, s. 13).

Hoffmann proslov, ve kterém připomněl význam slavnosti a pomníku. Následovala recitace básní a vlastní vysvěcení včetně kladení věnců. Poté pronesl učitel Törmer z Teplic vlasteneckou a nacionální slavnostní řeč, která nebyla prosta militarismu, patriotismu až xenofobie a která byla zakončena trojnásobným provoláním „sláva“ císaři Františku Josefu I. Slavnostní akt byl zakončen státní hymnou a poslední slovo si vzal zástupce obce Stradov a slavnostního výboru Tauche, který poděkoval všem přítomným a vyzval je, aby se zformovali do slavnostního průvodu.

Obelisk vysoký 3,8 metrů, který spočívá na žulových blocích, nebyl umístěn na stradovskou náves náhodou. Byl postaven jednak zhruba do centra celého bojiště, do míst, kde docházelo k nejurputnějším bojům mezi Rusy a Francouzi, a jednak bylo využito symbolického kapitálu nedaleko stojící kaple. Ta byla totiž jedinou budovou ve Stradově, která válečné běsnění přežila. Dnes je pomník téměř skryt v porostu, a pokud by se v obci zastavil turista, zajisté by ho upoutalo spíše poblíž stojící restaurační zařízení než tato zajímavá a pro minimálně dvě generace místních obyvatel symbolická a významná památka.

Poslední zástupce „chlumeckých pomníků“ pochází taktéž, stejně jako předchozí, z roku 1913. Ovšem v jeho případě je jubilejní rok zakódován přímo v názvu, tj. „Jubilejní pomník“, i v symbolickém významu. Slavnostnímu odhalení a událostem z léta 1913 bude věnována celá následující podkapitola. Zde pouze k jeho vizuální podobě, iniciaci a druhému životu. Podnět k jeho vybudování vzešel z oslav padesátého výročí nástupu na trůn císaře Františka Josefa I. v roce 1898. V onom roce byl v Chlumci založen Spolek pro postavení pomníku, jehož protektorem se stal Ottokar Westphalen. Majitel chlumeckého panství poskytl spolku nejen základní kapitál, ale též věnoval svůj pozemek pro případné umístění pomníku. Pomník měl být věnován padlým rakouským vojákům, kteří tak konečně po sto letech obdrželi „svůj“ pomník⁵⁷³.

Návrh pomníku vyhotovil pražský architekt Julius Schmiedl na objednávku Společnosti pro podporu německé vědy, kultury, umění a literatury v Čechách, která v této věci úzce spolupracovala s výše zmíněným Spolkem pro postavení pomníku, který se staral

⁵⁷³ Na toto zajímavé opomenutí padlých vojáků země, na jejíž půdě se bitva odehrála, upozorňuje Emil Richter ve svém článku o bitvě a krajině, ve které se odehrála (RICHTER, Emil, *Geschichte des Bezirkes, Heimatkunde des Bezirkes Aussig*, 1933, H. 3, s. 217).

převážně o finanční zajištění a propagaci. Dle jeho stanov⁵⁷⁴ byl účel existence pouze shromáždění prostředků, které s ohledem na Schmiedlův návrh nebyly malé. Finance se získávaly převážně z příspěvků členů, pomoci darů, věnování, odkazů, dále skrze přebytky u pořádaných propagačních akcí, eventuálně pomoci sbírek. Vlastní realizaci pomníku provedla stavební firma Antona Plessa z Chabařovic.

Popis pomníku byl mnohokrát zmiňován v tehdejším tisku, v oficiálním spisku k jubilejním oslavám i v německé vlastenecké literatuře nesoucí se na vlně stého výročí. „*V skvostrném okolí s kulisou Krušných hor zvedá se pomník nad třemi kamennými terasami, jako ohromný, 25 metrů vysoký šperk. Působivý svoji formou, čedič mu dodává zvláštního lesku... Podstavec je ozdoben kamenným portálem, uvnitř je krásná hala o průměru 5 metrů. Atmosféra je zde podpořena měděnými svítilnami firmy Kühnel und Rockelt – Mettwaren-Werkstätten z České Kamenice a bočními okny se žlutavými skly. Nad branou se nachází nápis, který bude odhalen v den slavnostního předání pomníku. Klenba portálu je vyplněna mozaikou, znázorňující erby přední rakouské šlechty. Jde o práci firmy Tossolo z Prahy. Všechna výzdoba je vyrobena dle návrhů pana architekta Schmiedla. Celý pomník korunuje majestátně stojící lev, který je v trochu nakloněné, silou překypující pozici. Je to vynikající dílo českoněmeckého sochaře Adolfa Mayerla z Chebu, odlité z tepané mědi firmou A. G. (dříve Gladenbeck und Sohn)... Každý návštěvník bude při vstupu do haly spontánně pohlcen atmosférou a bude vzpomínat na padlé hrdiny od Chlumce roku 1813, což je vsutku účelem pomníku. Mezi silnými sloupy, které podpírají kupoli, jsou umístěny tabule, obsahující výroky, jež se vztahují k pomníku a přispívají k atmosféře. Kopuli zdobí deskové malby, které vytvořil profesor Karl Krattner z Prahy.*“⁵⁷⁵

Tento, z titulní strany místního tisku vypůjčený, popis pomníku nám demonstruje hned několik skutečností. Zaprvé, že význam pomníku byl pro místní obyvatele značný a zhmořňoval de facto všechny pocity hrdosti a důležitosti, které se zdejších obyvatel zmocňovaly s blížícím se datem výročí a jubilejních oslav. Zadruhé, že se jednalo o dobu, která si vynucovala lokální reklamu i uprostřed lyrického líčení kulturní památky. Lidé na ni byli zvyklí a nepřipadala jim nepatřičná. A za třetí, že centrum pomníku se nacházelo v hale. Ta je totiž v současné době nepřístupná a pomník tak působí zcela jiným dojmem než v době svého vzniku, kdy sloužil i jako muzeum. Jako zajímavost lze uvést, že do prostoru haly byl

⁵⁷⁴ AM Ústí nad Labem, Statuten des Vereins zur Gründung eines Denkmals für die im Jahre 1813 gefallenen Österreichischen Krieger in Kulm.

⁵⁷⁵ Die Fesststage von Kulm und Nollendorf, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 199, 30. 8., s. 1.

vstup zpoplatněn.⁵⁷⁶ Socha lva na vrcholu pomníku budila prý v době instalace značný odpor a bylo upozorňováno na nerealistickou pózu majestátního zvířete. Ovšem mýtus, že si nebohý sochař Mayerl, žák Josefa Myslbeka, pod dojmem těchto ohlasů vzal dobrovolně život zastřelením u hromadného hrobu v Přestanově, lze s úspěchem vyvrátit. V roce 1945 figuruje totiž na seznamu odsunutých Němců a svůj život v poklidu dožil v roce 1954 ve Schrobenhausenu.⁵⁷⁷

Pomník se dočkal dvou rekonstrukcí. Ta první z roku 1972 byla iniciována chlumeckým MNV a šlo o svépomocnou konzervaci a úpravu okolního areálu.⁵⁷⁸ Přesně o dvacet let později se muselo přistoupit k náročnější rekonstrukci, neboť akutně hrozilo nebezpečí zřícení. Řemeslníci firmy Kamason staticky zajistili věž dvaceti vodorovnými táhly zavrtanými do zdiva, vnější čedičový plášť věže spojili s vnitřním cihlovým 1 200 kotvami a zpevnili jej injektáží. Celý obvodový plášť pomníku byl vyspárován a ze dvou třetin přezděn. Jednotlivé stupně podstavce byly osazeny novými okapními stříškami, betonový vrchol věže dostal měděné opláštění. K pomníku bylo instalováno nové přístupové schodiště a dlážděný chodník.⁵⁷⁹

⁵⁷⁶ Cenou byla 1 koruna (KUBALA, Eduard – HONL, Ivan, *Bojiště u Chlumce (1126,1813)*, Praha 1935, s. 17).

⁵⁷⁷ *Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder*, Bd 2. München 1984, s. 623.

⁵⁷⁸ CHROMOVSKÁ, S., *Bitva u Chlumce 29. – 30. srpna 1813*, Ústí nad Labem 1975, s. 12.

⁵⁷⁹ KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova*, Praha b. d., s. 29.

4.4. Jubilejní slavnosti

Oproti ostatním okruhům bude zde věnováno více místa festivitě při odhalení Jubilejního pomníku. Je tomu z toho důvodu, že právě slavnost odhalení byla nejměrodatnějším determinantou role, kterou posléze památka hrála. Mnohem větší a výraznější, než třeba osobnost autora nebo instituce, která pomník iniciovala. S trochou nadsázky lze totiž říci, že Jubilejní pomník v Chlumci je příkladem, kdy je památka vytvářena kvůli festivitě a nikoli festivity kvůli památce. Jak vyjde najevo z následujících odstavců, měla slavnost odhalení pomníku manifestační ráz, přičemž obsah této manifestace nebyl tak úplně shodný s „obsahem“ pomníku. Také je jistou zvláštností, že slavnostní odhalení neproběhlo samo o sobě, ale bylo spojeno s dalšími dvěma festivitami, které se v tutéž dobu na Ústecku odehrály.

První z oněch událostí byl tzv. Franzosenfest, slavnost lidového charakteru na počest osvobození města z francouzské okupace během válečného roku 1813. Druhou slavností, která se k Franzosenfestu váže svým původem, avšak zcela se liší charakterem a tradicí, bylo odhalení analyzovaného Jubilejního pomníku bitvy u Chlumce. Poslední festivitou bylo slavnostní otevření tzv. Kaiserwarte, vyhlídkové věže na kopci u Nakléřova, jejíž stavba začala roku 1908 na počest 60. výročí panování Františka Josefa I. Každá ze slavností s hojným zastoupením jak řadových občanů, tak tzv. honorace měla svůj zcela svébytný původ. Na první pohled by se mohlo zdát, že se jedná jen o jakési „náhodné setkání na jednom místě a v jednom čase“. Ovšem při bližším zkoumání vyjdou najevo souvislosti, které všechny tři události spojí v jeden velký akt, jenž pouze ve své celistvosti odhalí všechny atributy a motivy dění.

K těm patří především neskrývaný nacionalismus, z pochopitelných důvodů německý. Dále militarismus – zbýval pouhý rok do světové války a válečný charakter slavností přímo vybízel k demonstraci bratrství ve zbrani mocnářství rakouského a císařství německého.⁵⁸⁰ Dalším motivem byl patriotismus. Kultura a paměť místního lidu odešly v roce 1945 spolu s etnikem, které je po mnoho generací utvářelo a pěstovalo. Posledním atributem, který už ztrácí specificky německý nádech, je samosprávný charakter občanské

⁵⁸⁰ HOUFÉK, Václav, Bitva u Chlumce v roce 1813 a některé její pomníky na Ústecku, *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 22.

společnosti⁵⁸¹, který zažil bouřlivý rozmach v druhé polovině 19. století. Nenávratně zmizelá doba, kdy každý někam patřil, byl členem nebo předsedou spolku, sdružení, obce či prostě čehokoli, na co mohl být hrdý a co určovalo jak jeho místo ve společnosti, tak i ve slavnostním průvodu.⁵⁸²

⁵⁸¹ Viz HLAVAČKA, Milan, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006.

⁵⁸² V souvislosti s napoleonskými slavnostmi viz. VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000.

4.4.1. „Jahrhundertfeier“ – odhalení Jubilejního pomníku

„S pocity vděčné oddanosti snažně prosíme nebe za nejlaskavější císařský dům a za přátelství spojených německých panovnických domů...“⁵⁸³

Ráno 30. srpna bylo krásné slunečné počasí a celé město Ústí nad Labem bylo slavnostně vyzdobeno. Z okolních obcí proudily davy a zaplavovaly již tak přeplněné ulice. V okolí vlakového nádraží se shromáždily uniformované spolky, kapely vyhrávaly a samotné nádraží bylo obsypáno květinami. K peronu se táhl dlouhý červený běhoun. Byl očekáván příjezd arcivévody Karla Františka Josefa, který měl tu čest na připravovaných slavnostech zastupovat samotného císaře. Na nástupišti se shromáždila honorace k uvítání čestného hosta.⁵⁸⁴ Mezi prvními stál kníže Westphalen, zámecký pán z Chlumce, dále starosta města Dr. Ohnsorg spolu s městskými radními Dr. Bornemannem, Ulbrechtem a Titelbachem.⁵⁸⁵ Tehdejší zemští poslanci, pánové Dr. Hackel a Maresch, byli následováni rektorem německé techniky v Praze a současně vrchním stavebním radou Bachem, místopředsedou radou Lendeckem, jenž zastupoval slavnostní výbor. Dále komorní rada Dr. Lienert, kapitulní děkan páter Zimmler, zástupci izraelské kulturní obce (Dr. Wittenberg a Pick), převor dominikánského konventu páter Herbs, soudní rada zemského soudu Dr. Kindler, vrchní finanční rada Dr. Seybl, poštovní ředitel Wolf, celní inspektor Hübner, vrchní okresní lékař Dr. Strauss, vrchní zvěrolékař Fanta, vrchní berní správce Devom, vrchní stavební rada a současně předseda úřadu povodí Labe Cramer, železniční představenstvo okolních stanic (Ústí-Nové Město, Střekov, Krásné Březno – dnes městské části Ústí nad Labem), představitelé Sasko-české paroplavební společnosti, ředitelé a učitelské sbory místního státního gymnázia, reálné školy, státní průmyslové školy, městské a národní školy. Nechyběli zástupci velkopřemyslu a bankovních institucí, obchodnictva a řemeslnictva. V neposlední řadě byli zastoupeni záložní důstojníci všech druhů zbraní, deputace

⁵⁸³ Z projevu protektora komitétu pro výstavbu Jubilejního pomníku hraběte Ottokara Westphalena. Anwesenden. Die Jahrhundertfeier in Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 199, 30. 8., s. 6.

⁵⁸⁴ Seznam přítomných in: Die Ankunft der Erzherzog, Tamtéž.

⁵⁸⁵ U všech tří osobností ve výčtu je zdůrazněno „Deutschradikalen“.

veteránských a válečných spolků, požárních sborů, střeleckých spolků, rakouského námořního spolku, spolku německých státních úředníků a dalších.

Vyčerpávající výčet jmen zde není samoučelný, nýbrž názorně dokládá skladbu toho, co tehdejší společnost považovala za honoraci a výkvět. Není bez zajímavosti, že přední místo zaujímají úředníci. Dnes by byla podobná pocta svěřena nejspíše majitelům firem a sponzorům, kdežto ve výčtu, který uvádí denní tisk, jsou průmyslníci a finančníci až daleko za úředníky. Dokonce se před ně dostali i zástupci učitelských sborů, kteří v porovnání s dnešním stavem zažili, co se společenského žebříčku týče, drastický propad.

Kolem osmé hodiny přijela za salvy z hmoždířů a za vyzvánění zvonů souprava a za bouřlivého ohlasu přítomných vystoupil arcivévoda, následován princem Lobkowicem. Poté, co místodržitelství rada Dr. Štěpán a četnický rytmistr podali nutná hlášení, přednesl starosta města Dr. Ohnsorg slavnostní řeč. Předně uvítal arcivévodu jménem rady i celého města a vyjádřil přání, aby byl následující svátek chápán jako oslava spojení panovníka a jeho lidu. I ve slovech arcivévodových či slovech okresního hejtmána Köhlera, jenž mluvil po něm, se mnohokrát apelovalo na svazek, který byl dle slov řečníků nerozlučně uzavřen mezi panovníkem a jeho lidem právě před sto lety.

Nejen tyto projevy, ale i všechny ostatní, které byly během následujících dvou dní předneseny, byly zcela v duchu německé euforie z osvobozeneckých válek a na rakouskou zkušenost z roku 1813 se neodvolávaly. Entuziasmus pruského národa z roku 1813 v rakouských podmínkách válečných let nerezonoval a ani rezonovat nemohl. V Prusku toto nadšení dalo vzniknout novým jevům a myšlenkám, mezi něž patří například rovné postavení panovníka a lidu ve válce či odpovědnost a láska k vlasti, postavená na roveň lásky a odpovědnosti k panovnickému domu. Jistá vlna demokratizace, lidovosti a spontaneity v Prusku, kterou si vyžádala specifičnost situace, rakouskou společnost a armádu téměř nezasáhla.⁵⁸⁶ Z toho jednoznačně vyplývá, že myšlení obyvatel Ústecka bylo v této době, kdy pozice Německého císařství sílila a zastiňovala pozici Rakouska-Uherska, spíše německé než rakouské, ať už si pod termínem „rakouské“ představíme cokoli.

Po projevech nasedl arcivévoda spolu s hrabětem Westphalenem na připravený automobil, který následován kolonou zamířil do Chabařovic. Cesta městem vedla skrze zaplněné ulice V Jirchářích, kde stál špalír bíle uniformovaných děvčat, dále skrze dnešní

⁵⁸⁶ Tamtéž.

Hrnčířskou ulici, Mírové náměstí a Revoluční ulici. V denním tisku byla v předešlých dnech otištěna prosba a apel ústeckého starosty Dr. Ohnsorga, aby obyvatelé zmíněných ulic nepozapomněli své domy náležitě vyzdobit vlajkami a květinami tak, aby byl co nejlépe vyjádřen „německý charakter našeho města“⁵⁸⁷ a aby výzdoba byla v souladu s významem událostí a čestných hostů. Automobily obkroužily dnešní Lidické náměstí, aby se město mohlo arcivévodovi pochlubit výstavními budovami knihovny, divadla a spořitelny, a poté se opět Revoluční ulicí vydaly do Chabařovic. Cesta byla kromě všudypřítomných zástupů lemována vlajkami většinou v barvě černo-červeno-žluté.

Na místě uvítal arcivévodu a další členy honorace starosta města Dr. Mattausch. Následoval projev nikoli nepodobný projevům z ústeckého nádraží a vzájemné vyjadřování díky, ke kterému se přidal i okresní hejtman Nolle. Arcivévoda neopomenul ujistit všechny přítomné, že je poctěn tím, že právě on může zastupovat jeho c. k. apoštolské veličenstvo, načež se všichni odebrali k místu, kde měla samotná slavnost proběhnout – do obce Chlumeč.

Širokou pláň zaplnilo publikum čítající mnoho tisíc hlav. Lidé se tísnili i na okolních výšinách, přičemž nejvýhodnější výhled nabízel vrch Horka. Pod pomníkem se táhla do širokého oblouku velká tribuna obklopená dvěma velkými stany. Jeden byl zřízen pro arcivévodu Karla Františka a druhý, který byl vztyčen nad masivním oltářem, pro světícího biskupa Dr. Frinda. Celá scénérie byla znázorněna na četných kresbách, malbách i rytinách. Můžeme si tedy o mohutnosti a rozsahu celé akce udělat dobrý obrázek.⁵⁸⁸

Z denního tisku se opět dochoval seznam přítomných. Kromě osobností, jež jeho c. k. výsost vítaly již na vlakovém nádraží, zde byli tito: místodržitel kníže Thun v doprovodu okresního komisaře hraběte Beck-Waldecka, ministr zemské obrany von Georgi zastupující vládu, zástupce německého císaře generálporučík von Kessel, zástupci německé armády generálmajor von Lützow a plukovník von Fiesheim z ministerstva války, generálmajor von Hohenborn a podplukovník von Leuther z generálního štábu, velitel prvního gardového

⁵⁸⁷ OHNSORG, Franz, An die geehrte Bevölkerung von Aussig, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 197, 19. 8., s. 6.

⁵⁸⁸ Seznam ikonografického materiálu in: NOVOTNÝ, Antonín, Bitva u Chlumce 1813 a její pomníky – Pokus o jejich ikonografii, *Vojensko historický sborník* 5, 1936, č. 2, s. 165–171. Velké množství vyobrazení se též nachází ve fondu grafik archivu Vojenského historického ústavu.

pluku plukovník von Friedenburg, deputace granátnického pluku hraběte Kleist von Nollendorf a dále důstojnické deputace pěšího pluku č. 43 a dragounských pluků č. 1 a 9.⁵⁸⁹

Můžeme si povšimnout, že ve výčtu osob veskrze vojenských převažují zástupci Německé říše. Důstojníci či zástupci společného rakousko-uherského ministerstva války ani panovníkovy vojenské kanceláře a osobního nejvyššího velitelství zde nejsou, stejně jako zástupci generálního štábu, vůbec zmíněni. Není pochyb o tom, že na slavnosti byli také přítomni, ovšem v rozsáhlé, několikastránkové zprávě v *Aussiger Tagblatt* se neobjevují. Úcta a obdiv k německé armádě s nepřetržitou vítěznou tradicí zde zřejmě převážila nad státní loajalitou. Stejně tak nejsou zmiňováni zástupci jiných armád, které také hrdinně bojovaly roku 1813 v bitvě u Chlumce. O účasti ruských nebo francouzských vojenských představitelů, přestože podíl těchto národů na válečných událostech byl mnohem vyšší, na slavnosti v roce 1913 lze s úspěchem pochybovat. Při líčení některých okrajovějších částí slavnosti a vedlejších bodů slavnostního programu jsou zástupci různých spolků a organizací z těchto zemí letmo zmiňováni. Nikdy se však nejedná o oficiální delegace postavené na roveň domácím zástupcům, nebo dokonce zástupcům německého císaře. V tomto směru se vzpomínkové slavnosti v roce 1913 výrazně liší od slavností pořádaných roku 1863, tedy u příležitosti padesátiletého výročí bitvy.⁵⁹⁰ Tehdy ještě mocenské bloky Trojspolku a Trojdohody přirozeně neexistovaly, a proto mohly být francouzské a ruské spolky integrálními a plnohodnotnými členy slavnostních průvodů. Také zástupci těchto zemí a národů se mohli nacházet mezi přítomnou honorací, či se dokonce podílet na slavnosti vlastními proslovky a projevy. Ovšem za padesát let od poslední výroční se situace radikálně změnila a akce roku 1913 měla být nepopiratelnou demonstrací bratrství ve zbrani, branné pohotovosti a odhodlání německých národů. V tomto duchu se nesly i všechny projevy.

Co se týče zástupců šlechty, byli zde přítomni tito: kníže Karel Schwarzenberg, Carlos kníže Clary-Aldringen, hrabě Rudolf Kinský s rodinami, hrabě Colloredo-Mansfeld, hrabě Schönborn, hrabata Clemens Ottokar a Theobald Westphaleni, kněžna Lobkowicková, princezna Alžběta Radziwill, hraběnka Trautmannsdorf, hraběnka Chotková, hraběnka

⁵⁸⁹ Anwesenden. Die Jahrhundertfeier in Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 199, 30. 8., s. 6.

⁵⁹⁰ AM Ústí nad Labem, Fest-Ordnung für die 50jährige Gedächtniss-Feier der Schlacht bei Culm – 1863.

Hoyos a další⁵⁹¹. Jak je vidět sešla se opravdu reprezentativní společnost, což jenom potvrzuje význam a rozsah slavností. Výčet osobností, které obsadily nejčestnější místa na tribuně, uzavírají zástupci vysokého místního i zemského úřednictva, předáci průmyslu (mj. Pánové Ferdinand Marsech a Jiří Schicht), záložní důstojníci francouzského slavnostního komitétu, ústečtí členové výboru pro výstavbu pomníku, váleční veteráni z let 1859, 1864, 1866 a další.

Arcivévoda se za bouřlivého ohlasu a provolávání slávy, na které odpovídal ležérním vojenským pozdravem, přesunul na schody k místu, kde se nacházel pomník. Zde ho květnatým proslovem uvítal protektor komitétu pro výstavbu pomníku hrabě Ottokar Westphalen. „...veškeré obyvatelstvo severních Čech, zástupci všech stavů, deputace a spolky, jež se dnes zde shromáždily, jsou nadšeni a projevují vděk za nejvyšší vyznamenání, které mohli naši vojáci u příležitosti stého výročí bitvy u Chlumce obdržet. S pocity vděčné oddanosti snažně prosíme nebe za nejlaskavější císařský dům a za přátelství spojených německých panovnických domů...“⁵⁹² Hrabě dále vzpomínal oddanosti vojáků, kteří zde položili za císaře a vlast své životy a ubezpečil arcivévodu i všechny přítomné hosty, že nejen on, ale i všichni obyvatelé severních Čech jsou odhodláni své předky následovat. Projev zakončil přáním, aby se stejného závazku se stejně bouřlivým ohlasem jeho císařské veličenstvo dočkalo i „ze severních hranic říše, až daleko přes Alpy a z východu na západ, tak daleko, kde císařské žezlo vládne“.⁵⁹³

Poté, co arcivévoda dojat poděkoval, došlo k samotnému aktu vysvěcení pomníku, jehož se ujal světící biskup Frind. Mše byla zakončena salvami z děl baterie č. 26. Slova se ujal pražský univerzitní profesor Dr. Ottokar Weber, spoluautor hojně rozšířené a čtené publikace *Gedenkblätter an die siegreiche Schlacht von Kulm*.⁵⁹⁴ Přítomné seznámil s historickým pozadím a okolnostmi chlumecké bitvy a vyzdvihl několik osobností. Císaře Františka I., „prozíravého diplomata Metternicha“,⁵⁹⁵ velitele generálního štábu Hlavní armády maršála Radeckého a pruského generála Kleista, dle slov Dr. Webera de facto hlavního strůjce vítězství. Ze spojeneckých velitelů zmínil příznačně jen ruského generála prince Evžena Württemberského. Zdůraznil, že pouze pevné a nerozborné bratrství ve zbrani císaře Františka I. a krále Fridricha Viléma III. vedlo definitivně ke zničení „*Napoleonova*

⁵⁹¹ Anwesenden. Die Jahrhundertfeier in Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 199, 30. 8, s. 6.

⁵⁹² Tamtéž, s. 7.

⁵⁹³ Tamtéž, s. 7.

⁵⁹⁴ *Gedenkblätter an die siegreiche Schlacht von Kulm*, Aussig 1913.

⁵⁹⁵ Anwesenden. Die Jahrhundertfeier in Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 199, 30. 8, s. 7.

*panovnického chtíce*⁵⁹⁶ a osvobodilo německé národy z područí. Bouřlivé ovace, které prý následovaly po těchto slovech, jen ostře kontrastují se známými postoji a ohlasy na válku roku 1813 v prostředí a společnosti habsburského soustátí. Velikost a důležitost oslav a upomínané události podpořil zvoláním „bez Chlumce by nebylo Lipska“, poučil přítomné o charakteru oslav: „není to svátek války, co zde dnes slavíme, nýbrž svátek míru“ a zakončil svůj projev slovy goethovými: „...a tak užívá největší štěstí zde na zemi ten, kdo po těžkém vnitřním boji našel vnitřní mír“.⁵⁹⁷

Poslední, kdo se ujal slova, byl předseda komitétu pro zbudování pomníku Wenzel Haas.⁵⁹⁸ Jeho projev byl nejbojovnější, nejmilitantnější a nejvíce poukazoval na německý charakter slavností. Poděkoval všem přítomným, Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách, a obzvláště těm, kteří mu pomáhali v jeho patnáctiletém úsilí o zbudování Jubilejního pomníku, o jehož monumentalitě a umělecké hodnotě nikdo z přítomných nepochyboval.

Stavba byla, jak dokazuje velké množství ilustrací, pohlednic, ale i popisných článků, brožur a knih, ve své době velice populární.⁵⁹⁹ Pomník byl zde popisován do nejmenších podrobností a u každého detailu byl zdůrazněn jeho význam a účel. Mezi návštěvníky byl též rozšířen odznak, který dle návrhu vídeňského sochaře Arnolda Hartla vyhotovila jablonecká firma Julius Zitte a který byl k dostání za cenu 1 K.⁶⁰⁰

Celý slavnostní akt byl uzavřen mohutným provoláním: „Ať jeho veličenstvo císař František Josef I. slavně žije!“ Arcivévoda, následován generálem von Kessel, položil k pomníku věnec a potom odjel automobilem k ostatním památníkům.⁶⁰¹ I zde byly položeny věnce. Výčet osobností, společností a institucí, které se aktivně účastnili kladení věnců u jednoho nebo i u více pomníků je dlouhý a téměř se shoduje s výše zmiňovanými hosty a

⁵⁹⁶ Tamtéž.

⁵⁹⁷ Tamtéž.

⁵⁹⁸ Blíže ke komitétu viz AM Ústí nad Labem, Statuten des Vereins zur Gründung eines Denkmals für die im Jahre 1813 gefallenen Österreichischen Krieger in Kulm.

⁵⁹⁹ Viz NOVOTNÝ, Antonín, Bitva u Chlumce 1813 a její pomníky: pokus o jejich ikonografii, *Vojensko historický sborník* 5, 1936, č. 2, s. 165–171. Nejpodrobnější popis byl tehdy otištěn v Beschreibung des neuen österreichischen Denkmals in Kulm, *Gedenkblätter an die siegreiche Schlacht von Kulm*, Aussig 1913.

⁶⁰⁰ Jahrhundertfeier der Schlacht bei Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 193, Nr. 196, 27. 8., s. 5.

⁶⁰¹ Arcivévoda postupně navštívil pomník ruský, pruský i pomník Colloredo-Mansfelda.

účastníky slavností.⁶⁰² Mezi předními hosty zde ovšem poprvé figurují zástupci Pomocného spolku německých říšských příslušníků. Následovalo defilé čestných kompanií, polních baterií a cirka 150 veteránských a válečných spolků a svazů, které podle tehdejších záznamů trvalo tři čtvrtě hodiny.⁶⁰³ K pobavení četného publika a k odlehčení pietní a slavnostní nálady se vznesl kolem poledne ze zámeckého parku balón s názvem „Böhmen“.⁶⁰⁴ Ještě dlouho se vznášel nad prostorem slavnosti, než zmizel ve směru saských hranic v oblacích.

Závěr dne strávil arcivévoda v zahradě chlumeckého zámku. Navečer odjel do Teplic, kde byl hostem knížete Clary-Albringena. Během odhalování pamětního kamene vyslechl řeč teplického starosty Hussaka, nikoli nepodobnou těm, které již mohl během dne vyslechnout v Ústí, Chlumci i Chabařovicích. Den zakončil návštěvou městského divadla. Tepličtí uvítali arcivévodu hrou Valdštejnův tábor. Druhý den brzy ráno severní Čechy opustil a přistaveným vlakem odjel zpět do Vídně.

Panovnický dvůr nepoctil oslavy 100. výročí bitvy u Chlumce pouze návštěvou arcivévody Karla Františka Josefa, nýbrž i samotný císař, jehož osobně arcivévoda zastupoval, zaslal prostřednictvím kancléře svého kabinetu telegram: *„Jeho c. k. apoštolské veličenstvo děkuje nejlaskavěji za projev loajality.“* Arcivévoda František Ferdinand byl méně stručný, když zaslal telegram: *„Zdravím co nejsrdečněji všechny shromážděné k odhalení rakouského pomníku na památku velkých časů. Ať posvěcený pomník věnovaný padlým císařským vojákům stále vzdáleným generacím připomíná, prostřednictvím jejich hrdinné smrti, věrnost císaři a říši.“*⁶⁰⁵ Oficiality byly odjezdem čestného hosta do Teplic ukončeny a oslavy se mohly plně rozvinout v lidovějším tónu, ve kterém neznatelně přecházely a posléze zcela vplynuly do druhé slavnosti, která souběžně probíhala v Ústí a okolí.

⁶⁰² Die Kränze bei Schlachtendenkmale. Die Jahrhundertfeier, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 200, 1. 9., s. 3.

⁶⁰³ In Priesten. Die Jahrhundertfeier, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 200, 1. 9., s. 2.

⁶⁰⁴ Junghundertfeier der Schlacht bei Kulm – Ballonensstiege am 30. August, *Prager Tagblatt* 38, 1913, 29. 9., s. 3.

⁶⁰⁵ Antwortendespeschen, Die Jahrhundertfeier, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 200, 1. 9., s. 1.

4.4.2 „Kaiserwarte“ – otevření vyhlídkové věže

Na výšině u Nakléřova, která dostala jméno po generálu Kleistovi, v místech, kde 17. září 1813 Napoleon sledoval boj u Varvažova, se až do roku 1944 zvedala vyhlídková věž, které neřekl nikdo jinak než „Kaiserwarte“. Její výstavbu, započatou roku 1908 u příležitosti 60. výročí vlády císaře Františka Josefa I., inicioval horský spolek z Ústí nad Labem spolu se spolky z obcí Nakléřov, Liboňov a Telnice. Osobou, která celou akci zorganizovala a vedla, byl majitel knihtiskárny z Ústí, Weise.

Slavnosti započaly již v sobotu 30. srpna večer. Nakléřovský kopec byl osvětlen bengálskými ohni a i samotná věž byla slavnostně iluminována. Nechyběl ani průvod s pochodněmi. Následujícího dne dopoledne se konala pietní akce u pomníku a hrobu pruského majora von Roeder ve Varvažově. Slavnost byla velmi prostá, skládala se z projevu evangelického pastora z Chabařovic a z kladení věnců zástupců města Ústí nad Labem a Pomocného spolku německých říšských příslušníků. Ve tři hodiny odpoledne se konalo slavnostní předání a otevření věže veřejnosti. Akce si svým rozsahem, zvláště návštěvou většího počtu osob z lidovějších vrstev, nezdala s událostmi z předešlého dne, kdy se vzpomínalo výročí chlumecké bitvy.

Na silnici směřující do Petrovic se okolo třetí hodiny odpolední připravoval slavnostní průvod. Jeho složení odpovídalo lidovějšímu a lokálnějšímu rázu slavnosti. Na druhou stranu je nutno podotknout, že na rozdíl od v podstatě pietní soboty přilákal nedělní akt daleko větší množství návštěvníků ze sousedního Saska. V čele průvodu šli trubači následováni slavnostně oděnými dámami, dále turnerský spolek z Ústí nad Labem D. T. B. „Jahn“ v čele s Dr. Hackelem, spolek bývalých říšskoněmeckých vojáků z Ústí, veteránské spolky z Ústí, Tisé, Hřenska, Markvartic, Přestanova, Libouchce, válečné spolky Libouchce, Děčína, Hřibské, sbory dobrovolných hasičů Hrdlovky u Duchcova, Telnice, Nakléřova, Libešic u Ouštěka, Krásného Lesa, Gottleuby (Sasko), deputace c. k. armády a záložních důstojníků, studentské spolky, vlastenecké a vzdělávací spolky, spolky družnosti a další. Celý průvod uzavíral komitét pro výstavbu věže a horský spolek z Ústí nad Labem.⁶⁰⁶ Pořadí a seskupení spolků bylo pečlivě připravováno dlouho dopředu. Každý spolek se pomocí

⁶⁰⁶ Einladung zur Jahrhundert-feier am Nollendorfer Berge!, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 199, 30. 8., s. 16, Die Eröffnung des Kaiserwartes. Die Jahrhundertfeier, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 200, 1. 9., s. 2.

korespondenčního lístku přihlásil a byl umístěn do průvodu tak, aby celé defilé bylo přehledné, současně ale záživné a originální.

Průvod byl u nakléřovského kostela uvítán starostou Franzem Bailem a farářem Flammersfeldem. Cesta k nedaleké Kaiserwarte, před jejímž vstupem stála busta císaře, byla lemována vlajkami černo-červeno-žlutými, černo-žlutými, bílo-černými a černo-bílo-červenými. Pro čestné hosty a honoraci bylo připraveno vyvýšené podium s místy k sezení. Náklady na celou akci byly částečně placeny i ze vstupného, čímž se akce lišila od slavností z předešlého dne. Místa na pódiu byla po 3 K a místa k stání za 1 K.

Následuje obvyklý výčet přítomných. Oproti předešlým se podstatně liší: Plukovník von Müller zastupoval knížete von Reuss, vnuka ruského generála Evžena Württemberského, dále svobodný pán von Eckardstein, hraběnka Kleist von Nollendorf, vnučka pruského velitele od Nakléřova, nadporučík dělostřelectva Arthur Moese von Nollendorf, pravnuke tehdejšího rakouského majora Moese, jemuž účast v boji vynesla šlechtický predikát „von Nollendorf“, místodržitelští rada Dr. Stepan, pánové Köhler, Ohnsorg, Kindler, Hackel a Maresch, zástupci průmyslu, deputace řemeslnických spolků, dělostřeleckých sborů, hrabě Westphalen, prof. Krattner a nemohl chybět světicí biskup Dr. Frind.⁶⁰⁷

Kapela zahrála „Die Himmel rühmen“, stavitelé Wagner a Hanke slavnostně předali klíče předsedovi komitétu Weisovi, nakléřovské dívky přednesly oslavnou báseň, položily k bustě kytice a jednotliví čestní hosté honosící se predikátem von Nollendorf poděkovali jménem svým i svých předků všem přítomným nejen za výstavbu vyhlídkové věže, ale i za propojení slavnosti jejího otevření se vzpomínkou na události, které se v Nakléřově před 100 lety odehrály. Ze všech následujících projevů se postupně vytrácel důraz na pravý důvod výstavby věže, tj. 60. výročí vlády císaře Františka Josefa. Staříčský mocnár byl nenápadně a postupně upozaděn a jeho místo zaujaly proklamace o věčném přátelství německých národů. Ústecký starosta Dr. Ohnsorg dokonce ve svém projevu prvotní důvod výstavby zcela opominul a věž Kaiserwarte označil za „*upomínku na stálou jednotu, věrnost a přátelství ve zbrani s německou říší.*“⁶⁰⁸ V podobném duchu se nesly i děkovné proslovy nadporučíka Moese von Nollendorf a svobodného pána von Eckardstein. Zástupce horského spolku

⁶⁰⁷ Tamtéž.

⁶⁰⁸ Die Eröffnung des Kaiserwartes. Die Jahrhundertfeier, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 200, 1. 9., s. 2.

z Gottleuby vzpomněl věčného přátelství mezi Sasy a českými Němci a tehdejší poslanec Dr. Hackel, jenž mluvil za D. T. B. „Jahn“, varoval před falšováním dějin. Svůj proslov zakončil slovy: „*jsem hrdý na to, být Němcem,*“⁶⁰⁹ což vzbudilo mezi přítomnými bouřlivý ohlas. Poté došlo k menšímu slavnostnímu aktu u Kleistova pomníku.

Tím byly nezbytné oficiality ukončeny. Čestní hosté navštívili věž a ostatní návštěvníci vychutnávali na varvažovské návsi jak slavnostní defilé, tak i pochutiny na připravených stáncích. Pilo se pivo a nálada se začala blížit té, jež ovládala poslední ze zmíněných festivit – Franzosenfest, též nazývaný Lidovým svátkem.

⁶⁰⁹ Tamtéž.

4.4.3 „Franzosenfest“ – Lidový svátek v Ústí nad Labem

Franzosenfest byl tradiční svátek,⁶¹⁰ který se konal v Ústí nad Labem každoročně od roku 1813. Byla to slavnost na počest osvobození města od vojáků generála Kreutzera, kteří město na Vandammův rozkaz okupovali. Z města byli vytlačeni rakouskými jednotkami. Sté výročí události bylo příčinou, že se jinak skromnější lokální slavnost se roku 1913 rozrostla do obřích rozměrů, vydatně podporována, co se návštěvníků týče, zbylými dvěma slavnostmi. Bezpochyby zde fungovala reciprocita. Většina návštěvníků, zvláště pokud přijela z větší dálky, využila příležitosti a navštívila, bylo-li to jen trochu možné, všechny tři oslavy.

Samotný svátek Franzosenfest se konal opět po dva dny. Již v sobotu ráno proběhla pietní akce v Chlumci, kterou pořádal slavnostní komitét. Součástí bylo i položení věnce u schodů pomníku. Odpoledne měl dle programu proběhnout slavnostní koncert severočeského pěveckého spolku, ovšem z neznámých příčin se nekonal.⁶¹¹

Opravdová slavnost ovšem začala až večer, kdy okolo sedmé hodiny proběhl promenádní koncert na dnešním Mírovém náměstí. Mariánská hora byla slavnostně osvětlena, bengálské ohně doplnil ohňostroj. Stejně jako tou dobou ve Varvažově proběhl i zde průvod s pochodněmi. Jeho trasa se dá pomocí denního tisku rekonstruovat.⁶¹² Začínala ve Velké Hradební, dále vedla skrze Pivovarskou, Zelenou, Malou, Opletalovu, Pařížskou, ulici Prokopa Diviše, Bratislavskou, opět Velkou hradební, Hrnčířskou, Klášterní, dále se stáčela na Malou Hradební, okolo dnešních Smetanových sadů, Masarykovou, skrze Lidické náměstí, znovu Velkou Hradební (úsek Revoluční-Pařížská), Revoluční a celý průvod byl zakončen na dnešním Mírovém náměstí.⁶¹³ Složení průvodu bylo následující: ústecký spolek řemeslníků, ústecký pěvecký spolek, pěvecký spolek „Freundschaft“, vojensko-veteránský spolek z Ústí nad Labem, několik místních turnerských spolků, střelecký spolek, zaměstnanci sklářských hutí, chemických továren, mnoho kapel, dobrovolných hasičů a

⁶¹⁰ Není bez zajímavosti, že s podobnou zkušeností a posléze podobnou tradicí nejsou ústečtí obyvatelé sami. Například 1. září na svátek sv. Jana Křtitele se v obci Krásný Dvůr konala každoroční slavnost na počest záchranu města před okupací ze strany polských vojsk. Příznačně se tento svátek nazýval „Polakenfest“. Viz SOKA Liberec, *Scenen aus der französisch-pohlischen Invasion*.

⁶¹¹ Mitteilungen des Festausschusses. Jahrhundertfeier der Schlacht bei Kulm, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 196, 27. 8., s. 5.

⁶¹² Marschordnung des fackelzuges. Franzosenfest, *Aussiger Tagblatt*, 1913, Nr. 197, 28. 8, s. 8.

⁶¹³ Střed města doznal během 20. století značných změn a velká část trasy procházela dnes již neexistujícími ulicemi. Buď zcela zanikly, nebo se přestavbou spojily, například do dnešní Velké hradební. Viz. GRISA, Ivan, *Ústecká uličnice*, Ústí nad Labem 1998.

dalších. Charakter průvodu byl v porovnání s průvody u příležitosti otevření Kaiserwarte a stého výročí bitvy u Chlumce mnohem méně vojenský a o mnoho více lokální. Většina spolků a organizací pocházela přímo z města Ústí nad Labem nebo přilehlých obcí.

Ráno se průvod, jehož složení bylo téměř totožné s průvodem pochodňovým, vypravil na Mariánskou horu, kde se konala mše. Trasa vedla od dnešní ulice U kostela přes Mírové náměstí směrem k ulici Dobětická. Návrat zpět na tržiště byl o poznání delší. Procházel velkou částí ulic a uliček centra dnešního Ústí nad Labem. Na závěr proběhlo defilé s následným vzdáním holdu u pamětní desky v Dlouhé ulici. Po holdování měl dlouhý proslov starosta Ohnsorg. Jeho ráz byl velmi podobný těm, které byly k slyšení předešlého dne v Chlumci. A stejně jako ony byl i tento zakončen provoláním: „*Sláva císaři.*“

Vrchol programu nastal okolo třetí na Ferdinandově výšině. Volný vstup a lidový charakter přilákal značné množství lidí jak z Ústí a okolních obcí, tak i ze sousedního Saska.⁶¹⁴ Tombola byla vzhledem ke kulatému výročí oproti předešlým rokům bohatší. Mezi jinými cenami bylo například mnoho set lahví vína a sektu, nábytek, zavařovací přístroje a jiné kuchyňské spotřebiče a dokonce i živé ptactvo. Lístky byly k dostání již několik dní předem, proto nedocházelo k žádným obvyklým strkanicím a návalům. Veškeré ceny bezplatně poskytli obchodníci a továrnici z Ústí nad Labem a okolí, na něž bylo několikrát ze strany slavnostního komitétu v denním tisku apelováno. Příznačné je, že byly oslovováni pouze němečtí obchodníci a továrnici.⁶¹⁵ S případným příspěvkem českých a židovských obchodníků, ač jich byl na Ústecku mizivý počet, se vůbec nepočítalo. O děti bylo postaráno díky vyhrazenému prostoru pro hraní a zábavu s nabídkou bezplatného občerstvení. Na památku celého Franzosenfestu byla též k dostání pamětní mince za cenu 30 haléřů.

⁶¹⁴ V srpnovém čísle *Leipziger Illustrierte Zeitung* vyšel bohatě ilustrovaný článek, který čtenáře seznamoval nejen s významem slavnosti a s jejich historickým pozadím, ale přinášel i informace o ubytování a dopravě na místa konání jednotlivých oslav.

⁶¹⁵ Např. Eine Bitte an die geehrten deutschen Kaufleute und Industriellen Aussigs. Franzosenfest, *Aussige Tagblatt*, 1913, Nr. 196, 27. 8., s. 12.

4.4.5. Charakter, význam a poselství slavností

V úvodu byly zmíněny některé charakteristiky, které by mohly všechny tři slavnosti obsáhnout. Jde především o nacionalismus, militarismus, patriotismus a onu „spolkovost“. Nabízí se však otázka, zda šlo opravdu o slavnosti tři, nebo o slavnost jednu. Každá z nich měla jiný původ, jiné pozadí a ráz. Avšak téma vinoucí se jako červená nit všemi třemi (tj. vzpomínka na válečný rok 1813, na hrdinně padlé i na slavně vítězíci) bylo všudypřítomné. Pokud by například došlo k otevření vyhlídkové věže, jejíž výstavbu iniciovalo panovnické výročí na jiném místě a v jiné době, slavnostní předání by se od otevření Kaiserwarte značně lišilo. Výstavba byla bezpochyby plánována tak, aby předání veřejnosti proběhlo právě v roce kulatého výročí bitvy. Tím se dvě festivity – otevření Kaiserwarte a odhalení Jubilejního pomníku, velmi si podobné svým charakterem, přiblížily i tematicky. U obou se jednalo o otevření jistého druhu hmotné památky za značného zájmu veřejnosti, médií i osobností a honorace. Průnikem motivu zcela převažujícího u odhalení Jubilejního pomníku, tedy vojenské a válečné tradice a piety, do slavnosti na Nakléřovském kopci se tyto dvě události propojily i vnitřně. Vnitřní souvislost má i lidový svátek Franzosenfest a odhalení pomníku. Spojuje je téma, tj. události, jež kraj před sto lety zasáhly. Franzosenfest z roku 1913 prodělal nemalé změny oproti letům dřívějším. Díky kulatému výročí a přítomnosti velkého množství čestných hostů se z něho stala z větší části oficiální slavnost plná patosu a projevů, tak typických pro akce spojené s odhalením pomníku. Tak se tyto dvě události, tj. odhalení Jubilejního pomníku a Franzosenfest, přiblížily i svým vnějším charakterem. Poměrně jednoznačně byly vyjadřovány ony uváděné charakteristiky, tedy nacionalismus, militarismus, patriotismus a jednoslovně těžko popsateľný samosprávný charakter občanské společnosti habsburského státu – „spolkovost“.

Otázka „němectví“, jistého národního uvědomění obyvatel Ústecka před rokem 1945, není doposud monograficky zpracována. Orientační schéma je možno vydedukovat z příspěvků v *Heimatkunde*⁶¹⁶. Bez zajímavosti nejsou ani oficiální projevy a hlavně reakce na ně. Neustálé zdůrazňování bouřlivého ohlasu na citované projevy v denním tisku musíme sice chápat jako jistý druh novinářského klišé, avšak pokud by nemělo ono „provolávání

⁶¹⁶ Např. RICHTER, Emil, *Geschichte des Bezirkes, Heimatkunde des Bezirkes Aussig*, 1933, H. 3, s. 210–217; MARIAN, Alexander, *Aussig im Jahre 1725, Beitrage zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1925, Sonderheft Nr. 5, s. 46–53.

sláva“ alespoň částečně objektivní základ, nebylo by jistě takto zdůrazňováno. Snad nejvýstižnější je článek z tehdy velmi rozšířené brožury *Gedenblätter*⁶¹⁷ s názvem *Was wir mit der Jahrhundertfeier in Kulm erreichen wollten und sollten*, jehož autorem je nacionálně vyhraněný politik Dr. Gustav Peters. Slavnosti měly i bezvýhradně německý charakter stran personálního zastoupení. Mezi zúčastněnými se neobjevuje jediné české jméno. Vždy je kladen důraz na „německý charakter“ „německých slavností“ v „německém kraji“. Slovo „deutsch“ je zdůrazňováno se značnou vehemencí. Vnucuje se myšlenka, že organizátoři, iniciátoři či samotní návštěvníci kladli velký důraz na to, aby do celé akce český živel nepronikl. Lze pochybovat o tom, zda o to vůbec usiloval.

Vždyť to hlavní, na co se upomínalo, byla válka. Válka, která pro Čechy, tedy etnické Čechy, nebyla víc než jen vyhlídkou na ukončení mnohaletých bojů. Jejich postoje ilustruje například Štěpánkova hra *Vlastenci, aneb slavnost Lipského vítězství*⁶¹⁸. V dimenzi slavnostní byla však válka bojem za osvobození Německa. Takový motiv nemohl etnické Čechy oslovit, a tudíž je nemohla oslovit ani vzpomínková akce, která na tento motiv kladla důraz. Přestože mohla být valná většina vojáků rakouských pluků bojujících v bitvě u Chlumce etnickými Čechy,⁶¹⁹ nebylo ani toto dostatečným impulsem pro jakoukoli iniciativu z české strany. Souvisí to nejspíše z obecným postojem české veřejnosti k válce jako takové. Do vypuknutí 1. světové války nacházíme v pramenech české provenience spíše jen zlomkovité postřehy a to téměř výlučně v prostředí žurnalistickém, nikoli politickém.⁶²⁰ A právě politický rozměr a zájem je u iniciování a organizace takovéto akce bezpodmínečně zapotřebí. Navíc militarismus, který se na slavnostech demonstroval, neměl už moc společného s rakouskou vojenskou tradicí. Pro ni bylo příznačné, že se nepěstovala jen uvnitř armády, ale byla integrální součástí kulturního milieu celého státu a společnosti.⁶²¹ Vojenská kapela a čestné salvy patřily k nezbytnému koloritu každé slavnosti. Militarismus zde prezentovaný byl zcela v zajetí blížící se války. Bratrství německých národů ve zbrani bylo všudypřítomným

⁶¹⁷ *Gedenblätter an die siegreiche Schlacht von Kulm*, Aussig 1913, s. 1–4.

⁶¹⁸ ŠTĚPÁNEK, Jan. Nep., *Vlastenci aneb slavnost Lipského vítězství*, *Divadlo od J. N. Štěpánka*, sv. 3, Praha 1821.

⁶¹⁹ Verbovací okresy rakouských pěších pluků divize Colloredo-Mansfeld byly mj. Tábor, Plzeň, Klatovy, Budějovice a Žatec. Druhá divize účastníci se bitvy, byla uherská divize Bianchi.

⁶²⁰ Viz kapitola 5, též KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008, s. 100.

⁶²¹ Tamtéž, s. 361.

zaklínadlem všech částí programu. Zbýval rok do světové války a militantně naladěná německá společnost již „brousila šavle“.⁶²²

V otázce patriotismu, je zcela zjevné, že se jednalo o události lokálního charakteru. Předně je třeba si uvědomit, že návštěvy čestných hostů z různě vzdálených končin nevytvářejí z Franzosenfestu, otevření Kaiserwarte či odhalení Jubilejního pomníku žádný národní, profesní či nadnárodní svátek. A pokud jde o masivní účast návštěvníků ze sousedního Saska, nabízí se otázka, zda nemůžeme charakteristiku „lokální“ rozšířit i na území bezprostředně za hranicemi. Německá společnost Ústecka nebo obecně pohraničních oblastí českého království českého měla blíže k sousedům za hranicemi než ke spoluobčanům z českého vnitrozemí. Obě společnosti, ta česká vnitrozemská i ta německá z pohraničí, se nejenže kulturně ignorovaly, ale navzájem se nezajímaly ani o své dědictví.

Nyní k poslední, těžko popsateľné charakteristice – oné spolkovosti, Tehdejší společnost byla členěna do obrovského množství různých spolků a zájmových organizací, jejichž vznik souvisí se zlatým věkem samosprávy. Principy vedení komunálních samospráv se promítly i do zájmových společenství, do způsobu jejich vedení, vzniku a zajisté i nárůstu jejich počtu. Je téměř nemyslitelné, aby tehdejší jedinec nefiguroval (nebo se o to alespoň nesnažil) v nějakém turnerském spolku, v turistickém či pěveckém spolku, nebyl členem nějakého komitétu či výboru, nebyl dobrovolným hasičem, anebo nezastával nějaké veřejně prospěšné místo či funkci v obecní či okresní samosprávě.

⁶²² Toto slovní spojení pochází z roku 1806. Před chystanou válkou Pruského království s Napoleonovou Francií měli prusští důstojníci jezdeckých pluků ve zvyku provádět kočičny pod okny francouzského vyslanectví v Berlíně. Tyto akce byly vždy spojeny s provokativním broušením šavlí a palašů o pískovcové schod budovy.

4.5 Místo více pamětí?

Chlumecké pomníky, které zde byly představené, i poměrně podrobné pasáže o výročních oslavách dokumentovaly skutečnost, že historická paměť, která se kolem bitvy a jejich pomníků utvářela, měla nacionálně vyhraněný charakter, a sice německý. Tím se dostáváme k problematice vícevrstevnatosti paměti. U válečných pomníků jako takových se vícevrstevnatost nabízí, neboť ve válečném konfliktu je zakódována pluralita názorů a nahlížení na pozdější paměť takového konfliktu. Války se účastní vždy minimálně dvě strany, a tudíž vzniká od počátku dvojí paměť. V případě chlumecké srážky je situace o to zajímavější, že jsme zde svědky participace hned několika pamětí. O pamětech účastníků střetnutí takříkajíc zvenčí, tj. svědků a obětí z řad místního obyvatelstvo, bylo pojednáno výše. Nyní zaměříme pozornost na jednotlivé válčící strany.

Ve francouzském případě je v následujících letech po události patrný jistý stupeň lhostejnosti. Zajisté je to zapříčiněno tím, že bitva nebyla vítěznou. Není znám žádný pokus o připomínání místa, o oficiálnějších návštěvách nebo o iniciaci připomínky místa a petrifikaci paměti v podobě pomníku. Při slavnostech v roce 1863 jsou francouzští zástupci přítomni, dokonce pronášejí slavnostní projevy.⁶²³ V letech kolem stého výročí je vzhledem ke změně politické reality situace jiná. Francouzští hosté vyklízejí oficiální pozice, a pokud se objevují, tak pouze jako členové vojensko-veteránských spolků v kostýmech. I v případě tzv. francouzského pomníku je jejich vnější iniciativa zanedbatelná, a tedy i jejich obecná participace na paměti chlumeckých pomníků a bitvy obecně.

O to složitější je situace v případě spojeneckých armád. Paměť bitvy a vlastně i bitva sama mění v jednotlivých vrstvách (paměti) nejen svoje pojmenování, ale i dataci.⁶²⁴ Pro pruské vojáky a následně i historiografii se bitva odehrála 30. srpna a její pojmenování zní Bitva u Nakléřova. Jde samozřejmě o dobu a místo, kdy do bitvy zasáhla pruská vojska generála Kleista. Ustálení na „Bitvu u Chlumce z 29. až 30. srpna“ proběhlo zhruba v druhé polovině 19. století. Vztah k událostem a k pomníkům v prvních letech století následujícího

⁶²³ AM Ústí nad Labem, Fest-Ordnung für die 50jährige Gedächtniss-Feier der Schlacht bei Culm – 1863.

⁶²⁴ Tohoto jevu si všiml již Václav Houfek ve svém článku: HOUFEK, Václav Bitva u Chlumce v roce 1813 a některé její pomníky na Ústecku, *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 20.

je patrný z průběhu a charakteru oslav stého výročí. Zde došlo ke spojení s rakouskou vrstvou paměti, k deformaci a k vytvoření paměti zcela nové, paměti „německé“. Rakušané do té doby dávali přednost dataci z přelomu druhé a třetí zářijové dekády.⁶²⁵ Mnohem větší význam pro ně totiž měla pozdější Nakléřovská srážka. Ke změně dochází zhruba ve stejném období jako na pruské straně. Pro ruské vojáky a dějepiscectví je klíčové datum 29. srpna. Nejčastěji se zde také objevuje pojmenování bitvy „u Chlumce a Přestanova“, neboť právě v bojích o tuto obec vykrvácela značná část elitních gardových jednotek. Toto pojmenování se do Čech vrací spolu s nástupem marxistické historiografie v padesátých letech. Následné ruské vztahy a návraty k bitvě a pomníkům jsou, logicky vyjma pomníku z roku 1835, velmi podobné jako ve francouzském případě. Ovšem stoleté výročí slavné vítězné bitvy mělo v roce 1913 přeci jen trochu odlišnou rezonanci. Kromě oficiálních účastí na slavnostech lipských známe konkrétní příklad festivity, která se sice váže k Chlumci, ovšem odehrála se v Rusku. Dne 31. srpna se na oslavu výročí vítězství v bitvě konala na carské jachtě bohoslužba a na následující hostinu byli pozváni důstojníci pluků bojujících u Chlumce.⁶²⁶ Avšak jakákoli ruská účast na jubilejních slavnostech na Ústecku není oficiálně potvrzena.

Samotné „národní“ pomníky, tj. první tři instalace v chlumeckém okolí z let 1817, 1825 a 1835, pak nabízejí zajímavý vhled do vojenských tradic jednotlivých států, možná i do obecnějších charakterů jednotlivých „národů“. Pruský pomník z roku 1817 je věnován všem padlým bojovníkům bez ohledu na jejich hodnost či společenské postavení. Patří tedy kolektivnímu útvaru, je nejdemokratičtější, a aniž by zdůrazňoval památku nebo čin jednotlivce, je ve své podstatě obdobou anonymity „hrobu neznámého vojína.“⁶²⁷ Pomník tak prozrazuje názor vojenského národa a hodnotí každý výkon počínaje vojevůdcem až po posledního pěšáka.

Ruský pomník je mnohem více aristokratický. Je věnován výhradně elitním gardovým jednotkám. Také on nepřináší žádné individuální prvky, ale je (stejně jako pruský) vystavěn na širším kolektivním základě. Neobsahuje však, a to je nutné zdůraznit,

⁶²⁵ Nejčastěji je uváděno datum 17. září.

⁶²⁶ Oslava stého výročí vítězné bitvy u Chlumu v Rusku, *Pražské noviny* 48, 1913, 1. 10., s. 2.

⁶²⁷ Srov. KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, Hrob Neznámého vojína. Copak si myslíte, že jsem chtěl zdechnout? *Dějiny a Současnost* 27, 2005, č. 2, s. 10, TINKOVÁ, Daniela, Le champ de bataille d'Austerlitz. Deux siècles de mémoire vivante, *Les lieux de mémoire en Europe centrale*, Paris 2009, s. 49–58.

žádné připomenutí řadových jednotek. Prostí ruští vojáci tak doposud nemají u Chlumce žádný „svůj“ pomník, přestože jich zde padlo několik tisíc.

Rakouský pomník je věnován příznačně pouze jedné osobě – tj. velícímu důstojníku, generálovi Colloredo-Mansfeldovi. Jako by se zde zrcadlila jistá aristokratická povýšenost a návyk pevné společenské struktury, tolik typický pro společnost rakouského císařství. Tři velké národní pomníky, tři odlišné vojenské tradice a pojmání paměti a identity.

4.6 Posledních sto let druhého života pomníků a tradice bitvy

Pomníky, které byly společně s bitvou v roce 1913 oslavovány, obzvláště nově postavený Jubilejní pomník v Chlumci, sloužily svému účelu pouhých pět let. Po roce 1918 se situace radikálně změnila. Po rozpadu Rakouska-Uherska se místní německé obyvatelstvo jen těžce smiřovalo se vznikem samostatného československého státu. Právě z řad ústeckých Němců pocházejí nejiniciativnější pokusy o vytvoření provincie Deutsch-Böhmen. Celá oblast byla většinou německá.⁶²⁸ Před rokem 1918 bychom v Chabařovickém okrese našli pouze jedinou českou školu.⁶²⁹ Oproti tomu česká veřejnost z vnitrozemí nevěnovala udržování zdejších monumentů či pěstování chlumecké tradice žádnou pozornost.

K důvodům, které jsou zřejmé ze samé podstaty památek a s nimi spojené nacionálně vyhraněné paměti, se přidává další aspekt, zdánlivě těžko postřehnutelný. Problém tkví v názvu lokality, ve které se bitva odehrála. Pro českou historiografii i širokou veřejnost je název „Chlumec“ již „obsazen“. Bitva z roku 1813 se musí spokojit s místem až daleko za Soběslavovým vítězstvím z roku 1126 či srážkou vojska s bouřícími se sedláky v roce 1775. Navíc se v místech porážky Napoleonových vojsk odehrála pro české historické povědomí důležitější bitva – husitské vítězství nad saskými rytíři z roku 1426, které je někdy též nazýváno bitvou u Ústí nad Labem, či bitvou na Běhání.

Dalším důvodem, proč se ze strany české veřejnosti a státního aparátu na chlumecké pomníky pozapomnělo, je existence mnohem lákavějšího místa paměti napoleonských válek na našem území. Pro mladou Československou republiku byla nejbližším kulturně-vojenským partnerem Francie, a tak není divu, že fenomén bitvy u Slavkova zastínil v tomto směru jakékoli další vzpomínkové akce či vzpomínané události a místa.⁶³⁰

Ve třicátých letech, obzvláště s nástupem nacismu v sousedním Německu, pohasíná iniciativa napoleonských organizací, které byly zmíněny v předcházející kapitole. III. výroční napoleonský kongres v Praze z října roku 1933 se nesetkal s očekávaným zájmem

⁶²⁸ Například poslední zápis v teplické městské knize psaný česky pochází z roku 1639 (URBAN, Jaroslav František, *Potulky Chabařovickem*, Teplice 1925, s. 12).

⁶²⁹ Tamtéž, s. 13.

⁶³⁰ Srov. ŠPATNÝ, Jan, *Tradice bitvy u Slavkova, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 238–258.

veřejnosti.⁶³¹ Velmi podobně skončily i tzv. Napoleonské hry v Teplicích z téhož roku. Ty byly de facto jedinou akcí s účastí jak českých, tak německých hostů a návštěvníků. Ovšem nikterak se neobracely ke zdejším pomníkům. Iniciativa místních nadšenců ohledně zmiňované rekonstrukce chátrajících památek nebyla na hry nijak vázána a dokonce rok konání těchto oprav, tj. 120. výročí bitvy, nebyl zvolen účelově, ale vynutil si jej havarijní stav pomníků.

Posledním předválečným pokusem o oživení zašlých tradic a paměti chlumecké bitvy měla být plánovaná oslava v Lounech z května 1939. Louny byly onoho válečného léta roku 1813 místem, kam se nejen svázelo velké množství raněných, ale sloužily také jako přechodné sídlo tří spojeneckých panovníků. V rámci oslav měl být na místě, kde je pochováno údajně na 800 zemřelých vojáků, postaven pomník. Šlo o opětovnou instalaci litinového kříže uprostřed pohřebiště. Celý lounský podnik však musel být „vzhledem ke změněným poměrům“ odložen na neurčito.⁶³²

Válečné poměry se na Ústecku nikterak nelišily od poměrů panujících v ostatních částech odstoupeného území. Blížící se výročí bitvy u Chlumce inspirovalo několik autorů a přispěvatelů do krajanských časopisů „*Beiträge*“ k sepsání několika článků.⁶³³ Jejich kvalita kolísá a z velké části jde o práce opírající se o starší dochované spisy. K velké vzpomínkové akci plánované na rok 1943 již nedošlo. Nacistická mašinérie se počala zadržávat a armáda i společnost měly jiné priority.

Nejvýraznější přerыв v průběhu druhého života chlumeckých pomníků a v genezi jejich paměti znamenal rok 1945. Odsunem německého etnika z pohraniční oblasti odchází i paměť, kterou zdejší obyvatelé na pomníky delegovali. Odcházejí i pocity německého nacionalismu a vlastenectví, které při ritualizovaném opakování byly do pomníků vkládány. Tím se monumenty udržovaly „při životě“ a takto, reprezentujíc ony pocity ve své kamenné velikosti, je vracely obyvatelům zpět.

⁶³¹ Srov. PYLLMAJER, V., Vrcholné údobí činnosti napoleonských společností v českých zemích, *Sborník Napoleon 1995*, Brno – Slavkov 1995, s. 18–19.

⁶³² VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000, s. 46.

⁶³³ Nejvýznamnějším počinem je článek Waltra Hermanna, který se pokusil zmapovat vývoj i současný stav jednotlivých chlumeckých pomníků (HERMANN, Walter, *Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 151–180).

V poválečné historii Chlumce a okolních obcí se nejzřetelněji odráží vliv povrchové těžby hnědého uhlí.⁶³⁴ V jistém smyslu pomníky uchránil fakt, že se bitvy účastnila také ruská vojska. Tradice carské armády si tak našla cestičku i do duší důstojnických kádrů sovětských osvoboditelů. Ovšem následných 40 let druhého života chlumeckých pomníků by nejlépe vystihovalo slovo „bezčasí“, neboť sice nebyly nikterak cíleně či oficiálně ničeny, ovšem na druhou stranu se neobjevovaly žádné náznaky o „reinkarnaci“ paměti nebo tradice. Výjimkou jsou pokusy MNV o rekonstrukce nutně chátrajících památek.

V době porevoluční, tj. po roce 1989, se situace začíná měnit. V oblasti vznikají první občanské spolky. V roce 1992 byla na spojnici pomníků otevřena naučná stezka s tabulemi, mapou a popisky. Vzniklý spolek vojenské historie, který si dal na štít tradici 42. pěšího pluku Erbech,⁶³⁵ se stará o propagaci a provádí drobné rekonstrukce na významné výroční dny. U většiny pomníků také probíhají pietní akty. V současné době toto uskupení obdrželo finanční grant, z jehož zdrojů bude financován nový průvodce, mapy, popisky a značené cyklotrasy. Zainteresané obce také vytipují restaurační zařízení, která budou označena napoleonskými praporce, budou mít k dispozici své pohlednice s vojáky a příležitostné razítka do cestovního pasu.⁶³⁶ Od samého počátku pěstuje spolek družbu s obdobnými sdruženími ze sousedního Saska. V Německé spolkové republice je v současnosti fenomén militárního vzpomínání značně utlumován. S výjimkou vzpomínkových akcí u Lipska, která se svým charakterem snaží co nejvíce přiblížit pietní a mírové myšlenky, je současná německá společnost k vojenské tradici značně skeptická. Trauma světové války tak nutí německé historické spolky, aby svoje aktivity rozvíjely v podobě zahraničních kontaktů. Z podstaty věci je charakter těchto akcí multikulturní, multinacionální. Hledá v pamětech bitev a jejich pomníků to, co je společné a nadčasové.⁶³⁷ Pomníky tak jsou na přelomu století chápány spíše jako mementa a varování budoucím generacím, než jako místa vzpomínek na slavná vítězství a na hrdinné předky.

⁶³⁴ KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova*, Praha b. d., s. 5.

⁶³⁵ Tento pluk, jehož verbovací okres se nacházel v Čechách, konkrétně na Chebsku, byl součástí u Chlumce bojující divize generála Colloredo-Mansfelda.

⁶³⁶ Srov. KAISER, Vladimír, Zpráva o činnosti archivu města Ústí nad Labem za rok 2000, *Příspěvky k ústecké vlastivědě*, 2001, č. 2, s. 47–50.

⁶³⁷ Po pádu železné opony a nastupujících vlivů evropské integrace v oblastech východní Evropy se zájem badatelů a politiků obrátil k problematice odlišnosti paměti obyvatel starého kontinentu, kteří musí žít pohromadě navzdory tomu, co se mezi nimi v minulosti stalo, a hledají tak způsoby usmíření dávných konfliktů (ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická sociologie*, 2010, č. 1, s. 10).

5. Chlum – „Utlučem je čepicema...“

5.1 Úvod a bibliografie k tématu

Při heuristické analýze pamenu a sekundární literatury k podkapitole se vyjeví zarážející skutečnost, která je zjevná obzvláště v porovnání s ostatními okruhy. Je patrná a obtížně vysvětlitelná diskrepance mezi souborem textů, které se věnují tematice válečného ražení z roku 1866, případně bitvy u Hradce Králové⁶³⁸ a textů, jejichž hlavním námětem jsou památky na ony události.⁶³⁹ Přestože památek v podobě pomníků, pomníčků a křížů nad hromadnými hroby je množství přesahující zbývající okruhy, prameny a literatura k nim jsou velmi skromné. Oproti tomu bude stejně jako v předcházejících případech nutné omezit rozsah děl a pramenů k tažení pouze na ty tituly, využitelné alespoň v minimální míře k recepci událostí, k přesahu do pomníkové tematiky či k ilustraci momentů zásadních pro text.⁶⁴⁰ Třetí velkou skupinou zdrojů jsou materiály vztahující se ke „Komitétu“ – organizaci, která více než 130 let pečuje o památky na bojišti, stojí za vznikem Baterie mrtvých a je s ní neodmyslitelně spjata.⁶⁴¹

⁶³⁸ Ze starších českých prací bylo použito: CHAURA, Edmund, *Válka Prusko-Rakouská r. 1866*, Brno 1903; JEDLIČKA, Otakar, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*, díl druhý, Pardubice 1883; KUDR, Karel, *Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě*, Praha 1936; HELLER, Servác, *Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky*, Praha 1896; SABINA, Karel, *Kronika války Prusko-Italsko-Rakouské*, Praha 1868; URBAN, Otto, *Vzpomínka na Hradec Králové*, Praha 1986; VOLNÝ, Pavel, *Bitva u Hradce Králové dle autentických pramenů*, Hradec Králové 1891. Zmíněné práce sice až na výjimky neobsahují původní pramennou recepci, přesto je jich využíváno, převážně pro reflexi českého dobového vnímání válečného roku 1866. Ovšem nejzákladnější prací k tematice je obsáhlé a pramenně kvalitně podložené dílo BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha, Litomyšl 2005.

⁶³⁹ BRŮHA, Jan – DVOŘÁK, Jaroslav – POLÁČEK, Bohumil – VYCPÁLEK, Miroslav, *Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866*, Hradec Králové 1996; *Kamenné zprávy z bojiště*, Praha 1991; MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009; SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936; TANEČEK, Luděk, *Memento 1866*, Hradec Králové 2001.

⁶⁴⁰ Ze záplavy německojazyčných textů bylo použito jen několik pro ilustrativní účely, a sice: FONTANA, Theodor, *Der deutsche Krieg von 1866*, Berlin 1870; FRIEDJUNG, Heinrich, *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866*, Stuttgart, Berlin 1907–1908 a HEIDRICH, Ernst, *Der Kampf um den "Svibwald" am 3. Juli 1866*, Sadová 1902. Detailní a vyčerpávající pozitivistické práce k polnímu tažení, plukovní dějiny a podobné texty naprosto nereflektují paměťotvorný moment událostí a pro disertační práci nejsou relevantní. Jejich částečné soupisy viz poznámky č. ??? až ???

⁶⁴¹ Zde je kromě níže zmíněných pramenů zásadní výroční publikace s názvem *Komitét 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003.

Předně je ve výčtu využitých materiálů nutné uvést existující tematické bibliografické soupisy. Je jich hned několik. Asi nejúplnější přináší Jarmila Kočárníková v roce 1966.⁶⁴² Sté výročí bitvy⁶⁴³ inspirovalo k sespání bibliografického soupisu také Josefa Polišenského⁶⁴⁴ a Ladislava Vacinu.⁶⁴⁵ O Dva roky později vychází bibliografie neúnavného badatele a jedné z klíčových osobností „Komitétu“ Josefa Simona, zeditovaná pracovníky Krajského muzea v Hradci Králové.⁶⁴⁶ Poslední dvě bibliografie jsou také soupisem amatérských badatelů, v roce 1996 vydal Zdeněk Jánský osobní bibliografii Bohuslava Peterky a nejaktuálněji se o bibliografický soupis pokusil roku 2004 Miroslav Vycpálek.⁶⁴⁷ Mnohem obtížnější je otázka komplementace pramenů. V roce stého výročí publikovala Eva Boháčková soupis materiálů k prusko-rakouské válce ve fondech VHA, nicméně pro účely disertace jsou tyto archiválie v podstatě nevyužitelné.⁶⁴⁸ Jedinou výjimku zde tvoří fond Ústředního spolku pro udržování válečných pomníků z r. 1866 v Čechách. Bohužel mají i tyto informace v podstatě ráz druhotný, neboť, jak bude později popsáno, klíčovější je podřízená organizace, tj. hradecký „Komitét“. Jeho spisy se však nedochovaly. Proto je musí suplovat rukopisy či ústní vyprávění členů. Doplňující informace byly využity ze SOkA v Hradci Králové, konkrétně fondu Obecního úřadu Máslojedy, kde se nachází popis vzniku „Komitétu“ a z fondů ABS pro přehled potírání činnosti organizace v letech po roce 1945.

⁶⁴² KOČÁRNÍKOVÁ, Jarmila, Prusko-rakouská válka – výběrová bibliografie, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 492–558.

⁶⁴³ V tomto roce také vyšly následující texty, ze kterých bylo čerpáno: KUBSKÝ, Gustav, Polní tažení v Čechách v r. 1866, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 620–657; MUDRA, Miroslav, *Válka 1866*, Hradec Králové 1966; SVATONĚ, Sáva, K stému výročí prusko-rakouské války, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 3, s. 337–355.

⁶⁴⁴ Ve skutečnosti se jedná o recenzi na knihu Adama Eandruszky Schicksalsjahr 1866 (POLIŠENSKÝ, Josef, *Literatura o válce roku 1866, práce k 100. výročí*, *Český časopis historický* 16, 1968, č. 1, s. 64–66).

⁶⁴⁵ Ten ovšem omezil soupis na tituly z fondů Univerzitní knihovny a Městské knihovny v Praze a fondů Státní vědecké knihovny, Krajského muzea a okresního archivu v Hradci Králové (LACINA, Vladislav, *Prusko-rakouská válka roku 1866 a bitva u Hradce Králové*, Hradec Králové 1966).

⁶⁴⁶ SIMON, Josef – DOUBRAVA, Aleš, *Válka 1866. Výběrová regionální bibliografie*, Hradec Králové 1968.

⁶⁴⁷ JÁNSKÝ, Zdeněk, *Osobní bibliografie Bohuslava Sobotky, Stopami dějin Náchodska 2 – Válka 1866 na Náchodsku*, Náchod 1996, s. 321–324; VYCPÁLEK, Miroslav, *Válka roku 1866. Velká bibliografie*, rukopis.

⁶⁴⁸ BOHÁČKOVÁ, Eva, Prusko-rakouská válka ve fondech Vojenského historického archivu, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 6, s. 940–967.

Nenahraditelným zdrojem je v tomto ohledu spolkový (komitétní) časopis vydávaný po roce 1989 pod názvem *Bellum 1866*.⁶⁴⁹ Texty autorů, kteří mohli se zaniklými spolkovými archivními materiály pracovat, případně přetisky vyprávění a rukopisů staršího data nahrazují chybějící prameny. Časopis *Bellum 1866* hraje v tomto smyslu podobnou roli jako Časopis ČSNS v kapitole o Mohyle míru, patrně ještě ve větším měřítku. Pro starší období bylo využito periodikum *Ratibor*,⁶⁵⁰ ve kterém byly otiskovány zprávy v souvislosti s prvními roky existence organizace zabývající se péčí o pomníky na královéhradeckém bojišti. *Bellum 1866* a *Ratibor* tak tvoří, vyjma několika titulů k ilustračním účelům⁶⁵¹, hlavní pramennou základnu stran periodického tisku.

Z vydaných pramenů je předně nutné jmenovat texty, které pocházejí z „komitétní“ činnosti. Z každoročně vydávaných zpráv byly využity ty, jež reflektují vznik a obecně existenci pomníku Groebenovy baterie.⁶⁵² Vedle nich se dochovaly dva texty,⁶⁵³ které explicitně pojednávají o baterii mrtvých, potažmo Baterii mrtvých.⁶⁵⁴

Jen málokterý z pomníků nacházejících se na bojišti u Hradce Králové nebo na jiných bojištích z války roku 1866 působí natolik soliterně, že by mu byla věnována monografie či dokonce článek. Pověstnou výjimkou je právě Baterie mrtvých. V roce 2002 vydal Zdeněk Jánský brožuru, v níž shrnul výsledky svého několikaletého bádání a využil nikdy nepublikované materiály amatérského badatele a znalce tematiky války z roku 1866 Bohuslava Peterky.⁶⁵⁵ V roce 2013 byla u příležitosti 120. výročí výstavby pomníku Jánského brožura vydána znovu, tentokrát rozšířena o texty dalších autorů. Přestože je Jánského text

⁶⁴⁹ První dva ročníky vyšly pod názvem „Bulletin 1866“.

⁶⁵⁰ Jeho zakladatelem a prvním vydavatelem byl Pavel Albieri (1861–1901), což byl literární pseudonym pro jaroměřského rodáka Jana Mucka. Bibliografii války 1866 obohatil svými dvěma prózami: ALBIERI, Pavel, 1866. *Vojenské novelly ze sedmidenního tažení*, Praha 1882; ALBIERI, Pavel, *Utíkejte, prajzi jdou! Příhody „jednoho ženicha“ na útěku v roce 1866*, Praha 1894.

⁶⁵¹ Byly využity listy: *Česká svoboda*, *Das Ausland*, *Das Vaterland*, *Deutsche Volksblatt*, *Die Presse*, *Militär-Zeitung*, *Národní listy*, *Národní politika*, *Neue Freie Presse*, *Obnova*, *Pochodeň*, *Volné směry*, *Wiener Zeitung* a *Zlatá Praha*.

⁶⁵² *Výroční zpráva Komitétu pro udržování pomníků na bojišti Královéhradeckém za správní rok 1898 vzhledem k 10letému trvání spolku podaná výroční valné hromadě dne 25. března 1899 v Hoříňovsi*, b. d., b. m.; *Jahres-bericht erstattet in der General-Versammlung des Centralvereines zur Erhaltung der Kriegerdenkmale vom Jahre 1866 in Böhmen zu Königgrätz*, Hradec Králové 1894.

⁶⁵³ *Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa*, Wien 1893; *Archivalische Erhebung über die „Batterie der Toten“ von 1866*, Wien 1914.

⁶⁵⁴ V následujícím textu bude takto odlišena situace, kdy je míněna vlastní jednotka či fenomén, oproti případům, které budou popisovat pomník, ten bude psán výhradně s velkým počátečním písmenem.

⁶⁵⁵ JÁNSKÝ, Zdeněk, *Baterie mrtvých u Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2005.

na první pohled materiálů vyčerpávající a snaží se zmínit všechna dílčí témata, která se fenoménu baterie či Baterie mrtvých přibližují, je právě v této skutečnosti skryt zásadní nedostatek práce, opírající se o starší texty dílčích problematik.⁶⁵⁶ K osobě vrchního velitele oddílu se nabízí nejstarší z textů, publikovaný již v roce 1866,⁶⁵⁷ prosopografickou metodou jsou zpracovány osudy jednotlivých členů baterie v kratším článku Jaroslava Dvořáka,⁶⁵⁸ stejně jako byla již několikrát tematizována otázka rakouského dělostřelectva,⁶⁵⁹ naproti tomu rozšířit téma o problematiku výtvarného ztvárnění je Jánského vlastní inspirativní přínos. Trochu stranou stojí umělecké ztvárnění pomníku, jeho symbolický jazyk a osoba autora. Ovšem zdařilé texty Petra Glásera,⁶⁶⁰ které byly již využity v kapitole o Křečhoři, nahrazují chybějící primární prameny měrou vrchovatou. Jak již bylo uvedeno, archiválie královehradeckého spolku byly ztraceny a s nimi i korespondence Václava Weinzettla, autora pomníku s Janem Nepomukem Steinským, otcem-zakladatelem⁶⁶¹ myšlenky ochrany památek na královehradeckém bojišti. Tato myšlenka by nám pomohla s dešifrováním jednotlivých částí pomníku a jejich symbolického významu, podobně jako korespondence Aloise Slováka s Josefem Fantou v případě Mohyly míru.

⁶⁵⁶ Srov. KESSLER, Vojtěch, Baterie mrtvých – Inventura jednoho fenoménu, *Bellum 1866* 22, 2013, č. 2, s. 87–109.

⁶⁵⁷ August von der Gröben, k. k. Hauptmann im 8. Artillerie-Regiment, gefallen in der Schlacht bei Königgrätz, am 3. Juli 1866, *Österr. milit. Zeitschrift* 7, 1866, Bd. 4, s. 280–282.

⁶⁵⁸ DVOŘÁK, Jaroslav, Groebenova baterie mrtvých – legenda versus fakta, *Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 13–26. K tomu též: V baterii mrtvých. Co vypravuje na živě pozůstalý ná předník jízdní baterie 7VIII, Matyáš Weinhardt o válce roku 1866, *Vojenský přítel*, Praha 1906, s. 71–72; SOBIČKA, Jiří, Slavná baterie, *Vojenský kalendář* XII, 1915, s. 74–76.

⁶⁵⁹ Naše dělostřelectvo u Hradce Králové, *Vojenský přítel*, Praha 1909, s. 59–50; BENEŠ, Ctirad, *Zbraně v prusko-rakouské válce r. 1866*, Pardubice 1966; KRALICKÝ, Vladimír, *Salvy duní*, Praha 1979 či TUHÝ, Bohumír, *Armády Rakouska, Saska a Pruska. Organizace, výzbroj a výstroj ve válce roku 1866*, Ostrava 1968.

⁶⁶⁰ GLÁSER, Petr, Václav Weinzettl, architekt vojenských pomníků (1862–1930), *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 935–955; GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 184–205.

⁶⁶¹ O biografii Jana Nepomuka Steinského se pokusil výše zmiňovaný Jaroslav Dvořák (DVOŘÁK, Jaroslav, *Jan Nepomuk Steinský otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011).

5.2 Válka „bratrů s bratry“

„Největší dvě sokyně mezi velmocemi evropskými Prusko a Rakousko stojí zase jednou se zařatými pěstmí proti sobě.“⁶⁶²

Líčení vývoje mezinárodně-politických vztahů mezi Pruským královstvím a Rakouským císařstvím – přinejmenším od roku 1815, kdy obě země vytvořily stabilní svorníky Německého spolku, do roku 1866, kdy došlo k vyřešení dlouhodobě bobtnajícího problému ohledně mocenského ovládnutí „německého prostoru“ – překračuje rámec disertační práce. Onen „sňatek z rozumu“ trvající celé půlstoletí, lemovaný a determinovaný všemi klíčovými sociálními, politickými, ideovými a hospodářskými siločarami své doby a prostoru, dostal povážlivou trhlinu v roce 1862. Tehdy jmenoval pruský král Vilém I. Otto von Bismarcka ministerským předsedou a současně i ministrem zahraničí. V jeho politických koncepcích mělo vytlačení Rakouska z Německého spolku a převzetí jeho vůdčí role Pruskem konkrétní obrysy. Po intermezzu v podobě společného vyřešení šlesvicko-holštýnského problému se vztahy mezi oběma státy opět přiosřily a na jaře roku 1866 se zdál přízrak války již velmi reálný.⁶⁶³

A tak se stalo, že *„největší dvě sokyně mezi velmocemi evropskými Prusko a Rakousko stojí zase jednou se zařatými pěstmí proti sobě. ...A přece zdá se, že z toho mraku nebude déšť a že všechny ty válečné výhružky a pověsti, které jako ptáci před bouří v úředních organech berlínských a vídeňských poletují, všechno to na kvap uspořádané mobilisování vojska pruského nejsou nic než plané demonstrace a strašáky na slepo“⁶⁶⁴* Ač se v zájmu uklidnění napětí objevovala oficiální dementi,

⁶⁶² *Národní listy* 6, 1866, č. 69, 11. 3., s. 1.

⁶⁶³ V roce 1864 vystoupili společně Rakousko a Prusko proti Dánsku, které se po prohrané válce muselo vzdát ve prospěch obou zemí Holštýnska a Šlesvicka. Vítězové se sice dohodli na společné správě obou území, ale již na jaře následujícího roku se spory mezi tamními rakouskými a pruskými správními úřady natolik vyostřily, že hrozilo vypuknutí válečného konfliktu. Ten byl odvrácen tzv. gastýnskou smlouvou ze srpna roku 1865. Pruský ministerský předseda ji ovšem považoval již od počátku za prozatímní a počítal s ní spíše jako se zdrojem další eskalace napětí. Mezitím prokázal své vynikající diplomatické schopnosti, když zajistil Prusku neutralitu a uzavřel spojenečství s Itálií, kterou zlákala vidina zisku Benátska.

⁶⁶⁴ *Národní listy* 6, 1866, č. 69, 11. 3., s. 1.

nikdo nemohl popřít, že se v Rakousku „cosi“ připravuje.⁶⁶⁵ Jasno začalo být už 14. června, kdy vyhlásilo Prusko válku Rakousku a všem jeho spojencům. Den nato se k obdobnému kroku odhodlala i Itálie. Události pak nabraly rychlý spád a po bleskové okupaci Saska – všimněme si paralel s rokem 1757, resp. 1756 – vyrazily rakouské armádní sbory soustředěné pod vedením polního zbrojmistra Ludwiga von Benedek⁶⁶⁶ z okolí Olomouce do Čech.

Tou dobou již probíhaly bojové operace na jižním bojišti proti pruskému spojení – Itálii. Stotisícová italská armáda byla poražena rakouským vojskem v čele s arcivévodou Albrechtem dne 24. června v bitvě u Custozzy, přičemž byla natolik otřesena, že se do konce války nezmohla na jakýkoli ofenzivní postup. Bylo zřejmé, že rozhodnutí padne na severu. Do Čech postupující pruská armáda byla rozčleněna na 3 samostatně operující celky, tzv. I. pruskou armádu na čele s princem Bedřichem Karlem, která překročila hranice od Zhořelce, II. pruskou armádu pod vedením korunního prince Bedřicha Viléma, která postupovala ze Slezska a Labskou armádu pod vedením generála Karla Herwartha von Bittenfeld, která byla před útokem do Čech koncentrovaná v okolí Torgavy. Měl být realizován plán náčelníka pruského generálního štábu generála Helmuta von Moltke, dle kterého se měly samostatně postupující části koncentrovat v kulminačním bodě, za který byl označen Jičín. Naproti tomu Benedekův plán spočíval v co možná nejrychlejším přesunu, zadržení II. pruské armády v pohraničních soutěskách a útoku přesilou většiny sborů na I. a Labskou armádu zhruba v prostoru Jičína.

K první větší srážce došlo dne 26. června u Kuřích Vod. Už v tomto boji se projevila pro rakouské prapory nepříjemná skutečnost, která bude provázet celé tažení, tj. mnohonásobně vyšší ztráty na rakouské straně. Ve všech bojích byl udržován děsivý poměr téměř 5:1. Následovaly další marné pokusy zadržet pruskou přesilu (např. v bitvě u Podolí), načež dne 27. dubna zaznamenali Rakušané první a současně jediné dílčí vítězství ve válce, a sice vítězství X. sboru podmaršálka Ludwiga von Gablenz nad I. pruským sborem generála Adolfa von Bonin. Ovšem i v tomto vítězném boji, který nebyl strategicky využit, měli Rakušané obvyklé ztráty, velikosti pětinasobku ztrát pruských.⁶⁶⁷ Po prohraných bitvách u

⁶⁶⁵ Tak například Arnošt Heidrich vzpomíná, jak ke klidu nepřidala ani vyhláška, dle které se měli studenti odebrat ke každoročním letním prázdninám již 10. června a nikoli 31. července, jak bývalo obvyklé (HEIDRICH, Arnošt, *Vzpomínky z roku 1866*, *Osvěta lidu* 23, 1920, č. 44, 31. 7., s. 2).

⁶⁶⁶ Viz např.: ALTER, Wilhelm, *Feldzeugmeister Benedek und der Feldzug der k. k. Nordarmee 1866*, Berlin 1912.

⁶⁶⁷ *Gablenz – trutnovská legenda*, Trutnov 2005.

Náchoda, Rubínovic a Rokytníka a zejména u České Skalice bylo zřejmé, že se nepodaří splnit ani prvotní předpoklad Benedekova plánu, tj. udržet „mimo hru“ II. pruskou armádu. Ta si nezadržitelně prorážela cestu do Čech a decimovala jeden rakouský sbor za druhým, které byly proti ní zcela nekoordinovaně vysílány ad hoc. Že je nereálná i ta část plánu, která předpokládala zadržení I. a Labské armády do okamžiku, než dojde ke koncentraci rakouských sil, se ukázalo po porážce u Mnichova Hradiště 28. června a zejména po zmatené a velmi krvavé bitvě u Jičina následujícího dne.

Po těchto katastrofálních neúspěších propadl skepsi samotný Benedek. Rakouské prořídle sbory se shromažďovaly v okolí Dubence (obec jižně od Dvora Králové) a jejich vrchní velitel rezignovaně zaslal do Vídně telegram s žádostí o uzavření míru. Císař odpověděl často citovanou zprávou, zakončenou památnou větou: „*Což byla svedena bitva?*“, která dodala vrchnímu veliteli Severní armády novou sílu, odvahu a motivaci.⁶⁶⁸ Plánem byla nyní obranná generální bitva. Dne 1. července byl zahájen postup rakouské armády od Dubence k pevnosti Hradec Králové.⁶⁶⁹ Na západ od ní mělo dojít k rozhodujícímu střetnutí.

K němu došlo dne 3. července, kdy se na bojišti střetly de facto všechny dostupné síly obou stran. Téměř půl miliónu vojáků obou stran se tu na výšinách západně u východočeské metropole utkalo v druhé největší bitvě 19. století. Obranné postavení Rakušanů slavilo dílčí úspěchy do chvíle, než se svévolným opuštěním pozic II. a IV. sboru směrem k lesu Svíb zhroutil severní část obranné podkovy. Tímto prostorem pak do rakouského centra na vrcholku Chlum vtrhl předvoj 2. pruské armády korunního prince Bedřicha Viléma. Přes zoufalé pokusy o znovudobytí středobodu obrany nebylo za tohoto stavu další pokračování

⁶⁶⁸ Ve skutečnosti si vrchní velitel a panovník vyměnili dne 1. července zprávy čtyři. Na císařovu depeši (č. 3016), kterou do Hradce Králové donesl císařův pobočník podplukovník svob. pán Beck a která byla projevem důvěry vůči polnímu zbrojmistrovi, odpověděl Benedek naléhavým telegramem s prosbou o uzavření míru. Na něj přišla výše citovaná odpověď (telegram č. 3020) s jasným negativním postojem k ukončení války za daných okolností. Na tuto zprávu zareagoval Benedek ještě tentýž den večer rozsáhlým telegramem, který značil jistý optimismus a rozpracovával další kroky vrchního velitele severní armády. Poté ještě došlo na císařův příkaz k odvolání tří velitelů (a sice šéfa generálního štábu podmaršálka barona Heniksteina, šéfa operační kanceláře generálního štábu generálmajora Krismaniče a velitele I. sboru generála jízdy hraběte Clam-Gallase). (Viz URBAN, Otto, *Vzpomínka na Hradec Králové*, Praha 1986, s. 228–233; CHAURA, Edmund, *Válka Prusko-Rakouská r. 1866*, Brno 1903, s. 89–90).

⁶⁶⁹ Zvolené postavení s centrem na vrchu Chlum nebylo nejideálnější. Nabízely se vhodnější lokality, a sice v prostorách kolem Pardubic, či na levém břehu Labe u Smiřic. Srov. JEDLIČKA, Otakar, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*, díl druhý, Pardubice 1883, s. 14–15.

v bitvě pro rakouské svazky možné. Jednotlivé pluky, brigády i celé sbory se dávaly na ústup, jenž přecházel ve zmatený útěk směrem k hradecké pevnosti.

Absolutní vítězství pruských vojsk znamenalo definitivní konec nadějí na úspěch císařských zbraní ve válce. Ztráty v bitvě byly opravdu děsivé. Zarážející je obzvláště nepoměr ztrát obou stran, který sice zapadá do průměru celé války, přesto je sám o sobě velmi neobvyklý. Úhrnem bylo z dalšího boje vyřazeno na rakousko-saské straně celkem 1372 důstojníků, 42 988 mužů (z toho bylo cca 6 000 mrtvých a 8 500 zraněných) a na 6140 koní. Oproti tomu Prusové po bitvě odepsali ze stavu 360 důstojníků, 8812 mužů (z toho mrtvých 1935) a „jen“ 939 koní.⁶⁷⁰ Celkem v bitvě zemřelo přibližně 8 000 mužů, přičemž musíme k tomuto počtu přičíst další, kteří umírali později buď přímo na bojišti, nebo v jeho okolí v následujících dnech na svá zranění. A těch také nebyl právě malý počet.⁶⁷¹ Protože Rakousko nebylo v té době ještě členem Ženevské konvence Červeného kříže, museli být rakouští lékaři odvoláni z bojiště, aby se vyhnuli případnému zajetí. Pruští lékaři tak zůstali na bojišti sami a přes sebelepší vůli nemohli zajistit dostatečnou péči ohromné mase raněných. Značná část rakouských raněných vojáků na bojišti vykrvácela a umírala ještě i několik hodin a dokonce i dny po bitvě.

Morálně a fyzicky zdecimované rakouské svazky ustupovaly směrem na Olomouc, resp. Vídeň, Pruská vojska obsadila značnou část Čech, včetně Prahy⁶⁷² a Františku Josefovi nezbylo nic jiného než svolit k vyjednávání o míru, který byl nakonec podepsán právě v hlavním městě obsazeného království, v hotelu „Modrá hvězda“⁶⁷³ v Praze dne 23. srpna.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ Sumář ztrát bývá velmi často doplňkem literatury k bitvě. Je jím zdůrazněna absurdita bitvy a hlavně onen pro rakouské zbraně katastrofální nepoměr ztrát. Viz např.: JEDLIČKA, Otakar, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*, díl druhý, Pardubice 1883, s. 102–103; SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936, s. 56; přehledné tabulky viz BERNDT, Otto, *Die Zahl im Kriege. Statistische Daten aus der neueren Kriegsgeschichte in graphischer Darstellung*, Wien 1897, s. 64, či *Verzeichniss der von der operirenden Süd und Nord- Armee im Jahre 1866 gefallenden, verwundeten und vermissten Mannschaft*, Wien 1867; *Verlustlisten der österr. Süd- und Nordarmee im Feldzuge vom Jahre 1866*, III. Hefte: *Die Nordarmee*, Prag 1866.

⁶⁷¹ K otázce zdravotní péče po bitvě u Hradce Králové viz WONDRÁK, Eduard, *Krev smyly deště: osudy a utrpení roku 1866*, Hradec Králová 1989.

⁶⁷² Viz např.: KALECKÁ, Karolína, *Reflexe války 1866 v Čechách v městském prostředí na příkladu Prahy*, bakalářská práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, Praha 2012. Zajímavým pramenem jsou fejetony Jana Nerudy z doby pruské okupace Prahy (NERUDA, Jan, *Válečný rok 1866, Dílo Jana Nerudy*, sv. XIV, Praha 1924).

⁶⁷³ SVATOŇ, Sáva, K stému výročí prusko-rakouské války, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 3, s. 354.

Základní data a kontury války roku 1866 byly s ohledem na rozsah práce značně zjednodušeny a kráceny. Množství dostupné literatury k tématu je zmíněno v úvodu a není důvod ho na tomto místě podrobněji rozpracovávat.

⁶⁷⁴ Zprostředkovatelem přeběžného mírového návrhu, který byl nakonec jen s malými úpravami schválen, byl francouzský císař Napoleon. Celkem se jednalo o 6 bodů: 1) Celistvost Rakouska až na Benátsko bude zachována, 2) Rakousko uznává rozpuštění Německého spolku a nemá námitek proti nové organizaci německého prostoru, 3) Prusko utvoří spolek všech německých států severně od Mohanu, 4) Německým státům na jižní straně Mohanu se ponechává na vůli, aby vytvořily jihoněmecký spolek s mezinárodní nezávislostí, 5) Šlesvik a Holštýn se připojí k Prusku, 6) Rakousko a jeho spojenci zaplatí Prusku část válečných nákladů.

5.3 Baterie mrtvých poprvé

5.3.1 Baterie mrtvých I. – tradice bitvy

„Národ český, tato přirozená bašta na nejkrajnější hranici Slovanstva proti cizí záplavě, vydán býti má na pospas německým hltounům, kteří by nejraději už celé království poklopili pruským šišákem.“⁶⁷⁵

V úvodu své brožury věnované Baterii mrtvých Zdeněk Jánský píše: *„V dávné i nedávné minulosti byl již několikrát popsán poslední boj snad nejslavnější dělostřelecké baterie války roku 1866“*.⁶⁷⁶ Má nepochybně pravdu. Hrdinný boj rakouských dělostřelců na pláni před Chlumem je typickým příkladem instrumentalizované události. Tvoří jednu stranu rámce příběhu o válce roku 1866 a o bitvě u Hradce Králové. Ten je reprodukován mezi dvěma mantinely, tvořenými na jedné straně ideou fatálních chyb neschopného a bezohledného rakouského velení a na straně druhé ukázkami neuvěřitelné odvahy a vojenské cti navzdory prvně jmenovanému.⁶⁷⁷ S ohledem na kataklyzmatický výsledek bitvy převážil v českém historickém povědomí důraz na onen první mantinel, nejvýstižněji konkretizovaný v boji o svíbský les.⁶⁷⁸ V závěsu za nepřehledným masakrem v lesním porostu pak stojí útok záložních sborů na obsazenou chlumeckou výšinu tzv. Úvozem mrtvých.

⁶⁷⁵ CHAURA, Edmund, *Válka Prusko-Rakouská r. 1866*, Brno 1903, s. 2.

⁶⁷⁶ JÁNSKÝ, Zdeněk, *Baterie mrtvých u Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2005.

⁶⁷⁷ Jak však poznamenává „očitý svědek v rakouském táboře“, který na bitvu, coby nezajímavý, pohlížel přeci jen s jistým nadhledem, byla odvaha a statečnost rakouských vojáků někdy spíše na škodu: *„Jest trapné, kárati přílišnou chrabrost, přece však dlužno zde zmíniti, že vojsko rakouské z pravidla vydávalo se příliš v nebezpečí, mohouc v dané chvíli ss stejným užitkem chrániti se, a pohrdalo skoro napařád úkrytem, jež poskytuje výhodnější postavení v nerovnosetch půdy, v příkopech atd. Zdálo se, že všady usiluje dostati se na nepřitele, aby pracovalo pažbou a bodákem. Odtud vzniklo zbytečné plýtvání lidskými životy, kdežto Prusové pálili, pokud možno z úkrytů: z lesů, domů a pruhlubenin...“* (Viz VOLNÝ, Pavel, *Bitva u Hradce Králové dle autentických pramenů*, Hradec Králové 1891, s. 57; či také CHAURA, Edmund, *Válka Prusko-Rakouská r. 1866*, Brno 1903, s. 107).

⁶⁷⁸ Nejdetačněji je boj ve svíbském lese, případně jeho jednotlivé dílčí fáze popsán ve výše zmiňované práci zasloužilého člena Komitétu Arnošta Heidricha, resp. v její původní rozsáhlejší německé verzi: HEIDRICH, Ernst, *Der Kampf um den "Svibwald" am 3. Juli 1866*, Sadová 1902.

Druhý mantinel je také, jako onen první, reprezentován dvěma výraznými motivy, a sice Baterií mrtvých a hrdinným bojem jezdeckta u Střezetic. V obou případech se jednalo o hrdinský čin hodný následování. Vlastní sebeobětování při vědomí záchrany kamarádů ve zbrani muselo armádním špičkám habsburské monarchie rezonovat. Je proto s podivem, že nebyl vydán sebemenší podnět „shora“, aby byla tradice těchto dvou dílčích fází bitvy pěstována. Někdo by mohl namítnout, že vyznamenání setníka van der Groebena post mortem rytířským křížem řádu Marie Terezie⁶⁷⁹ je dostatečné ukotvení ve vojenské tradici, obzvláště v kontextu celého tažení,⁶⁸⁰ nicméně díky inflaci tohoto vyznamenání a také díky záři aury bitvy u Hradce Králové, největšího a nejkrvavějšího střetnutí na našem území a druhé největší bitvy 19. století, se tento prvek vytrácí ze scény. Porovnáme-li například snahu Vídně o instalaci obřích pomníků bitvy u Chlumce z roku 1813⁶⁸¹ a de facto apatii k místům, jakým je návrší u Chlumu, Střezetice, či Úvoz mrtvých, je tato diference natolik zřejmá, že není omluvitelná ani rozdílným výsledkem obou střetnutí. Aktivita rakouských vojsk v bitvě mezi Nakléřovským průsmykem a Přestanovem „bledne“ před „rekovnými“ činy příslušníků habsburské armády od Hradce Králové. Baterie mrtvých se pomníku sice dočkala, ovšem ten byl, jak bude dále pojednáno, iniciativou jiných kruhů, než vládních či vojenských špiček, a střezetičtí jezdci po jistých náběžích před světovou 1. válkou⁶⁸² na svůj pomník zatím stále čekají.⁶⁸³

Bylo-li v úvodu této části zmíněno „v českém prostředí“, je nutné zaměřit pozornost na instrumentalizaci mýtu o baterii mrtvých v kontextu střetávání vojenských tradic a

⁶⁷⁹ Navíc byl nadporučík Friedrich Wolf vyznamenán Leopoldovým řádem post mortem.

⁶⁸⁰ V rámci Severní armády byly uděleny pouze 4 rytířské kříže. Kromě setníka van der Groebena byl kříž udělen rytmistru hulánského pluku č. 1 Moritzi Lehmanovi, který padl 27. června u Osvětimi, dále podplukovníku Rudolfovi Wagnerovi von Wehrborn, jež se vyznamenal v bitvě u Náchoda a nakonec generálmajoru Albertu Knebelovi von Treuenschwert za bitvu u Trutnova. Kromě toho obdržel za tažení v roce 1866 Komandéřský kříž Řádu (II. stupeň) korunní princ saský Albert, pozdější saský král, jakožto velitel saského spojeneckého vojska. Jen na okraj lze uvést, že mnohem méně početná Jižní armáda, která vybojovala nepoměrně méně střetnutí, si z tažení odnášela rytířských křížů 12 (UHlíŘ, Lubomír – DVORÁK, Jaroslav, Tereziánské řády udělené za polní tažení roku 1866, *Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 10–13).

⁶⁸¹ KESSLER, Vojtěch, Chlumecké bojiště z roku 1813 – pomníky, na které se nezapomíná, *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 323–331.

⁶⁸² V letech 1912–1913 se věnoval Václav Weinzettl mimo jiné přípravám na realizaci pomníku, který by vzdal hold střezetické bitvě, nicméně s ohledem na přeryv, který přinesla válka v roce 1914, k realizaci nikdy nedošlo. Viz GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 204.

⁶⁸³ Informace komise pro výstavbu pomníku jízdy u Střezetic, *Bellum 1866* 21, 2012, č. 1, s. 38–42.

národnostních půtek. Stejně jako v případě mýtu o holobrádcích, i zde, u mužstva baterie mrtvých, byla zdůrazňována domnělá národnostní struktura útvaru. Na rozdíl od dragounského pluku De Ligne stojí tato teorie na mnohem pevnějších nohou. V populárním životopise přeživšího ohňostrůjce Groebenovy baterie Josefa Horáka se sice uvádí, že: „připomenouti se musí, že baterie sedmá byla výhradně česká a polská a že mimo velení němčiny se málo užívalo. I setník z Gröbenů, ač Němec, Hanoverán, osvojil si předce tolik češtiny, že se s mužstvem dorozuměti mohl...“⁶⁸⁴ nicméně absolutní „čechizaci“ oddílu je nutno brát s rezervou. To však nebylo na překážku, aby se motiv hrdinně padlých Čechů stal dokonce nástrojem politického boje, přesněji součástí politického diskurzu. Když probíhala v říšské radě v roce 1901 diskuse v souvislosti s tzv. armádní řečí, vystoupil poslanec Udržal s pro něj typickým plamenným projevem. V něm si postěžoval na odstrkování češtiny v armádě, přičemž ve snaze poukázat na případy z minulosti, kdy bylo mužstvo dostatečně motivováno užitím jejich rodného jazyka, využil motivu baterie mrtvých.⁶⁸⁵

Na české přivlastnění Groebenovy baterie mělo zajisté vliv i postavení Čech a češtiny v rámci rakouského dělostřelectva jako takového. České země si udržovaly dělostřeleckou tradici a jistou exkluzivitu již z dob předosvícenských a neztratily ji ani po centralizaci habsburského státu a armády. Tehdy byla sice výroba děl přesunuta z Prahy do Vídně, nicméně jednak zůstávalo významné středisko výroby dělostřelecké munice v brdské oblasti a severně od Brna⁶⁸⁶ a jednak byl nezanedbatelný vliv češtiny na dělostřelecké vzdělání.⁶⁸⁷ Jak říkal Václav Hanka: „Čech a dělo – jedno tělo.“⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ U kanonu stál..., Pardubice 1905, s. 12.

⁶⁸⁵ „...Posl Udržal stěžuje si na odstrkování češtiny v armádě. Za souhlasu Čechů pojednává o takzvané armádní řeči a líčí vznešený účinek národního ducha v hodině nebezpečí. Na bojišti, v bitevní čáře se ovšem Čechům v armádě dává i přednost. (Odpor vlevo, souhlas u čechů). Řečník vzpomíná „baterie mrtvých“ na Chlumu v roce 1866. Velitel, rodem Hanoveran, za zhoubné palby pruské pěchoty zvolal na své mužstvo česky: Za mnou hoši! – a dělostřelci šli vpřed a vypálili na Prusy kartáčovou salvu – jednu jedinou! 600 prusáků zůstalo mrtvých, ale – skoro celá baterie byla pobita. Nádherný pomník hlásá slávu padlých reků, kteří šli ku předu v dešti kulí za povelom ve své mateřštině. (Pochvala u Čechů)...“ (Národní politika 19, 1901, č. 71, s. 2).

⁶⁸⁶ Srov. KRALICKÝ, Vladimír, *Salvy duní*, Praha 1979, s. 25

⁶⁸⁷ Obecně existuje představa, která má reálně faktické opodstatnění, že jádro dělostřeleckých mužstev tvořili Češi. České země si udržovaly dělostřeleckou tradici i poté, co byla centralizací habsb. státu a armády v 18. století přenesena výroba děl z Prahy do Vídně. Zůstala zde soustředěna výroba dělostřelecké munice, ale hlavně pocházeli frekventanti dělostřelecké školy ve Vídeňském Novém Městě začasté vskutku z Čech, neboť dělostřelecký výcvik vyžadoval vyšších nároků, které nemohly být kladeny například na Haličany či Chorvaty (KRALICKÝ, Vladimír, *Salvy duní*, Praha 1979, s. 27).

⁶⁸⁸ HANKA, Václav, *České dělostřelectvo, Československý zpěvník: hojná sbírka písní vlasteneckých, společenských, milostných, žertovných i některých zpěvoherních*, Praha 1873, s. 60.

Nemalý význam pro to, jaké místo zaujímal mýtus „baterie mrtvých“ v českém historickém povědomí, měla bezprostředně po válce i obecná obliba války samotné. Přesněji řečeno jakou oblibu měla válka v době svého vypuknutí a jaké naděje do ní byly vkládány. Padlí příslušníci baterie mrtvých byli připomínkou nenaplněných nadějí a jejich hrdinský skutek jakýmsi pomyslným „světlem ve tmě“ deprimující porážky. Historik Theodor Fontana dokonce tvrdí, že nikdy předtím nebyla mezi rakouskými Slovy a zvláště pak Čechy válka tak populární.⁶⁸⁹ Jak vzpomíná generál Červinka na léta svého mládí: „...očekávaným zápasem s Pruskem byla tehdy část české mládeže dosti naelektrizována, neboť mnozí měli za to, že válka ta bude míti pro naši budoucnost veliký význam, ba že, skončí-li šťastně, bude nám navráceno Kladsko, ztracené za sedmileté války. O populárnosti této války svědčila též nabídka našeho Sokola, který se hlásil, jak známi, ač marně též k dispozici rakouské vojenské správě.“⁶⁹⁰ Svůj význam měli nejen motivační zprávy o ziscích v případě vítězství, ale také nebezpečí, jaké hrozilo českému království a českému národu v případě porážky. Veřejně také kolovaly parafráze domnělých Bismarckových tvrzení o anexi zbylého Slezska a části Čech,⁶⁹¹ což samozřejmě nenechávalo chladným český tisk: „Proti tomuto od věků zapřísáhnutému nepříteli Rakouska jsme my Čechoslované všichni až od jednoho k rozhodnému boji vždy pohotově. (...) Vzhůru tedy k vítězství synové vítězů od Domažlic a u Kolína, k vítězství za mocné a svobodné, každé zemi a každému národu stejně volný vývoj zabezpečující Rakousko.“⁶⁹² Mladočeský politik a novinář Servác Heller krásně vystihl postoj, který Češi k válce zaujali, když ho nazval „dobromyslnou naivností.“⁶⁹³

O co napjatější bylo očekávání, o to hlubší bylo posléze zklamání. A dokonce ve třech komplementárně spojených rovinách. První z nich bylo zklamáním ze samotného výsledku války, ve které umírali spoluobčané, manželé a otcové. Zlomyslná radost nad vítězstvím nepřítele, pokud se objevovala, byla spíše projevem frustrace a hledání viníků. To, s ohledem na roli nejvyššího velení⁶⁹⁴ a známé chování státních úředníků v souvislosti s pruskou

⁶⁸⁹ FONTANA, Theodor, *Der deutsche Krieg von 1866*, Berlin 1870, s. 52.

⁶⁹⁰ ČERVINKA, Jaroslav, *Trp, kozáče, budeš atamanem*, Praha 1929, s. 37.

⁶⁹¹ *Gedenken und erinnerungen*, Berlin 1928, s. 366.

⁶⁹² Ohlas císařského manifestu v srdcích nás Čechů, *Národní listy* 6, 1866, č. 166, 19. 6., s. 1.

⁶⁹³ HELLER, Servác, *Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky*, Praha 1896, s. 60.

⁶⁹⁴ Benedek, Krismanič, Henikstein a Clam-Gallas byly bezprostředně po uzavření příměří postaveni před vyšetřovací komisí, která posleďně jmenovaného osvobodila, zatímco ostatní tři měli být postaveni před vojenský soud. Ovšem na dne 4. prosince vydal císař vlastnoruční rozkaz

okupací⁶⁹⁵ nebylo příliš namáhavé. Známy Kotíkův spis *Pláč koruny české* či Fričův manifest, byly jen marginálními úkazy.⁶⁹⁶ Druhé zklamání přišlo velmi brzy, totiž ze státně politických konsekvencí, které válka přinesla. Dualismus byl v kontextu války chápán nejen jako nespravedlnost a nedocení české politické scény, ale také jako bagatelizace a neúcta k českým obětem války. Toto téma zpracoval ve faktograficky obsažném, leč dobově poplatném článku Otakar Frankenberg. Jeho hlavním kritériem jsou poměry českých vojáků v útvech a poměry padlých vojáků dle národnostního určení, přičemž ztráty jsou pro něj přímo úměrné přínosu té které národnosti.⁶⁹⁷ Poslední zklamání pak nastalo v souvislosti s poměrem, jaký k válce zaujala koruna v následujících letech. Trůn i armáda sice spontánní pěstování „nechtěné tradice nezdařené války“ nepotlačovaly, ale na druhou stranu do něho nikterak aktivně nezasahovaly a nepřispívaly. Tohoto zajímavého modu se dotkneme ještě na více místech textu v nejrůznějších souvislostech, nicméně se zdá, že kult vojáků a padlých v „šestašedesátém“ byl rozšířen, vyjma tradic jednotlivých útvarů, spíše v rovině laické veřejnosti.

Období, kdy byl tento kult aktuální, bylo relativně krátké, zato však v souvislosti se zlatou érou „Komitétu“ dosti živé a eruptivní. Konec mu učinil zlomový rok 1918, kdy ve vojenské tradici nahradili padlé od Hradce Králové padlí od Bachmače a Zborova. Pro většinovou společnost, pokud odhlédneme od po vzniku republiky živořících „spolků“⁶⁹⁸, byli padlí a hrdinové z války roku 1866 „nechtění“ a zařadili se tak po bok vojáků, kteří sloužili se ctí monarchii až do jejího „hořkého konce“ za světové války.⁶⁹⁹ Tuto problematiku

justičnímu aparátu, aby vyšetřování proti všem obviněným bylo zastaveno. K této problematice blíže FUČÍK, Josef, *Válka 1866. Běda poraženým*, Praha, Litomyšl 2012, s. 78–95.

⁶⁹⁵ Před blížícím se pruským vojskem nejvyšší státní úředníci v čele s místodržitelem Antonínem hrabětem Lažanským uprchli. Zanechali tak veškeré finanční, sociální i politické obtíže spojené s pruskou okupací na bedrech samosprávných orgánů.

⁶⁹⁶ Antonín Kotík byl, stejně jako Josef Václav Frič, člen radikální skupiny kolem knížete Rudolfa Thurn-Taxisse. Kotík byl autorem pamfletu vytištěného v Berlíně, který byl posléze pašován do Čech (KOTÍK, Antonín, *Pláč koruny české. Některé dokumenty jako příspěvek k dějinám prusko-rakouské války roku 1866*, Praha 1922), zatímco Frič je nejpravděpodobnějším autorem tzv. pruského provolání kolportovaného v Praze pod názvem: Manifest obyvatelům království Českého. K problematice české kolaborace s Pruskem v roce 1866 viz FUČÍK, Josef, *Válka 1866. Běda poraženým*, Praha, Litomyšl 2012, s. 191–198.

⁶⁹⁷ FRANKENBERGER, Otakar – LÍBAL, Dobroslav, Češi v roce 1866, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 664.

⁶⁹⁸ Viz podkapitola 5.6.

⁶⁹⁹ Jedním z mála, kdo se pokusil rehabilitovat bojovníky od Hradce Králové, byl anonymní autor článku v *České svobodě* z července 1919: „Oč jsou tito chrabří zápasníci, padlá za vlast v daleké cizině, ležící

zakončíme citací z úvodu práce Otakara Frankenbergra a Dobroslava Líbala o Češích v roce 1866: „V Čechách se ovšem na ně [válečné události roku 1866, V. K.] nikdy nezapomnělo. Právě válka v šestašedesátém roce, jejíž hlavní operace probíhaly na území českého státu, byla u nás vždy značně populární. ...Ovšem retrospektivní pohled na válečné události byl postupně více a více neosobní, stále silněji převládala představa, že šlo jen o boj o hegemonii v Německu, který se nás vůbec netýkal. Zapomínalo se, že před sto lety viselo nad osudem našeho národa vážné nebezpečí, že nám hrozila nejen ztráta území, ale dokonce rozdělení národa, což se rovnala přímému útoku na jeho existenci, Zapomnělo se na varování, které znamenaly svými důsledky války slezské a válka sedmiletá.“⁷⁰⁰

na různých místech ohromného bojiště světového, šťastnější nad nešťastné bojovníky z roku 1866, spočívající v naší půdě, tolik nám blízcí! Oběma dáme dnes drahé své myšlenky, vzpomínky, ale oč druhé budou vznešenější, vřelejší a světlejší, neboť památka těchto zůstane v srdcích vděčného národa na věčnost nehynoucí!“ (Česká svoboda 2, 1919, 19. 7., s. 1-2).

⁷⁰⁰ FRANKENBERGER, Otakar – LÍBAL, Dobroslav, Češi v roce 1866, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 658.

5.3.2 Baterie mrtvých II. – hrdinský čin

„...Střílelo se vesele dále a smích to způsobilo, když některá pruská střela do baterie dopadla, ale škody neučinila.“⁷⁰¹

Ve stručnosti si nyní připomeňme nejzákladnější fakta a události, které zapříčinily, že se jízdní baterie 7/VIII. stala mýtem. Baterie byla přidělena sborové záloze III. armádního sboru a od počátku bitvy byla soustředěna severozápadně od obce Lípa, poblíž silnice vedoucí k Sadové. Odtud postřelovala lesy Skalka a Holá do levého boku postupující 8. pruské divize generálporučíka Augusta Wilhelma von Horn. Během bojů postoupila na výšinu k Čistěvsi, odkud kryla ústup Appianovy brigády, zle pošramocené bojem v lese Svíbu. Zde tvořila pravé křídlo masivního dělostřeleckého uskupení (17, později až 21 baterií)⁷⁰² a po poledni se přesunula na svah k zákopu č. 5 severozápadně od Chlumu, odkud postřelovala Svíb a Máslojedy.⁷⁰³ Jejím cílem byla tentokrát pruská 7. divize, v čele s generálporučíkem Franceským. Dělostřelecký koncert,⁷⁰⁴ který v bitvě „rozehráli“ rakouští dělostřelci, je naprosto neporovnatelný s jakýmkoli jiným během bitev 19. století. *„Děšť kovů snášející se do krajiny, za nepřetržitého dunění kanonů, označeného později jako bubnová palba, nesnesl sice ještě srovnání s tím, co zažili potomci bojovníků od Hradce Králové v dělostřeleckých soubojích první světové války, ale jasně předznamenával hrůznou podobu moderního válčení.“⁷⁰⁵* V této fázi bitvy tedy panovala u rakouských dělostřelců dobrá nálada, obzvláště poté, co se po 10. hodině rozkřikla zpráva o vítězství rakouských zbraní u Custozzy, kdy se dokonce na oslavu popilo vína.

Zhruba po třetí hodině odpolední⁷⁰⁶ začaly jednotky 2. pruské armády, pevně se uchytivší ve Chlumu, bezprostředně ohrožovat nejen zmíněnou masu dělostřelců, ale

⁷⁰¹ U kanonu stál..., Pardubice 1905, s. 12.

⁷⁰² FRIC, Emil, Boj jezdeckta u Vysokova. Baterie mrtvých, *Vojenská výchova* 12, 1936, s. 147.

⁷⁰³ August von der Gröben, k. k. Hauptmann im 8. Artillerie-Regiment, gefallen in der Schlacht bei Königgrätz, am 3. Juli 1866, *Österr. milit. Zeitschrift* 7, 1866, Bd. 4, s. 280.

⁷⁰⁴ Naše dělostřelectvo u Hradce Králové, *Vojenský přítel*, Praha 1909, s. 49–50.

⁷⁰⁵ BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha, Litomyšl 2005, s. 346.

⁷⁰⁶ Autoři Průvodce po bojišti u Hradce Králové odhadují přesný čas, kdy mohlo dojít ke zpozorování pruské pěchoty v týle baterie na 15 hod. 10 minut (BRŮHA, Jan – DVOŘÁK, Jaroslav –

chystaly se též na útok proti celému III. sboru směrem k Lípě. Poté, co tento pohyb zpozoroval setník Groeben,⁷⁰⁷ nechal baterii nakolesnit a vyrazil směrem k Chlumu. Zhruba ve vzdálenosti 200 metrů od prvních nepřátelských jednotek – tou dobou se před obcí řadily 4 prapory – dal povel k odkolesnění a zahájení palby kartáči. Celkem bylo prý vystřeleno desetkrát,⁷⁰⁸ než baterie díky smrtícímu dešti kulí z pruských jehlovek umlkla. Vše muselo proběhnout v rozmezí několika málo desítek vteřin, a tudíž jsou jakékoli bližší zprávy velmi nejisté, ovlivněné pozdějšími vypravěči. Na bojišti zůstalo celkem 52 mužů, 68 koní a 7 děl. Zachránilo se toliko 1 dělo a muniční vůz.

Za každým mýtem vztahujícím se k hrdinství dílčího vojenského útvaru se skrývají konkrétní osoby, a nejinak tomu je i v případě mrtvé baterie. Tato jednotka, která v rámci neustálých reorganizací rakouského dělostřelectva, změnila několikrát svůj oficiální název, získala renomé již pod maršálem Radeckým za války v Itálii v roce 1848; účastnila se bojů u Montanary a Custozy a o rok později u Mortary a Novary. Tehdy jí velel legendami opředený ohňostrůjce Andreas Zhehovini. Jeho bravurní kousky se téměř podobají činu, který později baterii tolik proslavil a zaručil ji nesmrtelné jméno mezi všemi útvary císařské armády.⁷⁰⁹ Ve válečném roce 1859 velel baterii shodou okolností v souvislosti s Křečhořským pomníkem několikrát zmiňovaný, tehdy setník generálního štábu, Géza svobodný pán Fejérváry de Kolmós-Keresztes. Do roku 1865 byla baterie dislokována v Praze, odkud byla vyslána do Udine. Když se začalo schylovat k válce s Pruskem, byla opět přesměrována do Čech. Během tohoto přesunu byla dne 12. května ubytována ve štýrském městečku Gamlitz,⁷¹⁰ což je drobný detail, který bude mít, jak později uvidíme, zajímavé konsekvence.

Stran jednotlivých osob nelze začít jinak, než vrchním velitelem, setníkem van der Groeben, po němž je baterie v některých pramenech, převážně žurnalistického charakteru,

POLÁČEK, Bohumil – VYCPÁLEK, Miroslav, *Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866*, Hradec Králové 1996, s. 21).

⁷⁰⁷ Ve skutečnosti byl o něm náhodně informován nadporučíkem Sonnleitnerem od 9. baterie (KUDR, Karel, *Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě*, Praha 1936, s. 401)

⁷⁰⁸ Na tomto místě je třeba se pozastavit a rozklíčovat možnosti střelby baterie. Jednak je každé dělo vybanevo pouhými 4 kartáčovými ranami a jednak bylo v té době u baterie přítomno pouze 7 děl. Lze tedy předpokládat, že na Groebenův povel vystřelilo všech sedm děl s tím, že další salvy byla schopna již jen tři děla. U zbylých děl byly během doby nabíjení a přípravy oné druhé salvy zdecimovány obsluhy.

⁷⁰⁹ SOBIČKA, Jiří, *Slavná baterie*, *Vojenský kalendář XII*, 1915, s. 74–76.

⁷¹⁰ *Archivalische Erhebung über die „Batterie der Toten“ von 1866*, Wien 1914., s. 1.

pojmenována. Jeho životopis je popsán v práci Jaroslava Dvořáka *Libellus honoris*⁷¹¹ a neobejde se bez něho žádný text pojednávající o baterii mrtvých,⁷¹² proto jen velmi krátce: Tento Hannoveran, narozený roku 1828 v Ebersburgu u Osnabrücku v rodině podplukovníka, narukoval už jako šestnáctiletý coby kadet ke 2. pluku polního dělostřelectva. Prodělal tříletý matematický kurz bombardovacího sboru, k němuž byl záhy přeložen a povýšen na bombardýra.⁷¹³ V revolučním roce 1848 se zúčastnil říjnové pacifikace vzbouřené Vídně a následujícího roku byl povýšen na podporučíka. V této hodnosti si prošel v následujícím roce těžkými boji v Uhrách. Bojoval v bitvě u Isaszégu, v obou bitvách na Rákosu, ve srážce u Szeredu, dobýval Ráb a také bojoval v bitvách u Komárna a Temešváru.⁷¹⁴ Díky statečnosti, mnohokrát oceněné jeho nadřízenými, byl za účast v uherské kampani povýšen v roce 1853 do hodnosti nadporučíka a současně byl přeložen k 6. pluku polního dělostřelectva. V roce 1859, pro rakouské zbraně neblahým, byl sice konečně povýšen do hodnosti setníka, nicméně neměl příležitost do bojů proti francouzské a italské armádě zasáhnout, neboť dříve než byla jeho baterie (č. 13/III) přesunuta na frontu, bylo uzavřeno příměří. Armáda byla jeho celým životem. Jako velitel byl velmi oblíben pro svoji přímou povahu a honosil se značnou přirozenou autoritou. Netrestal nikdy, aby snad svou autoritu dokázal, nýbrž aby trestaného varoval a také tresty jím uložené byly jen málo kdy zapisovány. Byl prý přísný, ale spravedlivý a nečinil rozdílu mezi důstojníkem či poddůstojníkem a mužstvem. Také se o něm tradovalo, že se naučil pár slovíček z češtiny, čímž si sice získal srdce české většiny mužstva, ovšem v jeho posledních okamžicích před smrtí sehrála čeština roli spíše tragikomickou. Jeho poslední slova, kterými povzbuzoval svoje muže k rychlému přesunu do palebného postavení, prý zněla „Horší samou“, což byla zkomolenina zamýšleného „hoši, za mnou.“⁷¹⁵

⁷¹¹ DVORÁK, Jaroslav, *Libellus honoris c. k. důstojníků padlých ve válce roku 1866*, Hradec Králové 2011, s. 64–66.

⁷¹² Např.: *Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa*, Wien 1893, s. 13–14; August von der Gröben, k. k. Hauptmann im 8. Artillerie-Regiment, gefallen in der Schlacht bei Königgrätz, am 3. Juli 1866, s. 280–282.

⁷¹³ Označení bombardýr je hodnost formálně odpovídající hodnosti dělostřelce (resp. naddělostřelce a poddělostřelce), nicméně značí příslušnost ke sboru bombardýrů (tzv. Bombardier-Corps). Jeho nositel měl vzhledem k působení v elitním sboru vyšší prestiž a žold 12 krejcarů denně (UHLÍŘ, Lubomír, *Hodnosti rakouské armády v r. 1866*, *Bulletin 1866* 2, 1991, č. 2, s. 45–60).

⁷¹⁴ Viz *Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa*, Wien 1893, s. 13.

⁷¹⁵ *U kanonu stál...*, Pardubice 1905, s. 17–18.

Druhým mužem, který má tu čest být jmenován na pomníku, je nadporučík Friedrich Wolf. O jeho životě není, v porovnaní s jeho nadřízeným, téměř nic bližšího známo. Když baterie najela do nového palebného postavení proti Chlumu, předjel před děla a suše zavelel: „Kartáče 300 kroků!“. V ten okamžik však jeho vysoko zdvižená paže s šavlí směřující ke vsi zakolísala. Wolf byl sražen z koně ještě dříve, než stačila děla vypálit první, jím naordinované střelivo.⁷¹⁶

Podle úředních zpráv z *Verzeichniss der von der operirenden Süd und Nord- Armee im Jahre 1866 gefallenden, verwundeten und vermissten Mannschaft*⁷¹⁷ padli od baterie č. 7/VIII celkem 3 muži, 3 byli zraněni a 45 bylo pohřešováno. K tomu je nutno přičíst oba výše zmíněné důstojníky a tím dostáváme číslo 54, které je shodné s tím, které se jednak vyskytuje ve většině pramenů a literatury a také je „vytesáno do kamene“ pomníku.⁷¹⁸ Lze namítnout, že z počtu pohřešovaných či zraněných mužů se mohla značná část později navrátit k útvaru a tudíž nemusí ležet v hromadném hrobě nedaleko pomníku.

Paradoxně mnohem větší pozornosti, z hlediska personálního budili z baterie „mrtvých“ ti, kteří byli „živí“. Přeci jen být přeživším z útvaru, který se proslavil právě svojí totální decimací, dodává jistý stupeň výjimečnosti. Po drobném prosopografickém výzkumu jsem dospěl k názoru, že nejlepší bude jmenovitě si přeživší připomenout a pokud to bude jen trochu možné, vysledovat jejich další kroky či míru, s jakou užívali oné „výjimečnosti“.

Asi nejzajímavější postavou je tehdejší poručík, „*rodem Moravan*“,⁷¹⁹ Ludwig Merkel. Tomu se podařilo ujet právě s oním jediným zachránivším se dělem z bitvy. Nikdy se už asi nedozvíme, nakolik byl jeho skutek známkou odvahy a nakolik jistým způsobem dezerce před jistou smrtí a možná také před vojenskou ctí a zodpovědností. Na inkriminovaných okamžicích se po válce neshodli ani hlavní protagonisté ani historici.⁷²⁰ Na

⁷¹⁶ Viz DVOŘÁK, Jaroslav, Groebenova baterie mrvých – legenda versus fakta, *Bulletin 1866 1*, 1990, č. 1, s. 19.

⁷¹⁷ *Verzeichniss der von der operirenden Süd und Nord- Armee im Jahre 1866 gefallenden, verwundeten und vermissten Mannschaft*, Wien 1867, s. 193–194.

⁷¹⁸ Jmenný soupis padlých viz DVOŘÁK, Jaroslav, Groebenova baterie mrvých – legenda versus fakta, *Bulletin 1866 1*, 1990, č. 1, s. 21–22; *Verlustlisten der österr. Süd- und Nordarmee im Feldzuge vom Jahre 1866, III. Hefte: Die Nordarmee*, Prag 1866, s. 246.

⁷¹⁹ Alespoň takto je důrazně jmenován v článku o Sochorově obraze v Národních listech: *Národní listy* 48, 1908, č. 182, 4. 7., s. 2.

⁷²⁰ Kudr o Merkelovi píše: „Když skoro všichni leželi na zemi, skočil ještě četař Schmuck (sic!) s koně, zatáhl za zapalovací šňůru nabitého kanonu a dal tak poslední kartáčovou ránu. On a poručík Merkel byli u 7 děl jediní ještě stojící; vrhli se na jeden muniční vůz a ujeli s ním, pronásledováni kulemi. Jen jedno dělo mohlo být“

rozdíl od všech ostatních si Merkel v armádě posléze vybudoval značnou kariéru. Dokonce dosáhl nejvyššího stupně, když se mu podařilo 9 let po svém odchodu od vojska dosáhnout titulárně hodnosti polního zbrojmistra.⁷²¹ Zdá se, že s ohledem na svoje společenské postavení nejvíce využíval lesku, který mu nabízela aura přeživšího z baterie mrtvých. Rád býval viděn na výročních slavnostech. Když v roce 1930 ve věku úctyhodných 88 let zemřel, byla to příležitost jak prostřednictvím jeho osoby opět připomenout vzpomínku na hrdinnou smrt dělostřelců na chlumecké pláni, neboť jak bylo bez nadsázky s jistou dávkou nostalgie poznamenáno: „*odchází jím kus starorakouské vojenské historie.*“⁷²² Kromě Merkela přežil také poručík Alois Seelig, který však nebyl v bojové linii, nýbrž působil jako velitel při rezervní municí.⁷²³

K Merkelovi měl blízko četař Jakob Schunck, lépe řečeno k němu měl blízko v onom klíčovém okamžiku. Tento poddůstojník, vyznamenaný zlatou medailí již u Solferina, seskočil z koně a sám začal obsluhovat jedno z děl. Když už nepřítel vnikal do baterie, vypálil ještě ránu, vyskočil na koně a ujížděl. Možná spolu s Merkelem, možná s muničním vozem. Pravděpodobně se však jeví pozdější Merkelovo tvrzení, opřené o jeho zápis bezprostředně po bitvě, dle kterého byli v okamžiku útěku spolu se Schunckem posledními žijící u baterie, jako fabulace.⁷²⁴ Schuncka pojí s Merkelem i jejich další setrvávání u armády. Prvně jmenovaný byl však o poznání méně úspěšný než jeho kolega. Dosáhl hodnosti poručíka a dosloužil v Bonybádu v Uhrách.⁷²⁵

Jiná verze uvádí, že oním přeživším, který poručíku Merkelovi pomohl vyrvat nepříteli z rukou muniční vůz, byl náředník (Vormeister) Matthias Weinhardt. V časopise

zachráněno“ (KUDR, Karel, *Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě*, Praha 1936, s. 402). Jánský ovšem tuto verzi celkem úspěšně zpochybňuje na základě dochované korespondence zainteresovaných osob s malířem Sochořem, který se snažil zachytit osudový okamžik v „křišťálově čisté pravdě“ tak, jak mu velelo jeho předimenzované lpění na historickém realismu. (JÁNSKÝ, Zdeněk, *Baterie mrtvých v Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2005, s. 28)

⁷²¹ Byl též komturem leopoldova řádu, rytířem řádu železného kříže III. třídy, majitelem vojenského záslužného kříže a vojenské hvězdy II. třídy.

⁷²² Jeden z „baterie mrtvých“, *Východočeský republikán* 12, 1930, č. 15, 11. 4., s. 5. Článek kromě nekrologu obsahuje i velmi stručný profesní životopis a také Merkelovo angažmá v bitvě.

⁷²³ *Archivalische Erhebung über die „Batterie der Toten“ von 1866*, Wien 1914, s. 3.

⁷²⁴ Z několika jiných pramenů vyplývá, že posledním mužem, který zůstal u děl, byl náředník Jan Hovorka. Poté, co vypočteboval veškerou municí, zůstal stát, neboť se patrně domníval, že jeho dělu přijde brzy pomoc. Když prustí gardisté začali opatrně pronikat k baterii, padl jako poslední zasažen několika kulkami (Srov. DVOŘÁK, Jaroslav, *Groebenova baterie mrtvých – legenda versus fakta*, *Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 20).

⁷²⁵ SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936, s. 84.

Vojenský přítel vyšel v roce 1906 článek s poměrně sugestivním líčením inkriminovaných okamžiků: „...Mráz projel mi celým tělem, když jsem spatřil, že skoro žádné dělo nelze více obsluhovati; Všechny, kromě několika mužů u mého děla, skosila Smrt. Nabil a vystřelil jsem ještě 4 kartáče do řad nepřátelských. Prusové, spatřivše to, vrhli se na mně jako d'áblové, ale předešel jsem je. Zbyli jsme dva – já a vozni dělostřelec; nebylo možno dále se zdržeti. „Rychle, zachraňme dělo!“ zvolal jsem, „není tu nikoho více, odjed'me! Ale sotva jsem to řekl, sklesl i dělostřelec vedle mě k zemi a osamotněl jsem úplně. Nevím, kde jsem tehdy nabyl tolik duchapřítomnosti, ale zkrátka a dobře nahlomozil jsem dělo, vsedl na posledního koně a ujel.“⁷²⁶ Nutno podotknout, že Weinhardt neměl tak úspěšný zbytek života jako výše jmenovaní Merkel s Schunckem. Po válce sloužil jako trařmistr v Uhrách. V tomtéž článku je v závěru připojena noticka, která poukazuje na jeho politováníhodný stav: „Matyáš Weinhardt jest letos 69 let stár a bydlí v Alsó v Uhrách. Potřebuje velice podpory. Může-li někdo něco málo peněz postrádati, pomoz tomuto statečnému, udatnému muži, aby mohl své stáří prožít v klidu. Zasloužil si toho poctivě, Weinhardt je křehkým starcem, má nemocnou ženu a s nouzí protlouká se vezdejším životem.“⁷²⁷

Dalším z těch, kteří zasluhují pozornost je kadet ohňostrůjce Simon Rogulja. Ten se oproti doposud zmiňovaným liší tím, že neuprchl z boje, ale byl zasažen 2 ranami a zajat, přestože si prý počínal velmi energicky.⁷²⁸ V jeho případě můžeme mluvit o obzvláště šťastné hvězdě, neboť neuprchl ze smrtícího deště kulek a přesto patřil k těm, kteří posléze mohli svým potomkům vyprávět: „přežil jsem z baterie mrtvých“. Byl povýšen na nadporučíka a posléze pracoval jako železniční úředník v Gorici v Chorvatsku.

Dalšími prokazatelně přeživšími, kteří o sobě v pozdějších letech dávali, alespoň minimálně, vědět, byli například:⁷²⁹ Antonín Wiehl, dělostřelec, posléze strážník v Berouně; František Tuch,⁷³⁰ dělostřelec, posléze zámečník v Žatci; František Petschner, který zemřel

⁷²⁶ V baterii mrtvých. Co vypravuje na živě pozůstalý náředník jízdní baterie 7/VIII, Matyáš Weinhardt o válce roku 1866, *Vojenský přítel*, Praha 1906, s. 71–72.

⁷²⁷ Tamtéž, s. 72

⁷²⁸ FRIC, Emil, Boj jezdeckta u Vysokova. Baterie mrtvých, *Vojenská výchova* 12, 1936, s. 148.

⁷²⁹ Podrobný soupis jednotlivých členů baterie a jejich angažmá v bitvě viz JÁNSKÝ, Zdeněk, *Baterie mrtvých v Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2005, s. 22–26.

⁷³⁰ „V Žatci žije zámečnícký mistr František Tuch, závodčí c. k. místního sboru měšťanské pěchoty, jeden z posledních účastníků „baterie mrtvých“, která v bitvě u Hradce Králové skvěle se vyznamenala. Minulého roku vyznamenal jej císař tím, že dal mu doručiti zlaté hodinky. Dle udání Tuchova jsou z „baterie mrtvých“ doposud na žívu polní zbrojmistr Mekl ve Vídni, Matyáš Weinhardt v Prešpurku, František Preissler ve Vídni a Josef Horák v Král. Hradci“ Poslední z baterie mrtvých, *Národní politika* 33, 1915, č. 99, 10. 4., s. 3. V tomto toce ještě žili z přeživších: Merkel, Weinhardt, Preissler, Petschner a Horák.

před rokem 1908 v Rybářích u Karlových Varů; František Csott, dělostřelec, posléze obchodník v Budaközu v Uhrách, dále dělostřelec Karel Ott⁷³¹, Franz Bischof, v roce 1908 stále žijící ve Vídni; František Preissler, jenž dožíval tamtéž, a nakonec ohňostrůjce Josef Horák, pozdější četnický strážmistr ve výslužbě a soudní podúředník v Hradci Králové, kde se angažoval jako předseda Spolku vysloužilců.⁷³²

Jak již bylo řečeno, někteří si svoji exkluzivitu užívali více, jiní méně. Velmi dojemně například muselo působit setkání u příležitosti odhalení pomníku 27 let poté. Tehdy se na slavnosti sešli Josef Horák, Antonín Wiehl, František Petschner a František Tuch.⁷³³ Naopak nesouladem skončily vzájemné korespondence přeživších členů baterie mrtvých s akademickým malířem Václavem Sochořem, který je oslovil při přípravě na své velkorysé plátno „Baterie mrtvých“.⁷³⁴

⁷³¹ Jeden z baterie mrtvých, *Vojenský přítel*, Praha 1909, s. 62–64

⁷³² Jeho životní příběh v kontextu účastenství v „baterii mrtvých“ je převyprávěn v knize *U kanonu stál...*, Pardubice 1905.

⁷³³ Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Ratibor* 10, 1893, č. 41, 7. 10., s. 514.

⁷³⁴ Rozbor těchto korespondencí slouží Zdeňku Jánskému k odhalení nejdetailnějších skutečností posledních okamžiků jednotky a také k rozřešení sporu mezi přeživšími členy, obzvláště Horákem a Merkelem, jejichž výpovědi se zásadně rozcházejí (JÁNSKÝ, Zdeněk, *Baterie mrtvých v Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2005, s. 33–38).

5.3.3 Baterie mrtvých III. – „U kanonu stál...“

*„Tam u Králové Hradce, lítaly tam koule prudce,
z kanónů a flintiček do ubohých lidiček.
A u kanónu stál a pořád ládoval
a u kanónu stál a furt jen ládoval
a u kanónu stál a pořád ládoval, ládoval,
a u kanónu stál a furt jen ládoval“.*⁷³⁵

V části textu pojednávajícím o mužstvu baterie mrtvých bylo vynecháno jedno jméno, které je s jednotkou spjato. Jedná se o dělostřelce Franze Jabůrka – „udatného reka“. Značná část laické veřejnosti je přesvědčena, že tento člověk existoval a že byl bezpochyby členem oné baterie mrtvých, o které letmo slyšela. Paradoxně se tak Jabůrek stal nejslavnějším členem útvaru.⁷³⁶ Může za to píseň, jež snad jako jediná ze zástupu těch, kterými lidová tvořivost popsala válečné běsy z roku 1866, přetrvala až do našich časů.⁷³⁷

Kramářské písně jsou prozatím jen zřídka využívaným pramen v souvislosti s dějinami vojenství. A to přesto, že při šíření informací o různých, dynamicky se měnících událostech, jakými jsou právě například válečné kampaně, bitvy a pohyby vojsk, a při utváření veřejného mínění a náhledu na ně hrají kramářské písně nezanedbatelnou úlohu. V době války roku 1866 sice kramářské tisky dávno překročily svůj zenit a zaměřily se spíše na „bulvární“ líčení loupeží, vražd, sebevražd a jiných „pikantérií“, jejich vliv na rozhojňování povědomí o válečných událostech ještě zcela nevymizel. K válce v roce 1866 bylo zjištěno celkem 156 kramářských tisků,⁷³⁸ což je jistě překvapující číslo. Uvědomíme-li si, že každý jednotlivý tisk mohl vyjít v 1000 a více exemplářích, mohl celkový počet vydaných a mezi lidem kolujících výtisků dosáhnout počtu 150 000 i 200 000. Výhodou takového způsobu šíření informací byla jejich anonymita o tudíž i účelná rezignace na objektivní stránku, kterou nahrazoval humor, satira a snaha šokovat.

⁷³⁵ Cit dle: PLETKA, Václav, *Tam u Králového Hradce veselé i smutné písničky o válce v roce 1866*, Hradec Králové 1966, s. 120–123.

⁷³⁶ U kanonu stál, *Pochodeň* 55, 1966, č. 158, 2. 7., s. 3.

⁷³⁷ K otázce písní s tematikou prusko-rakouské války viz PLETKA, Václav, *Tam u Králového Hradce veselé i smutné písničky o válce v roce 1866*, Hradec Králové 1966, (píseň Udatný rek – kanonýr Jabůrek zde na stránce 120).

⁷³⁸ Tamtéž, s. 11.

Dlouho se spekovalo o tom, že autorem této kramářské písně byl pražský herec, výtvarník a kabaretiér František Karel Kolář, nicméně se zdá, že je spíše autorem spolukolportovaných ilustrací.⁷³⁹ Mnohem perspektivnější, co se autorství textu týče, se jeví varianta, kterou nastiňuje Jan Brůha v publikaci vydané u příležitosti výstavy fotografií Ladislava Michálka, dle níž je autorem textu Josef Václav Frič.⁷⁴⁰ Tomuto názoru napomáhá i ostře vypointovaná politická satira textu, která odpovídá Fričovu buřičskému naturelu bryskního kritika. Kanonýr Jabůrek je prototypem vojáka slepě a poslušně plnícího rozkazy nikoli z vlastního popudu, ale aby učinil zadost představě špiček armády a státu o dokonalém vojínovi. Opovrhujíc smrtí v sobě symbolizuje zhoubnou palbu, kterou rakouští dělostřelci v bitvě rozpoutali. Morbidní prvek, kdy jsou mu ustřeleny obě paže a posléze i hlava, je překryt absurdním humorem, neboť i takto „zraněný“, vpravdě „dokonalý“, rakouský voják dál plní rozkazy a láduje. Jeho ustřelená hlava navíc splňuje do puntíku vojenské povinnosti tím, že ve chvíli, kdy letí kolem generála, zahlásí: „*Já poslušně melduju, salutovat nemohu*“. Za ukázkové chování je později po bitvě, ač bezhlavý, povýšen do šlechtického stavu, což prý není nic neobvyklého, neboť bezhlavých šlechticů je dle autora písně celá řada. Bezpochyby narážka na incident, který vyvolal pozdvižení, kdy bezprostředně po prohrané válce kdosi napsal na zeď vídeňského Hofburgu: „*Die Freiwilligen haben kein Knopf, die Generale haben kein Kopf, die Minister haben kein Hirn – So müssen wir alles verlieren.*“⁷⁴¹

Popularita písně dosahovala ve své době takových rozměrů, že se objevovali tací, kteří se rozhodli vypátrat, zda se skutečně jedná o pouhou satiru, nebo příběh s reálným podkladem. Nicméně pátrání v kmenových listech z té doby (jež jsou ovšem neúplné) nevedlo k žádnému výsledku. Trochu světla se snažila do těchto záhad vnést noticka Svobodného slova z 26. 10. 1958,⁷⁴² otisknuvší výňatek z dopisu A. Holady z Vinohrad, ve kterém uvádí, že jako voják 5. pluku pevnostního dělostřelectva v Kotoru, kde sloužil v letech 1912–18, našel v roce 1917 v rozstřílené pevnosti Vermaci německy tištěnou knížku o dějinách pluku. Bylo tam uvedeno: „...roku 1866 dlel pluk na ostrově Visu. Za obléhání nařídil

⁷³⁹ KUBSKÝ, Gustav, *Polní tažená v Čechách v r. 1866*, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 656–657.

⁷⁴⁰ *Kamenné zprávy z bojiště*, Praha Pražská imaginace 1991, s. 9

⁷⁴¹ SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936, s. 38

⁷⁴² Originální článek se nepodařilo dohledat a byla použita citace s knihy Václava Pletky: PLETKA, Václav, *Tam u Králového Hradce veselé i smutné písničky o válce v roce 1866*, Hradec Králové 1966, s. 163–164.

šikovatel-ohňostrůjce Jaburek nabit děla dvojitou dávkou (velel slovy tzv. české němčiny „tuplte ládunk!“ – jak udával originální pramen) a podařilo se mu šťastně zasáhnout italskou vlajkovou lodí. Flotila se pak dala na ústup...“⁷⁴³

Závěrem této krátké podkapitoly je třeba zmínit osobu, která více či méně s Jabůrkem souvisí. Jabůrkovo zmrzačení bylo sice chápáno v oné absurdně-humorné poloze, ale nikterak to nebylo na překážku, aby se našla paralela mezi ním a Janem Nepomukem Steinským – mužem, kterého lze bez nadsázky označit za duchovního otce organizované péče o válečné památky na bojišti u Hradce Králové. Účastník bojů o les Svíb přišel ve válce, podobně jako hrdinný Jabůrek, o paži.⁷⁴⁴ Určitě mu, člověku plného optimismu a neutuchajícího smyslu pro humor, takové přirovnání v žádném případě nevadilo, spíše se zdá, že paralelu živil.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Srov. tamtéž.

⁷⁴⁴ STEINSKÝ, Jan, *Vypravování vojína, který byl při útoku na Svíbský les a mezi Máslojedy a Nedělišťem při zpátečním tažení těžce raněn*, rukopis.

⁷⁴⁵ Viz DVOŘÁK, Jaroslav, *Jan Nepomuk Steinský otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011.

5.4. Komitét

„Hluboce dojat stanul každý z lovců a dojem tento zvyšovala ještě vzpomínka, že v jich středu dlí též veterán, který několik kroků od místa toho tenkrát v 80tém c. k. pěš. pluku bitvy se zúčastnil...“⁷⁴⁶

Pokud bychom chtěli vysledovat druhý život pomníku Baterie mrtvých a vnímat ho jako jakési „místo paměti“ stejně jako v případě předcházejících památek, vyjde najevo zajímavá skutečnost, která není u jiných pomníků běžná. Během celého svého „druháho života“ je totiž Baterie mrtvých pevně spjata se svým životním souputníkem – s organizací, která stála u jejího zrodu. Všemi diskontinuitami, kterými si musel „Komitét“ během posledních sta a více let projít, procházela s ním i Baterie mrtvých. Investice času, peněz a hlavně vůle a úsilí, kterou královehradecký „Komitét“ pomníku věnoval, byla příliš velká na to, aby „jen tak“ vypustil svoje dílo do světa. Nutno ovšem podotknout, že takové tvrzení platí v podstatě o každém pomníku na bojišti u Hradce Králové, u jehož zrodu „Komitét“ stál, přičemž ty, u nichž tomu tak nebylo, postupem času „adoptoval“. Především díky „Komitétu“ si královehradecké pomníky, na jejichž symbolickém čele stojí Baterie mrtvých, udržely neopakovatelný ráz komplexnosti.

Ač jsme na „Komitét“ narazili v předcházejícím textu již několikrát, bude nutné alespoň částečně popsat vývoj této organizace, její zrod, erupтивní počátky, obtížné vyrovnávání se s politickými změnami, které přineslo 20. století, živoření v období „totality“ a nelehké pokusy o jakousi renesanci v letech „polistopadových“. S ohledem na komplikovanost vývoje bude používán zastřešující termín „Komitét“ pro výraz, který popisuje obecně organizovanou činnost, bez ohledu na oficiální název instituce

⁷⁴⁶ Ze zprávy popisující okamžik vzniku „Komitétu“ (Výroční zpráva Komitétu pro udržování pomníků na bojišti Královehradeckém za správní rok 1898 vzhledem k 10letému trvání spolku podaná výroční valné hromadě dne 25. března 1899 v Hoříňovsi, b. d., b. m., s 3–4).

v popisovaném období, zatímco termíny Komitét, či Spolek, většinou s přívlastkem, budou označovat konkrétní organizaci v tom kterém časovém úseku.

Vůbec první osobou, která si uvědomovala žalostný stav památek na bojišti, byl probluzský farář František Brunclík (1841–1905). Ten se roku 1886 obrátil na saské ministerstvo války v Drážďanech s žádostí o opravu centrálního saského pomníku (evid. č. 60). Nicméně s Brunclíkem stále ještě nezačíná organizovaná péče. Klíčovým rokem je nám rok 1888. Tehdy, dne 16. listopadu, probíhal na bojišti v lese Svíbu velký hon.⁷⁴⁷ „*Při pozorování tom došlo se k bolestnému vědomí, že pomníky tyto znenáhla zvětrávají, ba v brzku rozpadnouti se musí, ač by prostředky poměrně nepatrnými zlu tomu dalo se odpomoci a památníky tyto ještě dlouhou řadu let v dobrém stavu by udrženy býti mohly. Myšlénky tyto byly vždy více a více živeny vzpomínkou, že v brzku, již 3. července 1891, celé čtvrtstoletí od osudné bitvy Královéhradecké dělení nás bude. A že provedení myšlének uvedených v obor nemožnosti nenáleží, o tom přesvědčil nás pohled při poslední leči se nám naskytnuší.*“⁷⁴⁸ Mezi pozvanými byla i známá a oblíbená osobnost Hořicka, válečný veterán, invalida a současně bonviván, c. a k. setník zemské obrany Jan Nepomuk Steinský.⁷⁴⁹ Sám účastník bojů o les Svíb, nebyl mu osud zdejších pomníků lhostejný. V bitvě byl těžce zraněn do paže a svými druhy v bezvědomí odnesen do Hradce Králové, kde dostal sepsi a při tehdejších lékařských možnostech mu musela být ruka amputována. Vědomí velikosti činu, který pro něho udělali jiní, aby mu zachránili život, sehrálo jistě roli na jeho rozhodnutí ze svého postavení bezdětného a relativně vlivného válečného veterána a poručíka ve výslužbě⁷⁵⁰ vložit maximum svého času a píce do organizování péče o válečné hroby a pomníky na bojišti.

Osobou, která mu jeho snažení velmi usnadnila, byl jeho osobní přítel, též veterán „šestašedesáté“⁷⁵¹, v souvislosti s křečhořským pomníkem mnohokrát zmiňovaný, kníže Vilém ze Schaumburg-Lippe, majitel náchodského panství. Jeho vliv sahal až ke dvoru, od roku 1867 byl členem Panské sněmovny a lze se s úspěchem domnívat, že jeho vztah

⁷⁴⁷ SOkA Hradec Králové, f. OÚ Máslojedy, Pamětní kniha obce Máslojedy.

⁷⁴⁸ *Výroční zpráva Komitétu pro udržování pomníků na bojišti Královéhradeckém za správní rok 1898 vzhledem k 10letému trvání spolku podaná výroční valné hromadě dne 25. března 1899 v Hořínovsi*, b. d., b. m., s. 3–4.

⁷⁴⁹ K této osobě viz vyčerpávající biografická práce Jaroslava Dvořáka: DVOŘÁK, Jaroslav, *Jan Nepomuk Steinský otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011.

⁷⁵⁰ Po pádu z koně v roce 1886 byl v následujícím roce pensionován (Tamtéž, s. 91).

⁷⁵¹ Princ Vilém se dobrovolně účastnil války s Pruskem a byl jmenován ordonančním důstojníkem u III. armádního sboru arcivévodý Arnošta.

k samotnému panovníkovi nebyl pouze formální, odpovídající společenské hierarchii, ale že se jednalo o určitou vzájemnou náklonost mající blízko k osobnímu přátelství.⁷⁵²

Vliv Steinského a knížete Viléma na formování organizace, která si dala za cíl péči o památky na bojišti u Hradce Králové je naprosto zásadní. Dne 2. prosince roku 1888⁷⁵³ se skupina zainteresovaných osob sešla v Cerekvici nad Bystřicí a formálně položila základy ke „Komitétu pro udržování pomníků na bojišti Králové-hradeckém.“ Steinský se stal jeho prvním předsedou, přičemž prvních 23 let, kdy stál v čele, lze označit za „zlatý věk“ organizace.⁷⁵⁴ Velmi nápomocna mu byla další výrazná osobnost počátku péče o válečné pomníky, dlouholetý ředitel Odborné školy kamenosochařské v Hořicích Vilém Dokoupil.⁷⁵⁵ Komitét se však nestaral pouze o renovace chátrajících památek, ale také o jejich prezentaci a osvětovou činnost. V tomto ohledu byl výraznou osobou tiskový referent, hradecký právník JUDr. Josef Tausík.

Prubířským kamenem pro nově se etabloující organizaci bylo pořádání slavnosti k 25. výročí bitvy roku 1891,⁷⁵⁶ tedy v roce, kdy Komitét pečoval již o 227 pomníků. Ač proběhla celá akce, pojatá značně velkoryse, bez větších obtíží a Komitét mohl naplno uplatit svoji sebezprezentaci značnému množství návštěvníků, vyvstal palčivý problém koordinace a spolupráce s jinými podobnými organizacemi, které pečovaly o pomníky na jiných bojištích války roku 1866. Myšlenka sjednotit existující lokální Komitétu v zastřešující spolek vzešla od velitele IX. armádního sboru v Josefově, generála jízdy Leopolda prince Croy-Dülmena. Ten se se svým nápadem obrátil na prince Viléma ze Schaumburg-Lippe, který podnikl první kroky – sondáže a jednání s dotýčnými spolky, ale i vojenskými a civilními úřady. Ustavující valná hromada „Ústředního spolku pro udržování vojenských pomníků z roku 1866

⁷⁵² Korespondence v rámci „Komitétní“ činnosti prince Viléma viz VHA, f. Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z r. 1866 v čechách, ZEK 1891–1896, BL 276/1.

⁷⁵³ Komitét k udržování pomníků na bojištích Královéhradeckých v Hořicích, *Ratibor* 6, 1888, č. 49, 7. 12., s. 2.

⁷⁵⁴ Steinského činnost odměnil císař rytířským křížem Řádu Františka Josefa. Z Pruska obdržel později Řád červeného orla, ze Saska Albrechtův řád I. třídy a další četná vyznamenání i od jiných států (*Komitét 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003, s. 21).

⁷⁵⁵ Ten již před vznikem Komitétu několikrát úspěšně žádal c. a k. ministerstvo války o finanční krytí renovací některých památek na bojišti a stal se tudíž, s ohledem na svou profesi také prvním technickým referentem Komitétu.

⁷⁵⁶ *Ratibor* otiskl o slavnosti obsáhlou zprávu, viz Čtvrtstoleté výročí bitvy u Králové Hradce, *Ratibor* 8, 1891, č. 28, 11. 7., s. 331.

v Čechách“;⁷⁵⁷ jehož protektorem se stal princ Schaumburg-Lippe, se konala v hotelu U zlatého beránka v čp. 30 na Velkém náměstí v Hradci Králové dne 21. 12. 1892. Ústřední spolek s ohledem na svého protektora i další personální složení mohl výrazněji promlouvat do chodu dílčích Komitétů a také ovlivňovat podobu bojišť. Hned po svém založení urgoval vojenské útvary, které bojovaly na českých bojištích a dosud nepostavily svým padlým odpovídající pomníky, aby tak učinily.⁷⁵⁸ V důsledku organizačních změn⁷⁵⁹ opustili v roce 1893 královéhradecký Komitét Vilém Dokoupil a Josef Tausik,⁷⁶⁰ přičemž zaujali stejné funkce v nadřazeném Ústředním spolku. Do královéhradeckého spolku tak vstoupil a na Dokoupilovu přímluvu obsadil místo technického referenta, profesor hořické školy architekt Václav Weinzettl. S jeho jménem je spjata nejen realizace pomníku Baterie mrtvých, ale také zmíněného pomníku na Křečhoři.⁷⁶¹

Za Steinského éry v čele královéhradeckého Komitétu došlo vedle organizace oslav 25. výročí i k dalším významným událostem, díky nimž získala oblast bojiště v podstatě dnešní ráz. Zmíněná výstavba rozhledny a restaurace v roce 1899, rozšíření počtu pomníků na zhruba 400, smutná událost v podobě odhalení poblíž ossaria stojícího pomníku prince Viléma ze Schaumburg-Lippe⁷⁶² a především slavnost odhalení největšího pomníku na bojišti, tzv. Baterie mrtvých v roce 1893.

⁷⁵⁷ Jeho stanovy viz VHA, f. Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z r. 1866 v čechách, ZEK 1891–1896, BL 276/1.

⁷⁵⁸ MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009, s. 51

⁷⁵⁹ K těm mimo jiné patřila i transformace dosavadního „Komitétu pro opravu a udržování pomníků na bojišti královéhradeckém“ na spolek s názvem „Komitét pro udržování pomníků na bojišti Královéhradeckém v Hradci Králové“. Tento proces, posvěcený dne 27. dubna 1891 c. k. místodržitelským výnosem č. 42503, měl za následek, že stejně jako do Ústředního spolku, mohli být od toho okamžiku přijímáni členové armády i do královéhradeckého komitétu se statusem spolku (SOA Jičín, f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866, inv. č. 038 – Výzva k založení spolku).

⁷⁶⁰ Přechodem Josefa Tausika do řad Ústředního spolku výrazně upadá schopnost sebe prezentace Komitétu na stránkách lokálních periodik. Badatelům je tak značně ztížena práce, neboť jak bylo zmíněno v úvodu, archivní materiály se k této organizaci nedochovaly.

⁷⁶¹ Václav Weinzettl je také autorem metodické příručky pro technické referenty jednotlivých lokálních komitétů (SOA Jičín, f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866, inv. č. 62 – Všeobecné pokyny v příčině udržování pomníků).

⁷⁶² K tomuto pomníku viz SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936, s. 78; MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha Ladislav Michálek 2009, s. 218.

5.5 Baterie mrtvých podruhé

5.5.1 Baterie mrtvých IV. – kamenný pomník

Popsat zrod ideje zřídit pomník setníku Groebenovi a rekonstruovat jednotlivé kroky před jeho vlastní realizací je relativně obtížné ze dvou důvodů. Situaci značně komplikuje paralelně probíhající transformace v souvislosti se vznikem Ústředního spolku. Během ní došlo i k personálním obměnám, které ovlivnily vznik pomníku. Z královéhradeckého Komitétu odešel dosavadní technický referent Vilém Dokoupil a stejnou pozici zaujal ve spolku Ústředním. Druhou komplikací je již zmíněná absence archivních pramenů. Na rozdíl od Ústředního spolku se archiv královéhradeckého Komitétu nedochoval.

Výbor královéhradeckého Komitétu sice přišel s návrhem zbudovat hrdinnému setníku van der Groebenovi a jeho mužům pomník již na počátku roku 1892,⁷⁶³ nicméně s ohledem na jeho plánovaný rozměr bylo nejprve nutné shromáždit odpovídající finanční částku.⁷⁶⁴ Nově vznikající Ústřední spolek přenechal hradeckému Komitétu částku 200 zlatých,⁷⁶⁵ přičemž samotný Komitét před transformací disponoval částkou 800 zlatých.⁷⁶⁶ Byla oslovena kancelář vojenského řádu Marie Terezie,⁷⁶⁷ jeho vybraní držitelé i jednotlivé dělostřelecké útvary armády.⁷⁶⁸ Původně se odhadovalo, že částka dosáhne výše cca 2 000

⁷⁶³ V tomto roce byl Komitét zaměstnán realizací pomníku, resp. oltáře v katedrále sv. Ducha v Hradci Králové, u jehož zřízení sehrála klíčovou roli iniciativa ze strany důstojnického sboru královéhradeckéh 18. pěšího pluku (DVOŘÁK, Jaroslav, *Jan Nepomuk Steinský otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011, s. 135; MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009, s. 203).

⁷⁶⁴ *Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa*, Wien 1893, s. 5.

⁷⁶⁵ *Jahres-bericht erstattet in der General-Versammlung des Centralvereines zur Erhaltung der Kriegerdenkmale vom Jahre 1866 in Böhmen zu Königgrätz*, Hradec Králové 1894, s. 7

⁷⁶⁶ VHA, f. Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z r. 1866 v českých, ZEK 1891–1896, BL 276/1.

⁷⁶⁷ Ta nejprve poskytla částku 1000 zlatých, posléze dalších 560 zlatých, které poslala až po odhalení. Tento druhý dar je spojen s cestou Jana Steinského do Vídně: „Vlídňě jsa přijat a představen mnohým vysokým hodnostářům, působil zde pro spolek, jemuž dostalo se mnohých hojných darů“ (Ratibor 11, 1894, č. 6, 10. 2., s. 65).

⁷⁶⁸ Přehledný soupis došlých příspěvků viz *Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa*, Wien 1893, s. 21. Případný přehled hospodaření spolku viz *Jahres-Bericht erstattet in der General-Versammlung des Centralvereines zur Erhaltung der Kriegerdenkmale vom Jahre 1866 in Böhmen zu Königgrätz*, Hradec Králové 1894, s. 7.

zlatých, avšak nakonec bylo zapotřebí přes 3 500 zlatých.⁷⁶⁹ Tento nesoulad nás nesmí zarazit a rozhodně nevypovídá nic o špatném ekonomickém odhadu členů Komitétu, v kontextu jiných podobných dobových realizací je diskrepance ještě relativně malá. Na práce se dosti pospíchalo, blížil se termín podzimních manévřů v Lanškrouně a propojení se slavnostním odhalením bylo lákavým podnětem k uspíšení prací.⁷⁷⁰

Autorem komplexního návrhu pomníku byl, jak bylo výše zmíněno, Václav Weinzettl.⁷⁷¹ Zakázku mu nezprostředkoval nikdo jiný, než jeho nadřízený na hořické škole Vilém Dokoupil.⁷⁷² Nebylo to tehdy poprvé, ani naposledy, kdy spolu takovýmto způsobem oba pánové „spolupracovali“.⁷⁷³ Dokoupil přesunem do Ústředního spolku tak jako tak předával Weinzettlovi veškerou agendu a začínat na nové pozici technického referenta velkou realizací bylo pro mladého architekta výzvou. Jakožto velký obdivovatel armády a jejích tradic, byla pro něj výstavba pomníku Baterie mrtvých spojením seberealizační práce a niternou radostí. Veškeré plány, jak to měl v případě prací pro spolek ve zvyku, vypracoval bezplatně.⁷⁷⁴ Realizaci celého projektu si vzala na svá bedra hořická škola s tím, že dílčí práce budou zadány jednotlivým vybraným řemeslníkům. Postup, který se Dokoupilovi s Weinzettlem osvědčil. Navíc na práce dohlíželi jejich kolegové, profesori Mořic Černil a Karel Le Graine.

Jádrem pomníku je zhruba 5,6 metrů vysoký sloup z hořického pískovce, na jehož vrcholu se nachází dvoumetrová socha Austrie, držící v jedné ruce věnec vavřínu a v druhé ruce štít. Sloup symbolizuje statečnost (stálost) a sílu, zatímco Austrie má symbolizovat vznešenost myšlenky, kvůli které stojí za to bojovat a položit život. Autorem sochy je Antonín Šešina z Hořic, který našel inspiraci v modelu významného sochaře a pedagoga z pražské polytechniky Ernsta Poppa. Ostatní kamenosochařské práce jsou dílem hořické

⁷⁶⁹ Přesná částka byla dle článku z Ratibora 3533,37 zlatých (*Ratibor* 11, 1894, č. 12, 24. 3., s. 127).

⁷⁷⁰ SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936, s. 81.

⁷⁷¹ Pro zajímavost uvedme jeho další realizace na královéhradeckém bojišti: spolu s Dokoupilem jsou autory pomníku rakouského 74. pěšího pluku v Horním Přímě (evid. č. 320), sám realizoval Pomník rakouského 51. pěšího pluku v lese Svíb (evid. č. 383), tzv. Saský pomník v Probluzi (evid. č. 400) a Centrální pomník v Novém Bydžově (evid. č. 466).

⁷⁷² *Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa*, Wien 1893, s. 5.

⁷⁷³ Viz MAŽÁTKOVÁ, Lenka, *Vilém Dokoupil (30. 5. 1852 – 18. 2. 1927)*, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2009.

⁷⁷⁴ Srov. GLÁSER, Petr, Václav Weinzettl, architekt vojenských pomníků (1862–1930), *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 935–955.

firmy Jana Jandery. Vavřínový věnec, který drží socha, je produktem osvědčené cizelérské firmy Františka Houdka z Prahy.

Sloup je ozdoben na přední straně antikizující přilbicí, dubovými listy a palmovými ratolestmi. Všechno jsou to atributy válečnictví, navíc přilbice použitého tvaru je též symbolem bohyně Pallas Athény, která reprezentuje válku vedenou za spravedlnost pomocí humánních prostředků. Na bočních stranách je jeden z nejzajímavějších motivů celého pomníku – do prostoru čnící hlavně děl nad hlavami Medúz. Ty symbolizují jakýsi talisman válečníků, kteří si je nechávali vyobrazovat na své štíty, v tomto případě mají ochránit obsluhu děla před nepřátelskými střelami. Gläser se naproti tomu domnívá, že představují „hrůzy“ a ničivý dopad války.⁷⁷⁵

Kamenný podstavec, na kterém sloup stojí, resp. na kterém je umístěn zhruba metr vysoký čtvercový piedestal nesoucí sloup, je cca. 6,5 metrů široký a 6 metrů dlouhý a ve svých rozích nese sloupy s ukotvenými řetězy od bratrů Pechánkových z Hořic. Piedestal je navíc ozdoben 4 kandelábry s flambony. Zednické práce obstarala lokální firma zednického mistra Františka Hamáčka z Chlumu. Veškeré části z bronzu odlila firma Václava Maška z Karlína. *„Podle starších, často nedatovaných fotografií či pohlednic, byl kolem pomníku postaven drátěný plot spojený s nejrůznější zelení. Dnes je pomník opět, volný.“*⁷⁷⁶

V soklové části sloupu a kandelábrů jsou po stranách tři nápisové desky a v čele je deska s reliéfem raněného lva opírajícího se o hlaveň děla. Jak bylo zmíněno výše, jedná se de facto o válečný hrob. Tak ho také jeho autoři a iniciátoři zamýšleli a odpovídají tomu i nápisy, které jsou vyvedeny jak v češtině, tak v němčině. Na čelní straně sloupu dva nápisy – napravo: „Den Helden der Batterie der Todten“ a adekvátně k tomu nalevo: „Hrdinům baterie mrtvých. Na piedestalu se nachází na pravé straně německý nápis:

„Auf Dieser Stäte fanden nach beharlichem Kampfe

den Heldentod in der Schlacht vom 3. Juli 1866

AUGUST VON DER GROEBEN,

k. k. Hauptmann, Ritter des Maria Theresien-Ordens, Kommandant der

Kavallerie-Batterie, Nr. 7. /VIII.,

⁷⁷⁵ GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 196.

⁷⁷⁶ Tamtéž.

FRIEDRICH WOLF, k. k. Oberleutnant,
und 52 Mann Treu bis in den Tod.“

Vlevo se nachází tentýž text v českém jazyce. Na zadní straně pak deska s nápisy, opět v obou jazycích. Zde je češtiny užito před němčinou. Text zní:

„Zřízeno komitétem pro udržování vojenských pomníků na bojišti
Králové Hradeckém, přispěním vys. vojenského řádu Marie Terezie a
c. i k. rakouského dělostřelectva. L. P. MDCCCLXXXIII.“

Z popisů je zřejmé, že se jedná spíše o náhrobní epigrafii, než o klasický text válečných pomníků.

Na závěr kapitoly je nutné zmínit, že chlumecký pomník věnovaný baterii mrtvých, není jediným pomníkem, který odkazuje k této jednotce. Druhý byl slavnostně odhalen těsně před první světovou válkou v rakouském městečku Gamlitz.⁷⁷⁷ Spojitost je v podstatě velmi bizarní. Gamlitz nespojuje s útvarem žádný personální vztah. Žádný člen jízdní baterie 7/VIII z obce nepocházel a ani zde nežil. Jediným pojítkem byla skutečnost, že ve městě byla jednotka ubytována na své cestě z Itálie k svazkům Severní armády. Zprávu o slavnostním odhalení přinesla pro českého čtenáře *Národní politika*.⁷⁷⁸ Konalo se dne 29. června roku 1914, což je opět datum bez zjevných souvislostí. Na akci byl přítomen například i generální inspektor dělostřelectva arcivévoda Leopold Salvator a císař zaslal blahopřejný telegram, který byl slavnostně čten. Dvě pocty – telegram a přítomnost generálního inspektora dělostřelectva, kterých se nedostalo slavnosti odhalení pomníku na místech, kde baterie vykrácela. Zato se jimi může pyšnit slavnost odhalení pomníku v místě, kde byla baterie několik dní přechodně ubytována.

⁷⁷⁷ K této památce viz VYCPÁLEK, Miroslav, Pomník Groebenovy baterie mrtvých ve štyrském Gamlitzu, *Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 26–29.

⁷⁷⁸ Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Národní politika* 32, 1914, č. 177, 30. 6., s. 5.

5.5.2 Baterie mrtvých V. – živá festivity

*„Pohlédni na nás světlý reku z dálných, jasných
výšin! Ty nejsi mrtev; mrtvým jest jen ten, kdo
zapomenut...“⁷⁷⁹*

V roce 2013 uplynulo 120 let od slavnostního odhalení pomníku Baterie mrtvých na Chlumu. Bylo něčím výjimečné, nebo zapadalo do koloritu ostatních popisovaných festivit své doby? Odpověď na tuto otázku je znesnadněna skutečností zmíněnou v úvodu, a sice nedostupností primárních materiálů. Ztracený archiv královéhradeckého Komitétu bude muset být suplován druhotnými informacemi ze soudobého tisku. *Ratibor* sice přinesl téměř vyčerpávající popis slavnosti, nicméně další periodika, obzvláště ta s širší čtenářskou základnou, včetně oficiálních i oficiózních listů, jí nevěnovala odpovídající pozornost. Příčina tohoto jevu bude vysvětlena v následující kapitole.

Na úvod si za účelem hrubé představy o podobě slavnosti pomůžeme citací zprávy z *Národní politiky* následujícího dne po slavnosti: *„Ze Sadové, dne 3. října (Tel.). Dnes dopoledne konalo se slavnostním způsobem posvěcení pomníku dělostřeleckého setníka Groebena a jeho, baterie mrtvých‘ na královéhradeckém bojišti poblíže Chlumu. Tato slavnost, jež počala o 10. hod., byla nejen tklivým projevem úcty k památce hrdinských bojovníků, ale i zároveň projevem vlasteneckým. Z celého okolí i z daleka sešlo se mnoho hostí. Když pomník byl ověnčen a posvěcen ozvala se střelba z děl na počest. Po generálním pochodu a po hymně rakouské byla provedena Dvořákova skladba Stabat mater.“⁷⁸⁰*

Záměrně byla vybrána zkrácená, dalo by se říci kondenzovaná, verze vylíčení.⁷⁸¹ Je vhodná pro bližší seznámení a také k rozboru. Je nepochybné, že po velkolepých oslavách 25. výročí bitvy bylo slavnostní odhalení pomníku, kterému bylo přiděleno evidenční číslo 275, druhou největší organizační výzvou pro doposud relativně mladou organizaci na čele se Steinským. Dvě čísla *Ratibora* postupně informovala čtenáře o chystané akci a měla na něj veřejnost připravit. V čísle z 23. září vyšel článek, který čtenáře o akci informoval a nabídl

⁷⁷⁹ Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Ratibor* 10, 1893, č. 41, 7. 10., č. 41, s. 514

⁷⁸⁰ Posvěcení a odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Národní politika* 11, 1893, č. 275, 4. 10., s. 3.

⁷⁸¹ Nejpodrobnější popis slavnosti se samozřejmě objevil v *Ratiboru* (Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Ratibor* 10, 1893, č. 41, 7. 10., s. 514).

jím předběžný program.⁷⁸² Ten byl velmi prostý, oproti ostatním popisovaným světícím festivitám obsahoval pouze nejzákladnější rituály jako zdravice přítomných, světící řeč, vlastní akt svěcení a slavnostní defilé. Jistá pietní strohost byla odrazem důsledné apolitizace. V programu slavnosti nebyl prostor k žádným politickým projevům, žádná vzletná národní hesla. Bezpochyby jeden z motivů relativně malého ohlasu festivity mimo rámec přítomných hostů a diváků a lokálního tisku.

Následující číslo *Ratibora* z 30. září pak přineslo podrobnou informaci o událostech, které se na bojišti odehrály před 27 lety.⁷⁸³ Článek byl jakousi skromnější obdobou brožur, které ve své době bývalo zvykem vydávat u příležitosti odhalování významných pomníků. Jejich snahou bylo jednak rozšířit případné řady publika a jednak zvýšit jejich informovanost. Ke zvýšení účinku byl přímo na slavnosti prodáván „*pranepatrný list slavnostní*“⁷⁸⁴, který se bohužel spolu s ostatními materiály královéhradeckého Komitétu nedochoval.

Rozsáhlý popis slavnosti přineslo opět následující číslo *Ratibora* ze dne 7. 10., kde na prostoru jedné strany byly dopodrobna popsány jednotlivé části festivity, která se odehrála před třemi dny, kdy se na „*kroví prosáklou výšinu chlumskou*“⁷⁸⁵ již od časného rána sjíždělo obecnstvo. Tehdejší doba erupce nejrozličnějších slavností a manifestací „obsazování“ veřejného prostoru nabízela tento druh povyražení v mnohem častější míře, než je tomu dnes, v přetechnizovaném světě televize a internetu.⁷⁸⁶ Tak také musíme číst soudobé zprávy, pokud hovoří o davech, či masách přítomných diváků. Je pravděpodobné, že valná většina z nich se, obrazně řečeno, nemusela identifikovat s „kusem, který jim byl hrán“, pouze vyšla mezi lidi „do divadla“. Občas také jako u Křečhořského pomníku docházelo k politicky a manifestačně motivovaným deformacím skutečnosti, někdy na politickou objednávku, jindy prostě v intencích žurnalistických klišé. V případě slavnosti odhalení Baterie mrtvých lze odhadovat, že počet návštěvníků, potažmo konzumentů festivity byl značný, neboť ještě žila vzpomínka na zdařilé slavnosti 25. výročí bitvy, uskutečněné dva roky předtím. Mezi

⁷⁸² Vojenský pomník u Lípy, *Ratibor* 10, 1893, č. 39, 23. 9., s. 489.

⁷⁸³ Rekům mrtvé baterie, *Ratibor* 10, 1893, č. 40, 30. 9., s. 500.

⁷⁸⁴ Tamtéž.

⁷⁸⁵ Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Ratibor* 10, 1893, č. 41, 7. 10., s. 514.

⁷⁸⁶ LIPTÁK, Lubomír, Kolektívne identity a verejné priestory, *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, Bratislava 1999, s. 117–131.

přítomnými se nacházela celá řada význačných osobností jak z armády,⁷⁸⁷ tak veřejného života, státní správy či místní samosprávy.⁷⁸⁸ Obzvláště ti poslední rádi podobné akce využívali k sebezprezentaci, jejich přítomnost dodávala akcím „lesk“ a oni naopak „byli vidět.“ Jednalo se tedy o jakýsi druh sociální symbiózy. Přeci jen však byla patrná absence nejvyšších elit. V porovnání s pomníky u Chlumce a Přestanova nebo u Křečhoře nebyl přítomen žádný oficiální zástupce vídeňského dvora (přítomný arcivévoda Vilém zde figuroval jako zástupce armády, nikoli panovnického domu), či jiných států, ať už Německé říše jako celku, či pruského či saského království. Ráz nenárodního, ve své podstatě nestátního válečného pomníku se silným pietním podtextem, prostým velkými modifikačních gest o volání po nápodobě a skupinové koherenci, učinil své. Na druhou stranu byly, vedle těchto upozaděných motivů a částí festivity, zdůrazněny jiné. Například pietní kladení věnců či čestné salvy a čestné strážě.

Příchozí hosté byli uvítáni předsedou Komitétu Steinským a místopředsedou Waldekem a poté se skrze špalír tvořený žáky všestarské obecní školy odebrali k pomníku, kde došlo ke kladení věnců. Toto symbolické gesto bylo pro případ válečného hrobu obzvláště vhodné, a tak se jich u paty pomníku sešla celá řádka.⁷⁸⁹ Mimoto byl pomník ozdoben květinami částečně z císařské domény ze Smiřic a částečně z domény Harrachů

⁷⁸⁷ „Z vojenských hodnostářů byli tu polní podmaršálek Watted z Josefova, podmaršálek princ Schaumburg-Lippe z Náchoda, generál Kleinschmiedt, velitel 9. dělostřelecké brigády, brigádník šl. Molnar, plukovník dělostřelecký šl. Hofe s deputací důstojnického sboru 9. brigády dělostřelecké z Josefova, brigádník Thier a plukovník Venus, velitel 12. (dříve 8.) dělostřeleckého pluku, k němuž Groebenova baterie náležela, ze Sibině s deputací důstojníků sestávající ze setníka Kabatha, nadporučíka Peržiny a poručíka Czekeliusk, deputace důstojníků 94. praporu z Josefova, deputace důstojníků 98. praporu z Josefova v čele s majorem Gabesohnem, brigádník šl. Guggenberg, plukovník 42. pluku Niklas, podplukovník baron Sanleque s deputací 18. pluku a major Sklenka s deputací 34. divizní baterie z Hradce Králové a mnozí jiní důstojníci.“ (Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, Ratibor 10, 1893, č. 41, 7. 10., s. 514).

⁷⁸⁸ „Z civilních hodnostářů uvádíme místopředsedu p. V. Šoltu, deputaci městské rady královéhradecké, sestávající z pp. purkmistra Lhotského a radních Waldeka a Sluky a pp. starosty všech okolních obcí.“ (Tamtéž).

⁷⁸⁹ „Věnce na něj položili: arcivévoda Vilém (Hrdinným soudruhům válečným), princ Schaumburg-Lippe, 12. dělostřelecký pluk (Zesnulém hrdinném soudruhu v. d. Groeben), 8 dělostřelecká brigáda z Prahy, 9 dělostřelecká brigáda z Josefova, plukovník V. Filz (Vavřín a palmu „mrtvé baterie“ a jejímu statečnému veliteli), město HK (Hrdinům baterie mrtvých), důstojníci posádky jičínské, 98. pluk šl. Stránského (Vzoru věrnosti k císaři a vlasti až do smrti), vysloužilci z Nového Bydžova (Rekové v bitvě dne 3. července 1866 pro císaře a vlast padlým důstojníkům a mužstvu 7 jízdní baterii), škola všestarská a j. Na pomníku samém byl připevněn věnec plukovníka šl. Merkla z Pešti, kterýž jako poručík v „baterii mrtvých“ sloužil a jediný z důstojníků její životem vyzáhl. Překrásný věnec ten měl nápis: (Drahým až do smrti věrným druhům).“ Tamtéž. O rozruch kolem odhalení se postaral i arcivévoda Arnošt, pamětník a hrdina války roku 1866, když dne 9. října sice opožděně, avšak s o to větší publicitou, položil u paty pomníku věnec s vlastnoručním věnováním (Pomník hrdinů baterie mrtvých, Ratibor 10, 1893, č. 42, 14. 10., s. 526).

přímo ze Sadové. Květiny naaranžovali členové Komitétu.⁷⁹⁰ Kolem pomníku byly vystaveny dva velké stany pro ctěné hosty. Vedle stanů stála dřevěná tribuna, u které byla k nahlédnutí pamětní kniha Komitétu.⁷⁹¹

V 10. hodin pokračovaly oficiality slavnostním projevem ve věci pomníků na bojišti velmi angažovaného probluzského faráře Brunclíka, který poukázal na význam a smysl odkazu baterie mrtvých. Bohužel jeho řeč nebyla v článku otištěna a jiným způsobem se naneštěstí nedochovala. Nicméně měla velmi pozoruhodné zakončení. Závěrem se Brunclík omluvil přítomným za užití češtiny (vedle němčiny). U tohoto bodu by bylo vhodné se na chvíli pozastavit s ohledem na známé národnostní cítění většiny členů Komitétu, nebylo divu, že slavnost „zdobily“ kromě vlajek v barvách habsburských (černo-žlutých) i vlajky české (bílo-červené). Naproti tomu při slavnosti, kterou uspořádal Ústřední spolek později na Křečhoři při odhalení tamního pomníku, který byl mnohem více podporován ze strany Vídně, bylo město Kolín, obývané v drtivé většině českým etnikem, ozdobeno krom státních vlajek i vlajkami červeno-černo-zlatými.⁷⁹² Stačí připomenout, s jakým nezájmem, až odporem se křečhořská slavnost setkala u místních obyvatel. Oficiální armádní syžet slavnosti na Chlumu však přeci jen vedl k tomu, aby řeči byly pronášeny v německém jazyce, tj. v jazyce „centra“. Brunclíkova omluva se tedy v tomto světle dá číst nikoli jako provokace česky smýšlejících návštěvníků, ale jako úlitba přítomným vojenským hodnostářům. Je však otázka, zda si nutnost národnostního vymezení akce organizátoři vůbec uvědomovali. Nebyli „hašteřivými politiky“, kteří by byli nuceni populisticky oslovovat nacionálně rozpolcenou veřejnost, byli to z větší části vojáci-veteráni, příslušníci, či podporovatelé a obdivovatelé habsburské armády, kde vedle sebe ruku v ruce musely nutně spolupracovat všechny národnosti mocnářství.

Farář Brunclík po své řeči provedl vlastní světící akt a stejně jako při každé jiné vojenské slavnosti následovala čestná salva, v tomto případě z děl. Hudba 42. pluku zahrála, jak bylo řečeno, Dvořákovo „Stabat Mater“ – de facto jediná kulturní vložka celé akce, načež deputace 12. dělostřeleckého pluku (dříve VIII.) položila věnec k pomníku. Exkluzivita instituce pluku vyjmula položení jejího věnce zcela mimo klasické „kladení věnců“ z úvodu

⁷⁹⁰ Einweihung des Groeben-Denkmal, *Wiener Zeitung*, 1893, Nr. 227, 4. 10., s. 6.

⁷⁹¹ Bohužel také nenávratně ztracená, společně s ostatními materiály královéhradeckého Komitétu.

⁷⁹² SOA Kolín, f. Archiv města Kolín, pamětní kniha 1886–1900; Slavnostní odhalení dřevěného králíka ve státě Gumi-Guta, *Labské proudy* IV, 1899, č. 22, 2. 6., s. 2.

festivity. Tomuto aktu napomáhali čtyři přítomní veteráni – přeživší členové baterie mrtvých, a sice: Josef Horák, Franz Petschner, František Tuch a Antonín Wiehl. Poté promluvil velitel pluku. Jeho dojemná řeč, zakončená apelem připomněla hrdinného setníka a současně pobídla přítomné k případné nápodobě či alespoň k trvalému uchování vzpomínky: „*Na tomto bojišti kde rakouského orla štěstí, nikoli však sláva, opustilo, na výšině této, dne 3. července 1866 stihl hrozný osud udatnou naši armádu; na místě tom, kde hrdina, jehož památku s hlavou hrdě vztyčenou dnes slavíme, vědom si, že jde jisté smrti vstříc, osudný průběh boje zdržeti se snažil; zde, kde se všemi svými věrnými bojoval, krvácel a bohatýrskou duši svoji vydechl – on nejjudatnější z udatných – skláním se vděkuplně a v obdivu u pomníku, kterýž má zachovati paměť hrdiny na věky. Jakožto velitel a nejstarší druh pluku, v němž Groeben sloužil, kladu v hloubi duše své pohnut tento věnec na pomník jeho. Na tomto posvátném místě přísahám tobě ty věrný mrtvý, že kdykoli nás zavolá povinnost k boji a vítězství vzorem tvým se řídit budeme. Pohlédni na nás světlý reku z dálných, jasných výšin! Ty nejsi mrtev; mrtvým jest jen ten, kdo zapomenut, památka tvá však žije a bude žít v srdcích našich vždy a příští pokolení, příští věky budou vzpomínati slavného tvého konce a síliti se jím k novým činům hrdinským za císaře a vlast! Van der Groebene, památka tvoje budiž věčně ctěna!*“⁷⁹³

Následně proběhlo tradiční defilé a oficiální část slavnosti byla ukončena opětovnou salvou z děl a císařskou hymnou. Kdo z přihlížejících vydržel celý ceremoniál, mohl se nyní nasytit a zabavit v nedalekém lesíku mezi Chlumem a Lípou, kam se slavnost přesunula. Zde za neustálého vyhrávání vojenské kapely bylo podáváno pohoštění, přičemž akce dostala označení „Volksfest“⁷⁹⁴ – tradiční součást podobných festivit. Po oficiální části se hosté „uvolnili“ na „lidovém svátku“, který se bez ohledu na předcházející oficiality nesl v jakémsi liberálním, až demokratizujícím duchu, neboť základní konstatntou byla zábava a občerstvení bez ohledu na společenské postavení „slavících“.

Na oficiální části slavnosti přítomní zpravodajové vídeňských listů dopomohli alespoň k minimálnímu zviditelnění akce, neboť v následujících dnech vyšly o odhalení pomníku zprávy, téměř ve všech významných periodikách monarchie.⁷⁹⁵ Bohužel se noticky

⁷⁹³ Odhalení pomníku „baterie mrtvých“, *Ratibor* 10, 1893, č. 41, 7. 10., s. 514.

⁷⁹⁴ Einweihung des Groeben-Denkmal, *Wiener Zeitung*, 1893, Nr. 227, 4. 10., s. 6.

⁷⁹⁵ Kromě vojenského listu *Militär-Zeitung* (Die Einweihung des Groeben-Denkmal, *Militär-Zeitung* 48, 1893, Nr. 35, 6. 10., s. 278) a konzervativního *Das Vaterland* (Einweihung des Groeben-Denkmal: Aus Sadova, *Das Vaterland* 34, 1893, Nr. 274, 4. 10. s. 4), se mohli o slavnosti dočíst i čtenáři jiných listů. Jejich redaktoři již jen využívali předešlé zprávy. Ať už liberální deník *Neue Freie Presse*

objevovaly nezaslouženě na posledních stranách periodik, neboť slavnost překryla mnohem výmluvnější aktualita. Dne 1., resp. 2. října byl vydán Mladočeský manifest a informace a rozbory o rozpolcení dosud jednotné a relativně „neškodné“ české národní politické scény plnily přední strany tisku několik dnů až týdnů.

(*Neue Freie Presse*, 1893, Nr. 10459, 4. 10., s. 7, či oficiálních *Die Presse* (Die Batterie der Tödten, *Die Presse* 46, 1893, Nr. 274, 4. 10., s. 9) a *Wiener Zeitung* (*Wiener Zeitung*, 1893, Nr. 226, 3. 10., s. 20). Zprávu otiskl i nacionálně laděný *Deutsches Volksblatt* (Einweihung des Groeben-Denkmales auf dem Schlachtfelde zu Königgrätz, *Deutsches Volksblatt* 5, 1893, Nr. 1709, 4. 10., s. 4). Pozadu nezůstal ani pražský oficiální provládní tisk (*Prager Tagblatt* 17, 1893, Nr. 275, 4. 10., s. 3).

5.6 „Komitét“ a pomník Baterie mrtvých ve dvacátém století

„Středobodem činnosti „Komitétu“ je práce a zase jen práce! To by si měl každý jeho člen uvědomit především. Práce badatelská, osvětová, propagační, ale především práce s krumpáčem, lopatou a zednickou lžící. Stovky poničených památek, výsledek komunistické kulturní politiky, čeká. Nemysleme si, že se všechno rázem, jak mávnutím kouzelného proutku, změní; že instituce zodpovědné za stav památek nám vždy radostně vyjdou vstříc. Nebudou peníze, nebude mnohdy ani zájem.“⁷⁹⁶

Organizování slavností jakými bylo například odhalení pomníku Baterie mrtvých nebo 25. výročí bitvy nejen prokázalo schopnosti členů královéhradecké Komitétu na čele se Steinským, ale současně je fyzicky i duševně velmi vyčerpávalo. Není bez zajímavosti, že veškerá činnost v Komitétu nebyla nijak honorovaná a celá se odehrávala v rámci volného času. Na valné hromadě v roce 1911 odstoupil ze své funkce Jan Steinský a předal žezlo svému dlouholetému spolupracovníku a příteli Františku Waldekovi. Steinský byl jednomyslně jmenován čestným předsedou. Zvolením do této symbolické funkce končí jeho působení v Komitétu, neboť od tohoto okamžiku již o jeho aktivitách nemáme žádné zprávy.⁷⁹⁷

Tak jako bylo klíčové 25. výročí pro Komitét pod vedením Steinského, bylo spektakulární 50. výročí pro Komitét „bez Steinského“. Nyní již mohl spolek plně využít symbolického významu pomníku Baterie mrtvých. Přesto sloužilo jako centrální místo pietní akce prostranství před Mausoleem v Lípě. Největší pozornost na slavnosti vzbuzovala

⁷⁹⁶ Z úvodníku historicky prvního čísla časopisu obnoveného Komitétu pro udržování památek z války 1866, autorem je šéfredaktor Miroslav Vycpálek (*Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 2).

⁷⁹⁷ Viz DVOŘÁK, Jaroslav, *Jan Nepomuk Steinský otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011, s. 200.

přítomnost Josefa Horáka, jednoho z přeživších členů baterie mrtvých. Akce byla navštívena opět předními osobnostmi tehdejšího veřejného života.⁷⁹⁸ Slavnost se kvalitativně téměř nelišila od ostatních výročních akcí, rozdíl byl především v kvantitě jak vznešených hostů, tak i diváků. Nikdo z přítomných nemohl popřít značné ovlivnění události svojí dobou, tj. probíhajícím válečným konfliktem, který zasahoval do všech sfér společenského života v monarchii. Determinována byla touto skutečností i hlavní slavnostní řeč, kterou pronesl Jeho Eminence biskup Doubrava. „V níž vzpomenu památku hrdinů zde před 50 lety udatně a věrně bojovavších a zdůraznil, že nejkrásnějším uctěním jich jest i dnešní projev, který netoliko vzdává poctu jich věrnosti a hrdinnosti, ale který jest i novým slibem dnešního pokolení, že vytrvá jako oni tehdá na svých místech v těžké době dnešní a že věrně dostojí svým povinnostem po jich zářném příkladu. Za zřejmého pohnutí všech přítomných zazněla pak na památném místě velebná hymna rakouská, k níž připojena i německá, načež následovalo defilé vojska...“⁷⁹⁹

Přes „sliby dnešního pokolení“ přinesla světová válka destrukci určitých hodnot, lépe řečeno pilířů, na kterých stál nejen královéhradecký Komitét, ale i Ústřední spolek a s nimi i ostatní lokální komitáty. Politické, sociální a hospodářské změny, které nastaly po vzniku Československé republiky, zlomily vaz Ústřednímu spolku, který se z podstaty své existence, organizační struktury i členské základy nebyl schopen, na rozdíl od dílčích Komitétů, novým podmínkám přizpůsobit.⁸⁰⁰ Zdá se však, že i lokální Komitáty oproti období předválečnému spíše živořily a činnost se soustředila v okolí hořické kamenosochařské školy (nyní státní průmyslové). Ta, jak bylo výše popsáno v souvislosti s pomníkem na Křechoři, po roce 1922 převzala od Ministerstva národní obrany zabavené jmění Ústředního spolku a zřídila „Nadační listinu pro udržování vojenských pomníků z roku 1866“. Nadace se stala minimálně finanční platformou, na které se odehrával „komitétní“ život během celého období tzv. první československé republiky.⁸⁰¹

⁷⁹⁸ Přítomni byli například: přednosta c. k. okr. hejtmanství v Hradci Králové, c. k. místodržitelství rada Smutný, okresní komisař dr. Fiedlerem, starosta obce Hradec Králové dr. Ulrich s deputací městského zastupitelstva, důstojnický sbor, četní starostové okolních obcí, deputace spolků z Vratislavi a Lipska, aj.

⁷⁹⁹ Padesáté výročí bitvy u Hradce Králové, *Obnova* 22, 1916, č. 27, 7. 7., s. 5.

⁸⁰⁰ „Po skončení první války světové uznal tento spolek v důsledku jistých vyskytnuvších se obíží a nových poměrů za vhodné, aby se rozešel a jmění své proměnil na nadaci, která by dále sloužila k témuž účelu, jaký měl spolek ve svém programu.“ (SOA Jičín, f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866, Ústřední spolek – ustavující schůze 1948).

⁸⁰¹ SOA Jičín, f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866, inv. č. 63 – Nadace SPŠ v Hořicích k udržování voj. pomníků.

Aktivita členů komitétů neutichla ani po roce 1939.⁸⁰² S ohledem na předmět zájmu byly nacistickými úřady tyto organizace tolerovány, někdy dokonce docházelo k jisté symbióze, jako v případě jičínského spolku, nicméně musely doložit, že z jejich řad byli k 7. 6. 1940 vyloučeni všichni členové neárijského původu. Tak musel „být odejit“ i jeden ze zakládajících členů Josef Tausik, který byl navíc ve věku 86 let nacisty zavražděn. Veškerá činnost však byla logicky ukončena po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.⁸⁰³

V letech poválečných se sice opět probouzí k životu snaha o znovuvybudování organizační struktury a dokonce jsou realizovány první kroky k obnovení zastřešující organizace,⁸⁰⁴ tj. Ústředního spolku, přichází však rok 1950 a s ním rušení veškerého spolkového života. Dle zákona č. 68/1951 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních je poprvé od své existence zrušen královéhradecký Komitét. Likvidační valná hromada se konala dne 16. listopadu 1951 s tím, že veškerý majetek včetně muzea, rozhledny, ale i pomníku Baterie mrtvých, propadl státu⁸⁰⁵ a veškerá péče o válečné hroby a památky přešla z Ministerstva národní obrany na Ministerstvo vnitra, které tuto agendu přeneslo na jednotlivé národní výbory.⁸⁰⁶

Pro všechny, kteří svůj život zasvětili ochraně a péči o pomníky na královéhradeckém bojišti, nastalo nejsmutnější období. Setkávání ve výroční dny probíhalo sporadicky a stejně jako u Kolínského bojiště často mimo rámec legality. Přední i řadoví členové Komitétu se nevyhnuli pronásledování ze strany státní bezpečnosti a jakákoli organizovaná činnost byla přísně zakázána. Průhledné pokusy o existenci pod křídly jiné, oficiální organizace byly brzy odhalovány a narušovány či přímo zakazovány.⁸⁰⁷ Následkem těchto zásahů byl neutěšený stav památek na bojišti. Vandalové devastovali pomníky, jejichž dědictví nebylo

⁸⁰² Na prusko-rakouském bojišti u Chlumu, *Pestrý týden* 16, 1941, č. 27, 5. 7., s. 1.

⁸⁰³ SOA Jičín, f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866, Ús. spol. ustavující sch. 1948.

⁸⁰⁴ Muselo být mimojiné prokázáno, že organizace „nestrpí, aby v řadách členstva měly místo živly reakční a že členstvo spolku pevně trvá ve své věrnosti a oddanosti k našemu prezidentiu a k našemu státu a do všech důsledků přihlašuje se k budovatelskému plánu předsedy vlády Klementa Gottwlda (SOA Jičín, f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866, inv. č. 047 – Akční výbor).

⁸⁰⁵ *Komitét 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003, s. 24.

⁸⁰⁶ MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009, s. 84.

⁸⁰⁷ Podrobně viz *Komitét 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003, s. 24–34; f. B1_4, jednotka 24; f. Studijní Ústav Ministerstva vnitra.

„pokrokové,“ téměř beztrestně a národní výbory či jiné instituce, na které byla péče o pomníky delegována, se buďto povinností záměrně vyhýbaly, nebo na ně neměly dostatek prostředků. Poničení se nevyhnul ani pomník Baterie mrtvých. Někdy před rokem 1975 byl povalen jeden ze sloupů nesoucí věčný oheň, který byl právě toho roku anonymním sympatizantem myšlenky ochrany zdejších památek „ilegálně“ opraven a osazen zpět na své původní místo.

Změna přišla až s rokem 1989. Tehdy zareagovala skupina nadšenců a pamětníků tísnivého období perzekuce na měnící se politicko-společenskou situaci a ještě na konci „sametového roku“ učinila první opatření k obnově organizace, tentokrát pod názvem „Komitét pro udržování památek z války roku 1866.“⁸⁰⁸ Byl založen přípravný výbor, na jehož výzvu ke shromáždění se přihlásilo 60 lidí vesměs z celé republiky. První valná hromada se konala v březnu roku 1990 symbolicky v hostinci „U polních myslivců“ na Chlumu pod rozhlednou. Následující měsíc byl spolek schválen a zaregistrován ministerstvem vnitra a zdálo se, že již nic nebude bránit úspěšnému rozkvětu organizace a myšlenek, které zosobňovala.

Ovšem potíže brzy nastaly. Ukázalo se, že 40 let znemožňování oficiální existence zanechalo těžké následky. Organizace zcela vymizela z širšího povědomí veřejnosti a také orientace v nových politických a ekonomických porevolučních podmínkách nebyla pro členy „Komitétu“ s ohledem na jejich celoživotní zájmy a světonázory jednoduchá. Přesto se již první rok své existence pokusil „Komitét“ zorganizovat⁸⁰⁹ ve výroční den bitvy na bojišti pietní akt a bitevní rekonstrukci.⁸¹⁰ Počet návštěvníků, který dosahoval 10 000, všechny překvapil. Lidé patrně využili příležitosti k odreagování novou atrakcí, která se jim nabízela a která jim připomínala zasuté vzpomínky, staré vyprávění na „vojnu s Prajzem“. Množství diváků bylo ale současně závazkem. Následující rok uspořádal Komitét množství akcí

⁸⁰⁸ K prvnímu sondážnímu setkání, které si dalo za úkol zmapovat zbytky případné členské základy a možnosti budoucího působení, došlo dne 8. 12. 1989 v pražském bytě Dr. Miroslava Vycpálka.

⁸⁰⁹ Viz POLÁČEK, Bohumil, Letošní vzpomínka na 124. výročí prusko-rakouské války 1866 na Chlumu dne 30. června a 1. července 1990, *Bellum 1866*, 1, 1990, č. 1, s. 3–5. Je nutné vyzdvihnout vstřícnost a ochotu ke spolupráci s tehdejší správkyňou areálu bojiště na Chlumu Dr. Jaroslavou Krejzlovou (BRŮHA, Jan – DVOŘÁK, Jaroslav – POLÁČEK, Bohumil – VYCPÁLEK, Miroslav, *Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866*, Hradec Králové 1996, s. 30). Dále byl osloven Okresní národní výbor v Hradci Králové, Okresní vlastivědné středisko, krajské muzeum a vojenská posádka.

⁸¹⁰ Viz Pieta u Baterie mrtvých, *Pochodeň* 79, 1990, č. 153, 2. 7., s. 1.

k připomínce 125. výročí bitvy⁸¹¹ nejen na bojišti u Hradce Králové. Vrcholem však byl opět pietní akt a rekonstrukce, tentokrát nazvaná „Dobytí rakouské dělostřelecké baterie pruskou pěchotou“. Pomník Baterie mrtvých a i vlastní fenomén obětující se jednotky tak byl nabídnut nečekaně velkému množství konzumentů, kteří svoji kvantitou dosáhli vrcholu v průběhu celého dosavadního druhého života památky. Byla založena tradice, která souvisle pokračuje do dnešních dnů.⁸¹² Rok co rok se na louce pod pomníkem scházejí tisíce návštěvníků bojiště, aby se zúčastnili „společenské akce“ ať už z důvodu tradičního každoročního setkání s přáteli, zážitku z reenactmentu, stánků s rychlým občerstvením, nebo aby si prohlédli pomník Baterie mrtvých, který nutně musí mít cestou do improvizovaného hlediště.

⁸¹¹ K 125. výročí viz *Komité 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003, s. 72–73; MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009, s. 88–89

⁸¹² O využití areálu bojiště v současnosti viz *Komité 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003, s. 92–93.

Závěr

V úvodu práce bylo zmíněno, že každý pomník jistým způsobem představuje kousek interpretace historické skutečnosti. Je svědectvím o minulosti (znovu použijme termín „primární skutečnost“), která je zakódována v jeho obsahovém i formálním zpracování, v osobách a institucích, stojícím u jeho vzniku, a v komemoračních aktivitách, které se u pomníku konají (to vše lze počítat mezi „sekundární skutečnosti“). Společně pak determinují jak historické povědomí o události či osobnosti, ke které se pomník vztahuje, tak také jeho vlastní druhý život.

V disertační práci byly popsány celkem čtyři okruhy pomníků, které reprezentují čtyři různá bojiště v Čechách a na Moravě. Monumentální pomník na křečhořském vrchu se váže ke kolínské bitvě. Paradoxně s jeho vznikem není spojená žádná lokální iniciativa, žádný vlastivědný spolek, či spolek přátel bitvy u Kolína, velkého a slavného vítězství našich zbraní. Pomník vystavěla organizace, která si kladla za cíl péči o památky na válečný rok 1866, v němž rakouská armáda utrhla jednu z největších porážek. Impulzem mělo být 50. výročí vlády císaře Františka Josefa I., ovšem až na drobný přípisek není na pomníku po deklarováném účelu výstavby stopy. Pomník i podoba jeho slavnostního odhalení silně determinoval hlavní finanční donátor, tj. nejvyšší vojenské kruhy. S trochou nadsázky lze říci, že památka představuje svébytný druh reklamy na c. k. armádu konce 19. století. Tehdy sice patřila armáda k posledním integračním faktorům nadnárodního státu, nicméně oblibě veřejnosti se netěšila. Hazardní balkánské dobrodružství nedokázalo ani v nejmenším zahladit rány, které utrhla pověst dřívější „výkladní skříně“ habsburského trůnu po porážce od Pruska. Křečhořský monument tak nebyl veřejností přijat a nestal se součástí komplexu, který bychom označili za „paměť kolínské bitvy“.

Mohyla míru na Prateckém návrší ční do krajiny stejně monumentálně jako křečhořský pomník. Ovšem za ní stojí neutuchající iniciativa místních nadšenců v čele s páterem Slovákem. Státní úřady vzniku památky spíše nepřály – měla být odhalena na sté výročí bitvy, ale nestalo se tak. V dobách, kdy spolu s prohloubením československo-francouzských vztahů ožíval v české společnosti kult císaře Napoleona, se Mohyla míru postupně stává symbolem a vyhledávaným turistickým cílem. Slovákův životní sen

(vystavět vhodnou připomínku „nesmírného hřbitova“ slavkovského bojiště) se stal realitou a Mohyla míru zůstala dodnes integrální součástí paměti na slavkovskou bitvu.

Bitva u Chlumce a Přestanova je v práci jako jediná reprezentována více památkami proto, že její pomníky tvoří určitý komplex. Zdejší bojiště se zaplňovalo v podstatě bezprostředně po bitvě, přičemž odhalování pomníků kulminovalo ve výročním roce 1913. Ovšem to již pomníky (nově instalované i ty starší) reprezentovaly jiné ideje než upomínku na krveprolití a pietu. S vrcholícím napětím a tušením obrovského konfliktu využilo místní obyvatelstvo pomníky k demonstraci militarizace, nacionalizace a kutužení kolektivní identity. Jubilejní pomník z Chlumce byl primárně také iniciativou místní organizace, obdobně jako Mohyla míru, ale vládní kruhy jeho vznik podporovaly. Volání „sláva“ císařskému majestátu z úst obyvatel Ústecka však v létě toho roku již patrně nepatřilo mocnáři z Vídně, ale spíše jeho mladšímu a agresivnějšímu německému spojenci z Berlína. Už to by stačilo k tomu, aby pomníky české etnikum ignorovalo tehdy, ale i po roce 1945, kdy český živel pohraničí obsazoval). Ke všemu se samotná bitva – „primární skutečnost“ pomníků – vytratila z historického povědomí i z dějepisných učebnic jako taková, čímž byl ortel nad obřími kamennými monumenty vynesena.

Počet pomníků z výše uvedených bojišť však zastihuje bojiště poslední. V roce 1866 se na západ od Hradce Králové utkalo téměř půl milionu vojáků – krvavé vyústění tohoto střetu se odrazilo i v nesmírném počtu objektů funerální plastiky. Téměř pět stovek křížů, pomníků a pomníčků v práci reprezentuje pomník Baterie mrtvých. Už svým názvem evokuje fluidum, které je s bojištěm spojeno. Touha uctít obrovské množství promarněných lidských životů vedla ke vzniku organizace, zmíněné v souvislosti s křečhořským pomníkem. Vedle péče o existující památky stál Spolek i za vznikem Baterie mrtvých – pomníku v prvním plánu věnovanému konkrétnímu vojenskému útvaru. Přestože lze vysledovat částečnou shodu s kolínským pomníkem, neboť i ten je mj. věnován vojenské jednotce, a sice tzv. holobrádkům, stojí proti němu Baterie mrtvých v protikladu. Křečhořský pomník oslavuje vítězství, Baterie mrtvých má za úkol uctít památku. Proto také byl přístup vojenských kruhů k Baterii spíše zdrženlivý. Přesto pomník splnil svůj účel a stal se jakýmsi zastřešujícím symbolickým místem pro celé bojiště, jak si to členové spolku přáli. Na chlumském návrší tvoří středobod bojiště, které každoročně hostí tisíce i desetitisíce

návštěvníků. Pro mnohé z nich je Baterie mrtvých symbolickým rámcem představ o bitvě i celé válce z roku 1866.

Co je tedy tím faktorem, který určí, zda je pomník úspěšný? Za předpokladu, že pod tímto pojmem chápeme naplnění jeho vlastního účelu, tedy připomínku určité události nebo osoby z minulosti. Pomníky popisované v disertační práci jasně ukazují, že onen faktor v podstatě není zakódován v „primárních skutečnostech“, ale spíše v „skutečnostech sekundárních“. Přesněji řečeno, že k úspěchu pomníku, k jeho naplnění, nestačí odkaz na úspěšný segment historie. Mnohem výmluvnější jsou okolnosti vzniku pomníku, zdroje financování, instituce a osoby s ním spojené, a v neposlední řadě i druhý život památky, určovaný dějinným vývojem.

Například kolínské vítězství nad „neporazitelným králem Prajzů“, které se odehrálo téměř v samém srdci Čech za přispění dle tradice českých jonáků – holobrádků, mělo v době svého vzniku nejlepší předoklady k tomu stát se součástí národního příběhu. Případně lokalita bitvy, nebo ještě lépe pomník na její počest, pak skutečným místem paměti českého národa. „Primární skutečnosti“ k tomu víceméně sváděly. Ovšem okolnosti vzniku a hlavně donace celého projektu učinila své. Paměť na kolínskou bitvu byla nejdříve odsunuta domnělou příčinou výstavby, tj. oslavy 50. výročí panování Františka Josefa I., aby ji posléze zcela překryl pokus o oslavu a rehabilitaci armády. Slavkovská bitva naproti tomu symbolizovala porážku, navíc spojenou s dlouhodobým pobytem francouzského okupačního vojska na Moravě. V tomto případě však stojí za úspěchem osobnosti iniciátora a autora pomníku. Ti ho vytvořili v nadčasové pietní podobě, jež mu umožnila překonávat těžká období a přilnout k paměti na bitvu, nepochybně živenou (případně tlumenou) vztahem ke kultu císaře Napoleona. Když někdo navštíví Pratecké návrší a prohlíží si Mohylu míru, bezpochyby mu ihned vytane na mysl osoba francouzského císaře a jeho vítězících vojsk. Chlumecké pomníky připomínají vítězství rakouských zbraní nad napoleonskými vojsky, těšily se podpoře vládních míst a co je podstatné, v době vzniku (zejména u jubilejního pomníku) značného pozitivního ohlasu veřejnosti. Přesto se nestaly pamětními místy a dnes si je s bitvou spojí jen velmi úzký okruh odborníků a znalců. Dokonce i obyvatelé obcí, v jejichž katastrech se pomníky nachází, v otázce po jejich smyslu tápou. Někteří jsou přesvědčeni, že odkazují k bojům sovětské armády. Za tento tristní stav nese odpovědnost ideové převrstvení, které dostaly pomníky do vínku v roce 1913. Vzpomínka na sto let staré

boje sloužila jako rámec pro prezentaci myšlenek a tužeb, které naprosto nemohly souznít s představami většinového obyvatelstva Čech. Takto tedy byly pomníky stigmatizovány a jen obtížně se budou svého „prokletí“ zbavovat.

Možná se jim to podaří prostřednictvím jevu, kterého jsme v posledních letech svědky, jakéhosi vyprazdňování prostoru pro politickou instrumentalizaci památek a dominanci turisticko-komerčních aktivit. Tento proces zajisté souvisí s narůstajícím časovým odstupem od vzpomínaných událostí a se společenským a mezinárodně-politickým klimatem na počátku nového tisíciletí. Působí jakési pozvolné zahlazování diskontinuit druhých životů pomníků a společné usměrnění.

Popisované pomníky vznikly na přelomu předminulého a minulého století a jsou, jako každá jiná památka, produktem své doby nejen v umělecko-formálním vyjádření, ale i v sémioticko-obsahovém. To znamená, že se na jejich podobě neprojevuje pouze umělecké klima, ve kterém vznikly, ale také politické konsekvence doby. Všechny, i když v různých měřítkách, připomínají aktivity habsburské armády a jejich společenská recepce je tak svým způsobem i odrazem vztahu (tehdejší) společnosti k (tehdejší) armádě a militarismu. Ovšem hned na počátku svých druhých životů s nimi otrásá patně nejvýraznější společensko-politická změna století – vznik Československé republiky. Některé pomníky jsou schopné se „přizpůsobit“, jiné nikoli. Kromě výše zmíněných tezí o úspěšnosti nebo naopak neúspěšnosti jednotlivých pomníků se zde projeví i antitezistický vztah k dosavadním válečným zkušenostem rakouských zbraní. Mohyla míru je reflektována, naproti tomu křečhořský a chlumecké monumenty nikoliv. Německé obyvatelstvo se na krátký čas od ústeckých pomníků také odvrací. Velkolepé pomníky, které měli povzbudit ke slavnému vítězství, až přespříliš působily jako otevřené rány. Navíc byly převrstveny zdrcujícím válečným zážitkem a šokem ze vzniku státu nepřátelských Čechů. Ani Baterie mrtvých v prvorepublikové společnosti nerezonovala. Konzervativně-monarchistický a tradicionalistický ráz instituce, která se o ní zasloužila, negativně spolupůsobil s nově vzniknuvším legionářským kultem. Mrtví od Chlumu museli ustoupit mrtvým od Zborova a Bachmače. V období protektorátu byly naproti tomu pomníky u Kolína a Chlumce „v kurzu“. Mohyla míru byla, zejména po útoku na Francii, tabuizována a ani Baterie mrtvých se netěšila žádné velké oblibě. Ze záplavy pomníků z války roku 1866 se v centru pozornosti ocitly pouze pomníky nad hroby pruských důstojníků. Po krátkém období tzv. třetí

republiky nastává pro pomníky nejsmutnější etapa jejich druhého života. Kromě občasných návštěv sovětských vojenských delegací státní establishment památky absolutně ignoroval. Také potíral jakékoli pokusy o občanské aktivity stran pomníků. Jednak za tím stál odpor režimu k podobným aktivitám obecně, jednak válečná střetnutí dob feudalismu a „habsburského temna“ nezapadala do konceptu pokrokových tradic socialistické společnosti. Přesto se k pomníkům začínají postupně lidé vracet: zvědavci z blízkého okolí, nadšení amatérští historikové, osoby sdružené v různých organizacích s režimně odpovídajícím názvem, kryjícím pravý obsah jeho činnosti, nebo prostě lidé, kterým nebyl lhostejný osud kulturních památek, navíc pojících se k tragickým válečným událostem. Po roce 1989 musely pomníky, lépe řečeno osoby a organizace a s nimi spojené, které si své tradiční aktivity tříbily již v režimu nesvobody, přijmout neúprosná pravidla soutěže o diváka. Jak již bylo zmíněno, politicky motivované obsahové stránky pomníků již pozbyly aktuálnosti. Složky, se kterými do těchto „zápasů“ vstoupily, byly umělecká hodnota, turistická atraktivita místa a předně tradiční festivity nového druhu.

Tímto novým druhem se míní celý soubor nejrozličnějších aktivit, které spojuje reenactment a jeho „komerční“ využití. Reenactment vznikl v 60. letech ve Spojených státech v souvislosti s výročním občanské války jako specifická reakce na odklon západní kultury od legitimacy založené na tradicích, na historismu a paměti obecně. Přes západoevropské nadšené napoleonisty se dostával postupně v 70. a 80. letech i do Československa, aby se v novém tisíciletí stal nejsymboličtějším koloritem výročních oslav na bojištích a u pomníků. Ve své podstatě jde o hry. O „sociální extenzi člověka“⁸¹³, jež vědomě abstrahuje od politických smyslů vzpomínané události, na kterou „se hraje“. Navíc není podstatné, zda jedinec představuje aktivního účastníka, nebo pasivního diváka. Proto jsou podobné akce navštěvovány v podobném, ne-li dokonce větším, měřítku, jako komemorační a integrační festivity z dob, kdy se pomníky a historicko-politické rámce, které představovaly, pokoušely etablovat v širším společenském povědomí. Reenactment se sice vědomě nevzdává pietní stránky, kterou bojiště ztělesňují, ale většina návštěvníků i vlastních aktérů si akce spojí spíše se zábavou a uvolněním než s reflexí minulých utrpení. Jako kdyby tím byla ona historická paměť, kterou pomníky formovaly a spoluutvářely, rozmělnována ve víru komercializace a modernity. Příběhy, které stály na počátku potřeby pomníku jako by ztrácely autenticitu a

⁸¹³ McLuhan, Marshall, Jak rozumět médiím, Praha 1991, s. 218-228.

vyprazdňovaly se. Ovšem není tomu tak absolutně. Vznikají nové příběhy a tradice. Každoroční setkávání na uniformovaných akcích s bojovými ukázkami, občerstvením a společenskou prezentací spoluutváří nové příběhy, novou paměť bitev a válečných událostí. Ač svérázný, přesto způsob recepce a „užívání“ památky, který modifikuje její druhý život stejným způsobem, jako politické aktualizace a změny. Druhý život totiž nekončí, pokud pomník stojí, lidé se na něj dívají, přemýšlejí a snaží se jej správně „číst“. Pokud se mu snaží porozumět.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv bezpečnostních složek

f. B1_4, jednotka 24.

f. Studijní Ústav Ministerstva vnitra.

Archiv historického muzea ve Slavkově

ev. č. M 132.

Archiv hlavního města Prahy

f. Policejní ředitelství, Československá společnost Napoleon.

f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost Praha.

Archiv města Ústí nad Labem,

f. Archiv obce Telnice.

Fest-Ordnung für die 50jährige Gedächtniss-Feier der Schlacht bei Culm –1863.

Führer durch Rückschauende Ausstellung 1813 in Aussig in den Sälen der

Volksbücherei u. Lesehalle – Aussig – Verlag der Ausstellung – 1913.

Statuten des Vereins zur Gründung eines Denkmals für die im Jahre 1813
gefallenen Österreichischen Krieger in Kulm.

Archiv Národní galerie

f. Čeněk Vosmík

Archiv Národního technického muzea – Archiv architektury a stavitelství

f. Josef Fanta, č. 10.

Literární archiv památníku národního písemnictví

f. Josef Fanta

Moravský zemský archiv

f. B6: Napoleonské války

f. B13: Prezidium moravského místodržitelství

f. G64: Pozůstalost A. Slováka

f. Policejní ředitelství, Napoleonská společnost 2603 – čj. 80665.

Obecní úřad Křechoř

Pamětní kniha pomníku.

Státní okresní archiv Brno-venkov

C – 48, inv. č. 22 – Pamětní kniha obce Kobelnice

C – 123, inv. č. 19 – Pamětní kniha obce Sokolnice

C – 45/10 – Pamětní kniha obce Jiříkovice

AM Rajhrad, inv. č. 10a.

Státní okresní archiv Děčín

f. Archiv velkostatku Chlumeč

Státní okresní archiv Hradec Králové

f. OÚ Máslojedy.

Státní okresní archiv Jičín

f. SPŠK Hořice.

f. Vyšší průmyslová škola sochařská a kamenická v Hořicích.

f. Spolek pro udržování ossaria, pomníků a hrobů na bojišti jičínském z roku 1866.

Státní okresní archiv Kolín

f. Archiv města Kolín.

f. Kronika Františka Straky.

f. Okresní úřad Kolín.

Kronika obce Radboře (Farní úřad Ratboř).

Einladung zum Deutschen Tag in Kolín am 8 Juli 1941 – Gemeinsam veranstaltet von
partei, Staat und Wehrmacht.

Státní okresní archiv Liberec

Scenen aus der francözisch-pohlnischen Invasion

Vojenský historický archiv Praha

f. Ústřední spolek pro udržování válečných pomníků z r. 1866 v Čechách

f. Grafik

Zemský archiv v Opavě

f. Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž

Nevydané prameny

HANÁK, Jaromír, *„Slovutný pane architektke, neopouštějte nás!“ K počátkům památníku Mohyla míru*, rukopis.

JEŽKOVÁ, Štěpánka, *Bitva u Kolína 18. června 1757 a události před ní*, rukopis.

ŘEHA, Václav, *Co si ještě pamatuju o tom, co bylo, když jsme byli, pro ty, co budou, až my nebudem*, rukopis.

STEINSKÝ, Jan, *Vypravování vojína, který byl při útoku na Svíbský les a mezi Máslojedy a Nedělišťem při zpátečním tažení těžce raněn*, rukopis.

SYNEK, Jiří, *Napoleonské památky v České republice 2011–1*, rukopis.

ŠPATNÝ, Jan, *Mohyla míru*, rukopis.

VYCPÁLEK, Miroslav, *Válka roku 1866. Velká bibliografie*, rukopis.

WEINZETTL, Václav, *Vzpomínka na zapomenutého architekta*, rukopis.

Tisk

Aussiger Tagblatt 1913.

Česká svoboda 1919.

Das Ausland 1866.

Das Vaterland 1871, 1893, 1899.

Die Presse 1893.

Kolínské noviny 1993.

Kolínský pres 1999.

Labské proudy 1898–1899.

Lidová demokracie 1978.

Lidové noviny 1927, 1930, 1935, 2007, 2010.

Militär-Zeitung 1893.

Mladá Fronta 1978.

Národní listy 1866, 1908, 1917.

Národní politika 1893, 1901, 1908, 1914, 1915, 1935.

Náš život 1968.

Neue Freie Presse 1893, 1899, 1913.

Obnova 1916.

Osvěta lidu 1920.

Pestrý týden 1941.

Pochodeň 1966, 1990.

Prager Tagblatt 1893.

Prager Zeitung 1813.

Pražské noviny 1899, 1913.

Pražský deník 1868.

Ratibor 1888, 1891, 1893, 1894, 1899.

Reichspost 1899.

Respekt 2007.

Rovnost 1993, 2000.

Svět sovětů 1948.

Šternberské listy 2007.

Trei da hejmt 1987.

Volné směry 1908.

Východočeský republikán 1930.

Wiener Zeitung 1805, 1817, 1835, 1866, 1893, 1899.

Zlatá Praha 1907.

Vydané prameny

ALBIERI, Pavel, 1866. *Vojenské novelly ze sedmidenního tažení*, Praha 1882.

ALBIERI, Pavel, *Utíkejte, prajzi jdou! Příhody „jednoho ženicha“ na útěku v roce 1866*, Praha 1894.

Ansichten von der Reise Ihrer Majestäten des Kaisers Franz I. und der Kaiserin Karolina durch Böhmen im Jahre 1833, Prag 1835.

Archivalische Erhebung über die „Batterie der Toten“ von 1866, Wien 1914.

BARRÈS, Jean-Baptiste, *Memoirs of a French Napoleonic Officer*, London 1988.

BERNDT, Otto, *Die Zahl im Kriege. Statistische Daten aus der neueren Kriegsgeschichte in graphischer Darstellung*, Wien 1897.

BLEIBTREU, Karl, *Friedrich der Grosse bei Collin*, Berlin 1888.

CARLYLE, Thomas, *Hrdinové a ctění hrdinů v dějinách*, Praha 1894.

CLAUSEWITZ, Carl von, *O válce*, Praha 2008.

COIGNET, Jean-Roch, *Les cahiers du capitane Coignet 1799–1815*, Paris 1909.

CYLERT, R., *Řeč při posvěcení památky na bojišti blíže Chlumu dne 30. srpna 1817*, Litoměřice 1818.

ČENSKÝ, Ferdinand, *Kniha vojínův Rakousko-uherských*, Těšín 1876.

ČERVINKA, Jaroslav, *Trp kozáče, budeš atamanem*, Praha 1929.

Československý zpěvník: hojná sbírka písní vlasteneckých, společenských, milostných, žertovných i některých zpěvoherních, Praha 1873.

Český liberalismus, Praha 1995.

Epochen der deutschen Lyrik, Bd. 5, München 1969.

Gedenken und erinnerungen, Berlin 1928.

Gedenkschrift aus Anlass der Enthüllung und Einweihung des August von der Groeben-Denkmales bei Chlum-Lipa, Wien 1893.

GLASER, Karl August, *Böhmens Thermopylen, oder Die Heldenschlacht und die Siegesdenkmale auf den Feldern bei Kulm, Arbesau und Priesten*, Prag, Leitmeritz, Teplitz 1815–1835.

HANKA, Václav, *Bitva u Kolína 1757*, *Lumír* 7, 1857, č. 24, 25, s. 571–573, 592–596.

HANKA, Václav, *České dělostřelectvo, Československý zpěvník: hojná sbírka písní vlasteneckých, společenských, milostných, žertovných i některých zpěvoherních*, Praha 1873, s. 60.

HRADČANSKÝ, J. V., *U Křechoře. Obraz ze života*, Praha 1928.

II. Napoleonské hry 1935, Slavkov, Brno 1935.

Jahres-bericht erstattet in der General-Versammlung des Centralvereines zur Erhaltung der Kriegerdenkmale vom Jahre 1866 in Böhmen zu Königgrätz, Hradec Králové 1894.

JEŽEK, Jan, *Vzpomínky na prusko-rakouskou válku r. 1866*, Praha 1906.

KAISER, Vladimír, *Zpráva o činnosti archivu města Ústí nad Labem za rok 2000, Příspěvky k ústecké vlastivědě*, 2001, č. 2, s. 47–50.

KHEVENHÜLLER-METSCH, J. J., *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, Kasierlichen Obersthofmeister 1742–1776, IV.*, Wien, Leipzig 1914.

KOHL, Georg, *Reisen im Inneren von Russland und Polen. Dritter Theil: Bukowina, Galizien Krakau und Mähren*, Dresden, Leipzig 1841.

KÖRNER, Vladimír, *Post Bellum 1866: dvě variace na prohranou válku*, Praha 1986.

KOTÍK, Antonín, *Pláč koruny české. Některé dokumenty jako příspěvek k dějinám prusko-rakouské války roku 1866*, Praha 1922.

KOVAŘÍK, Jiří, *Relace a hlášení o bitvě, Bitva u Slavkova a válka roku 1805*, Třebíč 2005, s. 11–69.

KROGH, Georg Friderich von, *Prag und Kolin. Ein glücklicher u. ein unglücklicher Tag aus d. Kriegsleben d. grossen Königs. Nach de. Tagebuch e. norwegischen Offiziers während d. Feldzuges in Böhmen 1757*, *Militärwochenblatt*, Beih. 6, Wien 1913, s. 163–196.

Licht- und Schattenbilder aus dem Soldatenleben und der Gesellschaft, Praha 1876.

MARBOT, Marcellin de, *Paměti: vzpomínky francouzského jezdeckého důstojníka z napoleonských tažení*, Praha 1999.

- MATTAUCH, G., *Chronik der Stadt Karbitz*, Karbitz 1880.
- MOLLINARY, Anton von, *46 Jahre im österreich-ungarischen Heere*, II. Band, Zürich 1905.
- MÜLLER, Wilhelmine, *Die Drei Denkmale bei Priesten, Kulm und Arbesau zur fünf und zwanzigjährigen Erinnerungsfeier der Schlacht bei Kulm, Leitmeritz* 1838.
- My v Paříži, Paříž v nás*, Brno 1937.
- NERUDA, Jan, *Válečný rok 1866, Dílo Jana Nerudy*, sv. XIV, Praha 1924.
- PFUNGK-HARTTUNG, Julius von, *1813–1815 Illustrierte Geschichte der Befreiungskriege*, Stuttgart 1913.
- PLETKA, Václav, *Tam u Králového Hradce veselé i smutné písničky o válce v roce 1866*, Hradec Králové 1966.
- Provolání Komitétu pro zřízení pomníku na bojišti Slavkovském, *Časopis matice moravské* 25, 1901, č. 1, s. 211.
- Příběhy o vojně*, Hradec Králové 1976.
- ROBEK, Antonín, *Lidové zdroje národního obrození*, Praha 1974.
- Rückblicke auf die Ereignisse bei Kulm am 29. und 30. August 1813 und Beschreibung der feierlichen Einweihung des kais. russischen Denkmals bei Priesten, Prag, Leitmeritz, Teplitz Medau* 1838.
- RŮŽIČKA, Oldřich, *Tajemství slavkovského pokladu*, Brno 2008.
- ŘEZNÍČEK, Václav, Břístevský román, *Ruch* 9, 1887, č. 31–32, s. 445–466.
- SAVARY, Anne-Jean-Marie-René, *Les mémoires du duc de Rovigo*, Vol. 1, Part 2, Paris 2010.
- SPIES, Hans-Bernd, *Erhebung gegen Napoleon*, Darmstadt 1981.
- STUTTERHEIM, Karl von, *Materialien zu der Geschichte der Schlacht bei Austerlitz. Gesammelt von einem Militär*, Weimar 1806.
- SUTTER, Bertha von, *„Die Waffen nieder!“* Wien 2010.
- ŠŤASTNÝ, Bohumil, Z hovorů prof. P. Al. Slovákova o Slavkově a Mohyle míru, *Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 109.
- ŠTĚPÁNEK, Jan Nep., *Vlastenci aneb slavnost Lipského vítězství*, Divadlo od J. N. Štěpánka, sv. 3, Praha 1821.
- U kanonu stál...*, Pardubice 1905.
- UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Erinnerungen an die Schlacht von Kolin und damalige Zeit*, Prag 1857.

- UNTERWEEGER, Kajetán, *Moje utrpení v Trasslerově domě v Brně za přítomnosti Francouzů od 15. listopadu 1805 do 10. ledna 1806, Třetí koaliční válka 1805, Třebíč 2004.*
- VAVÁK, František Jan, *Bitva u Kolína a Křečhoře, v kteréž byl před sto lety na hlavu poražen král Pruský Bedřich II. od našeho císařského vojska, Praha 1857.*
- VAVÁK, František Jan, *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816, Kniha čtvrtá, Praha 1936.*
- VAVÁK, František Jan, *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha VI–VII (1810–1816), Praha 2009.*
- Verlustlisten der österr. Süd- und Nordarmee im Feldzuge vom Jahre 1866, III. Hefte: Die Nordarmee, Prag 1866.*
- Verzeichniss der von der operirenden Süd und Nord- Armee im Jahre 1866 gefallenden, verwundeten und vermissten Mannschaft, Wien 1867.*
- Výroční zpráva Komitétu pro udržování pomníků na bojišti Královéhradeckém za správní rok 1898 vzhledem k 10letému troání spolku podaná výroční valné hromadě dne 25. března 1899 v Hořňovsi, b. d., b. m.*
- Zur Literatur der Befreiungskriegee, Leipzig 1969.*
- ZYCHLINSKI, Franz von, *Antheil des 2. Magdeburg. Infanterie-Regim. No. 27 an dem Gefecht bei Münchengrätz und an der Schlacht von Königgrätz, Halle 1866.*

Odborná literatura

- ALEXANDER Jeffrey Charles, *Cultural Pragmatics: Social Performance between Ritual and Strategy, Sociological Theory 22, 2004, s. 527–573.*
- ALEXANDER, Jeffrey Charles – GIESEN, Bernhard – MAST, Jason, *Social Performance: Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual, Cambridge 2006.*
- ALTER, Wilhelm, *Feldzeugmeister Benedek und der Feldzug der k. k. Nordarmee 1866, Berlin 1912.*
- AMMAN, Friedrich, *Die Schlacht bei Prag am 6. Mai 1757, Heidelberg 1887.*
- AMORT, Čestmír, *K historii Kutuzovova tažení Moravou r. 1805, Historie a vojenství 5, 1956, č. 4, s. 51–97.*
- AMORT, Čestmír, *Kutuzov a Napoleon na Moravě, Praha 1971.*

- AMORT, Čestmír, *Ruská vojska u nás v letech 1798–1800*, Praha 1954.
- ANDRÝSEK, Štěpán, *Bitva u Kolína roku 1757*, Kolín 1955.
- ANGELL, Moritz, Ulm und Austerlitz. beiträge zur vaterländischen Geschichte, *Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs*, 1877, s. 395–510.
- ANTONÍN, Luboš, Fond Napoleonika knihovny národního muzea, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 101–104.
- ARCHENZHOLZ, Johann Wilhelm von, *Geschichte des Siebjährigen Krieges in Deutschland*, Leipzig 1914.
- ASSMANN, Aleida, Ein geteiltes Wissen von uns selbst? Europa als rinnerungsgemeinschaft, *Schauplatz Kultur – Zentraleuropa: Transdisziplinäre Annäherungen*, Innsbruck – Wien – Bozen 2006, s. 15–24.
- ASSMANN, Aleida, *Erinnerungsräume Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 2003.
- ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť*, Praha 2001.
- ASTER, Carl Heinrich, *Die Kriegsereignisse zwischen Peterswalde, Pirna, Königstein und Priesten im August 1813 und die Schlacht bei Kulm*, Dresden 1845.
- August von der Gröben, k. k. Hauptmann im 8. Artillerie-Regiment, gefallen in der Schlacht bei Königgrätz, am 3. Juli 1866, *Österr. milit. Zeitschrift* 7, 1866, Bd. 4, s. 280–282.
- AUGUSTA, J. M. – FLOR, Antonín, Česká bibliografie napoleonská, *Napoleon – sborník prací*, Praha 1932, s. 262–280.
- AUGUSTA, J. M., Napoleon a český nacionalismus, *Napoleon – sborník prací*, Praha 1932. s. 63–125.
- BAJER, Stanislav, Sivice, Tvarožná a Šlapanice za válečných událostí roku 1805, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 15–18.
- BÁR, Jaromír a kol., *Záhada slavkovského pokladu*, Brno 2005.
- BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida*, Praha 2011.
- BAUER, Frank, Kulm 29. /30. August 1813, *Kleine Reihe Geschichte der Befreiungskriege*, H. 15, Potsdam 2006.
- BAUER, František, Francouzové v Brně, *Bulletin ČSNS*, 2002, č. 25, s. 153–154.
- BÉDARIDA, La mémoire contre l'histoire, *Esprit*, 1993, s. 7–13.
- BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha, Litomyšl 2005.

- BĚLINA, Pavel, Bitva u Kolína v kontextech vojenských a diplomatických akcí sedmileté války (1756–1763), *Zpravodaj ZO Svazarmu*, 1. zvláštní číslo, Praha 1988, s. 5–12.
- BĚLINA, Pavel, *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*, Praha 1985.
- BĚLINA, Pavel, *České země a habsburský absolutismus ve druhé polovině 18. století a na počátku 19. století*, Praha 1993.
- BĚLINA, Pavel, *Kolín 18. 6. 1757*, Praha 1997.
- BĚLINA, Pavel, Kolín, *Slavné bitvy naší historie*, Praha 1995, s. 159–165.
- BĚLINA, Pavel, Kolínské dějství z pohledu velké role Bedřicha II., *Práce Muzea v Kolíně 5*, Kolín 1989, s. 119–132.
- BĚLINA, Pavel, Napoleonské války – předěl v dějinách mezinárodních vztahů a vojenského umění, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 22–44.
- BELISOVÁ, Natalie, Drobné památky v krajině, *Chraňte památky*, Děčín 2008, s. 5–26.
- BENEDETTO, Croce, *Historie jako myšlení a jako čin*, Brno 2006.
- BENEŠ, Ctirad, *Zbraně v prusko-rakouské válce r. 1866*, Pardubice 1966.
- BENEŠ, Zdeněk, Minulost a přítomnost 19. století, *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*, Praha 2006, s. 20–28.
- BENEŠ, Zdeněk, Napoleonská doba v učebnicích dějepisu (1842–1948), *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 97–108.
- BENSA, Alan, Předmluva, *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 5–6.
- BERTLING, Friedrich Wilhelm Martin, *Die Kroaten und Panduren in der Mitte des XVIII. Jahrhunderts und ihre Verwendung in den Friderizianischen Kriegen*, Berlin 1912.
- BEZOTONOSNYJ, V. M., *Russkaja armija 1812–1814*, Moskva 2000.
- BINDER Theodor von, *Beiträge zur Geschichte Stadt Friedland i. B. vom Jahre 1813*, Friedland 1913.
- Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder*, Bd 2. München 1984.
- BISCHOFF, Ulrich, *Denkmäler der Befreiungskriege in Deutschland 1813–1815*, Berlin 1977.
- Bitva u Slavkova a válka roku 1805*, Třebíč 2005.
- BLACK, Jeremy, *Rethinking military*, London 2007.
- BOHÁČKOVÁ, Eva, Prusko-rakouská válka ve fondech Vojenského historického archivu, *Historie a vojenství 15*, 1966, č. 6, s. 940–967.

- BOHUNOVÁ, *Hroby vojáků z bitvy u Slavkova roku 1805*, diplomová práce, Masarykova univerzita Brno, Přírodovědecká fakulta, Katedra biologie, Brno 1999.
- BORDIEU, Pierre, *Teorie jednání*, Praha 1998.
- BREMEN, Walter von, *Friedrich der Grosse. II, Der Siebenjährige Krieg*, Bielefeld 1912.
- BRIX – BRUCK – MÜLLER – STEKL (eds.) *Memoria Austriae*, Wien 2004–2005.
- BROUCEK, Peter, Beitrag zum Symposion Die Schlacht bei Kolin, *Práce Muzea v Kolíně* 5, Kolín 1989, s. 133–140.
- BROUCEK, Peter, *Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolin. 1757*, Wien 1982.
- BRŮHA, Jan – DVOŘÁK, Jaroslav – POLÁČEK, Bohumil – VYCPÁLEK, Miroslav, *Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866*, Hradec Králové 1996.
- BRŮHA, Jan, Zamyšlení nad válkou prusko-rakouskou v roce jejího 125. výročí, *Bulletin* 1866 2, 1991, č. 4, s. 120–129.
- BURIAN, Václav, K soupisu památek z bitvy u Slavkova roku 1805, *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci*, Olomouc 1965, s. 12–15.
- BURKE, Peter, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006.
- CARCENAC-LECOMTE, Constanze, Pierre Nora und ein deutsches Pilotprojekt, *Steinbruch deutsche Erinnerungsorte: Annäherung an eine deutsche Gedächtnisgeschichte*, Frankfurt am Main 2000, s. 13–26.
- CASTLE, Ian, *Slavkov 1805. Osud císařství*, Praha 2007.
- CONNERTON, Paul, *How societies remember*, Cambridge 1989.
- Conversation Lexicon*, Bd. 6, Leipzig 1830.
- CORNELISSEN, Christoph, O výzkumu kultury paměti v západnej a východnej Europe, *Diktatura – válka – vyhnání. Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*, Ústí nad Labem 2007, s. 23–42.
- CRISTE, Oskar, *Österreichs Beitritt zur Koalition, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 1, Wien 1913.
- CSÁKY Moritz (ed.) *Orte des Gedächtnisses*, Wien 2000.
- CSÁKY, Moritz, Geschichte und Gedächtnis – Erinnerung und Erinnerungsstrategien im narrativen historischen Verfahren, *Klio ohne Fesseln?* Wien (etc.) 2003, s. 61–79.
- CSÁKY, Moritz, Viacznosť pamäti a spomínanie, *OS, Fórum občianskej spoločnosti* 10, 2005, č. 1–2, s. 8–24.

- ČALKOVSKÝ, Jiří, *Podolí u Brna 1237–2007 vybrané kapitoly z historie obce*, Podolí u Brna 2007.
- ČIŽMÁŘ, Miloš – GEISLER, Martin, *Nová archeologická svědectví o bitvě u Slavkova*, *Vlastivědný věstník moravský* 43, 1991, č. 1, s. 10–15.
- ČORNEJ, Petr, *Lipanské ozvěny*, Praha 1995.
- ČORNEJ, Petr, *Věčný problém: jak psát dějiny?*, *O psaní dějin – teoretické a metodologické problémy literární historiografie*, Praha 2007, s. 15–40.
- Das Jahr 1813*, Berlin 1963.
- Denkmal dem grossen Helden unser Zeit: oder Zusammenstellung aller durch Hinscheiden Seiner Durchlaucht des Herrn Karl Philipp Fürsten zu Schwarzenberg*, Praha 1820.
- Die Befreiungskriege*, Berlin 1938.
- Die Kriege Friedrichs des Grossen; Theil 3, Der Siebenjährige Krieg 1756–1763, Band 3*, Kolin, Berlin 1901.
- Die Schlacht bei Kolin am 18. Juni 1757*, Prag 1857.
- DIEM, Peter, *Die Symbole Österreichs: Zeit und Geschichte in Zeichen*, Wien 1995.
- DOLENSKÝ, Jaroslav, *Postup jednotlivých momentů bitvy u Kolína dne 18. června 1757*, *Žižka* 2, 1871, č. 10, s. 77–79.
- DRABEK, Anna M., *Der allslawische Gedanke im tschechischen Nationsbegriff und die russischen Truppen in den Böhmischem Ländern*, *Russland und Österreich zur Zeit der Napoleonischen Kriege*, Wien 1989, s. 71–84.
- DUFFY, Christopher, *Austerlitz 1805*, London 1977.
- DUFFY, Christopher, *The Army of Maria Teresia*, New York 1977.
- DUFRAISSE, Roger, *Die Deutschen und Napoleon im 20. Jahrhundert*, München 1991.
- DÜLMAN, Richard van, *Historická antropologie*, Praha 2002.
- DUŠKOVÁ, Lucie, *19. století na královéhradeckých hřbitovech*, Hradec Králové 2009.
- DVOŘÁK, Jan – ZACHOVAL, Pavel – ŠPITÁLSKÝ, Dušan, *Ožiolá historie*, Brno 2000.
- DVOŘÁK, Jaroslav, *Groebenova baterie mrvých – legenda versus fakta*, *Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 13–26.
- DVOŘÁK, Jaroslav, *Jan Nepomuk Steinský otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011.
- DVOŘÁK, Jaroslav, *Libellus honoris c. k. důstojníků padlých ve válce roku 1866*, Hradec Králové 2011.

- EHNL, Maxmilián, *Schlacht bei Kulm, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 4, Wien 1913.
- EIBACH, Joachim, Der verunstaltete Krieg und die vergessene Kriegserfahrung, *Rechts Geschichte*, N. 15, Frankfurt a. M. 2009, s. 207–208.
- ESPOSITO, Elena, *Sozial Vergessen. Formen und Medien des Gedächtnisses der Gesellschaft*. Frankfurt am Main 2002.
- FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.), *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005.
- FELDBAEK Ole (ed.), *Dansk identitetshistorie*, Kobhavn 1991–1992.
- FERENCOVÁ, Michalea – NOSKOVÁ, Jana, K otázce studia tématu paměti a města, *Paměť města. Obraz veřejné komemorace a historické zlomy v 19. – 21. století*, Brno 2009, s. 11–37.
- FIALA, Jan, Bitva u Kolína 18. června 1757, *Památky středních Čech* 5, 1990, s. 82–101.
- FIALA, Jiří, *Novina z francouzské krajiny*, Praha 1989.
- FIALA, Jiří, O některých kramářských a lidových písních s tematikou válek s revoluční a napoleonskou Francií, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 365–374.
- FIDLER, Jiří, *Slavkovská encyklopedie*, Brno 2005.
- FINKOVÁ, Dagmar, Bitva u Chlumce 1813, *Historie a vojenství* 31, 1983, č. 3, s. 64–84.
- FINKOVÁ, Dagmar, Bojové akce hlavní (České) armády v severozápadních Čechách v září 1813, *Historie a vojenství* 41, 1992, č. 5, s. 3–15.
- FINKOVÁ, Dagmar: Bitva u Chlumce ve svědectví účastníků (1813), *Historie a vojenství* 40, 1991, č. 5, s. 3–12.
- FONTANA, Theodor, *Der deutsche Krieg von 1866*, Berlin 1870.
- FRANCEV, Vladimír Andrejevič, *Ruská vojska v Čechách*, Praha 1935.
- FRANCOIS Étienne – SCHULZE Hagen (ed.) *Deutsche Erinnerungsorte*, München 2001.
- FRANCOIS, Étienne – PUSCHER, Uwe, Warum Erinnerungstage? *Erinnerungstage. Wendepunkte der Geschichte von der antike bis zur Gegenwart*, München 2010, s. 13–24.
- FRANCOIS, Étienne – SCHULZE, Hagen, *Steinbruch deutsche Erinnerungsorte: Annäherung an eine deutsche Gedächtnisgeschichte* (Vorwort), Frankfurt am Main 2000, s. 7–9.
- FRANCOIS, Étienne, Místa paměti, Lieux de mémoire. Erinnerungsorte, *Český časopis historický* 107, 2009, č. 3, s. 559–567.
- FRANKENBERGER, Otakar – LÍBAL, Dobroslav, Češi v roce 1866, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 658–678.

- FRENCH, David, Národ ve zbrani II. Devatenácté století, *Historie moderní války*, Praha 2007, s. 88–103.
- FRIC, Emil, Boj jezdeckta u Vysokova. Baterie mrtvých, *Vojenská výchova* 12, 1936, s. 145–148.
- FRIEDJUNG, Heinrich, *Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866*, Stuttgart, Berlin 1907–1908.
- FRIEDRICH, Alexander, *Die Kämpfe na der Sächsisch-Böhmischen Grenze im Herbst 1813*, Dresden 1913.
- FRYŠČOK, Miloslav Alexej, *Vojenské hroby a památníky města Brna*, Brno 2000.
- FUČÍK, Josef, *Válka 1866. Běda poraženým*, Praha, Litomyšl 2012.
- Gablenz trutnovská legenda*, Trutnov 2005.
- GALANDAUER, Jan – HONZÍK, Miroslav, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1983.
- GALANDAUER, Jan, 2. 7. 1917 – bitva u Zborova: česká legenda, Praha 2002.
- GALANDAUER, Jan, 6. 7. 1915 – pomník Mistra Jana Husa. Český symbol ze žuly a bronzu, Praha 2008.
- GALE, František, Historie bitevních rekonstrukcí pod Santonem, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 93–97.
- GARNIER, Jacques, *Austerlitz: 2 décembre 1805*, Paris 2005.
- Gedenkblatt zur Jahrhundertfeier de Schlacht bei Kulm*, Aussig 1913.
- Gedenkblätter an die siegreiche Schlacht von Kulm*, Aussig 1913.
- Gedenkschrift, Getreue Schilderung der Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913.
- GERNEŠOVÁ, Hana, Tradice vzpomínkových akcí na slavkovskou bitvu, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 353–364.
- Geschichte, Fest- und Denkschrift des k. und k. privilegierten Scharfschützen-Corps Trautenau*, Trautenau 1897.
- GLÁSER, Petr, Václav Weinzettl, architekt vojenských pomníků (1862–1930), *Historie a vojenství* 51, 2002, č. 4, s. 935–955.
- GLÁSER, Petr, Vojenské pomníky a památníky architekta Václava Weinzettla, *Historie a vojenství* 52, 2003, č. 1, s. 184–205.
- GLETTOVÁ, Veronika, *Vzpomínkové akce na bitvu u Slavkova*, diplomová práce, Masarykova Univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy – Management v kultuře, Brno 2012.

- GÖDÖLLEY, Josef, *Bitva u Štěrbohol 1757*, Praha 1933.
- GÖDÖLLEY, Josef, Průběh operací po bitvě u Štěrbohol v době od 7. 5. – 17. 6. a bitva u Kolína dne 18. 6. 1757, *Vojensko historický sborník* 3, 1934, č. 3, s. 116–173.
- GOSLICH, Dietrich, *Die Schlacht bei Kolin 18. Juni 1757*, Berlin 1911.
- GRACOVÁ, Blažena, Napoleonské války v českých dějepisných učebnicích posledního půlstoletí, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 109–121.
- GREGOR, Jaroslav, Mohyla míru na slavkovském bojišti, *Napoleonské hry II*, Brno 1935, s. 22–23.
- GREGOR, Jaroslav, Pan president na výstavě, *Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 11.
- GREGOR, Jaroslav, V paprscích slavkovského slunce, *Opera* 3, 1935, č. 1, s. 5–7.
- GREGOR, Napoleon v Brně, *Napoleon* 1, 1935, č. 3–4, s. 33–38.
- GRISA, Ivan, *Ústecká uličnice*, Ústí nad Labem 1998.
- Grosser Generalstab (Hrsg.), *Die Kriege Friedrichs des Grossen, 3. Teil: Der Siebjährige Krieg, 13. Band: Kolin*, Berlin 1901.
- GRULICH, Tomáš, Popis krajinného rázu slavkovského bojiště. Fyzickogeografický rozbor, *Bojiště bitvy tří císařů u Slavkova – průvodce po památkové zóně*, Brno 2011, s. 35–40.
- HÁJEK, Vladimír – CHRISTOVÁ, Anna – UHROVÁ, Olga, Co vypráví kroniky o bitvě u Slavkova, *Psal se rok 1805*, Ivančice 1968, s. 17–28.
- HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha 2009.
- HANÁK, Jaromír, *Mohyla míru a bitva u Slavkova = The Cairn of peace and the battle of Austerlitz*, Brno 2000.
- HANÁK, Václav, Dělostřelectvo ve slavkovské bitvě, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 56–59.
- Handbuch Militär und Sozialwissenschaft*, Berlin 2004.
- HANISCH, Ernst, Wien, Heldenplatz, *Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 1, München 2001, s. 105–121.
- HAVELKA, Miloš, *Dějiny a smysl*, Praha 2001.
- HAVELKA, Miloš, Paměť a dějiny – soužití a vyhnání, *Dějiny – Teorie – Kritika* 1, 2004, č. 1, s. 85–93.
- HEIDRICH, Ernst, *Boj o Svíbský les dne 3. července 1866*, Hořice 1906.

- HEIDRICH, Ernst, *Der Kampf um den "Svibwald" am 3. Juli 1866*, Sadová 1902.
- HELCELET, Ctibor, *Bitva u Slavkova dne 2. prosince 1805*, Brno 1936.
- HELPERT, Joseph Alexander v., *Die Schlacht bei Kulm 1813*, Wien 1863.
- HELLDORF, Frh. v., *Zur Geschichte der Schlacht bei Kulm*, Berlin 1856.
- HELLER, Servác, *Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky*, Praha 1896.
- HERMANN, Walter, Aus den Tagen der Grundsteinlegung des russischen denkmals zu priesten im Jahre 1835, *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 179–181.
- HERMANN, Walter, Geschichtliches über die Denkmäler des Kulmer Schlachtfeldes, *Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales*, 1943, H. 2, s. 151–178.
- HEROUT, Jaroslav, *Jak poznávat kulturní památky*, Praha 1986.
- HIRTENFELD, J., *Der Militär-Maria-Theresien-orden und seine Mitglieder*, Bd. I, Wien 1857.
- HLAVÁČEK, František, Památka Slavkova ve Francii, *Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 34–39.
- HLAVAČKA, Milan, Jak ztratila česká krajina historickou paměť, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 56–66.
- HLAVAČKA, Milan, Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu“, *Paměť mít, události a osobnosti: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 10–21.
- HLAVAČKA, Milan, Místa paměti a jejich postavení v historickém a společenském „provozu“, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 16–23.
- HLAVAČKA, Milan, *Zlatý věk české samosprávy*, Praha 2006.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005.
- HOBL, Dalibor – JELÍNEK, Zdeněk, František Jan Vavák a bitva u Kolína, *Práce Muzea v Kolíně 2*, Kolín 1982, s. 193–208.
- HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983.
- HOEN, Max von, Die Schlacht bei Kolin am 18. Juni 1757, *Streffleurs Militärische Zeitschrift* 88, 1911, H. 1, 3, 4, 5, 6, s. 11–46, 369–404, 581–612, 773–796, 939–958.
- HOCHEDLINGER, Michael, *Austrian wars of emergency 1689–1792*, London 2003.
- HOCHER, Marian a kol., *Bojiště bitvy tří císařů u Slavkova – průvodce po památkové zóně*, Brno 2011.
- HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří, *Pomníky a zapomníky*, Praha a Litomyšl 1996.

- HOJDA, Zdeněk, O pomníku, který byl cílem nedělních výletů, a jak 20. století zničilo tuto idylu, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 12, s. 12.
- HOLEČEK, František, Francouzská okupační správa Brna, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 48–57.
- HOLUB, Antonín, *Válka roku 1813 – tažení podzimní. Válečné dějiny – 17. litografická přednáška Válečné školy v Praze*, Praha 1925.
- HOLZKNECHT, Václav, *Ema Destinnová: ve slovech i obrazech*, Praha 1972.
- HÖNIGSCHMID, Rudolf, Das Österreichische Schlachtendenkmal bei Kulm, *Deutsche Arbeit*, 1912, s. 177.
- HORSTENAU, Edmund Glaise v., *Feldzug von Dresden, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 3, Wien 1913.
- HORWARD, Donald, Napoleon's 1805 Campaign and the Guld War – Study in historical Continuity, *Sborník přednášek IV. mezinárodního napoleonského kongresu 25. – 27. 5. 1995 Brno – Slavkov*, Brno 1999, s. 18–30.
- HOUFEK, Václav Bitva u Chlumce v roce 1813 a některé její pomníky na Ústecku, *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 19.
- HOUFEK, Václav, Válečné události roku 1813, *Dějiny města Chabařovic*, Chabařovice 1998, s. 79–82.
- HOUFKOVÁ, Helena, *Bitva u Přestanova a Chlumce*, Ústí nad Labem 1988.
- HOUFKOVÁ, Helena, Philipp Jakob Riotte a jeho skladba k bitvě u Chlumce v roce 1813, *Příspěvky k ústecké vlastivědě*, 2001, č. 2–3, s. 12–13.
- Hradec Králové 1866–1991*, díl IV., Hradec Králové 1991.
- Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*, Jan Randák, Petr Koura (eds.), Praha 2008.
- HROCH, Miroslav, *Na prahu národního obrození*, Praha 1999.
- HROCH, Miroslav, Napoleonské války a evropská společnost, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 7–21.
- HROCH, Miroslav, Napoleonské války a formování národů ve střední Evropě, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 21–35.
- HROCH, Miroslav, Národní tradice a identita, *Lidé města* 13, Praha 2004, s. 3–22.
- HÜBNER, Rudolf, Die Sagen, *Heimatkundes des Bezirkes Aussig*, 1929, H. 2, s. 80–82, 115.

- HUML, Václav, *Bitva u Kolína dne 18. června 1757*, Praha 1857.
- CHANDLER, David, *Austerlitz 1805: Battle of the Three Emperors*, London 1990.
- CHAURA, Edmund, *Válka Prusko-Rakouská r. 1866*, Brno 1903.
- CHLUP, František, *Ponětovice v historii a současnosti: 1306–2006*, Ponětovice 2006.
- CHROMOVSKÁ, S., *Bitva u Chlumce 29. – 30. srpna 1813*, Ústí nad Labem 1975.
- CHROMÝ, Zdeněk, Najde se ruský poklad z bitvy u Slavkova?, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 100.
- Informace komise pro výstavbu pomníku jízdy u Střezetic, *Bellum 1866* 21, 2012, č. 1, s. 38–42.
- ISNENGGHI, Mario (ed.) *I luoghi della memoria*, Roma 1997–1998.
- JAKEŠOVÁ, Petra – DOSTALÍK, Petr, Válečné hroby, *Eternity* 1, 2005, č. 2, s. 38–41
- JANETSCHKEK, Clemens, *Die Schlacht bei Austerlitz. Nach der von Professor Alois Slovák in zweiter Auflage veröffentlichten Darstellung bearbeitet von Clemens Janteschek*, Archivar des Stiftes St. Thomas in Brünn, Brünn 1898.
- JÁNSKÝ, Zdeněk, *Baterie mrtvých u Chlumu v roce 1866*, Hradec Králové 2005.
- JÁNSKÝ, Zdeněk, Osobní bibliografie Bohuslava Sobotky, *Stopami dějin Náchodska 2 – Válka 1866 na Náchodsku*, Náchod 1996, s. 321–324.
- JAWORSKI, Rudolf, *Deutsche und tschechische Ansichten*, Innsbruck 2006.
- JEDLIČKA, Otakar, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*, díl druhý, Pardubice 1883.
- JEISMANN, Michael – WESTHEIDER, Rolf, Wofür stirbt der Bürger? Nationaler Totenkult und Staatsbürgertum in Deutschland und Frankreich seit der Französischen Revolution, *Der politische Totenkult-Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994, s. 23–50.
- JEŽKOVÁ, Maria Olga, Vzpomínka na prof. Aloise Slováka, kněze, vlastence a zakladatele Mohyly míru na bojišti slavkovském, *Sborník Napoleon* 1, 1935, číslo 1, s. 1–5.
- JILEMNICKÝ, Alois, *Kámen jako událost*, Praha 1984.
- JOUZA, Ladislav, *Křečhoř – pomník bitvy u Kolína*, Kolín 2000.
- JOUZA, Ladislav, *Veithové: od tkalcovského stavu ke šlechtickému titulu*, Mělník 2008.
- JŮN, Libor, Politika a diplomacie v předvečer třetí koaliční války, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 105–114.
- KADLEC, Alois, Ještě k bitvě u Slavkova aneb kde Napoleon po bitvě nocoval, *Bulletin ČSNS*, 2013, č. 57, s. 35–38.

- KAFKA, Josef, *Hlavní katalog a průvodce. Výstava architektury a inženýrství spojená s výstavbou motorů a pomocných strojů pro maloživnostníky i s přidruženou výstavou vynálezů pro živnostníky a s odbornou výstavou klempířů zemí koruny české v Praze 1898*, Praha 1898.
- KALÁB, Emil, *Bitva tří císařů: Bitva u Slavkova r. 1805*, Brno 1928.
- KALÁB, Emil, *Napoleonova taktika v bitvě u Slavkova, Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 19–24.
- KALÁBOVÁ, Marta, *Blažovice a bitva u Slavkova 1805–2005*, Blažovice 2005.
- KALECKÁ, Karolína, *Reflexe války 1866 v Čechách v městském prostředí na příkladu Prahy*, bakalářská práce, Univerzita Karlova, Filozofická Fakulta, Ústav českých dějin, Praha 2012.
- Kamenné zprávy z bojiště*, Praha 1991.
- KEEGAN, John, *Historie válečnictví*, Praha a Plzeň 2004.
- KESSLER, Vojtěch, „Bez Chlumce by nebylo Lipska...“ Jubilejní slavnosti na Ústecku v roce 1913, *Ústecký sborník historický*, 2011, č. 1, s. 9–26.
- KESSLER, Vojtěch, *Baterie mrtvých – Inventura jednoho fenoménu*, *Bellum 1866* 22, 2013, č. 2, s. 87–109.
- KESSLER, Vojtěch, *Bitva u Chlumce v české historické paměti, 200 let bitvy u Chlumce*, Ústí nad Labem 2014, (v tisku).
- KESSLER, Vojtěch, *Chlumecké bojiště z roku 1813 – pomníky, na které se nezapomíná, Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 323–331.
- KIRCHEISEN, Friedrich Max, *Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters, einschliesslich der Vereinigten Staaten von Nordamerika*, Berlin 1908–12.
- KIRSCHNER, Adolf, *Theodor Körners Gedenken in unserem Gaue*, Aussig 1913.
- KIRSCHNER, Adolf, *Volksgesänge aus dem Aussiger Gau*, Leipa 1989.
- KLEIN, Kerwin Lee, *On the emergency of Historical Discourse, Representation*, SI: Grounds for Remembering, 2000, No. 69, s. 127–150.
- KLÍČ, J. A., *Mezník Velké Evropy mohyly míru u Pratce*, Vyškov 1933.
- KLUČINA, Petr, *Slovo úvodem, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 5.
- KMEC – MAJERUS – MARGUE – PEPORTE (eds.), *Lieux de mémoire au Luxembourg*, Louxembourg 2007.

- KOČÁRNÍKOVÁ, Jarmila, Prusko-rakouská válka – výběrová bibliografie, *Historie a vojenství* 15, 1966, č. 4, s. 492–558.
- KOLÁŘOVÁ, Jana, *Konec napoleonské epochy*, Praha 1991.
- KOLČÁŘOVÁ, Jana, Co vypovídají lidové písně o napoleonských válkách, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 375–388.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, Hrob Neznámého vojína. Copak si myslíte, že jsem chtěl zdechnout? *Dějiny a Současnost* 27, 2005, č. 2, s. 10.
- KOLDINSKÁ, Marie – ŠEDIVÝ, Ivan, *Válka a armáda v českých dějinách*, Praha 2008.
- Komité 1866 – Péče o válečné pomníky v běhu staletí*, Hradec Králové 2003.
- KONEČNÝ, Lubomír – PRAHL, Roman, Radeckého pomník a české „Rakušanství“, *Čechy a Evropa v kultuře 19. století*, Praha 1992, s. 92–99.
- KOPECKÁ Věra – KOPECKÝ Petr, *Trutnovsko ve válce 1866*, Trutnov 1980
- KOPECKÝ, František, *200 let tradic bitvy u Slavkova*, Brno 2006.
- KOPECKÝ, František, *Bitva u Slavkova a Morava v letech 1805–1806 kdy její obyvatelé byli sužováni pohyby vojsk, souvisejícími s bitvou u Slavkova, která ovlivnila dějiny tehdejší Evropy*, Brno 2011.
- KOPECKÝ, František, Kulaté výročí bitvy tří císařů, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 98–99.
- KOPECKÝ, František, *Norbert Brassinne – poutník míru 18. 9. 1907 + 28. 9. 1988 = Norbert Brassinne – Pélerin de la Paix*, Brno 2006.
- KOPECKÝ, František, Tvůrce památníku na Žuráni, *Bulletin ČSNS*, 2003, č. 24, s. 105–107.
- KOPECKÝ, František, Tvůrce mohyly míru, *Bulletin ČSNS*, 2013, č. 56, s. 21–24.
- KOPECKÝ, František, Zakladatelé tradice, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 85–92.
- KOPECKÝ, Josef, *Naše Šlapanice*, Šlapanice 2006.
- KOŘALÍK, Ladislav, Naše obec Telnice za slavkovské bitvy, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 19–22.
- KOSELLECK, Reinhart – JEISMANN, Michael (eds.), *Der Politische Totenkult. Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994.
- KOSELLECK, Reinhart, Einleitung, *Der politische Totenkult – Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994, s. 9.
- KOSELLECK, Reinhart, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 1979.

- KOŠŤÁL, Josef, Moje vzpomínky na válku r. 1866 – k šedesátému výročí bitvy u Chlumu, *Bulletin 1866 2*, 1991, č. 1, s. 27–33; č. 2, s. 38–44.
- KOTULÁN, Jaroslav – UHLÍŘ, Dušan, *Evropa 1805*, Brno 2011.
- KOTULÁN, Jaroslav, K čemu jsou zákony, *Bulletin ČSNS*, 2003, č. 24, s. 103–104.
- KOTULÁN, Jaroslav, Kdy byla bitva u Slavkova?, *Bulletin ČSNS*, 2002, č. 25, s. 190–191.
- KOTULÁN, Jaroslav, Trvalá připomínka slavkovské bitvy, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 34, s. 15–16.
- KOUDELKA, Milan – SISSAK, Jiří, Obraz „Setkání císařů Napoleona I. a Františka II. U Spáleného mlýna 4. prosince 1805“ – umělecká licence a skutečnost, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 273–280
- KOUDELKA, Milan, Rakouské pěší a jezdecké jednotky účastníci se bitvy u Slavkova, *Historia Militaris 1792–1815 1*, 2002, č. 2, s. 34–36.
- KOVAŘÍK, Jiří, *Proti všem*, Třebíč 2004.
- KOVAŘÍK, Jiří, *Vítězné roky*, Třebíč 2003.
- KRÁL, Karel – BĚLINA, Pavel, *Bitva u Chlumce a Přestanova*, Praha b. d.
- KRÁL, Václav, *Myšlenkový svět historie*, Praha 1975.
- KRALICKÝ, Vladimír, *Salvy duni*, Praha 1979.
- KRAMERIUS, Václav Radomil, *Napoleon Buonaparte, co byl někdy, a co gest nyní : swobodné wyloženj celého žiwota a činů geho; obsahujcých též geho wssecka wogenská gednánj y osud od skončenj roku osumnactistého třináctého [sic, V. K.] až k odplutj na ostrov Elbu; s přjdwkem, v němž w shrnuté krátkosti Francauzské zbauřenj, od počátku swého, až do léta 1799 podotknuto gest*, Praha 1815.
- KUBALA, Eduard – HONL, Ivan, *Bojiště u Chlumce (1126, 1813)*, Praha 1935.
- KUBSKÝ, Gustav, Polní tažení v Čechách v r. 1866, *Historie a vojenství 15*, 1966, č. 4, s. 620–657.
- KUDR, Karel, *Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě*, Praha 1936.
- KURFÜRST, František, *Přehled válečných dějin československých II. Od roku 1648 až do současné doby*, Praha 1938.
- KUTNAR, František, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus*, Praha 2003.
- KUTNAR, František, Reakce státu v Čechách na Velkou francouzskou revoluci, *Český časopis historický 43*, 1937, č. 2, 3–4, s. 323–342, 520–542.

- KUTNAR, František, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948.
- KUTZEN, Joseph, *Aus der Zeit des siebenjährigen Krieges*, Berlin 1863.
- KUTZEN, Joseph, Ueber die vermeitliche Schuld Friedrichs des Grossen an dem Verluste der Schlachte bei Kolin, *Abhandlungen der Schlesischen Gesellschaft für vaterlandische Cultur*, 1862, H. 1, s. 86–128.
- KUTZEN, Joseph, *Vor Hundert Jahren. Zwei Gedenktage deutscher Geschichte*, Breslau 1857.
- LACINA, Vladislav, *Prusko-rakouská válka roku 1866 a bitva u Hradce Králové*, Hradec Králové 1966.
- LADEK, Alexander, *Die Dchlacht bei Kulm 1813*, Brüx 1890.
- LACHOUQUE, Henry, *Napoléon à Austerlitz*, Paris 1961.
- LAVABRE, Marie-Claire, Užívání a zneužívání pojmu paměť, *Biograf* 37, 2005, s. 57–67.
- LE GOFF, Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha 2007.
- Leben in Aussig*, Aussig 1913.
- LENAR, Jiří, Dunajské tažení ruských vojsk v roce 1805, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 114–138.
- LENCOVÁ, Růžena, Mince a medaile uložené v základním kamenu ruského pomníku u Přestanova, *Numismatika na Ústecku* 1, 1985, s. 27–28.
- LEQUESNE, Christian – RAKOVÁ, Svatava (eds.), *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*, Praha 2006.
- LEROY, Lucien, *La Braille d'Austerlitz – 2. Déc. 1805. Documents inédits sur la campagne de 1805*, Paris 1902.
- LIČMAN, Alois, *Vlastivěda moravská. II, Místopis Moravy*, Díl I. Brněnský kraj, Čís. 57, Slavkovský okres, Brno 1921.
- LIPTÁK, Lubomír, Kolektívne identity a verejné priestory, *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, Bratislava 1999, s. 117–133.
- LIŠKOVÁ M., Praha za Války o země Koruny české 1741–42, *Pražský Sborník Historický* 1967–1968, 1968, s. 58–81.
- LIŠKOVÁ M., Válečné výdaje a škody v pražských městech v l. 1741–1744, *Documenta Pragensia* VI, 1986, č. 1, s. 249–271.
- L-n., A., Die Schlacht bei Kolin am 18., und der Entsatz von Prag am 20. Juni 1757, *Oesterr. milit. Zeitschrift*, 1824, H. 1, s. 3–47.

- LOMBARÈS, Michel de, *Devant Austerlitz. Sur les traces de la pensée de l'Empereur, Revue historique de l'armée* 3, Paris 1947.
- LOMBARÈS, Michel de, *Před Slavkovem po stopách císařova myšlení, Bitva u Slavkova a válka roku 1805*, Třebíč 2005, s. 362–414.
- LUGS, Jaroslav, *Bitva u Chlumce, Historie a vojenství* 2, 1953, č. 4, s. 202–210.
- MACÁKOVÁ, Olga, *Čeněk Vosmík (1860–1944)*, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějiny umění, Olomouc 2012.
- MALÝ, Jakub, *Napolein Bonaparte, císař Francouzský*, Praha 1848.
- MANCERON, Claude, *Austerlitz : 2. décembre 1805*, Paris 1963.
- MANKA, Franz, *Der Krieg 1813 nach mündlicher Überlieferung. Jahrbuch und Kalender für Aussig*, Aussig 1927.
- MARIAN, Alexander, *Aussig im Jahre 1725, Beitræge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1925, Sonderheft Nr. 5, s. 46–53.
- MARŠÁLEK, Zdenko, *Téma Napoleonských válek v odborném vojenském tisku první republiky, Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 78–81.
- MARŠAN, Robert, *Předbřeznové Rakousko*, Praha 1913.
- MARŠAN, Robert, *Státní bankrot rakouský*, Praha 1919.
- MARTINOWITZ, Adolf, *Ein Soldatengrab aus dem Jahre 1813 in Niesenbahn, Beitræge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1925, Sonderheft Nr. 5, s. 51–52.
- MAŽÁTKOVÁ, Lenka, *Vilém Dokoupil (30. 5. 1852 – 18. 2. 1927)*, diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2009.
- MATĚJŮ, Martin, *Město a veřejný prostor, Český lid* 90, 2003, č. 3, s. 225–228.
- MATOUŠ, Václav, *Kronika válek v Podorlicku. 2. díl, Selské rebelie, války 18. století, napoleonské války, prusko-rakouská válka 1866*, Dobruška 2007, s. 58.
- MATSCHÉ- von WICHT, Betka, *Zum Problem des Kriegerdenkmals in Österreich in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Der politische Totenkult – Kriegerdenkmäler in der Moderne*, München 1994, s. 51–90.
- MAUR, Eduard, *12. 5. 1743 Marie Terezie – Korunovace na usmířenou*, Praha 2003.
- MAUR, Eduard, *Ohlas napoleonských válek v českých zemích, Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 45–61.
- MAUR, Eduard, *Paměti Hor*, Praha 2006.

- MAYER, Françoise, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, Praha 2009.
- MEINECKE, Friedrich, *The Age of German Liberation 1795–1815*, Berkley, Los Angeles, London 1977.
- MICHAILOVSKIJ-DANILEVSKIJ, A. I., *Bitva u Slavkova 1805 – první bitva cara Alexandra s Napoleonem*, Brno 1993.
- MICHÁLKOVÁ, Irena – MICHÁLEK, Ladislav, *Kamenů hlas o válce roku 1866*, Praha 2009.
- MICHKOVÁ, Milada, *Bojiště v Čechách, na Moravě, ve Slezsku*, Praha 2005.
- Militair-conversations-lexikon*, b. m. 1837.
- MILLAR, Simon, *Kolín 1757 první porážka Fridricha Velikého*, Praha 2007.
- MLATEČKA, Karel – ŠKVÍROVÁ, Michaela, *Křenovice*, Vyškov 2005.
- MOHR, Jan, Tvorba sochaře Franze Metznera v Čechách a jeho dílo v českých muzejních a galerijních sbírkách, *Sborník Severočeského muzea* 13, 2004, s. 118.
- MOHR, Jan, Z tvorby Franze Metznera v Českých zemích, *Sborník Severočeského muzea* 14, 2006, s. 72–80.
- MUDRA, Miroslav, Bitva u Kolína (18. června 1757), *Zpravodaj ZO Svazarmu* 1, Praha 1988, s. 12–18.
- MUDRA, Miroslav, *Válka 1866*, Hradec Králové 1966.
- MÜLLER-FUNK, Wolfgang, Autobahnen und gotischen Runen. Anmerkungen zur konstruktion des kulturellen Gedächtnisses im moderen Nacionalismus, *Schauplatz Kultur – Zentraleuropa: Transdisziplinäre Annäherungen*, Innsbruck – Wien – Bozen 2006, s. 45–54.
- MŽYKOVÁ, Marie, Napoleonika v českých zemích, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 222–237.
- Napoleon. Sborník prací*, Praha 1932.
- NAROČNICKIJ, A. L., Österreich zwischen Frankreich und Russland 1813, *Russland und Österreich zur Zeit der Napoleonischen Kriege*, Wien 1989, s. 15–32.
- Naše dělostřelectvo u Hradce Králové, *Vojenský přítel*, Praha 1909, s. 49–50.
- NEHODA, Jan, Památce profesora Aloise Slováka, *Krajem mohyly míru, na bojišti slavkovském*, Brno 1931, s. 36–39.
- NIPPERDEY, Thomas, „Kölner Dom als Nationaldenkmal“, *Historische Zeitschrift* 233, 1981, s. 595–613.

- NIPPERDEY, Thomas, *Deutsche Geschichte 1800–1866*, München 1998.
- NIVAT Georges (ed.) *Les sites de la mémoire russe*, Paris 2007.
- NORA, Pierre (ed.), *Les Lieux de mémoire*, Paris 1984.
- NORA, Pierre, Mezi pamětí a historií, *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 7–32.
- NOVÁK, J. B., Lipsko. České glosy ke stoletým oslavám, *Lumír* 42, 1913, č. 3, 4, s. 124–132, 165–172.
- NOVÁK, J. B., Války osvobozovací a naše obrození, *Časopis českého muzea*, 1914, č. 4, 5, 6, s. 19–27, 113–125, 256–283.
- NOVÁK, Jiří Frygo – HACKELOVÁ, Eleonora, Rok 1813: napoleonská vojska v Liberci, *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku*, Liberec 2005, s. 81–82.
- NOVOTNÝ, Antonín, Bitva u Chlumce 1813 a její pomníky; Pokus o jejich ikonografii, *Vojensko historický sborník* 5, 1936, č. 2, s. 165–171.
- OCHMANN, Karel, Události roku 1805 v Křenovicích, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 23–29.
- OLICK, Jeffrey K., Colletive Memory. The two Cultures, *Sociological Theory* 17, 1999, No. 4, s. 333–348.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka – HERMANN, Tomáš, Místa a ne-místa paměti česko-francouzských vztahů, *Dějiny a současnost* 29, 2008, č. 2, s. 31.
- OLŠÁKOVÁ, Doubravka, K diskusi o paměti v českém kontextu druhého života“, *Dějiny – Teorie – Kritika* 1 2004, č. 1, s. 269–280.
- OPATRNÝ, Josef, *Válka mohykánů. Sedmiletá válka v Americe*, Praha 2000.
- OTTENFELD, Rudolf von – TEUBER, Oskar, *Die Österreichische Armee von 1700–1867*, Wien 1895–1903.
- OTTENFELD, Rudolf von, *Rakouská armáda za napoleonských válek*, Ostrava 2005.
- PEBALL, Kurt, Aspekte der Forschung zum kriegswesen der Zeit Maria Theresias und Joseph II., *Österreich im Europa der Aufklärung*, Wien 1985, s. 605–616.
- PEJŠA, Jaroslav, Kolín a prusko-rakouská válka roku 1866, *Archivní prameny Kolínska* XV, 2005, s. 73–122.
- PERNES, Jiří – SÁČEK, Karel – KROPÁČKOVÁ, Lubomíra, *Slavkov u Brna = Austerlitz město nejen se slavnou historií*, Slavkov u Brna 2007.

- PINC, František, *Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1947.
- PLANERT, Ute, *Der Mythos vom Befreiungskriege*, Paderborn 2007.
- POCHE, Emanuel, *Umělecké památky Čech I. – IV.*, Praha 1977–1982.
- POJSL, Miloslav, P. Alois Slovák a idea Mohyly míru, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 64–72.
- POLÁČEK, Bohumil, Letošní vzpomínka na 124. výročí prusko-rakouské války 1866 na Chlumu dne 30. června a 1. července 1990, *Bellum 1866* 1, 1990, č. 1, s. 3–5.
- POLIŠENSKÝ, Josef, Literatura o válce roku 1866, práce k 100. výročí, *Český časopis historický* 16, 1968, č. 1, s. 64–66.
- POLIŠENSKÝ, Josef, *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971.
- POULÍK, Josef, *Průvodce po výzkumech na Žuráni u Brna*, Brno 1952.
- Prace a Mohyla míru*, Prace 2005.
- PRÁŠEK, Justin, *Panování císaře a krále Františka I.*, Praha 1905.
- PRÁŠEK, Justin, *Po stu letech*, Praha 1913.
- PRESL, Bedřich, *Vítězství u Kolína dne 18. června 1757 – Pamětní spis na upomínku posvěcení pomníku r. 1898 na bojišti kolínském u Křechoře*, Hradecv Králové 1899.
- PROCHÁZKA, Alois, *Památky z bitvy u Slavkova r. 1805*, Slavkov 1931.
- PROCHÁZKA, Antonín, *Památky z bitvy u Slavkova r. 1805*, Brno 1931.
- PROVAZNÍK, Vladimír, *Ústí, město nad Labem*, Ústí nad Labem 1983.
- Psal se rok 1805*, Ivančice 1968.
- PUSCHER, Uwe, 18. Oktober 1813 Möchten die deutschen nur alle und immer diese Tagesgedenken – die Leipziger Völkerschlacht, *Erinnerungstage. Wendepunkte der Geschichte von der antike bis zur Gegenwart*, München 2010, s. 145–162.
- PYLLMAJER, Václav, Udržování napoleonských tradic na slavkovském bojišti, *Bojiště bitvy tří císařů u Slavkova – průvodce po památkové zóně*, Brno 2011, s. 181–186.
- PYLLMAJER, Václav, Vrcholné údobí činnosti napoleonských společností v českých zemích, *Sborník Napoleon 1995*, Brno 1995, s. 18–19.
- RADIMSKÝ, Jiří, Brno před bitvou u Slavkova, *Bulletin ČSNS*, 2004, č. 27, s. 52–56.
- RAK, Jiří, *Bývali Čechové, – české historické mýty a stereotypy*, Praha 1994.
- RAK, Jiří, Napoleonské války a počátky národního obrození, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 193–207.

- RAK, Jiří, Soudobé ohlasy pruského obležení Prahy roku 1757, *Documenta Pragensia* VI, 1986, č. 1, s. 274–285.
- RAK, Jiří, Udatný národ holubičích povah, *Čechy a Evropa v kultuře 19. století*, Praha 1993, s. 87–91.
- RAK, Jiří, Úvodem, *Armáda a společnost v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2004, s. 9–11.
- RAK, Jiří, Zapomenuté vítězství, zapomenutý maršál. Druhý život „bitvy národů“ u Lipska, *Schwarzenbergové v české a středoevropské historii*, České Budějovice 2008, s. 403–413.
- RAKOVÁ, Svatava, Místa paměti na přelomu tisíciletí: výzvy a proměny jednoho konceptu, *Paměť mít, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha 2011, s. 22–32.
- RANDÁK, Jan, Cizí v životních světech lidového prostředí na počátku 19. století, *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, Praha 2008, s. 228–234.
- RANDÁK, Jan, *Kult mrtvých. Smrt a umírání v revoluci 1848*, Praha 2007.
- RANDÁK, Jan, O národních příbězích, *19. století v nás – Modely, instituce a reprezentace, které přetvořily*, Praha 2008, s. 139–151.
- RANDÁK, Jan, Životní světy, paměti a jejich interpretace, *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 79–89.
- RAUSCH, Karel, *Bitva u Kolína (18. června 1757)*, Praha 1937.
- RAVEL, Jacques, Jedno datum a jedno století, *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*, Praha 2006, s. 13–19.
- REIS, Klaus, *Ehre und Nation – Die Bildung einer intergenerationellen Wertgemeinschaft aus dem Geiste des Freiheitskrieges*, Jena 2009.
- REVEL, Jacques, Jedno datum a jedno století, *Jakou Evropu ohlašovala bitva u Slavkova*, Praha 2006, s. 13–19.
- RICHTER, Emil, Geschichte des Bezirkes, *Heimatkunde des Bezirkes Aussig*, 1933, H. 3, s. 210–217.
- ROUBÍK, František, Co se dělo v Čechách roku 1805, *Dějiny a Současnost* 1, 1959, č. 3, s. 38–39.
- ŘEPA, Milan, Napoleonská látka v české literatuře, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 237–245.
- SABINA, Karel, *Kronika války Prusko-Italsko-Rakouské*, Praha 1868.

- SÁČEK, Karel – UHLÍŘ, Dušan – KOŘALNÍK, Ladislav, *Sokolnice a slavkovská bitva*, Brno 2000.
- SACH, Vladimír, *Bitva tří císařů – Slavkov 2. XII. 1805*, Brno 1930.
- SÁŇKA, Hugo, P. Alois Slovák – *buditel českého Brna – Tvůrce mohyly míru*, Brno 1932.
- SÁŇKA, Hugo, *Pomístní názvy brněnského okolí*, Praha 1960.
- Santon příroda a historie*, Tvarožná 2008.
- Sborník Mír. Ke 140. Výročí bitvy u Slavkova*, Brno, 1946.
- SEDLÁČEK, Augustin, *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1998.
- SEVERNA, Jiří, Kde spal Napoleon po bitvě, *Bulletin ČSNS*, 2013, č. 57, s. 38–40.
- SCHÄFER, Kirstin Anne, *Die Völkerschlacht, Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 2, München 2001.
- SCHAUMBURG, Bruno Paul, *Vlastní silou*, Praha 1943.
- SCHELS, J., Die Verteidigung des nördlichen Böhmen im August 1813, *Oesterr. milit. Zeitschrift*, 1838, Bd. I, Heft 2, s. 137.
- SCHILDBERGER, Vlastimil, Klub vojenské historie Brno, *Vlastivědný věstník moravský* 43, 1991, č. 1, s. 81–85.
- Schlacht bei Kolin*, Prag 1941.
- SCHOEPS, Hans-Joachim, *Dějiny Pruska*, Praha 2004.
- SCHÖNHALS, Carl, Die Schlacht von Austerlitz am 2. Dezember 1805, *Streffleurs Militärische Zeitschrift* 6, 1822, H. 2, s. 243–287.
- SCHULZE, Hagen, Napoleon, *Deutsche Erinnerungsorte*, Bd. 2, München 2001, s. 28–47.
- SIMON, Gustav, *Die Schlacht bei Arbesau und Das Gefecht bei Arbesau*, Teplitz-Schönau 1911.
- SIMON, Josef – DOUBRAVA, Aleš, *Válka 1866. Výběrová regionální bibliografie*, Hradec Králové 1968.
- SIMON, Josef, *Na polích smrti*, Prostějov 1926.
- SIMON, Josef, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936.
- SLABÁKOVÁ, Radmila, Šlechtická emigrace za Francouzské revoluce a rodinná paměť, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 145–154.
- SLOVÁK, Alois, *Bitva u Slavkova*, Brno 1897.
- SOBIČKA, Jiří, Slavná baterie, *Vojenský kalendář XII*, 1915, s. 74–76.
- SOUČEK, Jiří, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999.

- STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2000.
- STOCKLASKA, Walter, Die Schlacht bei Austerlitz, *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens IX*, Sonderabdruck aus dem 3. Hefte, Brünn 1905.
- STRACHE, Josef, Ein Wahrzeichen aus den Schlachttagen bei Kulm und Karbitz 1813, *Aussiger Heimatkalender*, 1935, s. 85.
- STRACHE, Josef, Über die Erneuerung des prusisches Denkmals in Arbesau und des Massengrabes bei Priesten im Jahre 1933, *Beiträge zur Heimatkunde des Aussig-Karbitzer Bezirkes*, 1933, H. 2, s. 184–185.
- STRAKA, Václav, Kdo byl autorem brožurky Bitva u Kolína a Křečhoře, vydané v Praze roku 1857 k stému výročí bitvy, *Práce muzea v Kolíně 3*, Kolín 1984, s. 241–247.
- STRÁTECKÝ, Jaroslav, Problém české identity, *Čechy a Evropa v kultuře 19. století*, Praha 1993, s. 9–14.
- SVATONĚ, Sáva, K stému výročí prusko-rakouské války, *Historie a vojenství 15*, 1966, č. 3, s. 337–355.
- SVOBODA, Miroslav, „Kterak proti všemu lidskému nadání s Francouzem vojna nastala...“
Obraz francouzských vpádů na jižní Moravu na stránkách dobových kronik, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 331–351.
- SWIETECKÝ, Bedřich, Bitva u Šterbohol 6. 5. 1757, *Vojensko historický sborník 1*, 1932, č. 2, s. 89–132.
- ŠEDIVÝ, I. – BĚLINA, P. – VILÍM, J. – VLK, J. (eds), *Napoleonské války a české země*, Praha 2001.
- ŠEDIVÝ, Ivan, Krása Napoleonova manévru, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 161–171.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav, *Metternich kontra Napoleon*, Praha 2005.
- ŠMÍDOVÁ, Olga, Osvěžení paměti, *Biograf 37*, 2005, s. 69–81.
- ŠPATNÝ, Jan – WALTER, Vilém, Zachovávání napoleonských tradic, *Sborník Napoleon 1995*, Brno 1995, s. 21–25.
- ŠPATNÝ, Jan, *Brněnský tribun: život a dílo profesora P. Aloise Slováka, rodáka z Boskovic*, Boskovice 1995.
- ŠPATNÝ, Jan, Mohyla míru – nadčasové memento válkám, *Sborník Napoleon 1995*, Slavkov 1995, s. 26–29.
- ŠPATNÝ, Jan, Tradice bitvy u Slavkova, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 238–258.

- ŠPATNÝ, Jan, Válečné hroby na Slavkovském bojišti, *Bulletin ČSNS*, 2005, č. 32, s. 22–33
- ŠPATNÝ, Jan, Záhada Slavkovského pokladu, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkova 1983, s. 42–45.
- ŠPATÝ, Jan, Itinerář pobytu Napoleona I. na Moravě v roce 1805, *Historia Militaris 1792–1815* 1, 2002, č. 2, s. 40.
- ŠTĚPÁNEK, Václav – USTROHAL, Vladimír, *Jiříkovice 1805*, Brno 1992.
- ŠTĚPÁNEK, Václav, Jiříkovice a Slavkovské bojiště, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 30–32.
- ŠTROBL, Karel, Politický list Kolínska a Českobrodka v období mezi světovými válkami, *Archivní prameny Kolínska XII*, 2002, s. 61–94.
- ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, *Historická sociologie*, 2010, č. 1, s. 9–29.
- ŠVANKAMJER, Milan, *Čechy na sklonku napoleonských válek*, Praha 2004.
- ŠVANKMAJER, Milan, Bitva u Lipska roku 1813, *Dějiny a Současnost* 15, 1993, č. 5, s. 22–25.
- ŠVANKMAJER, Milan, *Bitva u Slavkova 2: prosince 1805: její příčiny a průběh, průvodce po bojišti*, Praha 1958.
- ŠVANKMAJER, Milan, Napoleonská armáda v severních Čechách roku 1813, *Historie a vojenství* 6, 1957, č. 4, s. 258–272.
- TANEČEK, Luděk, *Memento 1866*, Hradec Králové 2001.
- TEUBER, Oskar, *Historische Legionen Habsburgs*, Praha 1896.
- THIERSSOVÁ, Anna-Marie, Vytváření národních identit v Evropě 18. až 20. století, Brno 2007.
- THÜMMLER, Lars Holger, Der Wandel im Umgang mit den Kriegerdenkmälern in den östlichen Bundesländern Deutschlands seit 1990, *Jahrbuch für Pädagogik*, Frankfurt am Main 2003, s. 221–243.
- TIETZE, Stephan, *Schlacht bei Kulm 1813*, Aussig 1913.
- TINKOVÁ, Daniela, Austerlitz champ de bataille : deux siècles de mémoire vivante, *Les lieux de mémoire en Europe centrale*, Paris 2009, s. 49–58.
- TODOROV, Tzvetan, Paměť před historií, *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*, Praha 1998, s. 91–117.
- TRAUB, Hugo, Jaký je politický význam bitvy slavkovské? *Slavkov – Napoleon – Austerlitz 1805–1931*, Brno 1931, s. 27–30.

- TREITSCHKE, Heinrich von, *Der Befreiungskrieg*, Leipzig 1928.
- TŘEŠTÍK, Dušan, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005.
- TŘEŠTÍK, Dušan, O dějinách a paměti, *Dějiny – Teorie – Kritika* 1, 2004, č. 1, s. 107–113.
- TUHÝ, Bohumír, *Armády Rakouska, Saska a Pruska. Organizace, výzbroj a výstroje ve válce roku 1866*, Ostrava 1968.
- Tvarožná, 1805–2005 25 let rekonstrukcí bitevních scén ve Tvarožné pod návrším Santon, připomínající Bitvu tří císařů, 2. 12. 1805*, Tvarožná 2005.
- UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Das Kriessjahr 1813 mit besonderer Berücksichtigung der Schlacht bei Kulm*, Dresden 1863.
- UHLIG, Gottfried Uhlenau von, *Erinnerungen an die Schlacht von Kolin und damalige Zeit*, Prag 1857.
- UHLÍŘ, Dušan, *Bitva tří císařů Slavkov – Austerlitz – 1805*, Brno 2005.
- UHLÍŘ, Dušan, Napoleonovo tažení roku 1805, *Napoleonské války a české země*, Praha 2001, s. 84–100.
- UHLÍŘ, Dušan, Situace na Moravě v době francouzské okupace, *Byla vojna u Slavkova*, Slavkov 1983, s. 5–14.
- UHLÍŘ, Dušan, *Slunce nad Slavkovem*, Praha 1984.
- UHLÍŘ, Dušan, Válka roku 1805 a její „druhý život“ aneb ošidnost historické paměti, *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005, s. 15–20.
- UHLÍŘ, Lubomír – DVOŘÁK, Jaroslav, Tereziánské řády udělené za polní tažení roku 1866, *Bulletin* 1866 1, 1990, č. 1, s. 10–13.
- UHLÍŘ, Lubomír, Hodnosti rakouské armády v r. 1866, *Bulletin* 1866 2, 1991, č. 2, s. 45–60.
- UHLÍŘ, Lubomír, *Vzpomínka na Kolín*, Brno 1987.
- UHNAVÁ, Markéta, Socioekonomický rozbor, *Bojiště bitvy tří císařů u Slavkova – průvodce po památkové zóně*, Brno 2011, s. 41–44.
- URBAN, Jaroslav František, *Potulky Chabařovickem*, Teplice 1925.
- URBAN, Otto, *Vzpomínka na Hradec Králové*, Praha 1986.
- USTROHAL, Vladimír, *Napoleonská návrší*, Brno 1995.
- V baterii mrtvých. Co vypravuje na živě pozůstalý ná předník jízdní baterie 7/VIII, Matyáš Weinhardt o válce roku 1866, *Vojenský přítel*, Praha 1906, s. 71–72.

- VÁGNER, Petr, *Napoleonské slavnosti a napoleonské společnosti na našem území v letech 1815–1948*, diplomová práce, Univezita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta, Katedra historie, Ústí nad Labem 2000.
- VEČEŘA, Josef, Muzejní areál na prateckém kopci, *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů*, Aš 2008, s. 15–19.
- VEČEŘA, Josef, Proměny muzejní expozice památníku Mohyla míru v čase, *Bulletin ČSNS*, 2012, č. 54, s. 18–24.
- VESELÝ, Martin, *Vojenské dějiny Ústecka*, Ústí nad Labem 2003.
- VLNAS, Vít, Jan Nepomucký, česká legenda, Praha 1992.
- VLNAS, Vít, Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka, Praha – Litomyšl 2001.
- VOLNÝ, Pavel, *Bitva u Hradce Králové dle autentických pramenů*, Hradec Králové 1891.
- VYCPÁLEK, Miroslav, Pomník Groebenovy baterie mrtvých ve štyrském Gamlitz, *Bulletin 1866* 1, 1990, č. 1, s. 26–29.
- VYSTRČIL, Ivan, Středoevropská napoleonská společnost, *Třetí koaliční válka 1805*, Třebíč 2004, s. 385–391.
- WALTER, Vilém, K počátkům klubu vojenské historie v Brně, *Bulletin ČSNS*, 2006, č. 35, s. 4–6.
- WANNER, Michal, *Sedmiletá válka v Orientu*, Praha 2001.
- WEGER, Thobias, Johann Gregor Mendel (1822–1884) jako místo paměti, *Místa paměti česko-německého soužití*, Praha 2011, s. 81–90.
- WEINZETTL, Václav, Rozmach kremací a stavba kolumbárií, *Kámen VI*, 1924, č. 11, s. 129.
- WEISS, J., Die Stadt Elbogen während der Okkupation Böhmens durch die Bayern und Franzosen 1741 – 1742, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 55, 1917, s. 205–235.
- WESSELING H. L. (ed.) *Plaatsen van Herinnering*, Amsterdam 2005.
- WEYDE, Johann, Die Schlacht bei Kulm, *Beiträge zur heimatkundes des Elbetales*, 1927, H. 2, s. 101.
- WIESER, Stanislav, Památníky válek a jejich obětí, *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů*, Aš 2008, s. 37–81.
- WITTLICH, Petr, *České sochařství ve XX. století*, Praha 1978.

WLASCHÜTZ, Wilhelm, *Österreichs entscheidendes Machtaufgebot 1813, Befreiungskrieg 1813 und 1814*, Bd. 2, Wien 1913.

WONDRÁK, Eduard, K obrazu vojenských nemocnic a jejich činnosti za období napoleonských válek na Moravě, *Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci*, Olomouc 1965, s. 1–11.

WONDRÁK, Eduard, *Krev smyly deště: osudy a utrpení roku 1866*, Hradec Králová 1989.

WREDE, Alfons von, *Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimente, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, Wien 1898.

ZATLOUKAL, Pavel, *Architektura secese na Moravě a ve Slezsku, Dějiny výtvarného umění IV/1*, Praha 1998, s. 155–171.

ZATLOUKAL, Pavel, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 702.

ZITTEL Karl von – BLEIBTREU, Georg, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 47, Leipzig 1903, s. 19–22.

Internetové zdroje

www.5kolona.estranky.cz

www.austerlitz.org

www.forumhistoriae.sk

www.lovecpokladu.cz

www.nato-leipzig.de/badewannenrennen

www.voelkerschlachtdenkmal.de

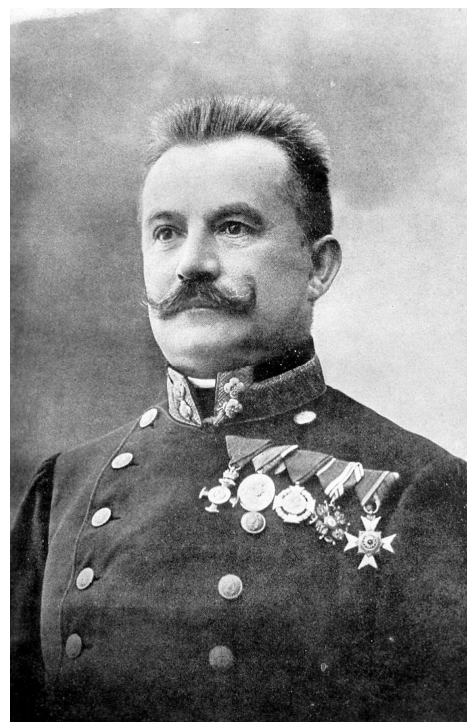
Obrazová příloha

Dobový nákres bitvy u Kolína (archív autora).

Vilém Dokoupil (SOkA Jičín).

Václav Weinzettl (SOkA Jičín).

Mořitz Černil (archív autora).

Slavnostní odhalení Křečhořského pomníku (archív L. Jouza).

Opravený orel v dílně Františka Špringera (archív L. Jouza).

Stránka z pamětní knihy Křečhořského pomníku (archív autora).

Poníčený reliéf tzv. holobrádků (archív autora).

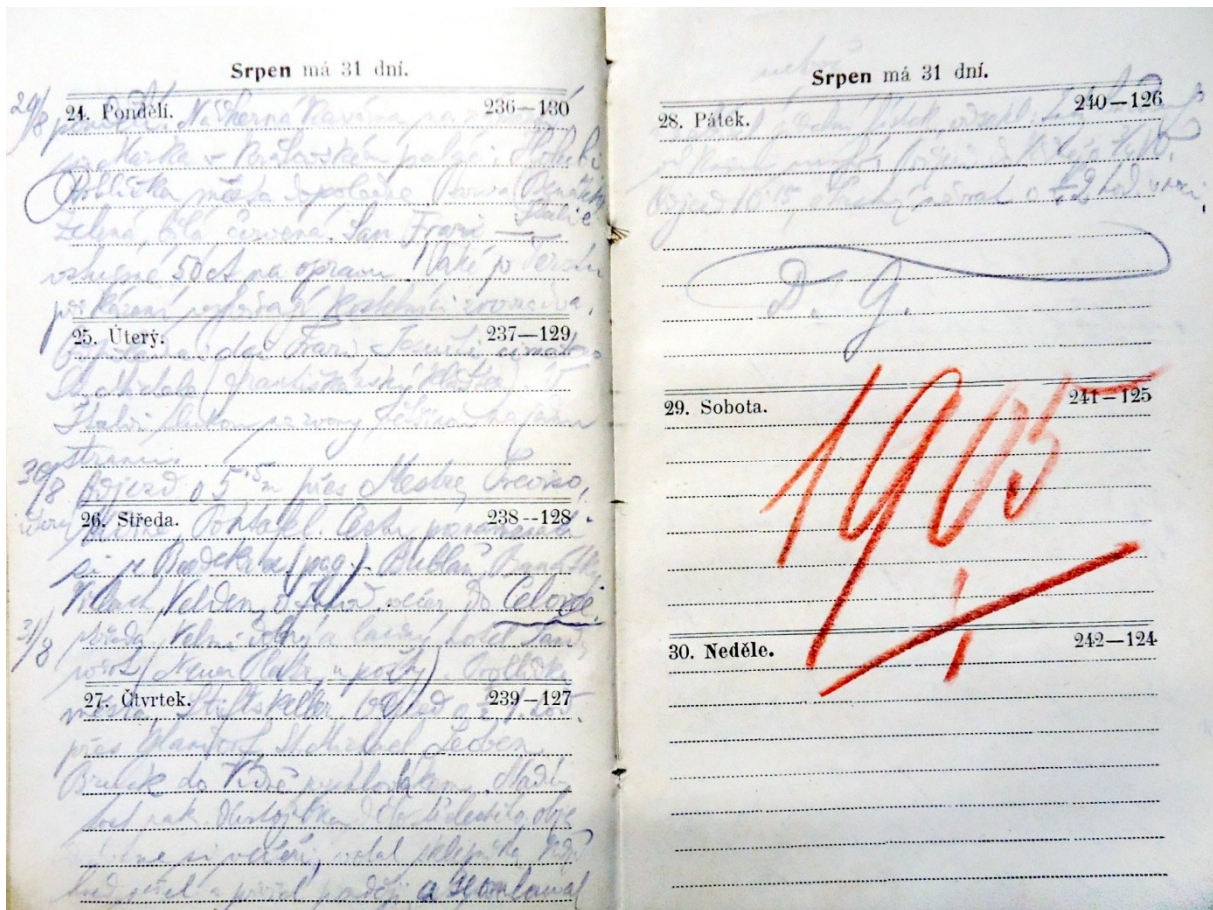
Mapa slavkovského bojiště (archív V. Glettová)

Obraz Antoina-Jeana Grose setkání císařů Napoleona I. a Františka II. u Spáleného mlýna.

Páter Alois Sovák (archív F. Kopecký)

Z deníku Aloise Slováka (MZA, f. G64 Pozůstalost A. Slováka)

Papírový model Mohyly míru od firmy BETEXA.cz.

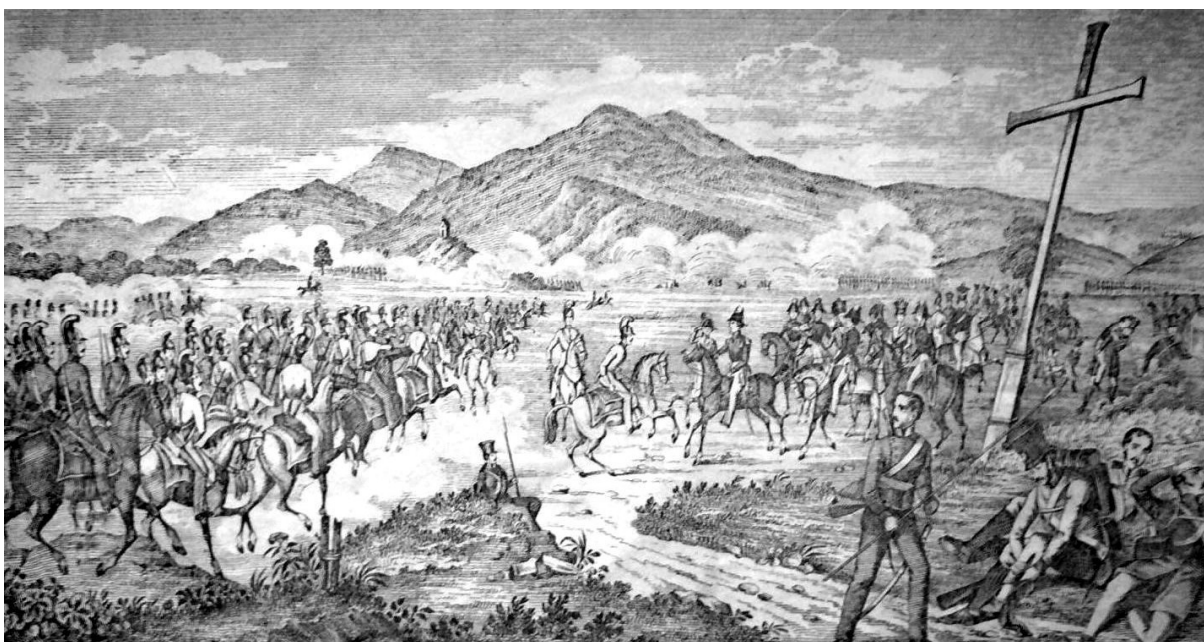
Detail interiéru Mohyly míru (archív autora).

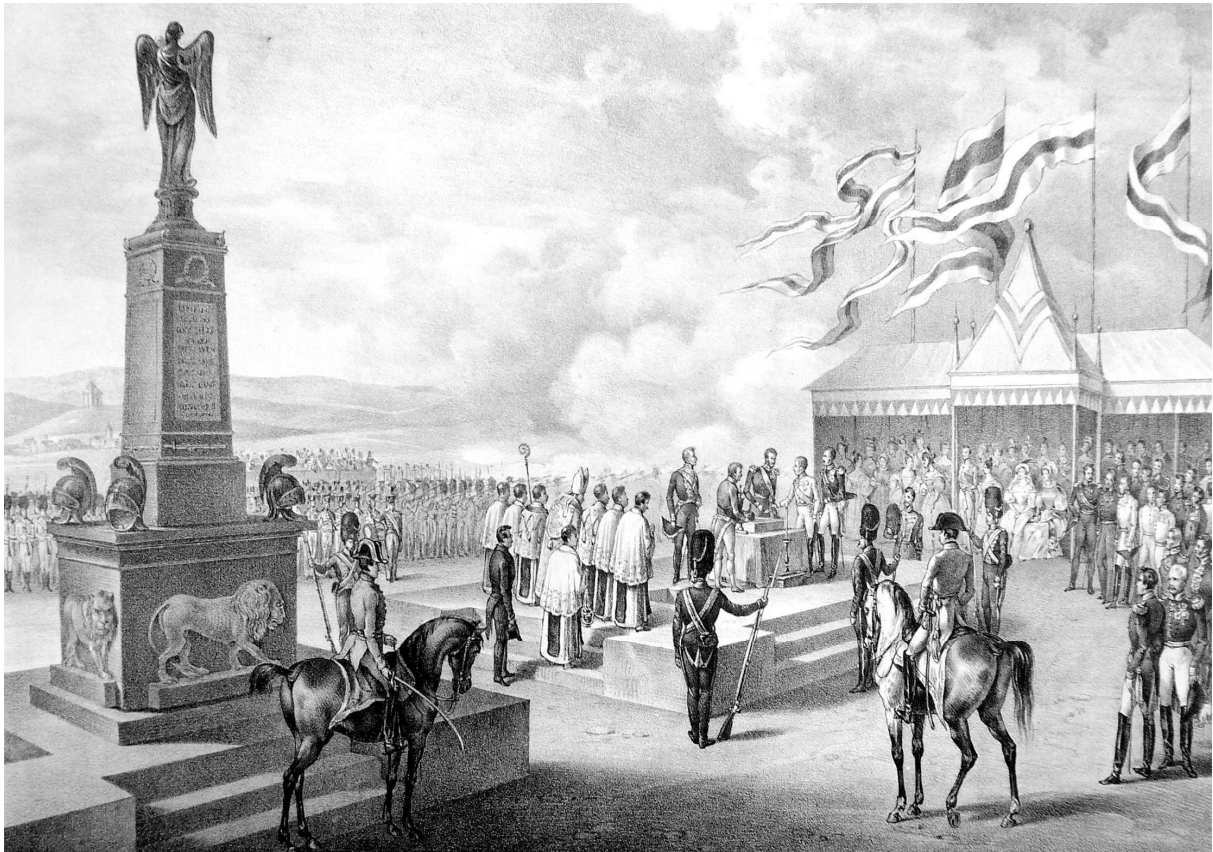
Norbert Brassinne před Mohylou míru se členy Vlastivědného kroužku z Jiříkovic v roce 1967 (archív F. Kopecký)

Vnitřek Ossaria Mohyly míru (archív J. Špatný)

Výjev z bitvy u Chlumce, v pozadí hřeben Krušných hor (VHÚ Praha).

Slavnostní odhalení ruského pomníku v Přestanově 29. srpna 1835 (VHÚ Praha).

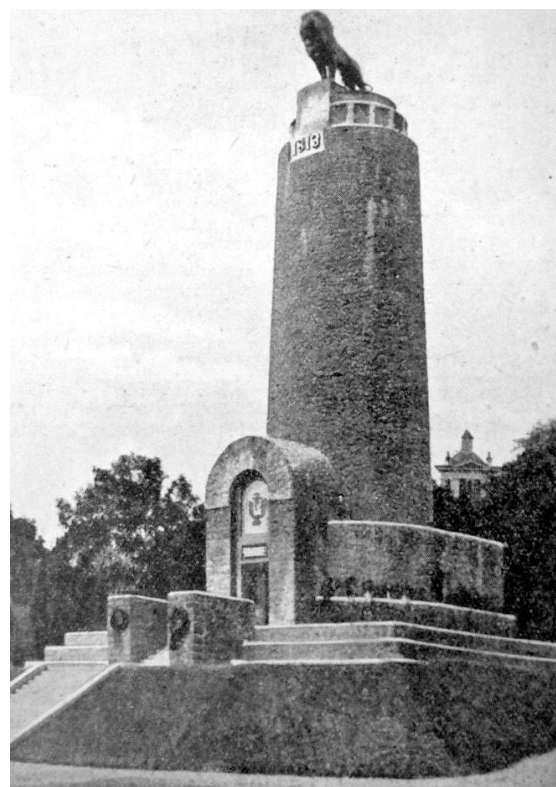
Ruský pomník dnes (archív autora).

Dnešní stav hromadného hřibu v Přestanově (archív autora).

Pomník odkazující na místo zajetí francouzského generála Vandamme koncem 19. století (archív autora).

Majestátní jubilejní pomník v Chlumci v době bezprostředně po svém slavnostním odhalení, tj. rok 1913 (archív autora).

Slavnostní nástup spolků na Ústeckém náměstí v průběhu oslav stého výročí bitvy (Muzeum města Ústí nad Labem).

Pískovcové informační desky pocházející z devadesátých let (archív autora).

Armádní dělostřelecká záloha po bitvě u Hradce Králové 3 7. 1866, výřez obrazu Rudolfa von Ottenfelda (archív autora).

Detail Sochorova obrazu - záchrana jediného děla baterie (archív autor).

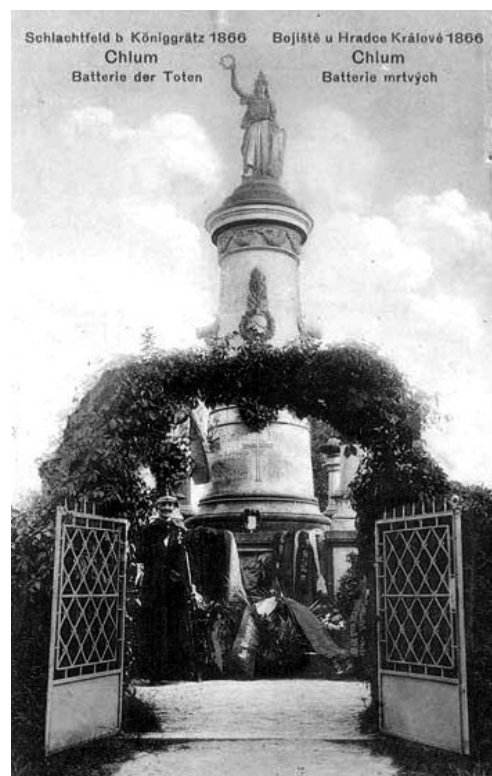
Setník August van der Groeben (archív T. Vondryška).

Bývalý náředník Mathias Weinhardt (archív J. Synek).

Titulní strana spisku vydaného u příležitosti odhalení pomníku (archív T. Vondryška).

Baterie mrtvých - nedatovaná pohlednice (archív J. Náhlovský).

Demontovaná originální plastika hlavy Medúzy, červenec 2013 (archív M. Pospíchal).

Osazování kopie Austrie na vrchol pomníku, 6. 5. 2013 (archív M. Hozová).